

**T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

Doktora Tezi

**SİVİL ASKER İLİŞKİLERİNİ AÇIKLAYAN
TEORİLER VE 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ**

Şeyda BÜKRÜCÜ KAZKONDU

Zonguldak 2025

**T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

Doktora Tezi

**SİVİL ASKER İLİŞKİLERİNİ AÇIKLAYAN
TEORİLER VE 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ**

**Hazırlayan
Şeyda BÜKRÜCÜ KAZKONDU**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Rahman DAĞ**

Zonguldak 2025

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Doktora Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda ve basımda enstitü tez yazım ve basım yönergesine uygun davranıldığını taahhüt ederim.

Şeyda BÜKRÜCÜ KAZKONDU
12.06.2025

T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında 221282210001 numaralı Şeyda BÜKRÜZÜ KAZKONDU'nun hazırladığı “**Sivil-Asker İlişkilerini Açıklayan Teoriler ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi**” başlıklı DOKTORA tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 30/05/2025 günü saat 10:00’da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezinin onayına OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Prof. Dr. Özcan SEZER

Başkan

Doç. Dr. Rahman DAĞ

(Tez Danışmanı)

Üye

Prof. Dr. Mehmet CURAL

Üye

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim YILMAZ

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Olkan SENEMOĞLU

Üye

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

..... /..... / 2025

Prof. Dr. Yücel NAMAL

Enstitü Müdürü

ÖZET

Kurum	: ZBEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Tez Başlığı	: Sivil-Asker İlişkilerini Açıklayan Teoriler ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi
Tez Yazarı	: Şeyda BÜKRÜCÜ KAZKONDU
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Rahman DAĞ
Türü, Yılı	: Doktora Tezi, 2025
Sayfa Adedi	: 209

Sivil ve asker arasındaki ilişki tarihsel olarak 19. Yüzyıldan itibaren siyaset bilimi literatüründe tartışılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda askerin sağlamış olduğu güvenlik olgusu gerek bireylerin gerekse devletlerin kendini savunmaları noktasında önem arz etmektedir. Devlet mekanizması içerisinde yer alan vatandaşlar güvenliklerinin sağlanması adına silah kullanma tekeli ordu kurumuna vermişlerdir. Türkiye gibi demokrasi yolculuğunda olan ülkelerde ordu asli kurucu unsur statüsünde kendini konumlandırmaktadır. Bu nedenle siyasi iradenin görev alanında da söz hakkı olduğu vurgusunu yapmış olduğu müdahaleler neticesinde göstermektedir. Klasik sivil-asker ilişki teorisyenleri Samuel Huntington, Morris Janowitz ve Wright Mills Türkiye literatüründe sivil-asker ilişkilerinin analiz edilmesinde önemli başvuru kaynakları olmuşlardır. Peter Feaver ve Rebecca Schiff ise sayılan sivil-asker ilişkisi hususunda klasik kabul edilen yaklaşımların aksine vatandaşın da sistemin içerisine dâhil edilmesi gerekliliği noktasında görüş beyan etmiş ve çalışmalar yapmışlardır. Bu anlamda da her iki teorisyende modern sivil-asker ilişkileri literatürüne katkı sağlamaktadırlar. Bu durumdan yola çıkarak çalışmanın ana amacını Türkiye’de meydana gelmiş ve toplumun her alanında derin izler bırakmış olan 12 Eylül 1980 askeri darbesinin bu beş farklı teorisyenin sivil-asker ilişkileri kuramları üzerinden analiz etmek oluşturmaktadır. Tez çalışmasında tarihsel analiz yöntemi ve vaka analizi kullanılmıştır. Tezin sınırlılıkları içerisinde yer alan sivil-asker ilişki literatürüne bakıldığında, araştırma bulguları göstermektedir ki, 12 Eylül 1980 askeri darbesi birçok teori ile açıklanmış ve farklı teoriler ile de tekil olarak incelenmiştir. Her ne kadar 12 Eylül 1980 askeri darbesi tarihi bir vaka olsa da yeni yaklaşımlar ile tekrar ele alınması mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Sivil-Asker İlişkisi, 12 Eylül 1980 Darbesi, Samuel Huntington, Morris Janowitz, Rebecca Schiff.

ABSTRACT

Institution	: ZBEU, Institute of Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration
Thesis Title	: Theories Explaining Civil-Military Relations and the Military Coup of September 12, 1980
Thesis Author	: Şeyda BÜKRÜCÜ KAZKONDU
Thesis Adviser	: Assoc. Prof. Dr. Rahman DAĞ
Type, Year	: PhD. Thesis, 2025
Number of Pages	: 209

The relation between the civilian and the military has historically been discussed in the political science literature since the 19th century. In this context, the security provided by the military is important for both individuals and states to defend themselves. Citizens within the state mechanism have given the monopoly of using weapons to the military institution in order to ensure their security. In countries like Turkey, which are on a journey towards democracy, the army positions itself as the main constituent element. For this reason, it emphasizes that the political will has a say in the field of duty as a result of its interventions. Classical civil-military relations theorists Samuel Huntington, Morris Janowitz and Wright Mills have been important sources of reference in analyzing civil-military relations in the Turkish literature. Peter Feaver and Rebecca Schiff, on the other hand, contrary to the classical approaches to civil-military relations, especially Schiff has expressed an opinion and conducted studies on the necessity of including the citizen in the system. In this sense, both theorists contribute to the literature on modern civil-military relations. Based on this situation, the main purpose of the study is to analyze the military coup of September 12, 1980, which occurred in Turkey and left deep traces in all areas of society, through the civil-military relationship theories of these five different theorists. In this thesis, historical analysis method and case study were used. Considering civil-military relations as an equation with two unknowns, the September 12 coup was analyzed in detail in order to examine the perspective of the military as well as the civilian political will. Considering the literature on civil-military relations within the limitations of the thesis, the research findings show that the September 12 coup has been explained with many theories and analyzed individually with different theories. Although the military coup of September 12, 1980 is a historical case, it is possible to reconsider it with new approaches.

Keywords: Civil-Military Relations, September 12, 1980 Coup, Samuel Huntington, Morris Janowitz, Rebecca Schiff.

ÖN SÖZ

Bu tez çalışmasında sivil-asker ilişki literatüründe önemli yeri olan beş farklı sivil-asker ilişki teorilerinin 12 Eylül 1980 askeri darbesini açıklama/açıklamama durumu incelenmiştir.

Bu doktora tez çalışmasının başlangıcından son aşamasına kadar, üzerimden desteğini hiç esirgemeyen, her zaman sağlıklı bir iletişim kurabildiğim tez danışmanım, saygıdeğer hocam Doç. Dr. Rahman DAĞ'a tüm kalbimle ve tüm samimiyetimle kıymetli görüşleri ve katkılarının yanında hayatıma olumlu yönde dokunduğu, her daim pozitif düşünceleri ile çalışmam hususunda desteklediği için sonsuz teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunuyorum.

Doktora tez çalışmamın ortaya çıkma sürecinden son aşamasına kadar gösterdiği samimi destekleri, kıymetli yorumları ve katkıları için saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Özcan SEZER'e de sonsuz teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunuyorum. Tez savunma jürimde yer almayı kabul ederek beni onurlandıran kıymetli hocalarım Sayın Prof. Dr. Mehmet CURAL, Dr. Öğr. Üyesi Olkan SENEMOĞLU ve Dr. Öğr. Üyesi İbrahim YILMAZ'a tez çalışmama yaptıkları değerli katkıları için teşekkürlerimi sunuyorum.

Hayatımın her anında, beni destekleyen, cesaretlendiren ve her daim yanımda olan canım aileme, eşime ve en kıymetlim oğlum Selahattin Kaan'a sonsuz sevgimi ve şükranlarımı sunuyorum.

Son olarak, bu tez çalışmasını, oğlumla adı yaşayan, fiziken olmasa da her daim yanımda olan kıymetlim babam Selahattin BÜKRÜCÜ'nün anısına ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ LİTERATÜR ÇALIŞMASI	6
1.1.Sivil-Asker İlişkilerine Tarihsel Bakış.....	18
1.2.Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri Literatürü	36
2. SİVİL ASKER İLİŞKİLERİNİ İNCELEYEN TEORİLER.....	49
2.1.Samuel P. Huntington ve Ayrılık Teorisi.....	49
2.2.Morris Janowitz ve Profesyonel Askerlik	58
2.3.Wright Mills ve Güç Elitleri Teorisi	64
2.4.Feaver’ ın Ajans (Vekâlet) Teorisi.....	68
2.5.Rebecca Schiff ve Uyum Teorisi	74
3. TEORİLERİN ORTAK VE FARKLI YÖNLERİ	81
4. 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ	89
4.1.12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin Sebepleri.....	90
4.1.1.Ekonomik Sebepleri.....	91
4.1.1.1.İthal İkameci Büyüme.....	95
4.1.1.2.3 ve 4. Beş Yıllık Kalkınma Planları (1973-77, 1979-83).....	97
4.1.2.Toplumsal Sebepleri	101
4.1.2.1.Kıbrıs Barış Harekâtı	102
4.1.2.2.Toplu Sözleşmeler, Grevler ve Lokavtlar	105
4.1.2.3.Köyden Kente Göç Olgusu	108
4.1.2.4.Sağ- Sol Çatışması	110
4.1.2.5.Kahramanmaraş Olayı (Maraş Katliamı).....	114
4.1.2.6.Kudüs Mitingi	116
4.1.3.Siyasi Sebepleri.....	117
4.1.3.1.Kurulamayan Hükümetler, Siyasi İstikrarsızlık, Sosyalizm Söylemleri.....	121
4.2.On İki Eylül 1980 Askeri Darbesinin Sonuçları	124
4.2.1.Ekonomik Sonuçları	127

4.2.1.1.24 Ocak Kararları: Uygulanma ve Yansımaları (Neo-Liberal Politikalar).....	128
4.2.1.2.Bankerler Krizi	130
4.2.1.3.Çalışma İlişkileri (İşçi- İşveren)	131
4.2.2.Toplumsal Sonuçları	132
4.2.2.1.Burjuva Sınıfının Ortaya Çıkması	132
4.2.2.2.Sivil Toplum Kuruluşlarının Denetim Altına Alınması	135
4.2.3.Siyasi Sonuçları	138
4.2.3.1.Siyasi Partilerin Yasaklanması ve Liderlerinin Durumu	140
4.2.4.Hukuki Sonuçları	142
5. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİ AÇIKLAYAN TEORİLER IŞIĞINDA 1980 ASKERİ DARBESİNİN ANALİZİ	146
5.1.Samuel P. Huntington ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi.....	150
5.2.Morris Janowitz ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi	157
5.3.Wright Mills ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi	164
5.4. Peter Feaver ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi	171
5.5. Rebecca Schiff ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi	175
SONUÇ.....	179
KAYNAKÇA	189
ÖZ GEÇMİŞ.....	208

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADHP	: Afganistan Demokratik Halk Partisi
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
ANAP	: Ana Vatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
AYİM	: Askeri Yüksek İdare Mahkemesi
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
ÇKP	: Çin Komünist Partisi
DB	: Dünya Bankası
DÇM	: Dövizle Çevrilebilir Mevduat
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DİSK	: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
ENOSİS	: Kıbrıs'ın Yunanistan'a Bağlanması
EOKA	: Kıbrıs Ulusal Mücadele Örgütü
FKF	: Fikir Kulüpleri Federasyonu
GKB	: Genel Kurmay Başkanlığı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
HAK-İŞ	: Hak İşçi Sendikalar Konfederasyonu
HP	: Halk Partisi
IMF	: International Money Fund (Uluslararası Para Fonu)
KGB	: Sovyet Devlet Güvenlik Komitesi
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülleri
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MC	: Milliyetçi Cephe
MDD	: Milli Demokratik Devrim
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı

MESS	: Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
MGKGS	: Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİSK	: Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MNP	: Milli Nizam Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
MTTB	: Millî Türk Talebe Birliği
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
OYAK	: Ordu Yardımlaşma Kurumu
RTÜK	: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
SBKP	: Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TARİŞ	: Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
THKO	: Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
THKP-C	: Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TKP/ML	: Türkiye Komünist Partisi /Marksist-Leninist
TL	: Türk lirası
TMTF	: Türkiye Milli Talebe Federasyonu
TÖB-DER	: Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği
TÖS	: Türkiye Öğretmenler Sendikası
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon
TSİP	: Türkiye Sosyalist İşçi Partisi
TSKGV	: Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş adamları Derneği
YAŞ	: Yüksek Askeri Şûra
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurulu
YSK	: Yüksek Seçim Kurulu
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Sivil-asker ilişkileri, devletlerin temel dinamiklerinden birini oluşturmakta, askeri kurumların ve siyasi iradenin etkileşimini konu edindiği için disiplinler arası bir çalışma alanı sunmaktadır. Bu multidisipliner alan sivil denetimin asker üzerinde nasıl gerçekleştirileceğinin önemini vurgulayarak hem demokratik rejimlerin sürdürülebilirliği hem de istikrarı açısından kritik bir rol üstlenmektedir. Devletin, dışsal tehditlere karşı halkı koruma sorumluluğunu üstlenen silahlı kuvvetlerin, aksi yönde içsel bir tehdit unsuru haline gelmesini önleme sorunsalı, sivil-asker ilişkileri teorilerinin temelini oluşturmaktadır. Askeri kurumların profesyonelleşmesi, sivil-asker ilişkilerinin uygun bir şekilde aynı zamanda da demokratik normlara uygun bir askeri yapının oluşturulması, bu çalışma alanının temel odak noktasıdır. Ülkede var olan sivil-asker ilişki dinamiklerinin incelenmesi, askeri müdahalelerin önlenmesi ve bu müdahalelerin siyasi irade üzerindeki etkilerinin analiz edilmesi açısından önemlidir.

Tarih boyunca bakıldığında, sivil-asker ilişkileri, farklı siyasi sistemlerde ve toplumsal koşullarda çeşitli biçimlerde ortaya çıkmıştır. Bazı durumlarda, ordu sivil otoriteye tabi olmuş ve demokratik kontrol mekanizmalarına uyum sağlamıştır. Diğer durumlarda ise ordu, siyasi süreçlere doğrudan müdahale etmiş veya askeri rejimler aracılığıyla iktidarı ele geçirmiştir. Türkiye’de sivil-asker ilişkileri, tarihsel olarak sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde olmuştur. Türkiye’nin siyasi tarihinde askeri darbelerin sıkça yaşanması, sivil-asker ilişkilerinin incelenmesinin önemini artırmaktadır. Askeri darbeler, demokratik kurumların zayıflamasına, siyasi istikrarsızlığa ve toplumsal travmalara yol açan önemli olaylardır. Yaşandığı dönemde ve sonrasında yapılan gerek yasal gerekse toplumsal değişimler darbelerin toplumsal yaşam da derin izler yaratmasına sebebiyet vermiştir. Bu da darbe sebeplerinin farklı disiplinler açısından ele alınarak analiz edilip açıklanmasını gerekli kılmaktadır. 20. yüzyıldan başlayarak siyaset bilimciler, tarihçiler ve sosyologlar, farklı disiplinlerden araştırmacılar sivil-asker ilişkilerinin farklı boyutları üzerinde birbirinden ayrı araçları ve araştırma yöntemlerini kullanarak sivil-asker ilişki alanına katkı sağlamışlardır. Siyaset bilimciler, genel olarak sivil-asker ilişkileri içerisindeki sebep-sonuç ilişki biçimlerine yoğunlaşmaktadır. Bu tarihçilerin aksi bir tavır olarak kabul edilmektedir. Belirlenmiş bir olayda tanımlama yapmaktan öteye, geneli anlamlandırmaya, gerçekleşme ihtimali olan

durumları tahmin etmeye çalışmaktadır. Siyaset bilimciler siyasi kontrol kurumlarını irdelerken, sosyologlar toplum ve ordu arasında var olan etkileşimi birbirine uyumlu hale getirmeye çalışmaktadır (Feaver, 1999, s. 211-212).

Sivil-asker ilişkilerinin temel konusunu silahlı kitle ile yani kuvvet kullanma tekeli elinde bulunduran grup ile sivilin yani siyasi iradenin karşılıklı bağılıkları ve farklılıkları oluşturmaktadır. Bu temel konu geçmişten günümüze değin süregelen ilişki sarmalını açıklamak için de kullanılmaktadır. Silah, kuvvet kullanma tekeli elinde bulunduran grup için savaş aleti olarak tanımlanmaktadır. Ordu ise örgütlü şiddet kullanan gruplar için kullanılan bir terimdir. Savaş alanında zafer kazanmak için yürütülen her türlü faaliyetin koordinasyonu bu kuruma aittir (Sills, 1972, s. 305).

Sivil-asker ilişkisini inceleyen literatüre genel manada bakıldığında toplumdan ayrı kendine ait değerler bütününe sahip olan asker ile bu güce asıl sahip olan siyasi otorite arasındaki kompleks düzen açıklanmaya çalışılmaktadır. Toplumsal alan açıklanırken aslında içinde gelişilen ortam bütüncül bir biçimde ele alınmaktadır. Elbette ki kültürel ve sosyal ilişkiler birer değişken olarak sistemdeki yerini korusa da literatür bu değişkenlere odaklanmaktadır. Toplumsal alandan uzaklaştırılmış ve fiziki şartlar anlamında da tecrit edilmiş olan asker, siyasi otoriteden farklı kültürel alışkanlıklar, davranışlar ve görüşler geliştirmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı akabinde görünürlük kazanan sivil-asker ilişkileri hem asker ile siyasi otorite arasında var olan ilişki hem de asker ile yalnızca yönetici değil toplum arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır (Akal & Başpınar, 2022, s. 95).

Bir diğer deyişle, yalnızca askerlerin durumu, siyasete müdahalelerini belirlememektedir. Toplumun içinde bulunduğu durum da askeri müdahalelerde önemli bir rol oynamaktadır. Ordu, toplum içinde sahip olduğu işlevleri ve amaçları neticesinde süreç içerisinde değişimler yaşayan dinamik bir yapı arz etmektedir (Şen, 2000, s. 22). Ordu, sahip olduğu bu dinamik yapı neticesinde farklı tutum ve davranışlar içerisinde bulunmaktadır. Örs (1996, s. 21)'ün iddiasına göre, eğer bir toplum geri kalmışsa askerin o toplumdaki rolü belirleyici ve ilerici olmuş, tam tersine toplum ne kadar ileri de ise asker aynı oranda reaksiyoner ve tutucu bir davranış kalıbına bürünmüştür. Burada parantez açılması gereken nokta toplum ile asker arasında var olan gelişmişlik düzeyidir. Bu gelişme düzeyindeki farklılık daha

çok az gelişmiş ülkelerde tecrübe edilmiştir. Askerin modernleşme ile ilk yüz yüze kalan sınıf olması hem onu toplumdan ayırmış hem de onu toplum nezdinde ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir. Ordu bir taraftan orta sınıfı etkilemek istemiş, diğer yandan da bu sınıf güç kazandıkça müdahale kartını oynamıştır.

Türkiye özelinde bakılacak olursa Huntington'ın eserleri açık veya örtülü bir biçimde sivil-asker ilişkilerini açıklamakta ana kaynak özelliği göstermektedir. Birçok yazar Huntington'ın eserlerinden esinlenmiştir. Örs (1996)'ün belirttiği üzere sivil-asker ilişkilerini irdeleyen literatürde en fazla incelenme konusu olan durum 12 Eylül 1980 askeri darbesidir. Özal hükümetinin başa gelmesi ve akabinde AB'ye tam üyelik başvuru dönemi sivil-asker ilişki tartışmaları için önem arz etmektedir. En fazla ve yoğun tartışmalar bu dönem içerisinde olmuştur. Bu tartışmalarla beraber sivil-asker ilişkileri yazımı çeşitli açıklayıcı teori veya yaklaşımlarla genişlemiştir. Bu araştırmada irdelenen kurumsal yaklaşımlar bu dönemde ortaya çıkmış ve çok yönlü bir tartışmanın zeminini hazırlamıştır.

Bu tez çalışması, Türkiye'nin siyasi tarihine derin izler bırakan 12 Eylül 1980 askeri darbesini, sivil-asker ilişkileri teorileri bağlamında inceleyerek yeniden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Özellikle Samuel P. Huntington, Morris Janowitz ve Wright Mills gibi klasik teorisyenlerin yanı sıra Rebecca Schiff ve Peter Feaver gibi daha modern yaklaşım sunan isimlerin teorileri, 12 Eylül darbesini açıklama potansiyelleri açısından değerlendirilmektedir. Bu araştırmanın ana problemi, Samuel Huntington, Morris Janowitz, Rebecca Schiff, Peter Feaver ve Wright Mills'in sivil-asker ilişkilerini açıklayan yaklaşımları çerçevesinde Türkiye'de 12 Eylül askeri darbesinin analizidir. Çalışmada Samuel Huntington, Morris Janowitz, Rebecca Schiff, Peter Feaver ve Wright Mills'in eserlerinin yanı sıra tez çalışmasında belirlenen kavramsal ve kuramsal çerçevenin çalışıldığı literatürde yer alan çalışmalar kaynak olarak alınmıştır.

Bu tez çalışmasında cevaplanan sorular/tezler şöyle belirtilmektedir:

- Türkiye'de incelenen beş farklı sivil-asker ilişkisi literatürü neticesinde tam anlamıyla 12 Eylül 1980 darbesini açıklayan bir teori mevcut mudur?
- Eğer açıklıyorsa benzerlikler nelerdir?
- Eğer açıklamıyorsa farklılıklar nelerdir?

Bu çalışma ile sivil-asker ilişkilerini inceleyen önemli teorisyenlerin teorileri 1980 darbesi özelinde analiz edilmiş ve darbeyi açıklama/açıklamama durumuna bakılmıştır. Bu çalışmayla literatürde konu ile ilgili boşluğun doldurulması amaçlanmaktadır. 1980 darbesi özelinde sivil-asker ilişkilerini açıklayan ve bu örnek olaya uyumunu tartışan bir teze rastlanmamıştır. Ayrıca bu araştırma bundan sonra konu ile ilgili yapılacak araştırmalar için bir kaynak ve ön çalışma olması açısından önemlidir.

Sivil-asker ilişkilerini örnek olay üzerinde uygulayan teze rastlanmamakla beraber Huntingtoncı çözümlemeler hariç ayrıntılı bir tez çalışması yoktur. Tüm teorisyenlerin ana savlarına bakılarak örnek olay üzerinde tezin sınırlılığı içindeki teorisyenler ile açıklanmaya çalışılarak farklılık ve benzerlikleri hususlarında bir sentez yapılmaya çalışılmıştır.

Bu tez çalışmasında belirlenen araştırma yöntemi amaca uygun olması bakımından nedensellik ilişkisi içerisinde analiz edilmiştir. Tez çalışmasında sivil-asker ilişkileri çalışmalarına ve 12 Eylül 1980 askeri darbesine bakış kuramsal bir bütünlük oluşturacak biçimde belirlenmiştir. Tezin metodolojisini, belirlenen beş temel kuramın 1980 askeri darbesi ile uyumuna/uyumsuzluğuna bakılarak analiz edilmesi oluşturmaktadır. Askeri darbeler konusunda yapılan tartışmalar, tarihsel deliller ve betimlemeler ile çalışma içinde yer almıştır. Dolayısıyla açık kaynaklarda yer alan belgeler, kitap ve makaleler, internet sayfaları ve haber metinleri kullanılmıştır.

Tez çalışmasında yöntem olarak kuramsal perspektiften yola çıkılmıştır. Büyük ölçüde yaşanan süreç üzerinden yapılan incelemeye dayanan tezde tarihsel çözümlemelere dayalı olarak 12 Eylül 1980 darbesi teoriler özelinde analiz edilmiştir. Tarihsel analiz, bir olay, olgu, yapı ya da kurumun zaman içindeki gelişimini, nedenlerini, sonuçlarını ve bağlamını incelemek amacıyla kullanılan nitel bir araştırma yöntemidir. Amaç, olayları yalnızca ne olduğu açısından değil, neden ve nasıl olduğu açısından da anlamaktır.

Bu kapsamda tez, tek bir tarihsel olayı (sınırlı bir vaka, 12 Eylül 1980 askeri darbesi) birden fazla teorik mercekle uygulayarak yorumlamayı amaçlamaktadır. Bu, yeni veriler keşfetmekten ziyade, farklı yorumlar sunmak (Neuman, 2006, s.70-72)

ve farklı teorilerin aynı olayın farklı yönlerini nasıl aydınlattığını analiz etmekle ilgilidir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi, tarihsel analiz yoluyla incelenmekle birlikte, yapılan analiz sivil-asker ilişkileri alanındaki önde gelen teorik perspektiflerle (Samuel Huntington, Morris Janowitz, Wright Mills, Peter Feaver, Rebecca Schiff) incelemeye alınmıştır.

Ele alınmış olan bu çalışma giriş ve sonuç bölümleri haricinde beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün akabinde ilk bölümde teorik ve kavramsal çerçeve kapsamında sivil-asker ilişkileriyle ilgili temel kavramlar ve geniş bir literatür taraması yer almaktadır. Ayrıca Türkiye’de sivil-asker ilişkilerine bakış da bu bölüm içeriğinde yer almaktadır. İkinci bölümde tezin sınırlılıkları içerisinde yer alan Samuel Huntington, Morris Janowitz, Peter Feaver, Wright Mills ve Rebecca Schiff’in sivil-asker ilişki literatürü incelenmektedir. Üçüncü bölümde teorisyenlerin görüşleri doğrultusunda şekillenen teorilerin ortak ve farklı yanları üzerine bir yazın söz konusudur. Dördüncü bölüm, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin bu teoriler neticesinde açıklanıp açıklanamama durumuna bakılacağı için darbenin sebepleri ve sonuçları kısmından oluşmaktadır. Beşinci bölüm ise sivil-asker ilişki teorilerinin 12 Eylül 1980 darbesini açıklama/açıklamama durumuna bakılarak hangi yönlerden hangi tezinin açıklayıcı olduğu veya olabileceği noktalarında yapılmış olan bir sentezden oluşmaktadır. Çalışma, sonuç bölümü ile sona ermektedir.

1. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Akademide çalışma alanı olarak önemli bir yer tutan sivil-asker ilişkileri, Fransız İmparatorluğunun farklı Avrupa imparatorluklarına karşı başlatmış olduğu Napolyon Savaşları (1803-1815)¹ ile gelişim çizgisini tamamlayan modern silahlı kuvvetlerin ortaya çıkarmış olduğu iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayalı modern toplumlara özgü bir örgütlenme sorunsalıdır. Napolyon Savaşlarına değin sadece paralı askerler ve dönemde var olan feodal liderlere bağlı bir biçimde daha küçük çapta ordular ile yetinen imparatorluklar bu savaşlar neticesinde geniş ulusal ordular kurma gereksinimi hissetmiş ve bu orduların mali yükünün kaldırılması için ulusal kaynaklar endüstriyel ve mali düzenlemeler ile ordu için seferber edilmiştir. Burada ordu siyasi iradenin kontrolünde bir aygıt olarak tasarlanmıştır (Clausewitz, 1984, s. 87). Akabinde yaşanan Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında sivil-asker ilişkileri özellikle 1950’li yıllardan itibaren asker ve siyasi irade arasında bir sistem belirlenmesi maksadı ile dizayn edilmiştir (Peri, 2006, s. 6). Sivil-asker ilişkisi çalışmaları daha ziyade Birinci ve İkinci Dünya Savaşı’nı zafer ile tamamlayan Batılı toplumlar nezdinde yoğunlaşmıştır. Bu savaşlarda etkin rol oynayan asker başta dünyadaki hegemon güç olarak kabul edilen ABD’nin önderliğinde Batılı toplumlarda nüfuz edinmişler ve aynı zamanda saygınlık kazanmışlardır. Bu duruma ek olarak da İkinci Dünya Savaşı akabinde Soğuk Savaş’ın başlaması askerin etkin olmasına pozitif bir katkı sağlamıştır. Dolayısıyla yaşanan Dünya savaşları akabinde oluşturulan yeni düzen askerin konumunun ve siyasi statüsünün tartışılmasına neden olmuştur.

Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin alan yazımı geç bir dönem olarak sayılabilecek 1990’lı yıllarda başlamıştır. Özellikle, uluslararası literatürde ortaya çıkan sivil-asker ilişkileri teorileri bu çalışmalara referans noktası olmuştur. Yasal anlamda Türkiye’deki sivil-asker ilişkisi literatürü ise 1992 yılı başlangıç alınmak

¹Osmanlı Rus savaşı başlangıç olarak kabul edildiğinde akabinde yaşanan 1789 Fransız ihtilali ve Napolyon savaşları Avrupa Devletlerinin uluslararası politikalarını topyekûn değiştirmelerine sebebiyet vermiştir. Devletlerin denge siyaseti yerini her ülkenin kendi alanında kendi çıkarını koruduğu bir sisteme bırakmıştır. Bu durum daha sonra kıta içi uzlaşma kavramının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu sistem başarılı olmuşsa da bu başarının ardında sömürge hareketleri yatmaktadır. Devletler kendilerini korumak adına ordu kurumunun gerekliliği noktasında uzlaşma sağlamışlardır (Smith, 1998; Black, 2003).

kaydıyla çeşitli değişiklikler göstermiştir. Yapılan yasal düzenlemeler neticesinde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) siyasi irade üzerindeki vesayetini kaybetmeye başlamıştır. Türkiye’de sivil-asker ilişkileri konusunda araştırma yapan siyaset bilimcilerin birçoğu ABD özelinde Avrupa ülkelerini de işin içine katarak sivil-asker ilişkilerini kullanmak kaydı ile darbe açıklaması yapma yolunu tercih etmişlerdir. Demokratik kontrol anlamında açıklamalara bakıldığında ABD, Latin Amerika, Avrupa ve Çin örnekleri Türkiye ile benzer özellikler gösterebilmektedir. Bahsi geçen devlet pratiklerinde ordu sorgusuz sualsiz bir biçimde siyasi iradeye tabi olmak durumundadır (Aydınlı, 2009, s. 582-584). Türk sivil-asker ilişkilerine bu bağlamda bakıldığında dikkat çeken çalışmaların başında Birsen Örs (1990)’ün “Türkiye’de Askeri Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli” başlıklı doktora tezi gelmektedir. Bu eser 1996 yılında kitap olarak yayınlanmasıyla sivil-asker ilişkileri alan yazınına önemli bir katkı sağlamıştır. Örs (1996), Türkiye’deki askeri darbeleri veya müdahaleleri ordunun kendi yapısal özellikleri, siyasi iradenin başarısızlığı, siyasal kültür, ekonomik kötü gidişat ve meşruiyetin kaybı olarak kategorize etmiş ve bu başlıklar altında irdelemiştir. Temel araştırma konusu askeri darbelerin nedenlerini araştırmak olan bu çalışma, preoteryenizm üzerinden bir açıklama modeli geliştirmeye çalışmıştır. Teorik zeminini genel anlamda Finer, Huntington ve Nordlinger’in kuramsal yaklaşımlarından almış ve müdahaleleri en aza indirme yolu noktasında cevaplar aramıştır.

Diğer taraftan, Huntington’ın sivil-asker ilişkilerini kurumsal yapı ile açıklaması literatürde önemli bir yere sahip olmasından esinlenerek, Fatih Demir (2004), “Sivil-Asker İlişkileri: Kurumsal Çerçeve ve Seçilmiş Ülkeler” başlıklı tez çalışmasıyla, yasal mevzuat ve buna ek olarak kurumsal yapılar çerçevesinde sivil-asker ilişkilerini ele almıştır. Ayrıca Fatih Demir (2009), “Sivil-Asker İlişkilerinde Sivil Kontrol” isimli makalesinde sivil kontrol durumunun oluşturulması ve devam ettirilmesinin net bir biçimde orduyu kısıtladığını belirtmektedir. Siyasi iradenin etkinlik alanının artması sağlıklı bir demokratik gelişim için önemlidir. Demokrasinin yerleşmesi için kurumsallaşmış demokratik geleneklere ihtiyaç vardır.

Demokratik sistemlerin sivil-asker ilişkileri açısından önemli bir örneklem olması noktasından hareket ederek Mustafa Uluçakar, “Türkiye’de Sivil-Asker

İlişkileri ve Ordunun Demokratik Kontrolü” (2013) başlıklı ve Osman Meşe (2016), “Sivil-Asker İlişkilerinin Demokratikleşmesi: Türk Sivil-Asker İlişkilerinde Demokratik Kontrol- Askeri Etkililik” başlıklı çalışmalarında Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerini özel olarak ele almışlardır. Uluçakar, özellikle siyasi irade, asker ve vatandaş ilişkilerini kuramsal çerçeve ile açıklamaya çalışmıştır. Sağlıklı bir biçimde işleyebilecek ve problem çıkarmayacak bir sivil-asker ilişkisi için siyasi irade ve askeri elitin vatandaşlar ile iş birliği yapması gerekliliği ortaya konmuştur. Vatandaşın da sistemin içine dâhil edilmesi durumu Rebecca Schiff’in uyum teorisi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Meşe’nin çalışması ise demokrasi eksikliği ile sivil-asker ilişkilerini açıklamaya çalışmıştır. Mustafa Uluçakar (2018), “Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri Eleştirel Bir Değerlendirme” adlı çalışmasında, TSK’nin askeri eğitim yoluyla yarattığı etki ile askeri müdahaleler arasındaki etkileşimi analiz etmektedir. Çalışmada siyasi kültür ve askeri eğitimin askeri müdahaleleri tetikleyen kodları ihtiva edebileceği ve Türk toplumunun demokratikleşme taleplerine uygun, diyaloga dayalı bir demokratik yönetim modelinin oluşturulmasına ihtiyaç duyulduğu sonucuna varılmıştır. Sivil ve askeri seçkinler arasında ortak değerler ve hedefler konusunda iş birliği yapılması üzerinde özellikle durulmuştur.

Nilüfer Narlı (2011), klasik sivil-asker ilişki teorilerinde olduğu gibi Uluçakar gibi yönetim sürecine vatandaş dâhil etmiştir. Narlı’nın makalesinde özellikle AB uyum süreci temel alınarak sivil-asker ilişkilerinde var olan yenilikleri Schiffçi bir bakış açısıyla ele aldığı söylenebilir. Narlı’nın bakış açısı klasik sivil-asker ilişki kuramcılarına göre vatandaş sistemin içerisine dâhil ettiği için önem arz etmektedir. Teorik çerçevenin farklılaşması açısından, Şeyda Nur Koca (2022)’ye ait “Askeri Sosyoloji Bağlamında Morris Janowitz’in ve Samuel P. Huntington’ın Sivil-Asker İlişkileri Modellemesine Göre Türkiye Sivil-Asker İlişkilerinin Sosyolojik Analizi” başlıklı doktora tezi, Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerini askeri sosyoloji ile özellikle Samuel P. Huntington ve subjektif-objektif kontrol teziyle, açıklamaya çalışmıştır. Demokratik devletlerde objektif ve subjektif denetimin sağlanması zorunluluğu üzerinde durulmuştur. Araştırma konusu açısından bakıldığında sadece Janowitz ve Huntington sivil-asker ilişkisi tezleri çalışmada ele alınmış fakat Schiff, Mills ve Feaver’ın sivil-asker ilişkileri hakkındaki teorik yaklaşımları araştırma dışı bırakılmıştır. Önder Canveren (2021),

“Türkiye’de Ordu- Siyaset- Toplum İlişkilerinin Genel Bir Panoraması: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme” adlı makalesinde Mills’in güç elitleri teorisi ışığında Türkiye’de ordunun seçimler neticesinde iş başına gelen siyasi iradeye oranla daha fazla etkiye ve güce sahip olduğu üzerinde durulmuştur. Ordunun vesayet rejimi kurduğu ve anayasal olarak kendini darbe dışı dönemlerde bile garanti altına aldığını belirtilmiştir. Ordunun, siyasi mekanizma üzerindeki konumu, sivil ve asker arasında çatışmaya yol açmıştır.

Tanel Demirel (2003), darbe dönemi üzerine yaptığı çalışmada 12 Eylül öncesi dönemde ordunun darbeyi meşrulaştırabilmek için toplumsal sıkıntılar ile tam anlamı ile ilgilenmediğini belirtmiştir. Huntington gibi demokratik devletler ve bu devletlerin etkin olmasının siyasi irade, asker, bürokrasi gibi kurumların etkin çalışması neticesinde yükselebileceği üzerinde durmuştur. Demirel (2004), başka bir eserinde ise, ordunun siyasi irade üzerindeki etkisine eleştirel bakmış, çatışmacı ve düalist varsayıma dayandırmıştır. Demirel’e göre bazı yazarlar sivil-asker ilişkilerini daima bir gerginlik, sürtüşme ve en nihayetinde de sivil iradenin askere teslimi olarak görmüştür. Bu yaklaşım ordunun hep daha fazla görev ve yetki talebinde bulunduğu varsayımı üzerine kurulmuştur. Sorun yalnızca ordu üzerinde siyasi iradenin denetimini sağlamak değildir. Bu durumun da ötesinde siyasi iradenin toplumsal yaşamın her noktasında asker karşısında daha güçlü bir duruma gelmesi yani askerin zayıflatılması gerekmektedir. Demirel’in çalışmalarına bakıldığında kurumsal bir yaklaşımın sivil-asker ilişkilerini anlama yetersizliği kalacağını kültürel, sosyolojik veya tarihsel analizlerin de çalışmalara eklenmesi gerektiği fikrinin ortaya çıktığı görülmektedir. Her ne kadar disiplinler arası bir sivil-asker ilişkileri çalışması ilk akla gelse de sivil-asker ilişkilerini açıklayan tüm teorilerin dikkate alınması ile bu çalışma bu açığı kapatma konusunda etkili olacaktır.

Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (2004), askerin, siyasi irade üzerindeki bilinen ağırlığına rağmen iktisadi alanda Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) ile direkt bir biçimde ve savunma sanayii ile dolaylı olarak etkin bir özne olduğu üzerinde durmaktadır. Bu güç, tarihsel-kültürel kimlik olarak militer değerlerden beslenmiş ve hegemonik bir duruma gelmiştir. Ordunun bu konumu itibariyle de eleştirel bakış açısı yorumları kısıtlı kalmıştır. Fakat toplumdaki değişimler bu

hegemonik konumun sarsılmasına ve hatta sorgulanmasına sebebiyet vermiştir. Başka bir deyişle, askerin siyasi alandaki hâkimiyetinin kaynakları toplumsal ve tarihsel normlardan beslenmekte ve beşerî tüm alanlarda kendisini hissettirmektedir. Yukarıda bahsi geçen hegemonik konumunda akademinin de etkisinin olacağını iddia etmek yavan kalmayacaktır. Bu bağlamda, sivil-asker ilişkilerinin güç dengesi sivil lehine genişlediği sürece farklı yaklaşımlarla sivil-asker ilişkilerini inceleyen eserlerinde ortaya çıkması bir paralellik arz etmektedir.

Kazım Uğur Kızılaslan (2018), “Sosyal Bilimlerde Bir Araştırma Alanı Olarak Sivil-Asker İlişkileri” adlı makalesinde özellikle Nordlinger’in sivil-asker ilişki tezi üzerinde durmuştur. Askerlerin bir kez aktif müdahale noktasına başvurdıklarında yani pretoryenist bir tavır benimsemesinin akabinde oyunun kuralları değişmektedir. Kızılaslan ayrıca sivil-asker ilişkilerini ikiye ayırmış; geç modern evre ve postmodern evre olarak kategorize etmiştir. Bu kategorizasyonu yaparken de Feaver, Schiff, Huntington ve Janowitz’in sivil -sker ilişkileri kuramları üzerinde durmuştur. Fakat bu teorisyenlerin darbeleri açıklama/açıklamama durumuna bakmamıştır. Genel anlamda askerlerin kurumsal kültür düzeyleri üzerinden bir kategorizasyon yapmıştır.

Selim Nafiz İpek (2023)’e ait “Darbelerin Meşruiyetini Sağlama Aracı Olarak Kemalizm’in Hegemonyası: 12 Eylül 1980 Örneği” isimli yüksek lisans tezinde, özellikle 12 Eylül darbesinin meşruiyet zemininin oluşturulmasında Kemalizm’in hegemonyasının kullanıldığı durumunu açıklaması yapılmıştır. Gramsci’nin “hegemonya” kuramı meşruiyet durumunu açıklarken dayanak olarak kullanılmıştır. Cengiz Sunay (2010)’ın “Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve Sonrası” başlıklı çalışması, TSK’nın siyasi iradeye kurumsal refleksinin ne olduğu noktasında incelemiştir. Çalışmanın ana amacı orduyu askeri müdahale yapmaya sevk eden nedenlerin araştırılması olmuştur. Sivil-asker ilişkisi teorilerinden bahsetmemiş sadece müdahalenin önlenmesi ve nasıl önlenilebileceği sorularına yanıt aramıştır.

Sivil-asker ilişkilerinde daha çok devlet merkezli olarak hareket eden Çağlar Keyder (2010), Şerif Mardin (1990) ve Metin Heper (1985), ülkenin modernleşme biçimini “tepeden inme” olarak tasvir etmektedirler. Ordu, kuvvet kullanma tekeli elinde bulundurması ile hem seçkin bir yapı ihtiva etmekte hem de

modernleşmenin zorunluluklarının oluşması için yukarıdan aşağıya baskı uygulayan bir yapı biçiminde tanımlanmaktadır. Heper (2006), ayrıca darbelerin nedeni olarak devlet ve sivil elitler arasında var olan nevi şahsına münhasır ilişkiler üzerinde durmaktadır. Darbelerin güçlü devlet biçimleri ve güçlü devlet olgusu neticesinde biçimlendiğinin altını çizmektedir. Heper, liberal çoğulcu analizlerin yetersizliği üzerinde özellikle durmaktadır. Bu daha çok devlet merkezli bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir.

Ayşe Gül Altınay (2004), Ümit Cizre Sakallıoğlu (2004), Ali Bayramoğlu (2004), Tanel Demirel (2010), ve Kemal Karpat (2010) askeri darbelerin darbe yapan tarafına değil de siyasi irade tarafına bakmaktadırlar. Fakat ordu her siyasi iradeyi duraklattığında kendi içyapısında da birtakım değişiklikler göstermektedir. Ordunun tüm kurumların üstünde bir kontrol mekanizmasıymışçasına hareket etmesi kendini rejim bekçisi konumunda tanımlamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, sivil-asker ilişki literatüründe salt dış gözlemle TSK'nın davranış kalıplarının anlaşılması durumunu oluşturmaktadır. Fakat TSK gizlilik ve güvenlik gibi nedenler ile bilgi paylaşımı noktasında ulaşılabilir bir tavır sergilememektedir. Bu da sivil-asker literatürü incelemelerinde asker tarafından yapılacak olan değerlendirmelerin kadük kalması anlamını taşımaktadır. Ümit Cizre Sakallıoğlu (2004), sivil-asker ilişki ağında daha çok güç ilişkileri üzerinde durmuş ve TSK'nın hükümetleri yıkma ya da tam tersi hükümetleri kurma yetisinin geçici olmadığını belirtmiştir. Silahlı kuvvetlerin sürekliliği noktasında vurgu yapmıştır. Hikmet Özdemir (1989), ordunun modernleşme çabalarının başladığı ilk kurum olarak kurucu ideoloji Kemalizm'in ana taşıyıcısı olma noktasında etkin rol oynadığını belirtmektedir. Osmanlı döneminde askeri bürokrasinin özerklik kazandığı, bu özerk konumun erken cumhuriyet döneminde kısmen azaldığı; fakat 1960 darbesi neticesinde kuvvetlendiği üzerinde durmuştur. 1980 darbesi ile de bu özerk konum kuvvetlenmiştir. Ordunun siyasi anlamda özerk oluşunu kültürel ve tarihsel miras beslemiştir. Bu da demokrasinin pekişmesinin önünde bir engel olarak tanımlanmıştır. Özdemir çalışmalarında sivil-asker ilişki teorileri üzerinde durmaktan ötede askerin tarihsel konumu ve süreç içerisindeki değişimi üzerinde durmaktadır.

Suat Savran (1992), 1980 darbesini hazırlayan temel neden olarak, 60'lı yılların ortalarında işçi sınıfı hareketinin göstermiş olduğu yükselmenin yavaşlamış olmasını göstermektedir. Bu yavaşlamanın gerisinde ise, burjuva partilerine karşı işçi sınıfının siyasal bağımsızlığının oluşmamasının mühim bir rol oynadığını belirtmektedir. Savran daha çok darbe sebepleri üzerinde bir analiz yapmış sivil-asker ilişkileri literatürü noktasında bir çözümleme yolunu tercih etmemiştir.

İdris Küçükömer (1994), Asya tipi üretim tarzına sahip ülkelerdeki üretim araçlarını elinde bulunduran devletin toplum üstünde siyasi irade üzerinde otorite kurmakta, toplum ve devlet ilişkileri, toplum üzerinde devletin mutlak kontrolü ve bu kontrolün denetimi etrafında şekillenmekte olduğu vurgulamaktadır. Devletin gerek üretim araçları gerekse de üretim ilişkileri üzerinde var olan hâkimiyeti, sermaye birikiminin, serbest ekonomik ilişkilerin ve dolayısıyla da kapitalizmin gelişmesine engel olmaktadır. Şerif Mardin (1990) Türkiye'deki sivil-asker ilişkisi durumunu Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar olarak tanımlamış ve bu anahtarın da merkez çevre kilidi ile açılabileceğini belirtmiştir. Şerif Mardin (2006), merkez çevre yaklaşımı ile Türkiye'nin yüzyıllara dayanan bir güvenlik kültürünün olduğunu yani derin köklerinin bulunduğunu açıklamaktadır. Bu kültür Osmanlı'dan alınmıştır. Sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesini oluşturan bu güvenlik kültürü hem kolaylaştıran hem de zorlaştıran yönleri sahiptir. Sivil -asker ilişkisi tek düze bir kültürel değişim durumu değildir. Güvenlik kültürü Osmanlı ve Cumhuriyet'te birey değil devlet merkezlidir.

Ali Karaosmanoğlu ve Behice Özlem Gökakın (2010), özellikle sivil-asker etkinlik alanının çatışmacı doğası üzerinde durmaktadır. Sivil-asker iş birliği durumunu açıklamada kuramsal çerçeve yetersiz kalmaktadır. Serbest seçim ile iktidara gelen siyasi irade Genelkurmay ve Hükümet arasında var olan iş birliğini anlamaya çalışmaktadır. Ayrıca Karaosmanoğlu (2009), sivil-asker ilişkilerinde sorunun dönemsel anlamda değişip değişmediği değil de hangi yönde değiştiği durumu ile ilgilenmektedir. Burada güvenlik kültürü de ön plana çıkmaktadır.

Begüm Burak (2011), askerin özellikle ulus devlet yaratma aşamasında etkin olduğu ve bu nedenle de modernleşmenin taşıyıcısı olduğu üzerinde durmaktadır. Ordu bu sebeple siyasal anlamda kayda değer bir meydan okuma ile karşılaşmamıştır. TSK hem kurumsal hem de yasal bir özerkliğe sahiptir. Asıl

cevaplanması gereken soru olarak ise ordunun neden kendini rejimin bekçisi olarak gördüğüdür. Bu noktada sivilin rolü, sosyokültürel alt yapının ve yasal zeminin askeri elitlerin siyasal alanda rol alması durumu ile karşı karşıya kalınmaktadır.

Murat Aygen (2018), “Ordu Siyaset İlişkileri: Türkiye Örneği” adlı makalesinde Türkiye’deki darbeleri ters demokratikleşme hareketi olarak değerlendirmiş, darbelerin salt iç dinamikler ile açıklanamayacağı üzerinde durmuştur. Aygen darbelerin demokratik gelişim anlamında ülkeyi geri götürdüğü ve modernleşmenin de bu durumla paralel olarak geride kaldığı üzerinde durmaktadır. 1980 darbesinin incelenmesinde de darbenin kendi mantığı dolayısı ile ülkeyi ters bir demokrasi dalgasının içine sürüklediği açıktır.

Rahman Dağ (2016), “The Role of Contesting Ideologies: Civil-Military Relations in Turkey” adlı çalışmasında ordunun özellikle Kemalizm’in kendilerini meşru görmeyecekleri bir biçimde değiştirilme durumunu fark ettikleri anda demokratik süreçleri durdurmak adına ivedi bir biçimde harekete geçtiği üzerinde durmaktadır. Askerin bu müdahaleyi yaparken İç Hizmet Kanunu’na olan vurgusu da onaylanmak adına yaptığı bir davranış kalıbı olarak kabul edilmektedir. Ordu devleti korumakla yükümlü olan yegâne kurum olarak kendini gördüğü için anayasal meşruiyet kazanmak adına İç Hizmet Kanunu’ndan faydalanma yolunu tercih etmiştir. Dağ, Rebecca Schiff’in uyum teorisi üzerinde durmuştur. Ayrıca TSK mensuplarının almış oldukları eğitimin Kemalist ideoloji temelinde olduğu ve mevcut kurucu ideolojide var olan seçkinlerin geleceğin seçkinlerini yarattığını belirtmektedir. Türk ordusunun dış düşmana karşı devleti koruma fikrine ek olarak iç siyasi gelişmelere hiçbir zaman uzak durmadığının da altını çizmiştir. Benzer biçimde Mehmet Zeki Duman (2019), “Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri” adlı makalesinde Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerini ve bu ikili arasındaki ilişkilerin toplumsal, ideolojik ve tarihsel kökenleri irdelendiğinde kendini devletin kurucu unsuru olarak gören, iç ve dış siyasete etki eden, modernleşmenin ve Kemalizm’in öncüsü bir ordu profili ile karşı karşıya kalınma durumu ordunun etkinliği ile anlatılmaktadır.

Yavuz Çillier (2016), “Popular Determinant on Civil-Military Relations in Turkey” adlı makalesinde Türk silahlı Kuvvetlerinin çok etkin bir siyasi aktör olduğu noktasına değinmektedir. Türkiye’nin başından geçen darbelerin

demokratik rejim tanımlaması ile bağdaşmadığı üzerinde durmaktadır. Demokratik rejimlerde dahi ordu siyasi irade üzerinde etkili olabilmektedir. Özellikle tez konusu olan 1980 darbesinden başlayarak bir analiz yapan Çillier (2016) günümüze değin sivil üstünlüğün kademeli bir biçimde gerçekleşmesinde halkın önemli bir rol oynadığını belirtmektedir.

Harold Lasswell (1941), “Garnizon Devlet” adlı eserinde sivil-asker ilişkilerinin temelini sivil iktidarın güçten düşürülmesi olduğu üzerinde durmaktadır. Garnizon devlette hâkimiyet daha çok keyfiliğe dayanır ve seramonileştirme eğilimi son derece belirgindir. Asıl olan devlet ve ona hizmettir. Diğer her şeyin devlete hizmet doğrultusunda bir değeri-anlamı vardır. Tarihsel süreç içerisinde şiddet kullanma tekeli elinde bulunduran askerin üstünlüğü ele almıştır.

Vasabjit Banerjee ve Sean Webeck (2024), “Civil-Military Relations: Thruoghout A Perilous” adlı makalesinde özellikle Huntington’ın “Asker ve Devlet” adlı eseri üzerinde durmuş; askerin siyasi iradenin dışında profesyonel bir tavır takınması gerekliliğinden söz etmiştir. Profesyonel ordunun gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu eser sivil-asker ilişki teorilerinden Huntington’ın objektif ve subjektif sivil kontrol üzerine bir değerlendirme yapmaktadır.

Robin Luckham (1971), “A Comparative Typology of Civil-Military Relations, Government and Opposition” adlı çalışmasında dönemi itibari ile sivil-asker ilişkilerinde yeni ortaya çıkan, devletlerin kendine has özel genellemelere ulaşmaya çalıştığı durumu üzerinde durmaktadır. Bu genellemelerin birçoğu Luckham nezdinde birbiri ile çelişen durumlardır. Teorilerin oluşturulması mevcut gerçekler ile bağlaşılabılır ve bu da gerçeklere ulaşma noktasında sorun teşkil edebilmektedir. Luckham sömürge mirasına sahip devletlerin sömüren kesimden daha az olasılıkla güçlü ordular yaratabileceği tezi üzerine yoğunlaşmaktadır.

Anthony King (2024), “Cohesion, Combat Performance and Civil-Military Relations: Contextualizing “The Word of Command” isimli çalışmasında 2006 yılında yayınlamış olduğu “The Word of Command” adlı makalesinin eleştirisi ile başlamaktadır. Burada sivil-asker ilişkilerinde kişilerarası uyumdan ziyade beceri

ve görev uyumuna bakılması gerekliliği üzerinde durmaktadır. Bu uyumun siyasi arenadaki uyumu ikinci planda kaldığını belirtmektedir.

David Greenwood (2005), “Turkish Civil-Military Relations and the EU: Preparations for Continuing Convergence” adlı raporunda sivil-asker ilişkilerinin çatışmacı ve düalist bir biçimde kategorize edilmesine atıfta bulunarak bu görüşe eleştiri yapmanın doğru bir davranış olduğu üzerinde durmaktadır. TSK’nın devletin ötesinde bir devletmiş gibi algılanmasının gerçeği yansıtmadığını belirtmektedir. Bu durumu açıklarken sivil-asker ilişki literatürünün tezin sınırlılıklarında yer alan beş farklı literatürün tamamına değinmemektedir.

Peter Feaver (1996) “The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control” adlı çalışmasıyla Amerikan sivil-asker ilişkilerinde olduğu iddia edilen krizin, sivil kontrolün belirleyicileri hakkında uzun süredir devam eden teorik tartışmayı yeniden canlandırmıştır. Şu ana kadar tartışma, Samuel Huntington ve Morris Janowitz arasındaki orijinal anlaşmazlığın ortaya koyduğu analiz çizgilerini takip etmiştir. Ancak Soğuk Savaş sonrası perspektifinden bakıldığında her iki model de çekici değildir. Bu makalede hem Huntingtoncu hem de Janowitzci teorilerin açıklamaya çalıştıkları temel sorunu tanımlamaya çalışmaktadır; yani siyasi iradenin başarabileceği her şeyi yapacak kadar güçlü bir ordu ile yalnızca sivillerin yapmalarına izin verdikleri şeyleri yapacak kadar ast bir askerin nasıl uzlaştırılacağı temel sorunlar olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamaların akabinde teorilerin temel varsayımlarının devamlı bir biçimde geçerli olup olmayacağı durumu değerlendirilmektedir. Burada teorilerin profesyonelliğe olan güvenleri de ayrıca analiz edilmektedir.

David Pion-Berlin ve Danijela Dudley (2020), “Civil-Military Relations: What is the State of the Field” adlı çalışmasında toplumların ve devletlerin incelenmesinde sivil-asker ilişkilerinin temel bir konu olduğu üzerinde durmaktadır. Silahlı kuvvetler hem bir ulusu güvende tutan hem de hükümeti devirebilecek güce sahip yegâne kurum olarak tanımlanmaktadır. Siyasi irade ve vatandaşlar askerin hangi rolleri üstlenmesi gerektiğini anlamalı ve ona göre davranmalıdır. Berlin ve Dudley çalışmasını yaparken devletin sınırlarını da çizmektedir.

Carlos Solar (2022)'ye ait "Trust in The Military in Post-Authoritarian Societies" adlı çalışmasında bazı durumlarda şiddet geçmişine, kurumsal suistimallere ve devleti devirmeye ve toplumun bazı kesimlerini cezalandırmaya yönelik kanlı müdahalelere rağmen ordu neden en güvenilir kurumlardan biri olmaya devam ediyor sorusuna cevap aramaktadır. Bu makale, otoriter yönetimler sonrası toplumdaki görüş biçimlerini ve güven değişimlerini anlamak için Arjantin, Brezilya ve Şili'deki bireysel faktörler ile silahlı kuvvetlere verilen destek arasındaki etkileşimi analiz etmektedir.

Constantine Menges (1964)'e ait "The Military in the Political Development of New Nations by Morris Janowitz" adlı çalışmasında gerçeklik, daha az zorlama, toplumsal öz denetime artan güven olarak tanımlanmaktadır. Toplum bu gerçeklik neticesinde yeni siyasi iradenin gücü için toplumsal rızanın yani meşruiyetin eksikliğinden kaynaklanabilecek sıkıntılardan minimum düzeyde zarar görecektir. Menges (1964) bu durumu anlatırken Janowitz'in profesyonel asker kuramından faydalanmıştır.

James Burk (2002), "Theories of Democratic Civil-Military Relation" adlı makalesinde demokratik devletlerde var olan sivil-asker ilişkisi teorilerini incelemektedir. Özellikle Huntington ve Janowitz'in teorileri üzerinde durmuş ve klasik olan bu teorilerin hala nasıl liberal demokrasilerde etkili olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Makale de hem sivil hem asker elitlerin ilişkileri üzerinde özellikle durulmuştur. Orduların demokratik değerleri korurken aynı zamanda bu koruma içgüdüleriyle nasıl ayakta kalacaklarını açıklamaya liberal ve cumhuriyetçi modellerin yeterli olamayacağını, Huntington ve Janowitz'in yaptığı gibi federalist modellerden ancak çözüm üretilebileceğini belirtmiştir.

Richard H. Kohn (1997), "How Democracies Control the Military" adlı çalışmasında askerin kontrol altına alınması yani siyasi iradeye tabi kılınması noktası üzerinde durmaktadır. Sivil-asker ilişkisi probleminin belirli bölgedeki devletlerin sorunu olduğu vurgusunu yaparak ABD, Fransa, Çin, Sovyetler Birliği, İtalya ve Almanya örneklemeleri üzerinden açıklama yapmıştır. Suzanne Nielsen (2007), "Civil-Military Relations Theory and Military Effectiveness" adlı çalışmasında sivil-asker ilişkilerinde sivil kontrol durumuna odaklanmaktadır. Fakat Nielsen'e göre sivil kontrol durumu sivil-asker ilişkilerinin en önemli noktası

değildir. Burada üzerinde durulması gereken nokta olarak askeri etkinlik durumudur.

Donald Travis (2019), “Pursuing Civilian Control Over the Military” adlı makalesinde Huntington’ın bakış açısını anlatmak ile işe başlamıştır. İlk olarak ABD gibi demokratik bir ülkede asker ile siyasi iradenin ilişkilerinin boyutları üzerinde duran pragmatist bakış açısını sorgulama yolunu seçmiştir. Bu nokta da Janowitz’in görüşlerine yer vermiş ve üç iddia ortaya atmıştır. Bunlardan ilki profesyonel üstünlüğe karşın siyasi iradenin üstünlüğünü seçmenin yanıltıcı olduğu, ikinci olarak savaş türlerine siyasi mücadele içerisinde karar verildiği ve son olarak Huntington’ın sivil-asker ilişki tezini açıklayarak siyaset teriminin kötü olmadığını, tam aksine doğal bir süreç olduğu için demokrasinin vazgeçilmezi olduğu vurgusunu yapmaktadır. Çalışmasında Janowitz ve Huntinton sivil-asker ilişki literatürüne yer vermiştir.

Douglas L. Bland (2001), “Patterns in Liberal Democratic Civil-Military Relations” adlı makalesinde sivil-asker ilişki literatüründe her devletin hatta her bölgenin aktörlerinin sivil-asker ilişkisi noktasında beklentisinin farklı olduğu üzerinde durmaktadır. Bu farklılıklar ilkeleri, normları, kuralları ve karar alma prosedürlerini belirleyen rejim tarafından analiz edilmektedir. Bu nokta da askeri ilişkiler önem arz etmektedir. Bland makalesinde özellikle sivil-asker ilişkileri için düzenleyici, yasal, kurumsal ve geleneksel yapıları temin eden normatif temelli bir rejim modelini koyarak teorisini güçlendirmeye çalışmaktadır. Sivil-asker ilişki donanımının oluşturulmasında bu ilişkiyi destekleyen rejimlerin ön planda tutulması durumu üzerinden açıklamalar yaparak gelişmekte olan demokrasilere de atıfta bulunmaktadır.

Linda Michaud-Emin (2007), “The Restructuring of the Military High Command in the Seventh Harmonization Package and its Ramifications for Civil–Military Relations in Turkey” adlı çalışmasında siyasi iradenin görev alanına askerin müdahalesini askerin iç ve dış düşmana karşı devleti korumak maksadı temelinde yaptığı üzerinde durmaktadır. Bu duruma ek olarak da Kemalist ilkelerin tekrardan tesis edilmesi askerin siyasi iradenin görev alanına müdahalesinin başka bir yönünü oluşturduğunun da altını çizmektedir.

Amos Perlmutter (1969), “The Praetorian State and the Praetorian Army” adlı çalışmasında Pretoryenizm biçiminde askeri-bürokratik tekelin haiz olduğu devletleri tanımlamaktadır. Ordu, tarihsel süreç içerisinde içsel süreçler neticesinde kendini yönetici sınıf olarak tanımlamaktadır. Yönetici konumunda yer alan ordu, siyasi anlamda bağımsız bir organizasyon olarak kabul edilmektedir. Ordu kendi meşruluğunu sağlamak adına farklı yöntemler kullanabilmektedir. Bu yöntemler arasında modernleşme, ilericilik ve ulus sayılabilmektedir.

Gareth Jenkins (2001), “Context and Circumstance: The Turkish Military and Politics” adlı çalışmasında Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerinin problematiğini iki farklı epistemolojik gelenek ile açıklamaya ve en nihayetinde de çözmeye çalışmaktadır. İki gelenek tarihsel süreç içerisinde bazen iç içe geçmekte bazense ayrılmaktadır. Bu iki gelenekten ilki sivil-asker ilişki meselesini tamamı ile birbirinden ayırmış, çatışma ve aynı zamanda da rekabet anlamında ilişkilere bakmaktadır. İkinci olarak ise askerin siyasi irade üzerindeki etkinliğini, vesayetini doğal bir süreç olarak tanımlamaktadır. Jenkins problematiğini açıklarken sivil-asker ilişki literatürü üzerinde bir çözümleme yapmamıştır.

Genel olarak bu tez çalışması ile doğrudan ilintili ve kapsamlı akademik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Genel anlamda bakıldığında 1980 askeri darbesini beş farklı sivil-asker ilişkisi literatürü ile inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Eserler tek veya iki sivil-asker ilişki literatüründen sivil-asker ilişkilerini açıklanmaya çalışmış olup 12 Eylül 1980 darbesinin ise bu literatürden kaynak alınarak açıklanması durumu olmamıştır. Bu tez çalışması ile konuyla ilgili literatür eksikliğinin giderilmesi ve özellikle de siyaset bilimi literatürüne beş farklı sivil-asker ilişki kuramı yaklaşımının 12 Eylül 1980 darbesini açıklama durumunun sınanması yönünde bir katkı sağlanabilmesi düşünülmüştür.

1.1. Sivil-Asker İlişkilerine Tarihsel Bakış

Darbelere tarihsel anlamda bakıldığında ilk kez M.Ö. 700 yıllarında Eski Yunan’da rastlanmıştır. Yunan’da asillerin egemenliği yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Bu süreç içerisinde deniz yolları keşfedilmiş ve bu sayede de ülkelerarası ticaret başlamıştır. Ticaretin başlaması ile ülke içerisinde var olan servet düzeyi artmış, bu da gerek sosyal gerekse de siyasal düzeni değiştirmiştir. Asiller ki bu grup iktidarı ellerinde tutuyorlardı, ticaret ve iş yaşamında etkin olanları

yadırgamıştır. Atina aslına bakıldığında iki büyük kutba ayrılmıştır. Bir yanda toprağa bağlı kalanlar diğer yanda ise denizlere açılanlar arasında rekabet ve kavga baş göstermiş ve bu durumun akabinde darbeler meydana gelmiştir. Tarihsel bağlamda irili ufaklı darbe girişimleri bu biçimde vuku bulmuştur. Darbe girişimlerinde yöntem aslına bakıldığında basitti. Şöyle ki grupları galeyana getirecek birkaç tahrikçi öne çıkmakta, bu tahrikçilerin bir bölümü halkı ayaklandırırken diğer bölümü elde mızraklar ile dönemin önemli kişilerinin evlerini basar ve darbe karşıtları ya kent dışına sürülür ya da öldürülürdü. İktidarın bu biçimde el değiştirmesi yalnızca birkaç saat sürerdi.

Fakat bu tarihsel süreç içerisinde bir gün kimsenin ummadığı bir durum vuku buldu. Darbeleri günlük rutin bir işmişçesine kabul eden halk günü geldi ve lider olmadan bir isyan başlattı. Değişik fikir gruplarında yer alan topluluklar tehlikeyi sezinlediler ve hepsini sistemin dışına itecek bir ihtilalle karşılaştıklarını anladılar. Bu ihtilalin gerçekleşmesi adına bir hakem aradılar. Bulunacak hakem hiçbir sınıfın veya zümrenin temsilcisi olmayacaktı. Bu hakemin adı Solon olacaktı. Solon meşhur olan yasalarını yaptı ve karşı karşıya gelen grupların arasını düzeltti. Yönetim düzeni tekrar kuruldu. Solon'un içi rahatlamıştı, buna binaen Solon Asya'da on yıl süreyle bir gezintiye çıktı. Solon aralarındaki çekişme bitti sandı fakat aslında çekişme sona ermemişti ki Atina yeni bir iç savaşın eşiğindeydi. Atina'da o tarihlerde yaşayan Pzistrat adında bir asker halkla çok iyi geçiniyor ve yardıma muhtaç olanlara yardım ediyordu. Fakat Pzistrat, işin aslı, tarihin görüp görebileceği en tehlikeli demogoglardan biriydi. Bir gün halkın yoğun olduğu meydana Pzistrat üstü başı yırtık bir biçimde çıkageldi. Sonradan anlaşıldı ki halkı heyecanlandırmak adına üzerini kendisi yırtmıştı. Herkesin görebileceği yüksek bir noktaya çıktı ve Atinalılar'ın bu haline bakmasını istedi. Vatanını çok sevdiğini belirterek canına kastedildiğini ve herkese yardım ettiği için bu durumu ona reva görmemelerini söyledi. Halk, heyecanlandı ve kendi arasında konuşmaya başladı. Fakat Solon Pzistrat'ın yapmış olduğu hileyi anladı ve halkı bu duruma karşı uyarmak istedi. Halk Pzistrat'ın yanında yer aldı ve Solon'u susturdu. Halk iktidara el koymalı ve Pzistrat'a bunu yapanları cezalandırmalıydı. Pzistrat'ı koruması için silahlı adamlardan oluşan 50 kişilik bir ekip oluşturuldu. Pzistrat Akropol'ü akabinde zaptetmiş ve iktidarı ele almıştır. Bu tarihte görülen ilk hükümet darbesi olarak kabul edilmektedir. Darbe tarihinde anlatılan aslında bakıldığında bu

masalımsı hikâyede var olan darbe ne ilk ne son olacaktı. Zaman geçecek, uygarlık tarihi ilerleyecek fakat darbelerde her çağa ayak uyduracaktı. Ta ki, günümüze kadar (Arcayürek, 2002, s.15-17; Balcı, 1967, s. 10-11; Yetiş, 1999).

“Soldier” kelimesi günümüzde asker olarak kullanılmakta olup tarihsel arka planına bakıldığında Bizans parası olan Solidos’tan türetildiği kabul edilmektedir. Solidas kiralanan adam biçiminde tasvir edilmektedir. Savaş bitiminde soldier’lar ganimetten paylarını alırlardı. Kendi liderlerine onları askere alan hükümetten daha çok sadakat duygusu mevcuttu (Giddens, 2008, s. 81). En eski çağlardan bu yana insan toplulukları güvenlik yani korunma güdüsü neticesinde kendilerini koruyabilecek birlikler oluşturmuşlardır. Değişen dünya düzeni ile insan topluluklarını koruması için görevlendirilen gruplar gelişmiş, özelleşmiş ve en nihayetinde de kurumsallaşmışlardır. Günümüzde de varlığını sürdüren modern silahlı kuvvetlerin ortaya çıkışı Orta Çağ’a kadar götürülebilir ki Batılı devletlerin orduyu standartlaştırılmış bir örgütlenmeye çevirmesi de bu çağda gerçekleşmiştir (Heywood, 2010, s. 434).

Westfalia² barışı ile ortaya çıkan mutlakiyetçi devletlerde, ulus devletin gelişimini destekleyen geleneksel devlet biçimlerinden kopuş meydana gelmeye başlamıştır. Şehir/kırsal kesim ilişkilerinin çözülmesi ulus devletlerin gelişimi ile ortaya çıkmış ve özellikle sınırlar ile alakalı idari düzenleme yapılmasını zorunlu kılmıştır (Giddens, 2008, s. 11). Yeni oluşan siyasal ortamda devletler, savaş teknolojisindeki beşerî ve maddi gelişme neticesinde refah düzeylerini düzeltmek amacıyla profesyonel bir orduya sahip olmaları gerektiği kanaatinde hem fikir oldular (Poggi, 2002, s. 86).

Askerlerin yeni gelişmelere uyum sağlayabilmesi için askere verilen eğitimlerin profesyonelleşmesi gerekiyordu. Çakmaklı tüfeğin ve süngünün icat edilmesi ile savaş modern bir yöne çevrilmiştir. Savaşlarda ateş sıklığı artmış ve

² Otuz yıl savaşları Protestanlar ile Katolikler arasında Orta Avrupa’da dini temeli olan bir sorun olarak baş göstermiş, akabinde de tarihin en karmaşık çatışması haline dönüşmüştür. 1648 yılında Westphalia barışı adı verilen bir dizi anlaşma yapılmış ve sorunlar nihayete kavuşturulmuştur. Bu barış onlarca yıl süren, Avrupa’yı kan gölüne çeviren savaşları bitirmek amacıyla yapılmış ve bu barış sayesinde modern devletler ortaya çıkmış ve uluslararası düzen kurulmaya çalışılmıştır. Bu yeni düzende egemen, otoriteden bağımsız ve birbirine denk birçok devletin bir arada bulunması sağlanmış ve mevcut düzen 1945 yılına kadar yani İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna değin geçerli olduğu iddia edilmektedir (Salihpaşaoğlu & Gümüş Boyacı, 2020, s, 192).

tüfek taşıyan asker kargıcı olmuştur (Giddens, 2008, s. 149). Ordu profesyonel hale geldikçe harcamaları da artmaya başlamıştır. Örnek verilecek olursa 16. Yüzyıl sonunda İspanya devleti gelirinin yaklaşık olarak dörtte üçünü hatta fazlasını askeri amaçlar için harcamıştır. Fakat İspanya araziye çıkaracak bir ordu yokluğundan iflas etmiştir (Giddens, 2008, s. 142). Profesyonel askerlik kavramı günümüzdeki anlamı ile 19. Yüzyılda başlamıştır. Samuel P. Huntington, profesyonel askerlik ile ilgili 6 Ağustos 1808 tarihli subay atama kararlarını bir dönüm noktası olarak belirtmiştir (Huntington, 2004, s. 30).

Sanayileşmedeki gelişmelerle birlikte askerlik mesleğinde de uzmanlaşma olması gerekliliği meydana gelmiştir. Modern silahlar gelişmiş bu da beraberinde savaş sanatının karmaşık hale gelmesine sebebiyet vermiştir. Bu da askerlik konusunda eğitim veren kurumlara olan ihtiyacı artırmıştır. Ünlü “Harp Akademisi” bu ihtiyacı önceden gören Prusya tarafından kurulmuştur. Profesyonel askerliğin merkezi Prusya’daki harp akademisi olmuştur. Süreç içerisinde Akademiye katılmak yüksek rütbeli ordu mensubu olmak için ön koşul haline gelmiştir. Kurmaylığı geliştirmekte Prusya’nın öncülüğünde olmuştur. Kurmay yapı ilk kez ordu içinde Prusya’da varlık göstermiştir. Bu alanda Fransa ve İngiltere Prusya’yı takip etmiştir. Modern devlete doğru evrim Fransız Devriminden başlayarak yurttaşlık bilincinin oluşması neticesinde meydana gelmiş ve yavaş yavaş ordunun bir vatandaşlık görevi olduğu kabul edilmiştir (Huntington, 2004, s. 50-51).

Ordunun taşımış olduğu ehemmiyet, Osmanlı döneminden günümüze değin Türk tarihinde makul bir devamlılık göstermektedir. Ordu her daim dünya görüşü farklılaşmayan, toplumun üstünde yer alan ve aynı zamanda toplumdan bağımsız bir kurum olarak görülmektedir. Aynı zamanda bu anlayış, modern Türk siyaseti ve tarihi açısından bakıldığında daha derin ve daha iyi bir anlam sağlamakta, yapılmış olan değişiklikleri ise muğlaklaştırma eğilimi göstermektedir. Şüphesiz ki her devletin bağımsızlık tarihinde süreklilik arz eden bir duruşu vardır ve geçmişten tamamıyla radikal bir kopuş çok az görülmektedir. Fakat bu kopuşlara bakarken önemli dönüm noktalarını da gözden kaçırmamak gerekmektedir. Bu durum Türkiye özelinde de geçerlidir. Türkiye’de özellikle, cumhuriyet yönetiminin kurucuları, geçmişin izlerinden arınmak adına sürekli bir biçimde çaba sarfetmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, yeni kurulan cumhuriyet yönetiminin geçmişten tamamen kopuk, Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir özelliğini içinde ihtiva etmeyen bir devlet olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Türklerin kendi tarih çizgilerinde sanayileşme aşamasında olan Avrupa'nın sahip olduğu dünya sisteminde ekonomik düzeninde yer almak için göstermiş olduğu kararlılık söz konusudur. Osmanlı devletinde var olan padişahlar önce Batı ile başa çıkma ve ona meydan okuma yolunu sadece modern bir ordu kurarak karşı koyabileceklerini düşünüyorlardı. Fakat yavaş yavaş yönetime hâkim olan gruplar Batı'dan gelen baskılara salt askeri araçlarla karşı koyamayacaklarının farkına varmıştır. O aşamada modern ordunun sadece modern ekonomik ve toplumsal yapı kurmak ile mümkün olduğunu anlamıştır (Ahmad, 1995, s. 9-10).

Darbeler veya askeri müdahaleler, Türk toplumunun tarihi boyunca sıklıkla karşılaştığı durumlar olarak yönetim sürecine yön vermiştir. Osmanlı toprakları üzerinde kendi bağımsızlık mücadelesini veren Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan ordu-millet anlayışı ile kurumsallaşmış ve kolaylıkla değiştirilemeyecek bir yapı devralmış; bu yapı yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temel dinamiğini oluşturmuştur. Tek parti fikrinin 1946 yılına değin hâkim olduğu, önce Mustafa Kemal Atatürk akabinde lider olan ve “ikinci adam” olarak adlandırılan İsmet İnönü; yani demokratikleşme sürecinin başlangıcında tek adam odaklı bir siyasal hayat geçiren Türkiye Cumhuriyeti, pratik manada tam olarak işlemese de şekilsel manada Batı normlarını içine alacak biçimde çok partili hayata ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan uluslararası ortama ayak uydurmak için geçmiştir. Bu geçiş Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de askere biçilen rol, askerin gerek halk gerek siyasi irade gözündeki değeri ülke savunmasının gerçekleştirilmesidir. Ülke çıkarları gerek iç gerekse de uluslararası arenada sıkıntıya düşerse siyasi iradenin kararı ile sürekli bir biçimde eğitilmiş olmak ve savaşa hazırlıklı olmak mecburiyetindedir. Ordu sulh durumunda her çeşit tehdide karşı koymak için teşkilatlanmak ve savaşa hazır hale gelmek zorundadır (Gökçe, 2012, s. 213). Türkiye’de mevcut yönetim sisteminde tarihsel bakış açısından günümüze değin bakılacak olursa sivil-asker ilişkilerinin sorunlu bir ilişkisi mevcuttur. Sivil-asker ilişkilerine bakıldığında karşımıza güç ilişkileri

çıkılmaktadır. Sivil-asker arasında var olan çekişmeli ilişkide hangi tarafın üstün geleceği konusunda çatışma mevcuttur. Fakat ana amaç etkin bir biçimde ilişki düzeyinin sağlanması ve güvenliğin tesis edilmesidir (Demirel, 2004, s. 128).

7 Ocak 1946 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içinden çıkan siyasetçilerle kurulan Demokrat Parti (DP), siyasi yaşamda, çok partili yaşama geçiş sürecinin ve bu sürecin seçimle yönetimin başına gelen büyük bir partisi olarak tarih sahnesine çıkmıştır. 1950- 1960 yılları arasında DP'nin üstünlüğü Türk siyasal yaşamındaki yerini almıştır. Bu süre zarfında DP her girdiği seçimden zaferle çıkmayı başarmıştır. 1960 yılına gelindiğinde ise TSK tarafından başta Atatürk ilkelerinden uzaklaşıldığı gibi sebeplerle, DP bir hükümet darbesi ile Türk siyasal yaşamından uzaklaştırılmıştır. Her ne kadar emir- komuta zinciri içerisinde gerçekleştirilmemiş olsa da darbeye karşı, ülkede hatırı sayılır bir hareketle veya direnişle karşılaşmadan gerçekleşen 27 Mayıs askeri darbesi, halkın desteği veya isteği olmadan TSK'nin siyasi otoriteye karşı demokratik ve laik Türkiye Cumhuriyeti'nin bu yapısının sürekliliğini sağlamak düşüncesi ön plana konularak yapılmıştır. Bu düşünce darbe akabinde yapılan ve ilan edilen 1961 Anayasası'nda kendini fazlasıyla hissettirmiştir.

1961 Anayasası hazırlanarak halkoyuna sunulmuş ve kabul edilmiştir. 1961 Anayasasının yaratmış olduğu özgürlükçü ortam sayesinde Türk siyasal hayatına çok seslilik yerleşmiş, bu yapı da devam eden dönemde, dinci, sosyalist ve aşırı milliyetçi partilerin yani farklı gruplara ya da fikirlere sahip grupların siyasal sistemde yer almasına ortam hazırlamıştır. Bu sağlanan özgürlük ortamının kısa sürede probleme yol açtığı düşünülmüş ve siyasal sisteme yapılacak olan müdahalelerin önü açılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte gerek siyasal gerekse toplumsal yaşamdaki değişimin ve dönüşümün kısa bir zaman dilimi içerisinde yaşanması, siyasal sistemde tıkanıklık yaşanmasını bununla beraber çatışma ortamının oluşmasını kaçınılmaz kılmıştır. Hem toplumsal hem de siyasal alanda cereyan eden olaylar devlet otoritesini zayıflatmıştır. Politik farklılaşma ve özgür düşünce ortamı 27 Mayıs 1960 darbesi ile başlamış elbette ki bu durum konjonktürün de etkisiyle toplumu çözülmeye ve kutuplaşmaya doğru çekmiştir. Bu durum da beraberinde kaos ve anarşi ortamını getirmiştir.

Aslında tarihsel olarak irdelendiğinde 1960'ların ortalarına kadar Türk toplumunda toplumu rahatsız eden veya kutuplaştıran, ayrıştıran aşırı sağ ve sol hareketler yoktu. Fakat özellikle 1965 yılından sonra Avrupa'da oluşan öğrenci hareketleri Türkiye'yi farklı ve geri dönülemez bir süreç içerisine sokmuştur. Halkın ve siyaset yapanların içinde bulunduğu çatışmalı ve aynı zamanda karmaşık süreç 12 Mart 1971 muhtırası ile durdurulmak istenmiş, muhtıra ile iktidar partisi teknokratların oluşturduğu bir hükümete yerini bırakmıştır. Ordu 12 Mart muhtırası ile sadece bir ihtar vermiş, 1960 askeri darbesinde olduğu gibi yönetimi tamamıyla eline geçirme gereksinimi duymamıştır. Bu dönemde 1961 Anayasası'nın devletin yaşam alanı genişletilmiş, özgürlükçü yapısı daraltılmış, birey özgürlükleri ve hakları kısıtlanmıştır. Ara rejim ile tasvir edilen bu dönem 1973 seçimleri ile bertaraf edilmiş, ancak siyasi irade kendisinden beklenen çözümü yine üretememiştir. Müdahale, toplumsal değişimin itici gücü olmuşsa da müdahale sürecindeki toplumsal farklılaşmalara değişik çözüm yolları üretilmeye çalışılmış ancak bu sürece terör ve şiddet eklenince 1980 darbesine ortam hazırlanmıştır.

1980 askeri darbesi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde emir- komuta zinciri içerisinde gerçekleştirilen ilk darbe olması açısından önemlidir. 1960 darbesinden farklı olarak ordu yönetimde 1960 darbesine oranla daha fazla kalmış ve 1961 Anayasası'nı çok farklı bir biçimde değiştirmiştir. 1961 Anayasası ile gelen özgürlükler kısıtlanmış, seçim sisteminde değişiklikler yapılmış ve halkın hareket alanı önemli ölçüde daraltılmıştır.

Askeri darbelerin Türk toplumunu değiştirmede ve yönlendirmede önemli bir rol oynadığı gerçektir. Toplumların doğal süreç içerisinde değil de kendi kaderlerini olağan akışın dışında şekillendirmeye çalışmaları ki Türkiye Cumhuriyeti'nde her daim böyle olmuştur, kurumların işlevinin aksamasına, toplumsal yapının bozulmasına ve toplumda kimliksizleşme, çözülme, siyasal sisteme yabancılaşma bunun akabinde de depolitizasyona giden sürecin başlamasına neden olmuştur (Heper, 1992, s. 172).

1980 askeri darbesi gerek içinde bulunulan durum gerekse yaşanan darbenin öncesi ve sonrası açısından değerlendirildiğinde toplumun üzerinde bırakmış olduğu etki bağlamında Türkiye'de önemli bir değişimin mihenk taşı oluşturmuştur. Özellikle ara dönem olarak nitelendirilen 1970'li yıllarda sosyal

devletin derinleşen krizi, bu krizin ardından yeni liberal piyasa fikrinin yükselişi ve küreselleşme kavramının tüm dünyaya yayılması, aynı zamanda Sovyet bloğunun yaşadığı kriz neticesinde dağılma sürecine girmesi ile çift kutuplu sistemin bozulması toplumsal hayatı etkileyen birçok bağımlı değişkeni bir araya getirmiştir. Türkiye’de yaşanan darbeler neticesinde kesintiye uğrayan demokrasi süreçleri yalnızca siyasi irade açısından değil toplumun her kesiminde etkisini hissettirmiştir (Yılmaz, 2014, s. 27). 12 Eylül askeri darbesi sebepleri ve sonuçları açısından değerlendirildiğinde toplum üzerinde ekonomik, toplumsal, hukuki ve siyasi anlamda tahribat gücü yüksek etkiler bırakmıştır. Sağ ve sol kesim diye adlandırdığımız, toplumun farklı fikirleri benimseyen kesimleri darbeden fazlasıyla etkilenmiştir. Ötekileştirme fikri ön plana çıkmış, günümüzde de devam eden sağ-sol ideolojik ayrımı derinleşmiştir.

Meşruiyet meselesi silahlı kuvvetler açısından, modern toplumlarda temel problemlerden ayırık bir biçimde değerlendirilemeyecek kadar önemlidir. Toplumsal kabul durumu politik ve toplumsal örgütlerde tek taraflı farklılıkların ve değişimlerin bireylerin etkisini ve gücünü sınırlandırdığı fikri kabul görmektedir. Ordunun meşruiyeti kavramı ayrı bir önem taşımaktadır. Sivil kurumlar üzerinde silahlı kuvvetler her daim üstünlük kurmaktadır. Şiddeti yönetmedeki uzmanlık, silah kullanma ve bulundurma tekeli ve kurumsal kimlik duygusunun çok güçlü olması belirli bir güç tekeli oluşturmaktadır. Sahip olunan bu güç Pretoryen bir görüşle yapılan siyasette uygulanması durumunda, ordu her daim siyasi iradenin icraatlarına müdahale etme yetkisini kendinde görme yetisi ile neticelenmektedir. Asıl sorun aslında askerin bu durumun ardından süregelen yönetimi nasıl meşrulaştırılacağı ve meşruluk durumlarını kimde bulacakları yönündedir. Ordunun meşruiyeti kavramı kamusal kaygılar noktasında önem arz etmektedir. Günümüzde Batılı birçok ülkede var olan sivil-asker ilişkileri, toplumun ve siyasetin militarizasyonunun tam zıttı olarak anlaşılmaktadır (Harries-Jenkins & Moskos, 1981, s. 63-68).

Her toplum kendi tarihine, kültürüne ve geleneklerine göre sivil-asker ilişkilerini konumlandırmaktadır. Ordunun bir devlet kurumu vazifesi görerek ülkede oynamış olduğu rol, hukuki ve anayasal düzenlemelerle tanımlanmış siyasi iradeye tabiiyetine bağlıdır. Aynı zamanda subaylık mesleğinin toplumdaki rolü,

kabul görölme durumu, dış politika ve özellikle savunma alanındaki duruşu sivil-asker arasındaki ilişkiyi belirleyen unsurlar arasındadır. Gerek toplum gerekse ordu süreç içerisinde değişip geliştiği için buna bağlı olarak sivil-asker ilişkileri de boyut değiştirmektedir. Sivil-asker ilişkileri çok boyutlu bir yapıdır. Bu nedenle bu çok boyutlu yapısına uygun bir biçimde incelenmesi gerekmektedir. Politika, güç, medya, bilim, ekonomi, teknoloji, kültür, tarih vb. konular farklı boyutlar olarak kabul edilmektedir.

Finer (1975)'in önemle üstünde durduğu üzere, sivil-asker ilişkilerinde tartışma yaratan önemli bir konu vardır. Hem sivil-asker ilişkileri hem sivil-asker iş birliği kavramları açıklanmaya değer kavramlar olarak kabul görmektedir. Asker ve sivil arasında tarihsel süreç içerisinde var olan ilişki kavramı her daim askerin sivil siyasete müdahale etmesi ve ülke siyasetinde en az siviller kadar söz sahibi olmak istemesi olarak tanımlanmaktadır. Sivil-asker ilişkileri genel manada askerin siyasi otoriteye karşı darbeci eğilim gösterdiği şekilde tanımlanmaktadır. Sivil-asker arasındaki iş birliği ise sivilin lehine cereyan etmiştir. Ülke yönetimi ve güvenlik konusunda aralarında tam bir konsensüs sağlanmıştır.

Ordunun meşruiyeti durumu esasında bu konu hakkında eleştirel çalışma yapmaya ket vurmaktadır. Yani sivil-asker arasında var olan ilişki daha özcü ve mutabakata dayanan bir temel ile örülmektedir. Genellikle incelemeler yapılırken bu kıstas göz ardı edilmektedir. Silahlı kuvvetlerin temelindeki meşruiyet sorunu üzerinde çok fazla durulmamıştır. Asker bu özel bağlamda ulusal çıkar ile değerlendirilmektedir. Bağımsız ulus devletlerin varlığının kökenini ve ulusalcı yönetim tarzının kalesi silahlı kuvvetler olarak kabul edilmektedir. Ordular, yalnızca idari bürokrasinin bir parçası şeklinde kabul görmemektedir. Aslına bakıldığında silah kullanma tekeli orduya devletin ve ulusun ayrıştırıcı kimliğini taşıması hususunda özel bir konum addetmektedir. Bu bakış açısından yola çıkarak Finer, bir ülkede var olan asker gücünün, hiçbir bağımsızlık, ulusal kurum egemenliği ve diğer topluluklarla aynı seviyede olmayı bu şekli ile temsil edemeyeceğini belirtmektedir (Finer, 1976, s. 33). Ülkenin temel hedefleri olarak tanımlanan ve benimsenen hedeflerini içine alarak hareket eden bir ordunun iktidarı her daim meşru olacaktır. Bu hedefler ve akabinde belirlenen ihtiyaçlar hükümetin otoritesini meşru biçime dönüştüren değerler bütünü içerisinde çıkmaktadır.

Kuvvet kullanma tekelini elinde bulunduran silahlı kuvvetler, dünyanın her yerinde iktidar sahibi olmaları gerekliliği üzerinde durulan en önemli kurumdur. Fakat toplum-asker ve siyaset arasındaki süregelen iletişimin salt silah olmadığı su götürmez bir gerçektir. Silahlı kuvvetler gerek silah gücü gerekse de sosyal sorumluluk bilinci açısından bu misyona sahip olduğu için siyaseten belirleyici bir rol oynamaktadır (Öke, 2002, s. 35).

Sivil-asker ilişkilerine bakıldığında sivil kontrolün siyasi kontrol olarak kabul gördüğü açıktır. Yani sivil kontrol siyasi kontrol yerine kullanılmaktadır. Bu kabul, güvenlik ve savunma alanlarını ilgilendiren konularda karar veren mercinin sivil kurumlar olduğunu varsaymaktadır. Şiddet kullanma araçları siyasi irade tarafından kontrol edilmeli ve bu araçların denetimi sağlanmalıdır.

Türk siyasal yaşamı bu yönüyle değerlendirildiğinde kuvvet kullanım tekelini elinde bulunduran askerin gücünü kontrol altına almasının farklı bir boyut kazandığı görülür. Askerin ön planda olduğu bir sistem ile kurulan yeni devletin temelindeki tuğlaları askeri kadrolar koyduğu için kendini devletin ana unsuru olarak konumlandırmıştır. Savaşarak edinilen bağımsızlık halkta askere karşı kutsallık duygusunun oluşmasına yol açmıştır.

Türkiye, demokratik anlamda ileri bir demokrasiye sahip ülkeler arasında kabul görmemektedir. Demokrasi birçok kez askeri darbeler ile kesintiye uğramıştır. 1960 askeri darbesi ile başlayan süreç Türkiye’de sivil-asker ilişkisinin sorunlu yapısını gözler önüne sermektedir. Demokrasi, müdahalelerin ardından yapılan seçimler ile sağlanmaya çalışılmıştır. Bu durum demokrasinin şekli anlamda işlediği anlamını taşımaktadır. Demokrasinin tam anlamıyla kurumsallaştığı ve yerleştiğini söylemek doğru değildir ki müdahale sonrasında otoriter rejimlere dönememek bunun bir kriteri olarak görülmemektedir. Darbeler ile demokrasi arasında sürekli bir biçimde gidip gelen Türkiye tarihsel miras ve güçlü devlet geleneği ile ordunun siyaset üzerinde güçlü etkisi vardır (Heper, 1992, s. 174).

Türkiye tarihinde sivil-asker ilişkileri üzerine incelemeler yapıldığında karşımıza siyasi otonomiye sahip bir TSK çıkmaktadır. Yasal düzenlemeler ile ordu siyasi iradeden ayrılmış, özellikle 1960 askeri darbesinden sonra giderek sistemin

içerisine girmiştir. Yapılan her müdahale ile giderek artan oranda siyasi otoritenin yetkilerini sınırlandırmıştır (Gürsoy, 2014, s. 158). Dünyada ve Türkiye’de vuku bulan gelişmeler neticesinde 12 Eylül 1980 tarihinde meydana gelen askeri darbe özellikle Türkiye’nin siyasi sisteminde bir mihenk taşı oluşturmuştur. 12 Eylül darbesi neticesinde tüm siyasi partiler kapatılmış, parti liderleri ve partinin önde gelen isimleri siyasetten menedilmiş ve akabinde yargılanmışlardır (Dağ, 2017, s. 102).

Türkiye’de 1980 askeri darbesini oluşturan kriz, tek düze bir olgu biçiminde tanımlanamamaktadır. Ekonomik çöküş, toplumda var olan ve rahatsızlık yaratan yaygın şiddeti ve en önemlisi sekülerizme Atatürkçü düşünce ile cevap vermek bu darbenin içeriği olarak tanımlanamaktadır. 12 Eylül darbesi, Milli Selamet Partisi (MSP) tarafından organize edilen ve katılım sağlayanların büyük bir bölümünün İstiklal Marşı’nın okunması esansında saygı duruşunu reddetmeleri ile hat safhaya tırmanmış bir eylemin neticesinde vuku bulmuştur. Asker, yaşanan ortamda var olan krizin temel bir “aracı yapı”ların olmaması ve “aşkın devletin” hemen hemen tamamıyla aşıldığı düşüncesidir. Parlamento altı ay boyunca Cumhurbaşkanı seçememiştir. Önemli ölçüde bir kilitlenme sorunu vuku bulmuştur. Üç yıl boyunca iki büyük siyasi parti Millet Meclisi’nde çeşitli siyasal oyunlar neticesinde hükümette kalmayı başarmıştır. Bülent Ecevit CHP başkanı olarak, Ocak 1978’de Adalet Partisi (AP)’den ayırarak yeni oluşturulmuş bir bakanlık vererek hükümeti kurmuştur. Bir buçuk yıl sonra bu gruptan bazıları gruptan ayrılmış böylelikle de Ecevit hükümeti düşmüştür. Akabinde, Süleyman Demirel, o dönemde AP lideri idi, bir azınlık hükümeti kurmuş ve bu hükümet parlamentoya hesap verme zorunluluğu olmayan bir azınlık hükümeti olmuştur. Hatta bu duruma ek olarak yasama işlerinin yürütülmesinin engellenmesi adına da cumhurbaşkanlığı hususundaki kararsızlığı olabildiğince uzatmak için çaba sarf etmiş izlemini uyandırmıştır (Heper, 1985, s. 161-162).

12 Eylül 1980 askeri darbesi içinde bulunulan anarşi kaos ortamı, siyasi istikrarsızlık ve ekonomik kriz sivil hükümetin meşruiyetini kaybetmesi neticesinde vuku bulmuştur. Bu durum ordu müdahalesini kolaylaştırmıştır. Ordu, 1979 yılından itibaren ortada var olan sorunlara müdahil olmak istemesine rağmen şartların tam anlamıyla olgunlaşmasını beklemiştir. Bunun sebebi ise halk nezdinde

darbenin meşruluk düzeyini artırmak olduğu düşünülmektedir (Hale, 1996, s. 281-283).

Sivil-asker ilişkilerini irdeleyen teoriler incelendiği zaman genel manada askerin politikaya olan ilgi düzeyi, sivil yönetime müdahale edip etmeyeceği ve askerin denetlenmesi noktasında sivil unsurların işin içerisine ne ölçüde dâhil olacağı sorunsalları ile karşı karşıya kalınmaktadır. Dolayısıyla bu noktalar özelinde sorulara cevap aranmaktadır (Neziroğlu, 2003, s. 27). Elbette ki siyasi iradenin ordunun eylemlerini kontrol etmesi en önemli boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. Öke (2002), ordu kurumunun siyasal karar alma noktasında dışta kalmasını sivil kontrol olarak tanımlamıştır. Sivil denetimin ne şekilde ve hangi kanaldan sağlanacağı sivil-asker ilişkileri incelemelerinde temel sorun olarak irdelenmektedir. Demokratik manada sivil-asker ilişkisinin çerçevesinin çizilmesi adına birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların temel çıkış noktası sivil-asker ilişkisinin sağlıklı bir zeminde irdelenmesidir. Sivil denetim kavramı, askerin sivil kontrolü için ortaya konulmuş olan temel noktadır. Sivil denetimin ne şekilde ve nasıl yapılacağı konsensüs sağlanan bir konu olmamakla birlikte sivil denetimin olması gerekliliği üzerinde uzlaşa konuya farklı bakan tüm bilim insanları tarafından kabul edilen bir gerçektir.

Sivil denetimin pratikteki yansımasının nasıl olacağı ülkelerin politik kültürüne, demokratik yapısına ve toplumun demokratikleşme düzeyine göre farklılık arz etmektedir. Sivil-asker ilişkilerini tek bir teori açıklayamamaktadır. Bunun en temel sebebi ülkelerin farklı politik ve toplumsal altyapılar ile yoğrulmuş ve var olmuş olmalarındandır (Welch, 1987, s. 12-13). Bu bağlamda da tezde üzerinde durulacak olan başlıca teoriler: Huntington'ın Ayrılık, Feaver'in Vekalet, Schiff'in Uyum, Janowitz'in Profesyonel Askerlik ve Wright Mills'in Güç Elitleri teorileridir. Bu teoriler sivil-asker ilişkilerini açıklamakta başat bir rol oynamaktadır. Tezin sınırlılıkları dışında yer alan sivil-asker ilişkilerini açıklayan birçok teorisyen mevcuttur. Özellikle Burk ve Lasswell'e sivil-asker ilişkileri noktasındaki görüşlerine de kısaca yer vermek gerekmektedir.

Sivil-asker ilişkilerinde alana katkı sağlayan araştırmacıların kimliklerine bakıldığında Amerikalılar olduğu görülmektedir. Amerika dışındaki ülkelerde araştırma yapan teorisyenler dahi Amerikan örneğinden yola çıkarak modeller

oluşturmaktadırlar. Bu sayede genellemelere ulaşmaktadırlar. Alana katkı sağlayan teorisyenlerin en ünlüleri Samuel Huntington, Amos Perlmutter ve Morris Janowitz'dir ve tüm bu teorisyenlerin ortak kanaati demokrasiyi korumak adına siyasi iradenin orduyu kontrol altında tutması gerekliliği ve profesyonel özerklik ve özellikle siyasi tarafsızlığın korunması düşüncelerine sahip olmalarıdır (Etzioni-Halevy, 1996, s. 402).

Sivil-asker ilişkileri bağlamında incelendiğinde pretoryonizm kavramı ile alakalı yaptığı çalışmalar ile Amos Perlmutter başta gelmektedir. Pretoryonizm, askerin güç kullandığı veya toplumda bağımsız bir siyasi güç olarak kabul edildiği sisteme verilen isim olarak tanımlanmaktadır. Perlmutter (1969, s. 382)'e göre; siyasi otorite kurumlar işlemediğinde veya siyasi hareketin yönlendirilmesinin gerekli olduğu durumlarda siyasi destek maksadı ile ordunun devreye sokulması yoluna başvurmaktadır Burada ordu kurtarıcı bir konumda yer almaktadır.

Sivil-asker ilişkilerini inceleyen ana teorisyenlerin başında garnizon devlet teorisini ortaya çıkaran Harold Lasswell gelmektedir. Garnizon devlet kavramı, siyasi iradenin gücünü kaybetmesi neticesinde ortaya çıkmış bir teoridir, Lasswell (1941), dünyanın garnizon devletlere doğru evirildiğinin ve bunun gerçekleşme olasılığının ne olduğunu tartışmaya açmaktadır. Lasswell kuvvet kullanma tekeli elinde bulunduran grubun toplumdaki en baskın ve güçlü grup olduğunun altını çizmektedir. Bilim insanının demokratik toplumun kurtuluşu ile alakalı sorulara öncelik vermesi gerekmektedir. Lasswell'in özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yükselişe geçen nasyonal sosyalizm ve özellikle batının askeri konulara aşırı derecede önem vermesi ilgisini çekmiş bir o kadar da endişeye sevk etmiştir. Çağdaş toplumlarda var olan asker profili ile tarihsel gelenekten gelen asker profili arasında farklılıklar mevcuttur. Şiddet uzmanları eğitim alırken pek çok beceri düzeyinde sivil iradeye sahip alanlarda da eğitim alacaklar yani eğitim programlarına bu eğitimleri de dâhil edeceklerdir. Garnizon devlet kavramında başlangıç seviyesinde iradenin akıl ve ahlakla ilgili sorunları ağırlık kazanmaktadır. Fakat burada bahsi geçen ahlak kavramı evrensel mi yoksa resmî rejimin ideolojik temeline mi bağlı olduğu noktasında net bir ifade yoktur. Fakat Lasswell'in açıklamaları ve kavramlaştırmaları göz önüne alındığında rejimin resmî ideolojisinin ahlaki kavramına durumun daha yakın olduğu aşıkardır. Yani

keyfiliğin ön planda olduğu bir durum söz konusudur. Garnizon devletin asıl erdemleri devlete hizmet, çalışmak ve itaattir. Bu erdemlere ek olarak savaşmaktan ziyade her şeyi “seremonileştirme” durumu meydana gelecektir. Askeri sistemin en tepesinde yer alan grup elbette ki gelir piramidinin de en tepesinde yer alacaktır. Savaş zamanları özellikle genel morali diri tutmak adına gelir farklılıklarını azaltmak adına fedakârlıklar yapılabilmektedir. Böyle fedakârlık edilmesi gereken durumların oluşabileceği düşüncesi dahi savaşların önüne geçilmesi için iyi bir nedendir. Lasswell’in teorisinin belki de en olumlu gördüğü öngörü budur.

Finer (1976)’ın belirttiği üzere ordunun kuvvet kullanma gücü göz önüne alındığı zaman asıl sorulması gereken soru ordunun neden başkaldırdığı veya sisteme itiraz ettiği değil aksine neden itaat ettiğidir. Askeri saygı müdahalenin önlenmesi için bir ön koşul olarak kabul görmektedir. Finer, iyi bir sivil-asker ilişkisi için sivil üstünlüğün ordunun gücüne saygı göstermesi ile olacağının altını çizmektedir (Avant, 1998, s. 379).

Burk (1998), ordunun, siyasi otoriteye tabi olma durumunu demokratik bir toplumun gereği olarak görmektedir. Bu durum ordunun sivil kontrolü biçiminde tanımlanmaktadır. Genellikle sivil-asker ilişkilerini araştıran akademisyenler ordunun politika üretme sürecine en asgari düzeyde katılması noktasında hem fikir olmuşlardır. Burada amaç sağlıklı bir sivil kontrolün sağlanmasıdır. Avant (1998, s. 377)’ın örneklediği üzere Kenneth Kemp ve Charles Hudlin ordunun politika üretim sürecine dâhil olmaması gerekliliği üzerinde özellikle durduklarını ve sivil-asker arasında var olan sınırın ise sivil kontrol için önemli olduğu fikri üzerinde uzlaşmışlardır. Elbette ki sivil-asker ilişkilerinde bu çalışmada kullanılan tüm teoriler ordunun sivil kontrolü üzerinde çalışmışlardır. Ordu, siyasi sistemi darbe ile kesintiye uğratmamış olabilir fakat bu sivil kontrolün tamamıyla sağlandığı anlamına gelmemektedir. Asker, sivil kontrolü bertaraf edebilme yetisine sahiptir. Örneğin ordu darbe yapacağım tehdidi ile siyasi otoriteye yaptırmak istediklerini yaptırırsa bu durum siyasi otorite tarafından bir zafer olarak kabul edilmemektedir. Bir yandan ordunun darbe yapmama nedeni olarak güçsüzlüğü, koruma işlevini bile yerine getirmemesi sayılabilirken diğer taraftan ordu gücü olduğu halde darbe yapmayıp siyasi otoriteye farklı şekillerde müdahalede bulunabilmektedir. Feaver (1996)’ın belirttiği gibi sivil-asker arasında var olan ilişkide siyasi otoritenin

yalnızca darbeleri önleme işlevinin olmadığı kabul görmektedir. Problemin boyutları darbe önleme amacından çok daha büyüktür.

Türkiye özelinde yapılan sivil-asker ilişki analizlerinde odak nokta olarak çatışmacı ve düalist yaklaşımların güç mücadelesi olduğu söylenebilir. Huntington (2004), yaklaşım bu paradigmanın esin kaynağı olarak tanımlanmaktadır. Çatışmacı kurama göre asker, sivil iktidar tarafından profesyonelleşme söylemleri ile kendi konumuna istinaden özerk bir rol biçmiştir. Çatışma, taraflar arası uzlaşmama, güç mücadeleleri ve gerilim Türkiye’de sivil-asker ilişkisinin temeli olarak görülmüştür. Bu durum da sivil-asker arasındaki diyalogu ve iş birliğini zedelemiştir (Karaosmanoğlu & Gökakın, 2010, s. 43).

Subay kadrolarının ordu üzerinde var olan hakimiyeti mutlaklıdır. Subaylar, orduyu yöneten hâkim güç olarak kabul edilmektedir. Askeri yapılanmanın aktif yönetici unsuru subay kadrolarıdır ve bu subay kadroları toplumun güvenliğinden sorumludur. Siyasi irade toplumun yönetici grubudur ve toplumun sahip olduğu kaynakların ki buna değerlerde dahil, güvenlikte dahil olmak üzere düzgün bir biçimde dağıtılmasından sorumludur (Huntington, 2004, s. 5). Subaylar ve iktidar kadroları sivil-asker ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Siyasi iradenin asıl mesleğinin siyaset yapmak değil de farklı çalışma gruplarına mensup olmaları durumu subaylar nezdinde eksik bir taraf olarak tanımlanmaktadır. Çünkü asker yani subay mesleği ve nitelikleri gereği profesyoneldir ve kendi çalışma alanında uzmandır. Subaylar, şiddetin yönetimi ve savaşmak için eğitim almışlardır (Huntington, 2004, s. 15).

Nordlinger (1977)’in belirttiği üzere, askeri gücü elinde bulunduran kuvvet bir defa askeri müdahale yoluna başvurduğu anda bunun ardı kesilmeyecek ve devamlılık arz edecektir. Bu müdahale neticesinde de sistemin kuralları değişiklik göstermeye başlayacaktır. Silahlı kuvvetler müdahale etmeye başladığı anda aslında siyasetin tam anlamıyla içinde yer aldığıın altını çizmiş bulunmaktadır. Siyaset sahnesi askeri gücün de işin içerisine dâhil olması neticesinde genişlemiş olacaktır ki asker içinde var olan subaylar siyasetçi kimliğine bürüneceklerdir. Yani ordu siyasete müdahale ettiği anda siyasete de adım atmış olacaktır. Askerin elinde bulundurduğu güç neticesinde siyasi otorite karar alırken orduyu dikkate almak ve onun dediklerini tamamen olmasada yapmak durumunda kalacaktır. Yani bir nevi

yönetim sürecine siyasi irade yanında asker de müdahil olacaktır. Ordu müdahalesi başarısız olsa bile -ki bu ihtimal de vardır- yine de ordu toplum nezdinde siyasi aktör haline gelmesine engel olamayacaktır (Bienen, 1969, s. 119). Sivil-asker ilişkilerinde önemli kuramcılar arasında yer alan Nordlinger, kuramsal çerçevesini, aslına bakıldığında Huntington'ın sivil-asker ilişkisi kuramsal yaklaşımın eleştirisi olarak ortaya koymaktadır. Nordlinger, olasılık dahilinde meydana gelebilecek bir askeri müdahalenin yaratacağı sonuçlar itibari ile karar alma ve siyasi plan yapma yolu olarak tanımlanabileceğini belirtmektedir. Askeri harekât planı, netice itibariyle askeri karar alma süreçlerine istemsiz bir biçimde dahil etmektedir. Ordu dışı kamu kurumları kendi varoluşları gereği kendilerine ait olan kurumsal çıkarlarını genişletme eğilimi içerisindeyler. Huntington'un açıklamış olduğu objektif sivil kontrol kuramında, askere müdahale noktasında teknik süreçler hususunda özerk bir alan yaratmış bu durumda askerin siyasal düzene müdahale etme olasılığı artacaktır. Ordu böylece direkt bir biçimde siyasi iradenin kararlarını etkileme olasılığına erişecektir. Nordlinger, tam da bu objektif sivil kontrol kavramının siyasi tarafsızlığın aksine ordunun siyasi karar alma durumunda yer alması anlamına geldiği üzerinde durmaktadır. Nordlinger, kavramlaştırmasına, Huntington'un temel sivil-asker ilişki ayrımında kullandığı objektif kontrolünü eleştirerek ele alır, çünkü bu profesyonelleşme ordulara siyasal alanda tarafsızlık değil tam aksine onların siyasi bir rol alabilme yetkisi sağlayacaktır. Bu durumu Nordlinger, askeri korporatizm olarak tasvir etmektedir. Bu durum sivil kontrolün ki burada bahsi geçen uzmanlaşma yolu ile olandır biraz farklılaştırılmış halidir. Huntington gibi Nordlinger de askeri güç unsurlarını ve askeri profesyonelleşmeyi sivil-asker ilişkisinin temeline oturtmaktadır. Fakat bu temel oluşturulurken bazı farklılıklar oluşmaktadır. Nordlinger'in Huntington'dan farkı, orduya ait olan özerklik ve etkinlik alanının akla gelebilecek her şeyi kapsamaması yani yalnızca ordunun kendi kurumsal çıkarları dâhilinde ekonomik çıkarlarının bu sınırın içine dahil edilmesini belirtmektedir. Siyasi irade askerin alanına karşı hassas davranırsa, ordu da görev alanı olan ülkeyi iç ve dış tehditlere karşı koruma konumuna odaklanacaktır. Fakat bu durumların aksine askere diğer kurumlardan farklı bir özerklik alanı tanınırsa (savunma, eğitim, harcama, öğretim gibi) siyasi irade bir süre sonra kontrolü kaybedecek ve askerin içindeki hükümet karşıtı görüşleri engelleyemeyecektir (Nordlinger, 1997, s. 76).

Nordlinger, 1945 sonrası Asya, Afrika ve Latin Amerika’da gerçekleşen darbeleri ve hükümetleri, siyasi irade ve ordudan kaynaklanan sebepler üzerinden ele almaktadır. Orduların kurumsal çıkarlarını geliştirme ve bu çıkarları koruma amacı içeren müdahaleci güdöleri mevcuttur. Ordu gerek bağılılık gerekse birlik duygusu neticesinde diğör kamu kurumlarından ayrılmaktadır. Ordu yapmış olduğı darbe ile kurumsal çıkarını korur ve geliştirir. Bu konuda oldukça başarılı bir tavır takınmaktadır. Darbe yapanlar, darbeyi ulus ya da halk adına yaptıkları iddiasında bulunsalar da asıl amaçları kurumsal olarak sahip oldukları imtiyazları devam ettirme düşüncesidir. Kendilerini halk ile özdeşleştiren ordu, kendi çıkarı için olan bütün durumların halkın da çıkarına hizmet edeceği mantığı ve güdüsü ile hareket etmektedir. Subay gruplarının kendi kişisel statüleri için girişmiş oldukları faaliyetler bir yana orduyu müdahaleye asıl sevk eden kurumsal çıkarlar olarak tanımlanmaktadır. Ordu kurumsal çıkarına ters düşen hareketleri; yeterli bütçeye sahip olmamak, özerkliğine müdahale edilmesi ve düzenli ordu dışında milis güçlerin oluşturulması olarak tanımlamaktadır. Elbette ki ordunun kurumsal çıkar alanına müdahale edilmesi salt askeri müdahale için yeterli değildir. Ordu, salt müdahale etme güdüsü ile hareket etmemektedir. Ordu, siyasi irade başarısız olduğunda ya da meşruiyet kaybına uğradığında müdahale etme isteğı duymaktadır. Siyasi iradenin yasal sınırları aşarak keyfi davranmaları, siyasal yozlaşma, toplumdaki yaygın şiddet ve ekonomik çöküş neticesinde meşruiyetini kaybetmesi askeri müdahale için zemin hazırlamaktadır (Nordlinger, 1976, s. 541).

Welch ve Smith, siyasi alana ordunun müdahale etme olasılığını iki başlık altında kategorize etmektedir. Bunlardan ilkin, ordunun sahip olduğı yapısal özellikleri, ikincisini ise çevresel etmenler oluşturmaktadır. Yapısal özelliklerden kasıt ordunun sahip olduğı örgütsel özellikleri ve misyonudur. Yani, ordu, ulusal güvenlik misyonunun yanı sıra ülke içi siyaset ile meşgul olmak istemesi, ulusa hizmet söylemi, ordu içinde var olan dayanışma düzeyinin yüksek düzeyde olması, subaylar ile yönetici grubun farklı toplumsal tabakalardan olması, müdahale olasılığını artırmaktadır. Çevresel koşullardan kasıt ise ekonomik, siyasal ve sosyal etmenleri içermektedir. Ekonomik olarak bakıldığında krizleri aşamayan hükümetler olduğı zaman ordunun müdahale olasılığı artmaktadır. Sosyal açıdan ise yoğun etnik ve sınıf çatışmalarının olması hâkim sınıfın gücünü tehdit etmekte ve müdahale olasılığını artırmaktadır. Siyasi alanda ise, iç siyasal koşulların lehe

çevrilememesi durumunda ordunun siyasi iradeye müdahalesi ile karşı karşıya kalınmaktadır (Welch, 1974, s. 119).

Sivil-asker ilişkileri bağlamında incelemelere ve analizlere bakıldığında özellikle 1950-1980’li yıllar arasında siyasi kültür ve kurumların kültür düzeyleri üzerinde durulmuştur. Her ne kadar temel analiz noktaları “kültür” temelli olsa da sivil-asker arasında var olan kültürel mesafe, asker-toplum arasındaki mesafe, ordunun profesyonellik düzeyi ve en nihayetinde ordunun siyasi bir figür olarak yaptığı veya yapabileceği faaliyetler de diğer etkenleri oluşturmaktadır. Sivil-asker ilişkilerinde var olan bu sorunlar etrafında şekillenen açıklamalar 1950-1980 yılları arasında genel manada askeri kültürün siyasi kültürden daha baskın olduğu, kurumsallaşma seviyesinin düşük olduğu, savaş ihtimalinin her an olduğu ve kültürel bağlamda ordu mensuplarının toplumdaki yerinin daha itibarlı olduğu veya sayıldığı ülkelerde meydana geldiği biçimindedir (Kızılaslan, 2018, s. 5).

Kurumsallaşma düzeyi düşük olan devletlerde profesyonelleşme düzeyi de yukarıda sayılan parametrelerde bağlantılı bir biçimde düşüktür. Profesyonelleşme düzeyi düşük olan ülkelerde asker ve siyasi otorite yaklaşma düzeyi yüksektir. Bu yakınlık düzeyi arttıkça sivil ve asker arasında sınır kalkmaktadır. Bunun sonucunda siyasi alanda çatışmalar ortaya çıkabilmektedir. Bu durum ise kaos ortamı yaratmaktadır. 1950-1980 döneminde belirtildiği üzere ABD ve SSCB gibi kurumsallaşma ve siyasi kültür düzeyi yüksek olan devletlerde bu tarihler arasında herhangi bir darbe yaşanmamıştır. Siyasi kültürleri ve kurumsallaşma düzeyleri düşük olan Orta Doğu, Latin Amerika ve Afrika gibi ülkelerde askeri darbe girişimleri vuku bulmuştur (Kızılaslan, 2018, s. 3).

Sanayileşmesini tamamlamış yani gelişmiş olarak tanımlanan ülkelerde siyasi irade silahlı kuvvetleri tamamıyla kontrolü altına almıştır. Yani siyasi iradenin asker üzerinde etkinliği söz konusudur (Öztürk, 2006, s. 21). Asker bu sistemde siyasete müdahale edememektedir ya da etki alanı oldukça sınırlıdır. Ulusal çıkarın bekçisi rolü askerin ana rolü olarak kabul edilmektedir (Dağcı, 2006, s. 22). Sivil kontrol asker üzerinde mevcuttur ve bu durum genellikle demokratik konsensüsün sağlandığı ülkelerde mevcuttur. Bu temel bir sivil-asker ilişki prensibi olarak kabul edilmektedir (Kelly, 1963, s. 296). Ordu olması gerektiği üzere

gelişmiş ülkelerde ülke savunması ve güvenlik ile ilgili dış politika uygulaması alanlarında etkin bir konuma sahiptir.

İdeal sivil-asker ilişkisi hususunda, üzerinde anlaşmaya varılmış bir uzlaşma modeli mevcut değildir. Sivil-asker ilişkisini anlatabilmek ve açıklayabilmek için farklı fikirler ortaya atılmıştır. Hem ordunun siyasi iradeye bağlı olması hem de askeri gücün en üst seviyede olması durumu objektif sivil kontrol olarak tanımlanmaktadır (Huntington, 2004, s. 70-72). Objektif kontrol, sivil toplumun hem ordudan hem de dışarıda var olan veya olması muhtemel düşmanlardan korunmayı garanti etmektedir (Feaver, 1996, s. 160). Gelişmiş ülkelerde profesyonelleşme yani orduyu meslek grubu olarak görme seviyesi yüksektir. Gelişmiş ülkelerde bu seviyeye ulaşabilmek için birçok yoldan geçilmiştir. Demokrasinin henüz gelişmediği toplumlarda bazı bölünmeler olabilir ki neticede darbe eylemi vuku bulmaktadır. Fakat süreç içerisinde demokrasi kültürü geliştikçe orta sınıf güç kazanmakta ve asker kendi görev alanına dönerek orta sınıfın parçası haline gelmektedir (Kışlalı, 2003, s. 312).

1.2. Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri Literatürü

Sivil ve asker arasındaki ilişki ağı 1950’li yıllarda batı ülkelerinde tartışma konusu olmaya başlamıştır. Askeri sosyoloji bağlamında değerlendirildiğinde ise Batı dışı dünya ön plana çıkmaktadır. Coğrafi yayılma bu biçimde vuku bulmaktadır. Batı harici bölgelerdeki problemlerin çözüme kavuşturulması ve bu çözümlere uygun politikaların belirlenmesi Soğuk Savaş boyunca sivil-asker ilişkisi dinamikleri anlamında önem arz etmektedir. Sivil ve asker arasında var olan ilişki salt sivil kontrol noktasında olmamakta, ordunun farklı toplumsal kurumlar ile ilişkilerinde ulusaşırı örgütler ile var olan veya olması muhtemel etkileşimini kapsamaktadır.

Ordu, önemli bir güce sahip olmasının yanı sıra değişik ülkelerde de siyasi gücü elinde bulunduran kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tehdidin var olduğu, fiili gücün kullanıldığı ve siyasi güç biçiminde tanımlanan pretoryenizm kavramı daha ziyade demokratikleşme süreci içerisine girmiş olan devletler nezdinde dikkate değer bir sorun olarak kabul edilmektedir (Örs, 1996, s. 1).

Ülkelerin tarihsel süreç içerisinde geçirmiş olduğu farklı siyasi kültürleri, siyasi yapıları, toplumsal yapıları ve askeri yapıları birbirinden değişik ve kendine has sivil-asker ilişki modellerinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Türkiye’de, sayılan tüm bu unsurlar, değişik zaman dilimlerinde varlık gösterdiği için Türk sivil-asker ilişki modeli kendine has anlamlar içermektedir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğunun modernleşme çabası içerisine girmeye başlaması neticesinde sivil-asker ilişkileri değişik bir yapıya bürünmüş ve bu duruma bağlı olarak da ordu, modernleşmedeki öncü rolünü devam ettirmiştir. Bu öncü rol de ordunun toplum nezdinde ayrıcalıklı bir konum edinmesine sebebiyet vermiştir. Türkiye’de ortaya çıkan sivil-asker çatışma alanı 1950’de tek parti iktidarının sona ermesi ile ortaya çıkmıştır.

Türkiye örneğinde ordu sürekli siyasi iradenin uzmanlık alanına müdahil bir tavır sergilemiş ve siyasetle iç içe olmuştur. Olaya bu açıdan bakıldığında Huntingtoncı yaklaşımların yani objektif kontrol ve profesyonelleşme çerçevesinde darbelerin analiz edilebileceği ve sivil-asker ilişkilerini açıkladığı görülmektedir. Fakat tam anlamıyla Türk siyasal yaşamı pratiği -ki bu çalışmada 1980 askeri darbe özelinde bakılmaktadır- sivil-asker ilişkilerini açıklamakta bazı yönleri ile yetersiz kalmaktadır. Çünkü teoriler salt askeri darbe nedenlerini açıklamak üzerine kurulmuştur. Türkiye örneği için bakıldığında Cumhuriyetin ilanından 1960 yılına kadar askeri darbe olmamıştır. Her daim rejimin bekçisi olan ordu bu dönemde neden bir müdahaleye gerek duymamıştır sorusuna yanıt net bir biçimde teoriler ışığında ortaya konulamamaktadır (Dağ, 2016). Fakat tamamen ordunun kenarda kaldığını söylemek mümkün değildir. Hatta siyaset ordu ekseninde şekillenmiştir. Batılı paradigmanın gözden kaçırdığı nokta, siyasi iradenin var olduğu dönemlerde dahi askerin siyasi iradenin kontrolünde olsalar bile siyaseti yönlendirdikleridir. Batılı bakış açısı ile bakıldığında, Türkiye’de var olan orduya olan bağlılık ve güven duygusu onun siyasete müdahil olduğunda da halktan destek göreceği fikrini gözden kaçırmak anlamına gelmektedir.

Gürsoy (2014) Türkiye örnekleminde yola çıkarak yapmış olduğu çalışmalarında, siyasi özerklik noktasında ordunun dört gösterge üzerinden incelenebileceğini belirtmiştir. Bu göstergeler: sivilin askeri harcamaları ve savunma bütçesini denetleme yetkisi, ordunun iç güvenliği sağlamadaki misyonu,

askeri mahkemelerin etki alanları, silahlı kuvvetlerin içinde yüksek rütbeli olan ordu mensuplarının atanması olarak sıralanmıştır. Pusane (2016), ordunun iç güvenlik tehditleri ve siyasal kontrolü üzerine yapmış olduğu çalışmasında ise siyasi otoritenin temel belirleyicisinin unsurunun sivil ve askeri yöneticiler arasındaki dağılım olduğunu iddia etmiştir. Asker, iç güvenlik tehdidi artarsa iç güvenliği sağlama misyonu üzerinden sivil kontrolün dışına çıkabilmektedir. Fakat Türkiye özelinden bakıldığında bu açıklama tam anlamıyla karşılık bulmamaktadır.

Perlmutter'in bahsettiği pretoryenizm kavramı özellikle Türkiye için 1960 darbesi sonrasını açıklamak adına kullanılmaktadır. Perlmutter'e göre Türkiye'de pretoryen model geçerlidir, çünkü ordu her daim kendini devletin ve siyasi iradenin muhafızı olarak görmüştür. Ordu kendine biçmiş olduğu bu muhafız rol ile alakalı olarak dönem dönem doğrudan ya da dolaylı olarak siyasi iradeye müdahale etmiştir. Müdahale ardından ise ordu asıl görev alanı olan kışlasına geri dönmektedir. Ordu her daim Cumhuriyeti koruma görevini saklı tutmaktadır. Tezin sınırlılık alanında yer alan 1980 darbesi doğrudan darbeye örnek olarak verilmektedir. Akabinde yapılan seçimler ise dolaylı müdahale olarak değerlendirilmektedir. Ordu yapmış olduğu tüm müdahaleleri muhafız rolü gerekçesi ile yapmıştır.

Janowitz (1974)'in belirttiği profesyonelleşme kavramı, ordunun siyasi iktidara karşı gönüllü bir biçimde itaatini ve siyasi anlamda da tarafsız bir tavır sergilemesini anlatmaktadır. Ordu profesyonelleşme ile siyasi iradenin güvenliğini de garanti altına almaktadır. Profesyonelleşme kavramı Türkiye özelinde düşünüldüğünde farklı sonuçlara yol açabilmektedir. Modernleşmeyi milat olarak aldığımızda bu süreçle birlikte gelişen ordu, güvenlik noktası hariç kendini halktan soyutlamış ve kendini Atatürk ilkelerinin ve devrimlerinin hamisi olarak ilan etmiştir ve yapmış olduğu eylemlerde bu tavrı takınmıştır (Dağ, 2016).

Askeri profesyonelleşme, Janowitz (1974)'in belirttiği üzere faydalı bir biçimde kullanılmadığı zaman askeri müdahaleler ile sonuçlanabilmektedir. Siyasi irade için ve toplumsal fayda adına askere verilen yetki askeri profesyonelleşme noktasında gereklidir. Fakat ordunun profesyonelleşmesi onun toplumsal yapı içerisindeki üst yapısını kesinleştirmektedir. Bu da hiyerarşik yapıyı desteklemektedir. Huntington (2004)'in objektif sivil kontrol kuramına bu noktada

başvurulmalıdır ki Huntington objektif sivil denetim kuramı ile ordu içerisinde askerinin bütünlüğünü sağlarken, subjektif sivil denetim kavramı ile de sivil siyasal ve kamusal alanda denetimin gerekliliği üzerinde durmaktadır. 1980 askeri darbesi toplum için ağır sonuçlara neden olmuştur. Bu geniş etkinin nedenlerinin başında 1960 darbesi akabinde netleşen ordu içindeki iktidar niteliğindeki oluşum askeri profesyonelleşmenin devlet ve toplum yönetiminde hiyerarşik bağlamda güç kazanmasından kaynaklanmaktadır. 1980 askeri darbesinde toplumsal yaşama bakıldığında siyasi iradenin darbe öncesinde yaşanan müdahaleler neticesinde zayıflaması bu darbeye zemin hazırlamıştır.

Türkiye, kurulduğu andan itibaren sivil-asker ilişkilerinin iç içe geçtiği bir görüntü sergilemiş olan bir ülke profili çizmiştir. Türk toplumu nezdinde sivil-asker ilişkilerini ele alan birçok literatür mevcuttur ki genel anlamda bu ele alışlarda üç boyut üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki liberal kuram, ikincisi ise Marksist kuramdır ki birçok noktada bu iki kuram uzlaşmaktadır. Üçüncüsü ise modernleşme açıklamalarının, ana akım kuramlar tarafından ortaya koyulması, siyasi iradenin yüz yüze kalmış olduğu güçlükleri ortaya koymada ve neredeyse her on yılda bir karşılaşılan demokrasi kesintilerini mantık çerçevesine yerleştirmede yeterli olmadığı savı ön plana çıkmaktadır. Bu, sivil-asker ilişkilerini konu edinen birbirinden değişik üç ele alış şekli de ayırma odaklı bilgiler üzerine durmakta ve sivil-asker ilişkilerini siyasi irade ile askerinin çözümlemesi gerektiği noktasında hemfikir olmaktadır (Uluçakar, 2013, s. 150).

Liberal kurama bakıldığında ordu, toplumdan bağımsız yapısı ile askeri müdahaleyi geleneksel hale getirmiş bir vesayet kurumu olarak kabul edilmektedir. Kapitalist hegemonya projelerine göre biçimlenen ve siyasete müdahil olan bir kurum olarak ordu Marksist düzende yerini bulmuştur. Aynı zamanda Marksist kuramda ordu bir baskı aygıtı olarak tasvir edilmektedir. Ordu tüm bunlara ilaveten, Türkiye’de hem geleneksel olarak hem de toplumdaki kültürel değerlere bakıldığında devlet yönetiminin ortağı olan bir kurum konumunda yer almaktadır. Ordu özerk yapısına güvenerek siyasi iradenin varlığına son vermeye veya bu varlığı kesintiye uğratmaya çalışmaktadır. Bu durum, Türk toplum yapısında sanki bir gelenekmiş gibi algılanmaktadır. Askeri vesayet kavramının halk nezdindeki meşruluğu da bu duruma bir örnek teşkil etmektedir (Uluçakar, 2013, s. 155).

Liberal kuramların ana noktasını, Türkiye’de, devlet güvenliğinden ziyade birey güvenliğinin de en az devlet güvenliği kadar önemli olduğu, bunun yanında hukukun üstünlüğünün, hak ve hürriyetlerin ancak ve ancak demokratik rejimlerde mümkün olabileceği fikri temeli oluşturmaktadır. Liberal bakış açısına göre; kurumsallaşmış bir yapı olan ordu içte ve dışta var olan veya olması muhtemel tehlikelere karşı güvenliği sağlama vasfını ön planda tutarak siyasi iradenin etki alanına müdahil olmaktadır. Bunun nedeni de devlet denilen kavramın içini dolduran yegâne işlev olan güvenliktir. Devletin varlığını devam ettirebilmesi için güvenliğin sağlanması gerekmektedir. Ordu siyasal alana devlet güvenliğinin ve rejiminin tehlikeye düştüğü durumlarda müdahale etmektedir. Bu müdahale etme durumları vuku bulduğunda ise hukukun üstünlüğü, bireysel hak ve hürriyetlere saygı ve demokratik sistemin olmazsa olmazları göz ardı edilmektedir. Tüm bu sayılan nedenler neticesinde askerin kısıtlanması zaruri hale gelmektedir. Liberal kuram özellikle Türkiye’de çoğunluk, seçilmişlerin atanmışlar üzerinde üstünlüğü, siyasi iradenin üstün gelmesi, siyasal özgürlükler, haklar, çoğulculuk gibi bağlamlarda sivil-asker ilişkilerini ele almaktadır. Bu duruma ek olarak askeri bürokrasi üzerinde de özellikle durulmaktadır. Bu görüşü savunanlara göre ordu seçilmemiştir, buna rağmen halk üzerinde etki sahibidir. Demokratik gelişme açısından bakıldığında bu durum bir fren görevi görmektedir (Uluçakar, 2013, s. 156).

Türkiye’de sivil-asker ilişkileri literatüründe sınıfsal ya da Marksist analiz geliştirmek isteyen çalışmalar da az olmakla beraber mevcuttur. Yapılan çalışmalarda darbe dönemlerine göndermeler yapılmakta ve neden yapıldığı noktası üzerinde durulmaktadır. Akça (2004, s. 2), bu bakış açısında araçsal ya da yapısal bir yaklaşım olduğunu belirtmektedir. Ordu siyasi iradenin dilediği şeyleri yapmaktadır. Yani daha işlevselci-yapısalcı bakış açısı sermaye birikim süreçleri ve onun krizleri söz konusu olduğunda dışsal faktör olarak ordu gelir ve Gordion’un düğümünü bir kılıç darbesi ile keser. Ordu kriz durumlarında ihtiyaç duyulan bir yapı olarak kabul edilmektedir. Marksistler sivil-asker ilişki analizlerinden merkez çevre yaklaşımını temel alarak oluşturulan liberal-muhafazakâr devlet çözümlemelerini yanlış olarak kabul etmektedirler.

Liberal düşüncede sivil-asker ilişkileri, halk tarafından seçilmiş olanlar ile bu seçilenler vasıtasıyla birey haklarının devlete karşı nasıl korunacağı veya korunması gerektiği odak noktasına alınır ve bu, bir demokrasi meselesi olarak görülür. Marksizm’de devlet topluma hâkim olan sınıfın bir aracıdır ki doğal olarak ordu bu hâkim sınıfın aracı olarak tasvir edilmektedir. Yapısalcı bakış açısında ise hâkim sınıfın seviyesi değişik toplumsal yapılarda farklılaşabilmekle beraber hâkim seviyenin ne olacağını bu seviye belirlemektedir. Liberal söyleme bakıldığında her ne kadar ekonomik bağlamda serbest piyasa ekonomisinin gelişmesinin önünde var olan devletçi engellere karşı çıktığı görülse de diğer taraftan bireylerin devlet karşısında korunması durumunu da öngörmektedir. Yani burjuva sınıfının ve bu sınıfın seçmiş olduğu siyasi temsilcilerinin süreç içerisinde, tarafsız devletten düzenleyici devlete akabinde refah devletine, gece bekçisi devlete ve en sonunda da minimal devlete dönüşen süreçte karşı korunmasıdır. Fakat Marksist devlet düzeninde devlet kapitalist üretim tarzı ile son evrede etki alanını kaybetmesi gereken bir yapı ihtiva etmektedir. Hem devlete hem de baskı aygıtı olarak kabul edilen orduya bakış açısı Marksizm ve Liberalizm’de farklılaşmaktadır. Marksistler ile Liberallerin bakış açılarını benzeştiren tek nokta her ikisinin de militarizm karşıtı söylemler içerisine girmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Liberal demokratik kuram, ordunun siyasi iradenin görev alanından uzaklaştırılması ya da yetki alanının daraltılması durumunu iktidarı militarizmden caydıran bir önlem olarak kabul etmektedir (Erdem, 1999, s. 5).

Marksistler, militarizm karşıtlığını genel olarak ordunun siyasi iradenin karar almasına müdahil olmaması olarak açıklamaktadırlar. Anti militarizm, aslına bakıldığında yalnızca ordunun siyasi iradenin denetimine tabi olması durumunda gerçekleşebileceği düşüncesini ön planda tutmaktadır. Fakat yalnızca sivil denetim neticesinde ordunun sınırlandırılmayacağını da farkındadırlar. ABD, bu noktada örnek ülke olarak verilmektedir. Ordu yalnızca siyasi irade denetiminde tutulursa militarist eğilimler içerisinde olacaktır. Siyasi iradenin denetiminde olan ordu, salt bir militarist kısıtlama anlamına gelmeyebilir. Yani ordu halk iradesine dayalı bir yönetim anlayışını destekleyen bir kurum olarak kabul edilir (Benlisoy, 2008, s. 38).

Ordunun siyasi irade üzerinde bu denli baskın olma durumu Türkiye özelinde dönemselsel olarak sosyal, siyasal ve kültürel koşullar ile direkt bir biçimde ilintilidir. Burada Türkiye kurulurken askerin sahip olduğu kurumsal yapı ön plana çıkmaktadır. Bu duruma ek olarak sınır komşuları ile tarihsel süreç içerisinde meydana gelen çatışmalar ve vatanın bölünmez bütünlüğünün korunması kaygısı askerin kurumsal yapısını pekiştirici durumlar olarak kabul edilmektedir. Türkiye’de var olan sivil-asker ilişki durumunu Batılı örneklerinden ayıran bazı temel noktalar mevcuttur. Bu ayrımın temel noktasını ordunun, tarihsel kökenleri neticesinde merkezde yer alması oluşturmaktadır. Bu durum siyasi bir kültür olarak da kabul edilmektedir. Tarihsel inanış olarak Türklerin asker-millet anlayışında varlıklarını sürdürmeleri durumu genel kabul gören durum olarak kabul edilmektedir. Buna ek olarak *her Türk asker doğar* fikri toplumun farklı kesimleri tarafından da kabul edilen bir gerçek olarak varlığını sürdürmektedir. Bu kapsamda, ordunun iç ve dış güvenliği sağlamakla yetinmeyip laiklik ve demokrasinin garantörü olduğuna inanılmaktadır (Narlı, 2000, s. 158). Ordunun sivil iradeye müdahale ettiği dönemlerde bu söylemler ile meşruiyet sağlamaya çalıştığı gerçektir. Halk, ordunun kendi bakış açısı ile bakıldığında ordu-millet, her Türk asker doğar ve laikliğin, demokrasinin garantörü olma söylemini ciddi oranda kabul etmektedir ve bu söylemleri meşruiyet düşüncesi ile örtüştürmektedir. Netice itibarı ile ordu toplumun üzerinde bir otorite olarak kabul edilen bir kurumsal yapı olarak tasvir edilebilmektedir.

Diğer yandan, sivil-asker ilişkilerini, Türkiye özelinde, devlet merkezli, Marksist, Kemalist, liberal söylemler ile açıklama olasılığının olmadığını kabul etme durumu da mümkündür. Özellikle zaman içerisinde Türkiye’nin değişime uğradığı bu nedenle de sivil- asker ilişkilerini kategorize etme durumunun yanlış sonuçlara ulaştırabileceği konusunda fikirler ortaya çıkmıştır. Şerif Mardin’in sivil-asker ilişkileri noktasında yapmış olduğu açıklamalar bu konuda öncü sayılmaktadır. Mardin (1995, s. 45) otuz yıl evvel Türk toplumunun sınıfsız olduğunu savunan siyaset bilimcilerin akabinde Türk toplumunun sınıflı bir yapıda olduğunu savundukları örneği üzerinden duruma açıklık getirmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda bu duruma ek olarak, merkez ve çevre unsurları durağan olmadıkları ve sürekli değişen konjonktüre göre şekil alabilecekleri için herhangi bir düşünceyi

veya ideolojiyi benimsemiş olan kişiler değişen konjonktür çerçevesinde kendilerine bir yer edinebilmek için farklı fikirlere sahip olabilmektedirler.

Diğer taraftan ordu, siyasal ve kurumsal anlamda özerk ve siyaseti düzenleme yeteneğine sahip olduğu fikri sabit bir veri olarak kabul edilmektedir. Fakat ordunun siyasi iradenin görev alanına müdahalesi dış gözlem ve karşılaştırma yolu ile anlaşılmaktadır. Bu duruma ek olarak TSK'nın gerektirdiği üzere gizlilik gerektiren bir yapı ihtiva ettiği için dışarıdan yapılan gözlemler ile açıklanma olasılığı düşük bir durum olarak kabul edilmektedir. TSK, korumacı yapısından dolayı siyasi irade ile olan ilişkilerini sivil toplumla paylaşma noktasında yeterince açık bir tavır sergilememektedir (Uluçakar, 2013, s. 156-158). Dışarıdan bakıldığında, ordu, katı hiyerarşik görüntüsünün vermiş olduğu etki ile monolitik özellikler sergilemektedir. Aslında bu durum, kurum hakkında çözümleme yapılırken değişmez özelliklerden hareket ederek inşa edilmektedir.

TSK içerisinde var olan subayların ve astsubayların eğitim durumu, geliri gibi durumları anlamak aslında bu profesyonel asker gruplarının hayat duruşlarını anlamak açısından da önem arz etmektedir. Böylelikle siyasi irade ile asker arasında var olan bağlantı daha net bir biçimde ortaya koyulmuş olacaktır. Askerlerin askeri imkân ve kabiliyetleri, sosyal kökenleri, buna paralel bir biçimde yapmış olduğu hareketler ve siyasi irade ile girişmiş olduğu güç mücadelesi önem arz etmektedir (Kışlalı, 1974). Askerliği bir meslek olarak sosyolojik kökenleri ile irdelemek de bir siyaset bilimci tarafından tercih edilebilen olası ve mümkün bir yoldur. Fakat Türk sivil-asker ilişkisine bakıldığında kendine has özellikler gösteren ketum bir kurum içinden bilgi toplamak bir hayli güçtür. Sivil-asker ilişkilerini askeri verilere ulaşmanın güçlüğüne anlatarak açıklayan Koytak (2020, s. 4), veri noktasındaki durumu gözler önüne sermektedir.

Türkiye'de var olan sivil ve asker arasında var olan mesafenin nasıl ve ne şekilde biçimlendirildiğini anlatması açısından Salih Akyürek ve meslektaşlarının (2014) yazmış olduğu ordu toplum mesafesi ile ilgili eseri büyük önem arz etmektedir. Akyürek'e ek olarak Akşit (2007) de asker sivil ilişkisi noktasında mesafe konusunun üzerinde durmaktadır. Günümüzde teknolojik gelişmelerin savaşların araç ve gereçlerine yansması savaşların seyrini değiştirmiş ve savaşlar daha karmaşık bir hale gelmiştir. Bu karmaşık yapı nitelikli askeri personele olan

ihtiyacı da bu durumla eş değer bir biçimde artırmıştır. Burada aslına bakıldığında yalnızca üst rütbeli subaylar değil aynı zamanda personel kadrolarının da uzman olması noktasında bir tavır sergilenmektedir. Böylelikle siyasi irade ile bağlantı net bir çizgi ile ayrışacaktır. Profesyonelleşme ayrıca önem arz etmektedir. Tam profesyonel ordu statüsüne geçmeyen ülkeler profesyonelleşmenin yolunu farklı yöntemler ile temin etmeye çalışmaktadır. Tam profesyonel ordu ile zorunlu askerlik sistemi arasında var olan statüye yarı profesyonel askerlik sistemi adı verilmektedir. Bu durum ülkeden ülkeye değişiklik göstermiş olsa da Türkiye örneğinde profesyonel kadrolar için oransal anlamda farklı kuvvet yapıları arasında değişmektedir.

Türk sivil-asker ilişki literatürüne bakıldığında askerliğin gönüllülük perspektifi değil de mesleki anlamda var olan kısmına bakıldığında yine diğer siyaset bilimcilerin karşılaştığı bir sorun olan “veri” kavramı karşımıza çıkmaktadır (Sunar & Kaya, 2018, s. 10). Koytak (2020) ve Kışlalı (1974)’ya ek olarak Sunar ve Kaya sivil-asker ilişki meselesinde Osmanlı devletinin meslekler etrafında örgütlenmesi sebebi ile birçok mesleğin geleneksel olduğu ve bu geleneksel tavrın sosyal düzeni de değiştirdiğini belirtmektedirler. Askerlik mesleği konumu itibarı ile diğer meslek gruplarından tanımsal olarak net bir biçimde ayrılmaktadır (Jarausch, 1990, s. 4-5).

Mardin (1995)’in belirttiği üzere; sivil-asker ilişkilerini muhafazakâr bir noktada kısmen liberal bakış açısıyla ele alan çalışmalarda merkez çevre paradigması temelinde açıklamalar yapılmaktadır. Temel sorunu otonom yapıda varlık gösteren devlet aygıtı ve bu aygıtı en iyi şekilde yönlendiren TSK’dan oluşan bir merkez ile bu merkez dışında kendine yer edinenler arasında tezahür eden bir diyalog olarak tanımlama eğilimi ön plana çıkmaktadır. Marksistler orduyu, TSK Güçlendirme Vakfı (TSKGV) ve Ordu Yardımlaşma Kurumu³ (OYAK)

³ Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK), 1961 yılında 205 sayılı Kanun ile hayata geçen köklü bir geçmişe sahip mesleki bir emeklilik kurumu olarak tanımlanmaktadır. OYAK, genel anlamda katılımcılarına, ölüm ve maluliyet yardımları yapan, emeklilik garantisi sağlayan, konut edindirme ve emekli maaşı gibi hizmetleri olan bir kuruluş vasfı taşımaktadır. Katılımcılardan elde edilen gelirler vasıtası ile çimento, demir çelik, kimya, lojistik, otomotiv, finans ve enerji gibi değişik sektörlerde yatırımlar yapmaktadır. OYAK, benzer meslek kuruluşlarına göre üyelerine önemli katkılarda bulunan bir kolektif sermaye grubudur (Alper, Arıcı, Özşuca, Aydın & Gökbayrak, 2015, s. 17; Akça, 2020, s. 7). OYAK, hukuksal anlamda tartışmalı bir yapı olarak kabul edilmiştir (Yılmaz, 1979; Yılmaz 1991, Gözler, 2009; Gözübüyük & Tan, 2014). Bu kapsamda

vasıtasıyla, hegemonya projelerini destekleyen bir kolektif sermaye grubu olarak değerlendirilmektedir. TSK'nın kurumsal reflekslerini ele alan bütünlüklü bir Marksist çalışma mevcut değildir. Marksist analizler, Türkiye'nin ekonomik ve siyasal yaşamını incelemekte ve militarizm eleştirileri temelinde açıklama yapmaktadırlar. Yani sivil-asker ilişkisinin anatomik durumunu ve ordunun yapısını tam anlamı ile irdeleyen çalışmalar yok denecek kadar azdır (Uluçakar, 2013, s. 6-7).

27 Mayıs'ın darbe ile başlayıp ivedi bir biçimde ihtilale dönüştüğü fakat lider eksikliği ve programlarının olmayışlarının da durumu etkilediği görülmektedir (Aydemir, 2007, s. 313). Fakat tüm bu çözümlemelere rağmen 27 Mayıs bir askeri darbe olarak kabul edilmektedir. Milli Birlik Komitesi (MBK), 25 Ekim 1961'de yapılan serbest seçimlere kadar varlık göstermiştir. Bu süreç içerisinde de çevre unsurlar sistemin dışında tutulmuştur. Bu zaman zarfında bir yandan DP mensupları yargılanmış, diğer yandan da yeni Anayasa hazırlanmıştır. Tüm bu durumlar yaşanırken ordunun içerisinde ve üniversitelerde tasfiyeler meydana gelmiştir (Özdemir, 2003, s. 197).

Makro düzeyde, 12 Eylül darbesini ele alan analizler, genellikle kompro teorileri ve indirgemeci bir tavır sergiledikleri söylenebilir. Türkiye'yi 12 Eylül sürecine götüren olaylar olarak terör ve şiddet dalgası görülmektedir ki, darbeyi destekleyenler tarafından temel sebep olarak da bu iki söylem kabul edilmektedir. Fakat diğer taraftan devletçi/planlamacı düzenden piyasa ekonomisine geçişi kolaylaştıran 24 Ocak 1980 kararlarının askeri otorite altında daha rahat uygulanabilirliği fikri darbenin ekonomistlere göre temel sebebi olarak kabul edilmektedir (Ahmad, 2007, s. 428).

Türkiye'deki 1980 darbe döneminde sivil-asker ilişkisi noktasında o dönemde en çok bahsi geçen durum güvenlik noktasında zafiyetlerin olduğu ile ilgilidir. Medyaya da sürekli bir biçimde ülkenin güvenli olmama durumu halk nezdinde gerginlik yaratmıştır. Darbe meydana geldikten sonra güvenlik anlamında

değerlendirildiğinde OYAK, çok fazla sayıda hissedardan oluşan anonim bir yapıya sahiptir (Ercan & Sığrı, 2018).

ülke daha sakin bir yapıya bürünmüştür. Bu da vatandaş tarafından ülkenin daha güvenli hale geldiği biçimde yorumlanmasının önünü açmıştır. Farklı bir taraftan bakıldığında ise Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi aynı zamanda İran'da var olan Şah rejimin yıkılması Türkiye'nin mevcut jeopolitik önemini artırmıştır. Bu artan önem ABD'nin ilgisini çekmiştir. ABD, Türkiye'nin kendi çıkarları ile paralel bir biçimde hareket etmesi istemektedir. 12 Eylül, bu açıdan değerlendirildiğinde hedefe uygun bir şekilde gerçekleştiği söylenebilmektedir (Ahmad, 1995, s. 423).

İster demokratik ister anti demokratik olsun, bir ülkede var olan sivil-asker ilişkisi durumunu subayların motivasyonu ve onların hedeflerinden ayırmak mümkün değildir. Devletin içinde bulunduğu mevcut rejim ve ordunun bu rejime karşı takınmış olduğu tavır devletin ilerlemesi adına gereklilik arz etmektedir. Ordu her ne kadar siyasetten görece olarak mesafeli olmasına rağmen çoğu noktada iç meselelerde fikir beyan etmektedir. Ülkelerin gerek uluslararası ilişkileri gerekse de iç ilişkilerinde şiddet kullanma teamülü noktasında direkt bir biçimde bağ mevcuttur. Askeri yönetimler, müdahaleler ve müdahale sonrası geri çekilmeler tarihsel bağlamda irdelendiğinde çeşitli bölgelerde ve kültürlerde ortak bir biçimde gözlenmiştir. Fakat geçtiğimiz yüzyıl bu durumun istisnası olarak değerlendirilebilmektedir. Yüzyılın başında halen daha, siyasi iradeye ve ulusa hesap vermeyen askeri liderler bulunmaktaydı (Rukavishnikov & Pugh, 2006, s. 135). Askerlerin siyasi iradeye müdahalesi noktasında her ne kadar karşılaştırmalar yapılmış olsa da bir takım yanıtlanması gerekli olan soruları da beraberinde getirmektedir. Sivil-asker ilişkileri farklı kültürel ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri, gelenekleri ve değişik politik kültür unsurlarına, toplumun sosyal organizasyonlarının ve siyasi rejim türlerine ne ölçüde bağımlı olduğu ile ilgili sorular üzerinde durmaktadır (Rukavishnikov & Pugh, 2006, s. 136).

Janowitz'in geliştirmiş olduğu profesyonelleşme kavramı, ordunun özellikle siyasi anlamda tarafsız olmasını ve kendi isteği ile siyasi iradeye tabi olmasını kavramsallaştırmaktadır. Profesyonelleşme kavramı aslına bakıldığında siyasi iradenin güvenliğinin garantörü konumunda tanımlanmaktadır. Fakat profesyonelleşme kavramı Türkiye özelinde değerlendirildiğinde rutinin dışı bir sonuca ulaşılmaktadır. Modernleşme süreci ile evrilen, gelişen ve eskiye kıyasla

daha profesyonel bir görünüm kazanan Türk ordusu, kendini halktan soyutlayarak Atatürk ilkeleri ve inkılaplarının ve cumhuriyetin bekçisi olarak tanımlamıştır. Perlmutter'in tanımlamış olduğu Birsen Örs'ün eserlerinde yer verdiği üzere pretoryenizm kavramı, özellikle 1960 darbesi sonrası Türkiye'nin sivil-asker ilişkilerini açıklamak açısından önem arz etmektedir. Perlmutter'in açıklamış olduğu kavram Türkiye sivil-asker ilişkisi modeli için geçerli olduğu söylenebilmektedir. Devletin muhafızı olarak kendini tanımlayan Türk ordusu, zaman zaman muhafız rolü üstlenmekte siyasi iradeye doğrudan veya dolaylı bir biçimde müdahale etmektedir. Bu müdahalenin ardında da kışlasına geri dönmektedir. Ordu her daim Cumhuriyeti koruma vasfını saklı tutmaktadır. 1960 ve 1980 askeri darbeleri doğrudan müdahaleye örnek verilmektedir. 1966 ve 1973 seçimleri ise dolaylı müdahale olarak değerlendirilmektedir. Ordunun müdahale etme olasılığı muhafızlık rolünü üstlenmesinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye'de sivil-asker ilişki konusunun her daim ön planda olması siyasi kültür ile doğrudan ilintilidir. Finer, betimlemelerinde Türk siyasi kültürünü zayıf olarak tanımlamaktadır. Bu yüzden de pretoryenizm olasılığının yüksek olduğunu belirtmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren zayıf siyasi kültür ve bunun bir neticesi olarak pretoryenizm etkisi siyasal sistemde mevcut hale gelmiştir. Türk siyasal yaşamına bakıldığında her ne kadar geçmişten kopuk bir tavır sergilemiş olsa da Osmanlı siyasal kültürünün izlerini halen daha üzerinde taşımaktadır. Nasıl ki Osmanlı Devleti'nde bürokrasi ve ordu hâkimiyeti mevcutsa bu durum Cumhuriyet yönetimine geçildiğinde devam etmiştir. Ordunun ve bürokrasinin bu denli etkin olması siyasi partilerin içine düşmüş olduğu problemlili yapı ile ilgilidir. Bu durum demokratik değerlerin gelişmesi noktasında problem oluşturmaktadır. Siyasi iradenin kendi içinde yaşamış olduğu sıkıntılar, sivil toplumun zayıflığı ve siyasi partilerin kendi içine düşmüş olduğu negatif durum ordunun sivil alana müdahalesine yol açmıştır. Siyasi partiler özelinde yaşanan sıkıntılar vatandaşın siyasi iradeye olan güvenini sarstığı için içinde bulunulan her kötü durumdan çıkış yolu olarak ordu işaret edilmiştir. Ordu tabiri caizse bir kurtarıcı olarak tasvir edilmiştir. Yapılan askeri müdahaleler neticesinde halkın pozitif yönde destek vermesi tam da bu durum neticesinde oluşmuştur. Fakat ilginç olan durum ise halkın darbe akabinde ordunun aksi yönde siyasi tasarruf göstermesidir. Halk darbe

akabinde yaşanan baskıcı yönetim neticesinde böyle bir davranış sergileme gereksinimi duymuştur.

2. SİVİL ASKER İLİŞKİLERİNİ İNCELEYEN TEORİLER

2.1. Samuel P. Huntington ve Ayrılık Teorisi

Devletin ortaya çıkışında, siyasi irade toplumun politik merkezi olma rolü gereği savaşların yönetilmesi ve finanse edilmesinde önem arz etmektedir (Martin, 1994, s. 406). Savaşlarda belirleyici nitelik taşıyan devletin bu konuda başarılı olabilmesi adına silahlı kuvvetleri uzmanlaştırması gerekmektedir. Zaman geçtikçe bu uzmanlaşma bir gereksinim haline dönüşmüştür. Huntington (2004), devletin savaş yaparkenki tavrının belirleyici olduğu zamanlarda silahlı güçlerin uzmanlaşması gereksinimini de beraberinde getirdiğinin altını çizmektedir. Tarihsel olarak değerlendirildiğinde düzenli ve profesyonel görünüme sahip olan ordu, zamanında eli silah tutan her bireyin devlet güvenliği için hareket ettiği milis güçlere dayanmaktaydı. Milis güçler, toplumu belirli bir seviyeye kadar temsil ettiği düşünülen, toplumdaki farklı gruplara ait bireylerin kendi özgür iradeleri neticesinde katılım sağladığı demokratik bir yapı olarak kabul edilmekteydi. Savaş yapmak milis güçlerin görevi olduğu zaman diliminde sivil ve asker arasında keskin bir ayrım yoktu. Yani sivil-asker ilişkilerinin gelişim sağlayacağı rekabet ve özerklik çekişmesi daha ortaya çıkmamıştı. 19. yüzyıla gelindiğinde ise askeri gücün ciddi ölçüde büyük boyutlara ulaşması ve bunun bir neticesi olarak da profesyonelleşme arzusundayken sivil toplum ivedi bir biçimde endüstrileşmeye dayalı olarak ilerleme sergiliyordu. Bu gelişmeler akabinde ise sivil-asker ilişkileri daha tanımlanabilir boyuta ulaşmıştır.

Huntington (1957), iki gücün askeri kurumların şekillenmesi için önemli olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki, muhafazakâr fikirleri içinde ihtiva eden ulusal güvenlik ihtiyacından kaynaklı bir zorunluluk durumudur. İkincisi ise liberal görünüme sahip kurumları ve baskın toplumsal ideolojileri ihtiva eden toplumsal sorumluluk durumudur. Siyasetten uzak hatta tarafsız, yalnızca savaş konusunda profesyonel bir asker Huntington için olması gerektirir. Ordu kendi görev alanında durmalı güvenlik hariç diğer hususlarda siyasi otoriteye karışmamalıdır. Objektif olarak ise ordunun siviller tarafından kontrol edilmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır. Siyasi ve askeri alan arasında katı bir ayrımın yapılması gerekmektedir (Sarkesian, 1996, s. 3-4). Askeri güvenlik ve silahlı güçleri kontrol etme isteği, subaylara odaklanarak potansiyel bir çatışmanın yolunu açmıştır. Bu

gergin ve huzursuz ortam beraberinde profesyonellik, askeri otonomi, gönüllü tabiiyet ve politik tarafsızlık ile birleşerek objektif sivil kontrol yolu ile problemleri çözme yolunu seçmiştir. Huntington bu çalışmayı yaparak ordu ile devlet arasında yaşanan muhtemel çatışmalara değinmiştir. Burada devlet, hükümet olarak kabul görmektedir (Kümmel, 2002, s. 64-65).

Huntington, sivil-asker ilişkisini değerlendirirken siyaset ve ordunun ayrılması gerekliliği üzerinde durmaktadır. Askerlerin sivillere itaat durumunu ordunun profesyonelliği biçiminde açıklamaktadır. Ordu içerisinde kurumsal aidiyet duygusu arttıkça profesyonellik seviyesi de artmakta ve böylelikle sivil makamlara olan itaat de doğru orantılı bir seyir göstermektedir. Sivil otoriteye itaat etmek askerliğin temel niteliği olmaktan ziyade profesyonellik düzeyi için bir göstergedir. Tam aksine sivil otoritenin de mesleki nitelik ihtiva eden durumlarda orduya müdahale etmesi sorun çıkmasına neden olmaktadır. Eğer ki sivil otorite mesleki konularda ordunun işleyişine müdahalede bulunursa bu bir denetim sorunu olarak da algılanmaktadır. Kısacası Huntington, sivillerin askerin işleyişine müdahale düzeyini profesyonellik düzeyi ile açıklamaktadır. Bu açıklamayı da yaparken iki farklı ölçüt kullanmakta olup bunlar objektif sivil denetim ve subjektif sivil denetim olarak kategorize edilmektedir.

Huntington, objektif sivil yaklaşımla normatif yaklaşımın anahtarını oluşturmaktadır. Huntington üç temel iddiada bulunmaktadır. Bunlardan ilki asker ve sivillerin sahip oldukları roller anlamında bakıldığında anlamlı farklılıkların olmasıdır. İkinci olarak objektif sivil kontrolün anahtarının askeri profesyonelleşme olduğudur. Üçüncü olarak ise askeri otonominin profesyonelleşmenin anahtarı olduğu biçimindedir (Feaver, 2003, s. 7). Bu üç temel noktaya bakıldığında otonominin profesyonelleşmeye, bu profesyonelleşmenin siyasi tarafsızlığa ve gönüllü bağlılığa, bu gönüllü bağlılık ve tarafsızlığın ise sivil kontrolün sağlanmasına yol açtığı görülmektedir (Feaver, 2003, s. 18). Huntington (1995), objektif sivil kontrolün temel özelliklerini profesyonelleşme -ki bu yüksek düzeyde olmalıdır-, meslek grubuna özel yetkinliklerin askeri yetkililerce tanınması ve kabulü olarak belirtmektedir. Bu duruma sonuç olarak hem siyasetçi askeri alana hem de asker siyasi alana en alt düzeyde müdahalede bulunacaktır. Feaver (2003), Huntington'ın bu söyleminden yola çıkarak ya değişim ya ölüm anlayışının hâkim

olduğuna dikkat çekmektedir. Bu değişim ve dönüşüm askeri etik kurallara uygun bir biçimde muhafazakârlaşması biçiminde tanımlanabilmektedir.

Nielsen (2007)'in belirttiği üzere Huntington'ın tasvir ettiği subayın kendine özgü karakteri evrenseldir. Subayın sahip olduğu bu karakteristik özellik zamana ve mekâna göre farklılık göstermemektedir. Savaş sanatının kendine özgü kurallarının ve kaidelerinin olması askeri profesyonellere dışarıdan etki olmadan uzmanlıklarını bu çerçevede geliştirmeye olanak sağlamaktadır. Savaşın yalnızca siyasetin farklı araçlarla devam ettirilmesi biçiminde algılanan bu anlayışı bir ölçüde problemlidir. Mevcut olan bu anlayışa göre, her zaman ve her yerde bağımsız askeri standartlar mevcuttur ki bu düşüncenin geçerli sayılma olasılığı yoktur. Silahlı kuvvetlere genel manada bakıldığında gerek sahip olduğu kaynaklar gerek başarmak zorunda olduğu durumlar gerek de çevresel diğer faktörler karakteristiğini değiştirmektedir.

Objektif sivil denetim kavramı askerin profesyonel olmasını ve bu profesyonellik düzeyinde sınırları kabul etmesini, iç ve dış politika oluşturulurken sivil siyasete tam bağılı olduklarını belli etmelerini, siyasi iradenin de askerin sahip olduğu veya olacağı yetkinliğin sınırını bilmesi ve kabul etmesi, yani siyasetin ve askerin birbirlerinin çekirdek alanlarına müdahalesinin en asgari düzeye düşürülmesi olarak tanımlanmaktadır. Subjektif sivil denetim, siyasi mekanizma içerisinde yer alan kurumların ordunun profesyonelliğine ve kurumsal özerkliğine uygun olmayacak biçimde davranması ile orantısız müdahalede bulunması neticesinde ortaya çıkmaktadır. Yani bu iki ayrım sivil irade askerin özerkliğini kabul ediyor mu etmiyor mu noktası üzerinden hareket etmektedir. Huntington'ın yapmış olduğu subjektif-objektif sivil denetim ayrımı askeri profesyonelliğin ayrı bir biçimde kategorize edilmesiyle ilişkilidir. Objektif sivil denetim kısaca orduyu salt askeri makam olarak görür ve kurumsal kimliğini bu biçimde muhafaza etmesini mümkün kılarken subjektif denetim orduyu sivilleştirir. Onu devletin bir yansıması olarak kabul eder. Asıl amaç iki etki gücü kuvvetli grubun yani asker ve sivilin arasındaki farklılıklarını ortaya koymak ve yetki alanlarının farklılığı üzerinde durmaktır. Huntington objektif sivil denetimin subjektif sivil denetime nazaran daha ideal olduğu üzerinde özellikle durmaktadır.

Huntington (1995), Batı ülkeleri haricinde pretoryen devlet kuramı fikrini ortaya çıkarmıştır. Askerin sivil siyasete müdahalesi Huntington'a göre askerin profesyonellik düzeyinin düşüklüğünden kaynaklanmaktadır. Bu durumdan hareketle de askeri darbe siyasal bir olay olarak betimlenmektedir. Yani askerlik mesleğini ele alarak yapılan açıklamalar askerin neden siyasete müdahale ettiğini ve kesintiye uğrattığını açıklamak adına yetersiz kalacaktır. Tüm bunlara ek olarak askerin sivil siyasete müdahalesi az gelişmiş toplumlarda ortaya çıkan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak kurumların ve sosyal güçlerin tamamının siyasallaşması halinde siyasallaşmış dinî cemaatler, ordular, bürokrasiler, üniversiteler, sendikalar varlık gösterecektir. Her bir sosyal grup karar alma sürecine müdahil olmak isteyebilir.

Huntington (1996)'ın analiz ettiği üzere; pretoryen toplumlarda sosyal grupların politize olmasıyla beraber bunların çatışmacı tavrı, değişik grupların siyasete katılmasıyla birlikte problem yaratmaktadır. Kurumsallaşmış siyasi sistemlerden kastedilen gelişmiş, modern Batı ülkeleridir. Değişik sosyal grupların politika üretim sürecine katılımı sistemin gelişimine olumlu katkı sağlamaktadır. Fakat özü itibariyle pretoryen toplumda farklı grupların mobilize olması sistemin tıkanmasına yol açmaktadır. Kurumsallaşmış ve pretoryen toplumlar karşılaştırıldığında siyasal katılım noktasında ilkinde olumlu ikincisinde de olumsuz bir durum seyretnmektedir.

Sivil yönetimi ve dolayısıyla sivil toplumu iç ve dış tehditlerden korumak adına güvenlik önlemleri almak ve zamanı geldiğinde bu tedbirleri uygulamak ordunun görevidir ki ordu disiplin düzeyi yüksek ast üst ilişkisi biçiminde hareket eden yapılanmalardır. Ordu en önemli refleks olan kuvvet kullanma tekeli elinde bulundurduğu için kendisi de kontrolden çıkarak siyasi iradeye karşı gelebilmektedir ve tehdit oluşturabilmektedir. Demokrasi kültürünün benimsenmediği veya içselleştirilmediği toplumlarda darbe olasılığı her daim mevcuttur. Bu olasılığın ortadan kalkabilmesi için sivil denetimin artırılması gerekmektedir. Sivil denetim artarsa askeri güç kendi görev alanına dönmektedir (Huntington, 2004, s. 86). Sivil güç, sivil toplum kuruluşları, hükümet ve baskı grupları sivil denetim mekanizmasının temel unsurları olarak tanımlanmaktadır (Neziroğlu, 2003, s. 27).

Huntington'ın "Kuramsal Ayrım Teorisi" demokratik toplumlarda daha başarılı olurken demokratikleşme yolunda adım atan ve yol kat eden toplumlar için uygun bir model olarak tanımlanmamaktadır. Ordu profesyonel bir yapıya büründükçe kendini ülkenin koruyucusu ve vazgeçilmez otoritesi olarak görmeye başlamaktadır. Yani bir devlette darbe oluyorsa sayılan bu sebepler neticesinde meşru sayılabilmektedir. Ordunun içindeki demokrasi kültürü gelişmemişse ordunun siyasi sisteme müdahale olasılığı yüksektir (Finer, 1976, s. 24-26). Huntington'ın teorisinde var olan nesnel denetim ideal bir yaklaşım olarak tanımlanabilmektedir. Her otorite kendi uzmanlık alanında faaliyet göstermeli ve ordu hükümet politikası uygulanırken bu politikanın uygulayıcısı ve danışmacısı olmalıdır. Orduda demokratik bilinç yok ise ülkede var olan sorunlara son vermek maksadı ile siyasi sisteme müdahale etmektedir. Asker, toplumun demokrasi bilincinin eksikliği neticesinde darbe yapmaktadır.

Huntington'ın sivil ve asker kuvvet alanları arasında yapmış olduğu ayrım ilişkilerin ilerlemesi adına kaçınılmazdır. Bir yandan siyasi irade askeri uzmanlık alanlarının bütünlüğünü kabul etmekte diğer yandan ise asker, siyasi olarak tarafsız kalır düşüncesini benimsemektedir. Bununla birlikte asker, siyasi rehberliği kabul etmektedir. Bu denge kurulamaz ise sivil-asker arasındaki var olan ilişki problemli bir yapı haline gelmiş olacaktır (Huntington, 2004, s. 70-72).

Demokratik kontrol tanımı birçok siyaset bilimci tarafından yapılmıştır. Huntington (2004), sivil ve askeri grupların güçlerinin sivil denetim ile ilintili olduğunu savunan görüşleri, askeri güç kaybı ile sivil kontrolün sağlanacağı şeklinde açıklamaktadır. Askeri kurumlar iki güç tarafından şekillenmektedir. Bunlardan biri işlevsel zorunluluktur. Bu, toplumun güvenliğine yönelik olarak yapılan tehditlerden kaynaklanmaktadır. İkincisi ise toplumsal zorunluluktur. Bu dahalka egemen olan ideolojiden, kurumlardan ve toplumsal güçlerden oluşmaktadır. Toplumda var olması gereken demokratik kontrol ise ordunun çok güçlü veya çok zayıf olmasının önünü kesmek için dengede tutulmalıdır.

Sivil-asker ilişkilerini açıklamak için Feaver (1996), Samuel Huntington'ın *Asker ve Devlet* eserinin incelenmesi gerekliliği üzerinde özellikle durmaktadır. Huntington, subay gruplarına odaklanmıştır. Bu durum güvenlik ile silahlı güçler arasındaki çatışma içerisinde olma durumunu ortaya çıkarmıştır. Huntington, *Asker*

ve *Devlet* (1957) eserini yazdığı dönemde toplumsal parametreleri problemli olarak tanımlamıştır. Özellikle dönem itibari ile orduya bakış iyimser değildi ve milli güvenlik noktasında da ümitsizlik hâkimdi. Huntington, liberal Amerikan değerleri ile askeri güvenlik talepleri arasındaki uyumsuzluğun ya liberalizmin zayıflaması ile ya da askeri güvenlik tehdidinin zayıflaması ile ortadan kalkacağını belirtmektedir.

Silahlı kuvvetler, genel olarak kendini kurum kültürü bağlamında toplumun geri kalanından ayırtan bir yapı arz etmektedir. Bu durum onu diğer kurumlardan farklı bir konuma ulaştırmaktadır. Fakat silahlı kuvvetler kendi içinde farklı kültürleri barındıran bir yapıya sahiptir. Araştırmaların çoğu ordunun değer ve davranış bağlamında toplumun kendinden farklı kesimlerinden değişik bir yapısı olduğunu kabul etmektedir.

Huntington, askerin kendine özgü aklı olduğunu iddia etmektedir. Fakat gerçek manada sivil kontrol askerleri siyasi otoriteye bağlayan değil aksine onların desteklemiş olduğu inançların güçlenmesi ile müreffeh olabilmektedir. Huntington objektif kontrol olarak tanımladığı ideal tipte siyasi iradenin asker üzerindeki kontrol amacını mümkün olunan en üst seviyedeki askeri profesyonelliğe ulaşma çabası olarak açıklamaktadır. Bu durum ancak sivil ve asker arasındaki faaliyetlerin açık bir çizgi ile çizilmesi ile yapılabilir. Siyasi iradenin sivil planları, askerin yani subay gruplarının ise askeri planlamaları yapması gerekmektedir. Ulusal savunma için stratejik amaçların belirlenmesi politikacılara aittir ki bunun için yapılacak olan taktiklere siyasi iradenin katılması gerekmektedir. Askerlerin ise tamamıyla siyasi iradeden bağımsız olarak askeri amaçlar peşinde koşması en olası durumdur.

Huntington için asıl olan sorunun çıkış noktasını bulmaktır. Sivil-asker ilişkilerinin niteliği, Huntington'a göre ulusal güvenlik politikasının konusunu teşkil etmektedir. Ulusal güvenlik politikası ise üç farklı boyutu ile ele alınmaktadır. Bunlardan ilki uzun vadeli demografik, siyasi ve sosyo-ekonomik durumlara karşı yaratılan tehditlere göre geliştirilen durumsal güvenlik politikasıdır. İkinci olarak, bölücü ve yıkıcı tehditlere karşı geliştirilen iç güvenlik politikasıdır. Son olarak ise tüm bu tehditlere karşı topyekûn bir mücadele eden askeri güvenlik politikalarıdır. Ulusal güvenlik çerçevesi ile çizilen askeri güvenlik silahlı kuvvetlerin aracılığı ile

olmaktadır. Askeri güvenlik iki düzeyde oluşmaktadır. Silahlı kuvvetlerin sahip olduğu kaynakları, ekipmanı, hacmi, örgütsel yapısı vb. koşullar ilk düzeyi oluştururken, bu hususların müzakere edilerek karara bağlandığı ise bu politika düzeyinin kurumsal kısmını oluşturmaktadır. Yani işlevsel olarak düzeyi oluşturan konular, kurumsal seviye de en nihayete kavuşturulmaktadır. Huntington'ın ulusal güvenliğin sağlanması açısından sivil-asker ilişkisinin alanı, askeri güvenlik politikasının çerçevesini çizdiği kurumsal alandır (Kızılaslan, 2018, s. 8).

Huntington'ın sivil-asker ilişkisini açıklamak için kullanmış olduğu ayrılık kuramı ABD örneği üzerinden açıklanmaktadır. Bu kuram ordu ile sivil otorite kurumlarının ayrılması üzerine kurulmuştur ve ABD dışında yer alan ülkelerin de bu kuramdan faydalanması ve örnek alması için uygun şekle sokulmuştur. Huntington'ın bu kuramına karşın ortaya atılan Rebecca L. Schiff uyum teorisi ise asker ve sivil ayırımından ziyade bu keskin ayrılığa gerek kalmayacak bir ilişki olabileceği üzerinde durmuştur (Huntington, 2004, s. 189-192).

Huntington'ın çözümlemelerine bakıldığında aslında pretoryan toplumlarda ordunun profesyonelleşmesi devrim veya darbe ile neticelenmektedir. Demokrasi kültürü oturmuş gelişmiş Batı demokrasilerinde ordu profesyonelleştikçe siyasetten uzaklaşmakta ve sivil-asker otorite alanları netleşmektedir. Huntington'ın belirttiği bu durum geleneksel toplumlarda yer bulmaktadır. Yani siyasi arenadan uzak tutulmak istenen asker Akal'ın belirttiği üzere "Savaşçıyı iktidarsız bırakmanın yolu, onu sürekli savaştırarak yok etmektir" (Akal, 1977, s. 75).

Huntington'ın belirtmiş olduğu "nesnel" sivil kontrol, orduyu siyasi olarak kısır ve tarafsız kılabilir. Fakat Huntington'ın aksine Bengt Abrahamsson⁴ ondan farklı bir sonuca ulaşmıştır. Silahlı kuvvetler içindeki örgütsel ve davranışsal

⁴ Bengt Abrahamsson, askerlik mesleğinin çağdaş toplumdaki yeri üzerine bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada gerçek anlamda karşılaştırmalı bir çalışma sunmaya çalışmıştır. Çalışmalarında özellikle Amerikalı ve Batı Avrupalı yazarlara büyük ölçüde güvenildiğini, Üçüncü Dünya ve Komünist uluslardan çok fazla bahsedilmediğinin üzerinde durmuştur. Abrahamsson'un temel savı, en azından Batı Dünyasında askerlik mesleğinin tarihsel gelişiminin ve askere alma, doktrinleme ve terfi süreçlerinin ki bunları profesyonelleşme olarak görmektedir, orduya değerleri aşılacak için gerekli araçları sağladığını üzerinde durmaktadır. Abrahamsson, askeri nüfuzu ve askerin siyasi gücünü olumsuz olarak değerlendirmektedir; çünkü diğer meslekler gibi ordunun da zorunlu olarak toplumun geniş kesimleriyle çelişen değer ve hedefleri vardır ve meslekler arasında yalnızca ordunun görevi yasadışı bir şekilde ele geçirme ve yönetimi yönetme kapasitesi vardır (Kraemer, 1973).

profesyonelleşme, potansiyel siyasi etkilerini önemli ölçüde artırdı. Abrahamsson'un belirttiğine göre profesyonelleşme orduyu bir baskı grubu haline dönüştürmektedir. Ordu için dış savunma eskiye nazaran daha geniş siyasi rollere sahip olması durumunu teşvik etmekteydi. Profesyonelliğin doğasında rol genişletme durumu söz konusudur. Askerin rolünün genişlemesinin profesyonelliğin yeni hali olduğunun tartışılması askeri yönetim karşısında yer alan toplumsal meydan okumaların var olduğunu göstermektedir (Welch, 1992, s. 326).

Bir ülkede var olan sivil-asker arasındaki ilişki biçimi o ülkenin demokratikleşme seviyesi noktasında belirleyici bir yapı arz etmektedir. Sivil toplumun güçlü olmasıyla beraber güçlenen sivil kontrol gelişmiş demokrasilerde ordunun siyasi irade tarafından denetimini kolaylaştırıcı bir etki yapmaktadır. Böyle ülkelerde askerlik bir meslek grubu olarak kabul görmekte olup yapmış olduğu faaliyetler profesyonel esaslar çerçevesinde tanımlanmaktadır (Beriş, 2006, s. 416). Askerin, askerlik konusu hariç güvenlik meselesi dışındaki dayatmaları demokratik yönetim ile çelişmektedir. Huntington (2004) subaylık mesleği ile ilgili genel olarak örneklemeler üzerinde atıfta bulunmuştur. Doktorun asıl sorumluluğunun hasta, hukukçunun ise müşterisi olduğu örneklerinden yola çıkarak subayın asıl sorumluluğunun devlet olduğunu belirtmiştir. Aynen uzman-danışman sorumluluk bilinci gibi subayın da devlete karşı bu tarz bir sorumluluğu mevcuttur. Subay da kendi hizmetlerinden faydalanan muhataplarının hayatlarının yalnızca bir bölümü ile ilgilidir. Yani subay, kendi özel ehliyet alanı dışında neticelendirilecek kararlar yükleyemez. Subay sadece muhatabına görev alanı ile alakalı bilgiler verebilir ve bu ihtiyaçlarını görmektedir.

Gelişmekte olan veya az gelişmiş toplumlarda sivil-asker ilişkilerine bakıldığında ibre daima askerin tarafındadır ve siyasi otoritenin sahip olduğu geniş yönetim alanı her daim askerin müdahalesine açıktır. Askeri müdahale kimi zaman gerçekleşirken kimi zaman da askeri müdahale bir tehdit yöntemi olarak kullanılabilir. Bir ülkede asker siyasete müdahil oluyorsa bunu tek bir nedene bağlamak doğru değildir.

Huntington (1996), orduya siyasi süreci ve rejimi koruma misyonu da yüklemektedir. Bu durum ordunun siyasal sisteme bakış açısını muğlaklaştırmakta ve toplumsal düzeni zora sokmaktadır. Rejim bekçisi konumunda varlık gösteren

ordu, özgür bir ortamda devam ettirilecek bir siyasi sistemin değil ancak ve ancak vesayet rejiminin teminatı olmaktadır ki bunun neticesi de darbedir. Siyasetin şiddet ile yeniden dizayn edildiğinin farkında olunması askerin sisteme müdahalesinin önünü açmıştır. Hem ordu hem de siyasi mekanizma için tarihsel birikim önem arz etmektedir.

Askeri politika dışında tutan profesyonel hizmet ahlakıdır. Bunun nedeni ise Huntington'ın temel çerçevesini çizdiği sivil-asker ilişkilerinde siyasi irade ile asker arasındaki ilişkilere öncelik tanınması, özellikle politik alanda asker ve sivil arasındaki mesafenin korunması yani kısaca açık tutulmasıdır. Bu iki güç odağının arasında problem çıkmasının ana sebebi de bu mesafenin varoluşudur. Fakat diğer taraftan bakıldığında bu iki farklı grup arasında var olan mesafe, ilişkilerinin temelini ve anahtarını oluşturmaktadır. Asker kendi görev alanında yani güvenlik noktasında güçlü olduğunu kabul ettiği vakit zaten diğer alanlarda yetkin ve yetenekli olmadığının farkına varacaktır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da askerin sivil işlere karışmaması sağlanarak sivil siyasette zayıf oldukları gün yüzüne çıkacaktır (Şafak, 2016, s. 147).

Huntington'ın belirttiği üzere, politika yapmayı askerler politikacılara bırakmıştır. Hizmet ahlakı, askeri, her daim hizmetinde bulunduğu siyasi iradenin yani devletin yanında yer almaya sevk etmektedir. Asker, devleti zarara uğratacak hareketler yapmaktan imtina eder ve farklı gruplar ile ortak hareket ederek onunla uğraşmayı düşünmez. Siyasi iradenin yapmış olduğu siyasetin karşısında durmaz ve bu siyasete karşı bir tavır sergilemez. Politika yapıcılarla koordineli hareket ederek bir bütünlük içinde onlara itaat eder. Bu da askerin siyasi iradeye bağlılığının bir göstergesidir. Tüm bu nedenler neticesinde askeri sorumluluklar ve görevler, silah ve teçhizatı, askeri ihtiyaçları, personel ihtiyaçlarını temsil ve temin ile sınırlıdır. Askerin siyasetle ilişkisi ancak anılan bu konular dâhilinde tavsiye niteliği ile sınırlanmaktadır (Allum, 1995, s. 507).

ABD örneğinde bazen askerler resmi mekânların ve kuralların kısıtlayıcı olduğunu ve bu rutinleri değiştirmek için kuralları ihlal etme olasılıklarının olduğunu belirtmişlerdir. Yani komuta zinciri dışına çıkılabilmektedir. Siyasi irade ve asker politika yapma süreçleri konusunda mutabakata varırsa, ortaklaşa hareket etmektedirler (Pion-Berlin, 2010, s. 527).

2.2. Morris Janowitz ve Profesyonel Askerlik

Morris Janowitz, profesyonel askerlik kavramını İkinci Dünya Savaşı sonrasında farklılaşan güvenlik ortamında kuvvet kullanım tekeline sahip ordunun personele olan ihtiyacının geçmişe nazaran düşüş gösterdiği ve özellikle profesyonel silahlı kuvvetlerin oluşmasına yönelik gayretlerin arttığı dönemde ortaya koymuştur. Askerliğin bir yurttaşlık sorumluluğu olduğu bilincinin aşındığı görülmektedir. Teknoloji, toplumsal kültürdeki değişim ve askeri görevlilerin mahiyeti Huntington'ın fikirlerinin aksine profesyonel askerlere önemli ödev ve roller yüklemiştir. Bu da profesyonel askerlerin bir süre sonra siyasi eğitim alma ihtiyacını zorunluluk haline getirecektir. Janowitz'in düşüncesine göre toplumsal kontrol kavramı ancak sivil kontrol kavramı etrafında anlamlandırılabilir. Sivil kontrol için asıl önemli olan askerin toplumsal değerlerle kısacası toplumsal yapı ile bütünleştirilmesidir. Askeri eğitim, silahlı kuvvetlere bırakıldığı takdirde askerin müdahale eğiliminin artacağı, hatta bu duruma teşvik edileceği düşünülmektedir. Bu nedenle siyasi iradenin ve sivil halkın görüşlerinin ve değer yargılarının askerlere dayatılması ile ilgili bir eğitim -ki bu eğitim ideolojik ve siyasi olmalı- alınması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Özellikle subayların iç siyasete etkisinin olmadığını düşünmek hatalı bir düşünce tarzıdır. Askerin alacağı ideolojik ve siyasi eğitimin temel amacı demokratik sistemlerin nasıl işlediği ile ilintilidir. Daha da önemlisi askerin demokratik sisteme olan bağlılıklarını ve aidiyet duygusunu artırmaktır. Asker davranışlarının, profesyonel askeri özerklik korunurken ordunun sivil kontrolü nasıl güçlendireceği ve uluslararası ilişkiler bağlamında sorunların nasıl daha az şiddet unsuru barındırarak çözüme kavuşturacağı Janowitz tarafından açıklanmaya çalışılmıştır (Janowitz, 2021, s. 1-2).

Janowitz, sivil ve asker değerler arasında var olan farklılıkların mutlak siyasi irade tarafında yer alacak biçimde daraltılması gerektiği üzerinde durmaktadır. Askeri değerlerin toplumun norm ve ideallerine ulaşabilmesi için askerin profesyonelleşmesi adına zorunlu askerliğin var olması gerekliliği üzerinde özellikle durmaktadır. Askerin eğitimlerinde var olan standart farklı değerlerin bütünleştirilmesinde yardımcı olmaktadır (Çilliler, 2016, s. 502-503).

Larson (1974)'un belirttiği üzere, Janowitz, aynı zamanda cumhuriyetçi yurttaşlık teorisini ortaya çıkarmıştır. Janowitz, askeri kurumların incelenmesi ve analiz edilmesinde sosyolojik bir yol göstermektedir. Janowitz, ordu kurumunun ve ordu mensuplarının süreç içerisinde profesyonel özelliklerinin değişiklik gösterdiğinin, şiddet kontrol durumunun ötesinde çeşitli beceriler ve normlar ihtiva eden sosyal bir kurum olarak görülmesi gerektiğinin altını çizmektedir (Moskos, 1976, s. 58). Korumacı güç olarak evrim gösteren asker; siyasal veya askeri hareket arasında aynı savaş ve barış durumunda olduğu üzere açık bir farkın olmadığı bir durumu anımsatan, yaşayabilir uluslararası ilişkileri kotarmak adına gücün çift taraflı kullanımı ile meşgul olmaktadır. Burada kastedilen korumacı güç, savaş için hazırlanan aynı zamanda barışı koruma durumu ile alakadar olan güçtür ki polis gücünden bu noktada farklılık göstermektedir (Larson, 1974, s. 61).

Janowitz'e göre; ordu devlet kurumlarında etkili bir baskı grubu değildir. Janowitz özellikle siyasal kanallar için bu tanımlamayı yapmıştır. Siyasi irade sahibi liderler, silahlı kuvvetlerin hassasiyeti sayesinde kontrol güçlerini kullanmaktadır. Janowitz, kendine hareket noktası olarak ordunun giderek politikanın içerisine girmesini ve gerçek dünya deneyimine bakıldığı takdirde özerklik kavramı ile uyumsuz bir yapı haline dönüşmesini seçmiştir. Janowitz, Huntington'dan farklı olarak profesyonel ordu için gerekli olan ideal olan iş bölümünü kabul etmemektedir. Janowitz, küresel etki alanına ulaşan ordu kurumu ile gerek iç gerekse dış politikanın tam merkezinde ordu kurumun bulunmasını politikleşme için kaçınılmaz bir durum olarak kabul etmektedir. Siyasi iradenin sivil kontrolü nasıl ve ne şekilde sağlayacağı ile ilintili Janowitz bir alternatif kuram önermemektedir. Janowitz'in kastettiği sivil kontrol kavramı ne devlet ne de kurumsal kontroldür. Onun kastettiği toplumsal kontrol kavramıdır. Devlet kurumları ikincil rol oynamaktadır. Bunun sebebi ise toplumun bir uzantısı olmalarıdır. Fakat halkla bütünleşme yerine kullanılan toplumsal kontrol, Janowitz'in odak noktası olarak kabul edilmektedir. Topluma teslimiyet olarak adlandırılan ortak değerler ve kendine hâkim olma, sivil kontrolü sağlayacaktır. Feaver (1996)'ın belirttiği üzere kurumsal bağlamda sağlanan sivil kontrol, sivil-asker ilişkilerinin merkezidir ki bu durum sivil-asker arasında var olan ya da olmayan entegrasyon ile bağlantılıdır. Janowitz, temelde ordu performansının değerlendirilmesi hususunda kriterler ve standartlar geliştirebilmek adına daha

yüksek düzeyde sivil denetimin etkinliğine değinmektedir. Bütçe süreci, görev ve rol dağılımı ve orduyu özellikle dış politika noktasında kullanma biçimi, siyasi iradenin uygulamış olduğu kontrolün göstergeleri olarak tasvir edilmektedir. Bu bağlamdan hareketle asıl ulaşılmak istenen hedef, üst yönetim grubunda tecrübeli sivil yetkililerin daha uzun süre görev yapar konuma gelmesidir. İleri düzeyde askeri eğitim standartlarının belirlenmesi noktasında da sivil katılım olması gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

Janowitz, profesyonel bir meslek grubundan bahsedebilmek için özel yeteneğin olmasını yeterli bulmamaktadır (Janowitz, 2021, s. 2). Elbette yetenek kazanılması ve bu yeteneğin geliştirilmesi noktasında özellikle durmaktadır ve bunun önemini belirtmektedir. Profesyonellik askerleri eğitim ve uzmanlık alanlarına atıfta bulunarak diğer profesyonel gruplara benzer hale getirmektedir. Fakat tüm bu ortak özelliklere rağmen asker, grup kimliği ve iç idare sistemi gibi ek niteliklere ihtiyaç duymaktadır. Yani bir ölçüde kendi kendini yönetme yaklaşımı, mesleki standartlar ve etik kuralların gelişimi ile de ilintilidir. Askerin kendi ilgi ve bilgi alanında alacağı eğitimle beraber uzmanlaşması onu profesyonel bir hale getirmektedir. Böylelikle asker kendi alanında meslek erbabı haline gelmektedir. Askerler yeteneklerini geliştirebilmek için daha az performans sergilerse düşük meslek erbabı olarak tanımlanır. Burada askerlerin kendilerini geliştirebilmeleri önem arz etmektedir. Çünkü böyle askerler astları ve üstleri ile kıyaslandığında meslek erbabı görülmemektedir (Ateş, 2022, s. 29-30).

Huntington, ideal ve aynı zamanda devinimi olmayan bir “asker-yurttaş modeli” önerirken Janowitz farklılaşan ve evirilen sosyolojik durumlara ve şartlara kolay uyum sağlayabilen bir profesyonelleşme modeli öngörmektedir. Asker bu modelde siyasi iradenin üstünlüğünü bilmekte ve buna göre davranma bilincine sahip mensuplardan oluşmaktadır.

Janowitz, değişen güvenlik ortamında özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında orduların profesyonel yapılara doğru evrilmesi noktasında ordu kurumunun bir yurttaşlık bilinci ile asker temin etme yönteminin aşındığını belirtmektedir. Yani askerlik bir yurttaşlık ideali olma durumunu kaybetmiştir. Gerek toplumsal kültürdeki değişim gerek teknolojik gelişmeler gerekse de askeri görevlerin mahiyeti Huntington’ın görüşlerinin aksine profesyonel askerlere siyasi

sayılabilecek ödevler ve roller yüklemektedir. Profesyonel askerleri özellikle toplumun değerleri ile bütünleştirmek adına kaçınılmaz bir durum olarak siyasi alanda eğitim ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Sivil kontrol, Janowitz'e göre, toplumsal kontrol kavramı çevresinde anlamlandırılabilir ve şekillendirilebilecek bir durum olarak tanımlanmaktadır. Asıl olan sivil kontrol nezdinde askerin toplumsal değer ve yapılar ile bütünleştirilmesidir (Uluçakar, 2013, s. 61).

Janowitz (1969)'e göre, toplumun önemli bir parçasını oluşturan askeriyenin varlığını görmemek veya toplum dışına itilen bir asker kurumu oldukça tehlikeli durumlara yol açabilmektedir. Askeriye asıl toplumda farklı kesimler mevcutsa ve belirli bir gelişim düzeyleri ve ritmi varsa aynı ritmi takip etmeli ve siyaset noktasında yapılan değişikliklere ayak uydurmalıdır. Kaynaklar ve esaslı duruş için savaşmanın teşvik edilmesi ancak sivil kontrol ile sağlanabilir. Janowitz, ayrı eğitim sistemine ayrı üniformalara ve ayrı ritüellere sahip olmakla beraber ordunun tamamen toplumdan kopmasının yanlışlığı üzerinde durmaktadır (Schiff, 2009, s. 31). Janowitz, asker ile siyasi arasındaki ilişkiyi sosyolojik yaklaşım ile ele almaktadır.

Janowitz, teoride değil de pratikte kendini hissettiren profesyonelleşmiş olmasına rağmen siyasi iradenin alanına müdahale eden askeri yapılar konusuna dikkat çekmektedir. Janowitz'e göre gerek teknolojik gerekse de politik alanda uzmanlaşmanın değişik anlamlar taşıdığı bilinmelidir. Bu durumun varlığı askerin siyasi iradenin görev alanından ayrılması için yeterli olmadığı görülmektedir. Etkili bir sivil kontrol oluşturabilmek için askerin sivil değerlerin tamamını kabul etmesi ve bunları içselleştirmesi gerekmektedir. Ordular, modern anlamda bürokratik bir kurumdur ki askerler de tıpkı diğer devlet görevlileri gibi birer memur sayılmaktadır. Ordunun tüm bu sebeplerden ötürü tamamen özerk ve diğer kamu kurumlarından üstün bir konumda olması kabul edilebilir bir durum değildir. Bu durumun sağlanması için de ordunun siyasi iradenin gücünü kabul etmesi gerekmektedir. Bu duruma ek olarak da ordunun siyasi iradenin sanki üzerindeymiş gibi konumlandırılmaması ve vesayet yetkisini elinde bulundurmaması gerekmektedir. Askeri yapılar disiplin, hiyerarşi ve görev bilinci ile hareket ettikleri için askeri müdahalelere yaklaşmaktadırlar. İç tehditlere karşı görevler üstlenen

orduların, dış tehditlere karşı görev üstlenen ordulardan daha fazla siyasi alana müdahale ettikleri bilinmektedir (Janowitz, 1971, s. 51-52).

Janowitz, ordu ile toplum arasında bütünleşmenin sağlanması adına bir entegrasyon olması gerekliliği üzerinde özellikle durmaktadır. Toplum, asker ile bütünleştikçe sivil asayiş alanı sağlanabilmektedir. Böylelikle kontrol de siviller lehine sağlanmış olacaktır. Demokratik kontrol kavramı siyasi hedeflere askeri inandırmak sureti ile oluşabilecek bir durumdur. Yönetim ve hükümet, politika ve uygulama kavramları arasında ayırım yapmak reel olmamakla beraber, askeri müdahaleler sırasındaki özellikle barış görevini ifa eden yüksek rütbeli askerler siyasi çıkarımlardan öte askeri karar almak durumunda kalabilmektedirler (Born, 2003, s. 156-157). Janowitz, tamamı gönüllülerden oluşan bir toplantıda ordunun yapısal anlamda izolasyonu ile ilgili endişelerini belirtmiş ve ordu ile sivil toplumun bütünleşme kalitesinin, kısmen, kişisel girişim ve üyeliğe bağlı olduğunu bu sınırları örmenin ise sosyal ağların mevcudiyetinin bir işlevi olduğuna işaret etmiştir (Segal, 1975, s. 215).

Janowitz (1977), demokratik, aristokratik ve totaliter modeller belirlemiş fakat sonrasında dördüncü bir model olarak garnizon devlet kavramını ortaya çıkarmıştır. Garnizon devlet modeli özünde totaliter modele yakın olmakla beraber ondan farklıdır. Şöyle ki siyasetin ordu tarafından doğrudan egemenlik altına alınması bu modelin tam tanımını karşılamamaktadır. Modern uluslar, tek bir lider veya bir siyasi lider bloğu ile yönetilemeyeceğinden garnizon devlet modeli, askeri diktatörlüğe geri dönüş bu model için doğru bir tanım değildir. Sonuç olarak bu durum uzun süren gergin uluslararası koşullar altında askeri elitlerin gücünün ve iktidarının artmasının bir neticesi olarak kabul edilmektedir. Savaş ağır bastığı için içindeki özgürlük alanları kısıtlanmıştır. Garnizon devlette askeri gruplar, doğrudan ya da dolaylı bir biçimde idari ve siyasi iktidarı kullanırlar. Bu durum yeni bir koalisyon biçimidir. Siyasi irade uygun iş birlikleri neticesinde ordu ile örgütsel bağımsızlığını devam ettirmektedir.

Janowitz, subayların eğitimine sivillerin müdahale etmesi, yasama gözetiminin üst seviyeye çıkarılması ve asker gruplarının en alt düzeyine değin sivil kontrolün sağlanması gibi siyasi iradenin elini kuvvetlendiren uygulamaları desteklemektedir. Huntington'ın aksine Janowitz, siyasal liderliğin bölündüğü

ABD’de, askerin ulusal güvenlik noktasında aktif bir bileşen olduğu fikrini varsaymaktadır. Janowitz’e göre asker zamanla siyasal bir baskı grubu görüntüsüne ulaşmaktadır. Asker faaliyetleri sınırları belli, sorumlu ve sivil otoriteye cevap veren bir biçimde kaldığı müddetçe problem teşkil etmemektedir. Asker, sivil değerler ile bütünleştiği ölçüde sivil kontrol sağlanmış olacaktır (Nielsen, 2007, s. 66).

Siyasi iradenin kontrolü kavramında önemli olan nokta subayların yani askeri personelin kültür ve cemiyet değerleri ile kaynaşmasıdır. Janowitz (1969), silahlı kuvvetlerin kendi alanı dâhilinde alacağı eğitimin eğer ki yine kendine bırakılırsa bunun problem teşkil edeceğini ve tehlikeli olabileceğini belirtmektedir. Çünkü bu durum, askerin siyasi iradeye olan veya olabilecek olan müdahale seviyesini artırabilmektedir. Bu nedenlerden ötürüdür ki sivil siyasetin ve sivil kültürün silahlı kuvvetlere empoze edilebilmesi için hem ideolojik hem de siyasi düzlemde eğitimin askerlere verilmesi gerekmektedir. Elbette ki siyasi iradenin etki alanı olan siyasetten askerin uzak durmasını beklemek muhtemel değildir. Fakat siyasi ve ideolojik olarak alınabilecek olan eğitimler neticesinde siyasi iradeye ordunun bağlılığı ve demokrasi ilkelerine bağlılık hedeflenmektedir. En nihayetinde de ordunun demokratik ilkelere olan bağlılığı artacaktır.

Ordunun demokratik değerleri sürdürme rolü ile alakadar olanlar Janowitz’in asker-yurttaş ideali noktasında araştırmalarına devam etmiştir. Janowitz’e kıyasla diğer teorisyenler asker ve yurttaş arasındaki kimliğin nasıl korunacağı, yurttaşların aktif bir biçimde kamu hayatına katılımlarının nasıl teşvik edileceği ve toplumların refah seviyesinin yükseltilmesi adına nasıl sorumluluk alınacağı hususunda soru sormaya çok istekli değillerdir. Bunun yerine diğer teorisyenler yurttaşların ve askerlerin bir zamanlar rollerini sıkı sıkıya birbirine bağlayan fakat günümüzde oldukça zayıflayan tarihi kökenleri ve bu zayıflamanın sivil-asker ilişkilerinde yaratacağı sonuçları anlamayı hedeflemektedir. Bu tarihsel problem, Amerikan ve Fransız Devrimleri ile 18. yüzyıl sonunda devrimlerle başlamış, İkinci Dünya Savaşı’ndan beridir de yavaş fakat bir o kadar da istikrarlı biçimde zayıflayan ordunun yükselişi açısından ele alınmaktadır. Askeri teknolojiye gelişme ve savaş mantığında ortaya çıkan değişiklikler askeri örgütlenmedeki kayma temelinde anlaşılmaktadır. Fakat bunu yapmak, asker-yurttaş ve demokratik devlet arasında

var olan veya olması muhtemel ilişkiyi göz önünde bulundurma hususunda başarısızlığa neden olacaktır (Burk, 2002, s. 18).

2.3. Wright Mills ve Güç Elitleri Teorisi

Elit kuramları analiz edildiğinde karşılaşılan ilk kavram militarist elit kavramıdır. Militarist elit asker kökenli kişileri tanımlamak ve siyasal sistem içerisinde yer alan askerleri belirtmek namına kullanılmış olan bir kavramdır. Militarist elitler toplumda var olan elit türlerinden farklı olarak yetiştirilme koşulları ve temel belirleyici olan noktanın toplumsal kökenler olmadığı bir kitle olarak kabul görmektedir. Askerlik mesleğine baktığımız zaman kariyer ve eğitim esasına göre terfi sağlanan ve küçük yaşta eğitim süreci başlanan bir meslek grubu olarak kabul edilmektedir. Askerlik mesleğinde hiyerarşik düzen içerisinde üst düzeyde yer alan komutanlar ulaştıkları seviye neticesinde elit sınıfa terfi ederler (Mills, 1974, s. 265). Kuruluş aşamasının savaş neticesinde olduğu devletlerde üst düzey komutanlar kurucu elit statüsünde yer alır ve en nihayetinde iktidar elitleri arasındaki yerlerini almaktadır.

Mills'in teorisine göre ülkede var olan siyasal, askeri ve ekonomik kararları seçkinler vermekle birlikte, faaliyetlerini gizlilik içerisinde gerçekleştirmektedir. Bu durum yapı itibari ile iktidarın hükümetin üst düzeylere yoğunlaşarak merkezi bir karar verme sürecini işlemektedir. Askeri yapı siyasi yapının önemli bir bölümünü oluşturmakta; bu durum da askeri kapitalizme yol açmaktadır. Yani askeri yapı siyasi yapının önemli bir kısmını kapsamaktadır ki bu da askeri kapitalizm biçiminde tanımlanmaktadır. Mills, bu durumun özellikle iktidarın dengeli bir biçimde paylaşılmasının aksine iktidarın daha fazla merkezileşmesine işaret etmektedir. Mills, kurumlar içinde oluşan stratejik konumlardan iktidarın kaynaklandığının üstünde durmuştur. İktidar seçkinleri belirlenirken de kurumlar içerisinde yer aldıkları stratejik konumlara göre değerlendirme yapılması gerekmektedir. Seçkinler arasında var olan hiyerarşik ilişki seçkinlerin gücünü belirleme kistası olarak kabul edilebilmektedir. Janowitz (1964), sivil ve asker seçkinlerin demokratik modelde tamamen birbirinden ayrıldığına üzerinde durmaktadır. Bu demokratik modelde, siyasi iradeye sahip olan seçkinlerin asker üzerine biçimsel kurallar vasıtasıyla kontrol sağlamakta; ayrıca bu kuralların askerin ne zaman ve nerde güç kullanacağını da belirlemektedir. Temsilî

demokratik sistem sivillerin üstünlüğü üzerine kurulmuştur ki demokratik model siyasal politikanın bir hedefi haline gelmiştir.

Mills (1974), devletin toplumsal ve aynı zamanda ekonomik sistem içerisindeki etkinliğini açıklarken ve analiz ederken bu durumu “savaş ekonomisi” ifadesi ile açıklamaktadır. Hükümet, askeriye ve iş çevreleri bu ekonominin bir getirisiidir ki bu durum güç elitleri eserinde ayrıntılı bir biçimde analiz edilmiştir. Mills, askeri örgütlenmeyi yeni orta sınıfın örgütlenmesi durumunu anlatırken bir metafor olarak kullanmaktadır. İşçileri belirli bir düzen altında muhafaza etmek işlevi sendikaların büyük ölçüde savaş döneminden arta kalan bir deneyim olarak kabul edilmektedir. Sendika başkanlarını irdeleyen Mills, bu deneyimi merkeze alarak bir değerlendirme yapmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın yaşandığı dönemde oluşan konjonktür, Mills’in Amerikan siyasal hayatından tamamen uzaklaşmasına sebebiyet vermiştir. Mills savaş karşıtı olmuş ve siyasi anlamda anarşist bir tavır ortaya koymuştur.

Asker genel anlamda bakıldığında siyasete müdahale arzusunu içlerinde barındırır fakat diğer yandan halkı koruma, rüşvete son verme ve anlaşmazlıkları giderme amacı ile hareket eder ki bu onun motivasyon kaynağını oluşturmaktadır. Tüm bunları yaparken asker dar bir bencillik anlayışını da içinde barındırmaktadır. Asker darbe eylemine başvurarak bağımsızlığını, imtiyazlarını ve itibarını da elde etmektedir. Darbe tüm bu kazanımlar için kullanılan bir yol olarak da tanımlanabilmektedir. Bir devlette askeri darbeyi oluşturan koşullar var ise o devlette askerin müdahale ihtimali oldukça yüksektir. Başka bir deyişle ordu, siyasi otoritenin yani siyasi elitlerin kendi kuvvet kullanma tekeline müdahale etme olasılığı oluştuktan sonra siyasi sisteme müdahale etmektedir. Fakat demokratik kültürün dengeli bir biçimde tahsis edildiği toplumlarda askeri müdahale olasılığı düşüktür (Heywood, 2010, s. 548).

Askerin darbe olasılığının olduğu, tüm siyasi kararlarda etkili olan bir sistem içerisinde var olan demokrasilerde askerin sivil denetime tabi olması ve onun isteklerini yerine getirmesi ciddi bir problem teşkil etmektedir. Ordu, Beetham ve Boyle (2005)’in belirttiği üzere, halk tarafından seçilen siyasi iradenin mevcut hükümeti devirmek ve halkın kendi yönetimine katılması adına örgütlü ve fiziki kapasiteyi artırmak amacındandır ve bunları yapabilecek kapasiteye de sahiptir.

Wright Mills'in teorisi Türk iktidar seçkinleri tanımlaması noktasında analiz edildiğinde dört farklı grup elitten bahsetmek olsıdır. Bunlar siyasi elitler, ekonomi elitleri, askeri elitler ve medya elitleri biçimindedir. Türk iktidar seçkinleri aslına bakıldığında bu dört gurubun birleşiminden oluşmaktadır. Türk toplum yapısı açıklanırken iktidar yapısı içinde etkin rol oynayan bu gruplar yadsınamaz. Söz konusu elit gruplar toplumun tamamını ilgilendiren gerek ekonomik gerek siyasi gerekse de sosyal konulardaki kararlara nihai şeklini vermektedir. İyi organize olmuş bu gruplar nüfuz alanı olarak toplumun her kesiminde kendini hissettirmektedir. Bu elit gruplar karar verme sürecini kontrol etmekle kalmaz; ayrıca vatandaşların yaşantısını da kontrol altına alır. Elbette ki bu grupların birlikteliği değişmez, katı ve keskin değildir. Bu gruplar arasındaki uyum değişen koşullara ayak uydurabilir. Gelişmekte olan ülkelerde koşullar daha sık değiştiği için bu durum daha olası hale gelmektedir (Field, Higley & Burton, 1990, s. 150). Sözgelimi Türk iktidar seçkinleri gerek sahip oldukları servet gerekse prestij olarak toplumdaki en varlıklı bireylerden oluşmaktadır. Bu iktidar eliti sadece vatandaşın değil bir ulusun kaderini de tayin etmektedir. Karşıt grupların muhalefetine etki oranına göre güç elitleri etki alanlarını belirlemektedir. Fakat karşıt grupların etki alanları ne kadar geniş olursa olsun bu etki alanlarını ortadan kaldırıp oyunu kendi kurallarına göre oynama lüksü de elitlere aittir. Toplumun her noktasındaki önemli köşeler de bu elitler tarafından tutulmuştur. Bu geniş sahiplik alanı ile sadece prestij, maddi güç, servet gibi toplumsal kaynakları değil; motivasyon, enerji, zaman ve karizma gibi bireysel ve psikolojik gücü ve etkiyi de kontrol altında tutmaktadırlar.

Mills, genel toplum çözümlemesinde orta sınıfı hiyerarşinin içerisinde gün geçtikçe daha da güçsüzleştiren bir durum olarak analiz etmektedir. Amerikan toplumunda genel anlamada bakıldığında güç merkezileşmektedir ve ayrıca siyasi, askeri ve ekonomik hiyerarşilerin en yüksek mevkilerinde yer almaktadır. Mills, güç elitleri kuramında bu belirtilen mevkileri işgal eden seçkin grupları ele almaktadır. Bu seçkin sınıf, Amerika özelinde siyasi kararlara etki eden birbirine bağlı azınlıklar olarak tanımlanmaktadır. Burjuvazinin Amerika'daki konumunu bilmek bu seçkin grupları anlamak adına gereklidir. Burjuvazi her daim iktidar mevkiinde yer almıştır çünkü aşağı çekmesi gereken bir aristokrat sınıfı mevcut değildir. Her daim iktidardaki varlığını kabul etmeyerek yoluna devam etmiştir.

Tüm bu nedenler irdelendiğinde Amerika’da iktidar örgütlenmesine genel manada bir muğlaklık hâkimdir. Mills, Amerikan seçkinlerinde etkilendiği bir büyük dönüşümün meydana geldiğini belirtmektedir. Seçkinler ki bunlar eski zamanların eliti biçiminde tanımlanmaktadır, yerel etkiye de sahip olan zenginlerdir. Kurumsal hiyerarşi içinde yer alan bu yeni seçkinler en üst mevkileri işgal eden yöneticilerdir. Bu hiyerarşilerden siyaset, ordu ve ekonomi belirleyicidir. Üst mevkileri elde edenler sınıf bilincinden bahsedilecekse buna sahip olan gruptur. İktidar, Amerika özelinde bu seçkinler elinde toplanmıştır. Ne orta sınıf ne de işçi sınıfının iktidardan bir pay alması olası değildir. Bu durum meşru hale getirilmesi adına seçkinler gayret dahi göstermemektedir. Çünkü güç ilişkilerini eleştiren muhalif bir siyasi hareket Amerika’da yoktur.

Kuram çerçevesinde Amerika örneğine bakılacak olursa, askeri elitlerin her daim önemli siyasi roller üstlendiği noktasında hem fikir olunmaktadır. Asker, seçim süreçleri boyunca politik bir tavır almamaktadır. Bu aslına bakıldığında modern bir anlayıştır. Siyaset içinde her zaman askeri elitler yer almaktadır. Amerika’da görev yapmış eski Başkanlar analiz edildiğinde bu durumun doğruluğu su götürmez bir gerçek olarak kabul görmektedir. Bu kapsamda örnek olarak Jackson, Washington, Harrison, Grant, Taylor, Hays, Garfield ve Eisenhower verilebilmektedir. Bu liste haricinde siyasette önemli kademelerde yer alan siyasetçilerin değişik düzeylerde askerlik hizmeti içinde yer aldıkları bir gerçektir. Askeri elit içerisinde var olup siyaset sahnesinde başarısız olan başkan adayları da yok değildir. Scott, Fremont, McClellan, Hancock, Mac Arthur, Leonard Wood ve Dewey bu grup içerisinde sayılmaktadır (Hooker, 2011, s. 7).

Siyasi elit ile askeri elit arasında var olan etkileşim İkinci Dünya Savaşı’nda ordunun kurumsal manada bir aktör olarak ön plana çıkması ile askeri elit lehine bir artış eğilimi göstermiştir. Amerika örneğinden bakılacak olursa MacArthur önemli bir veri olarak kabul edilmektedir. Weinberger Powell Doktrini olarak adlandırılan anlayışa göre zafer elde etmek adına kademeli değil tam anlamıyla güç kullanımı ilkesi siyasi iradeye karşı gelmek adına tanımlanan temel ilkeydi. Asıl anlatılmak istenen, savaşta hedef ülkenin tam ve hızlı zafer kazanması biçiminde tanımlanmaktadır. MacArthur, Kore Savaşı’nda İkinci cepheyi Çin topraklarında açarak Komünist Çin’in yenilgisini ilan etmek ve ayrıca Çin’i BM hedefleri ile

bağdaştırmak için Milliyetçi Çin Ordusu'nu kullanmayı desteklemiştir. Kontrol edilmeyen bir askerî harekâtın hem komünizmi yükselişe geçireceğine hem de üçüncü dünya savaşına neden olacağına inanan Truman çevreleme savaşını devam ettirmekte kararlı idi. MacArthur, askerin görevini Washington'daki siyasetçilerin gasp ettiğine inanmış, Truman'ın tereddüdünün savaşın başlama sebebinin olmadığını kabul etmiştir. Kore savaşı 1950'de başladığında Tayvan'da Chiang Kai-shek'i ziyaret ederek daha evvel söylemiş olduğu biçimde Güney Kore'yi komünistlere karşı savunacağını garanti eden adımlar atıyordu. Truman 1951 yılında, emirlerine uymadığı gerekçesi gösterilerek ve ayrıca savaşı Çin topraklarına doğru genişletmeye eğilmesi sebebiyle MacArthur'u görevinden aldı (Kemp & Hudlin, 1992, s. 16). Asker ve siyasi elit arasındaki çatışma siyasi elitin ağırlığını koyması ile neticelenmiştir. Truman profesyonel anlamda askerin yerinde kalması ve siyasi iradenin dediğini yapmasını beyan etmiş ve tavrını bu yönde göstermiştir.

2.4. Feaver' ın Ajans (Vekâlet) Teorisi

Feaver (1996), sivil-asker ilişkilerini incelerken incelediğimiz diğer teorilerden farklı bir bakış açısıyla hareket etmektedir. Feaver, siyasi irade sistem içerisinde denetimi nasıl sağlayabilir sorusundan ziyade demokratik bir modelde sivil-asker arasında nasıl bir ilişki içerisinde olduğu ile ilgilenmektedir. Huntingtoncu paradigmadan yola çıkan bütün teoriler siyasi iradenin denetiminden bahsederken bunun uygulanabilirliği noktasındaki detaylı bilgiyi vermemektedir. Buna binaen de Feaver vekâlet kuramını geliştirmiştir. Feaver, ABD özelinde vekâlet teorisini geliştirmiş ve tüm demokratik ülkelerde uygulanabilir olduğunu öne sürmüştür. Stratejik etkileşim süreci sivil-asker ilişkileri ile karşılıklı gelişme göstermektedir. Bu kurama göre asker, güvenlik eylemini seçilmiş sivil otorite adına yapmaktadır. Asker kendi görev alanında kaldıkça ve uzmanlaştıkça siviller politik ve sosyal alanda etkin politikalar üretecek ve icraatlarını daha rahat bir biçimde yerine getirecektir. Asker yetki alarak güç kullanma tekeli çerçevesinde siviller adına faaliyet göstermektedir. Yetki devri neticesinde siviller güç kullanma tekeli askere bırakılmaktadır. Verilen yetkinin nasıl ve ne şekilde denetleneceği siyasi irade tarafından belirlenmiştir. Asker zaman geçtikçe etki alanını genişletmek istemekte ve siyasi irade de denetimi aynı oranda artırmak istemektedir. Asker verilen ve akabinde genişletilen bu yetkiyi yalnızca toplum adına kullanırsa

problem çıkmamakta; fakat asker bu gücü kendi çıkarı adına da değerlendirebilmektedir. Aynı bürokratik alanda olduğu üzere asker de özerk bir yapı isteyebilmektedir.

Modern toplumlar gerek sahip olduğu meşruiyet kaynağı gerek devletin örgütlenme yapısı gerekse de toplum ile kurmuş olduğu ilişki süreçleri noktasında geleneksel toplumlardan farklılaşmaktadır. Modern toplumlar varlığını devam ettirebilmek için modern devletlerin bürokratik yapılanmasına ihtiyaç duymaktadır. Devletlerin ve toplumun güvenliğinin temin edilmesi bu ihtiyaçların başında gelmektedir. Ordu kurumunun organize gücü sağlaması ve yönetiminin gerçekleştirilmesi temel olarak bu ihtiyaçlardan kaynaklanmaktadır. Fakat modern devletlerde askeri kurumların var olması sivil-asker problematiği için bir çelişkiyi de içerisinde barındırmaktadır. Bürokratik yapının bir parçası olarak kabul edilen ordular toplumun çıkarlarının sağlanması için organize ve güçlü olmak zorundadır. Burada dikkat edilecek husus ise ordunun sahip olduğu bu gücü topluma karşı kullanmaması gerekmektedir (Feaver, 1996, s. 153).

Feaver, ordu tarafından bu temel soruna bakma gerekliliği üzerinde durmaktadır. Meşru, etkili ve uygulanabilir bir sivil kontrolün sağlanabilmesi için ordunun onayının ve rızasının alınması gerektiğini belirtmektedir. Bu sebeple sivil kontrol durumuna isteyerek ve amaçlı bir biçimde katılmalıdır. Buradan hareketle varılan sonuç ordunun siyasi iradenin kontrolüne amaçlı ve isteyerek katılımının gerektiğidir. Bu durum, sivil kontrolün dahi ön şartı olarak kabul görmektedir (Feaver, 1992, s. 253). Bland (1999, s. 11), siyasi iradenin meşruluğuna karşın silahlı kuvvetlerin silah bulundurma durumunu siyasi iradenin toplumun her kesimine bu fikri kabul ettirmesinden ziyade zaten toplumda var olan grupların bu fikri kabul etmesinin bir sonucu olarak kabul edildiğini düşünmektedir. En nihayetinde de siyasi iradenin otoritesi ve toplumsal kontrol durumu silahlı kuvvetlerin iradesine kalmıştır (Kümmel, 2002, s. 71-72).

Siyasi iradenin askere olan davranışı ve tutumu, gelişmeleri doğrudan etkilemektedir. Denetleme, askerlerin siyasi iradenin emrine itaatsizlik ile şekillenmektedir. Asker, çeşitli argümanlar öne sürerek (tembellik gibi) siyasi iradenin denetim fonksiyonunun önünü alabilirler. Asker tarafından yapılan yanlışların sivil irade tarafından cezasının verilip verilemeyeceği durumu da söz

konusu olmaktadır. Elbette ki siviller her daim askeri cezalandırma yolunu seçmezler ki bunun karşılığı olarak asker de cezalandırılmama beklentisi içerisinde. Bu soru işaretleri ile karşılıklı ilişkilerin nasıl geliştirileceği karşılıklı tutumlara ve politika süreçlerine göre biçimlenmektedir. Feaver'ın vekâlet kuramı sivil-asker ilişkilerine hiyerarşik bir düzen şeklinde bakmaktadır. Yani ast-üst, atanmış-seçilmiş, amir-memur ve asil-vekil olarak bir gruplandırma yapmaktadır. Asker, siyasi iradeyi yani hükümeti patron olarak kabul etmektedir. Seçilmişlerin emrine hizmet etmek bilinci olan kurumsal yapıların geri planda kaldığı bir bakış açısı söz konusudur (Feaver, 1998, s. 3).

Feaver (1996), diğer teorilerin sivil-asker ilişkileri irdelerken genellikle darbe konusu üzerinde yoğunlaştığını belirtmektedir. Yani darbe konusu üzerinde özellikle tartışmalar yoğunlaşmakta, sivil-asker ilişkileri bu durum etrafında açıklanmaya çalışılmaktadır. Fakat sivil-asker ilişkilerinde darbe son noktadır. Darbe boyutuna gelmeden önce gerekli tedbirler alınarak süreç pozitif bir yöne çevrilebilir. Sivil-asker ilişkilerini kalıcı bir biçimde çözüme kavuşturmak için siyasi irade ile askerin darbe sürecine girilmeden önce diyalog içinde olması sorunun kalıcı ve etkin tedavisi için önem arz etmektedir.

Feaver, askeri kurumları ve orduyu, arabalarda kullanılan hava yastıklarına benzetmektedir. Hava yastıkları nasıl ki bir arabanın koruyucu subabı ve tehlikelerden koruyucu gücüye, ordu kurumu da modern toplumların garantörüdür yani olmazsa olmazıdır. Her ikisine bakıldığında hayatın olağan akışında ihtiyaç duyulmamakta, fakat yeri ve zamanı geldiğinde ise kritik öneme sahip olmaktadır. Ordu ve askeri kurumlara gelebilecek tehditlerin önlenmesi yani caydırılması ve tehlikelerin ise bertaraf edilmesi noktasında ihtiyaç vardır. Bu durumlarda ordu güç kullanma tekeline sahip tek kurum olduğu için hayati öneme sahiptir. Ordunun varoluş sebebi ulus devletleri dışardan gelebilecek tehditlere karşı korumaktır. Fakat tehdit algısında özellikle günümüzde yaşanan değişim ve dönüşüm ordulara salt dış tehditi yok etme gücü dışında başka görevlerin de verilmesini zorunlu kılmaktadır (Feaver, 1996, s. 152).

Sivil- asker ilişki dinamiğinde Feaver, sivillerin askerden istediklerini iki ana başlıkta açıklamıştır. Bu ana başlıktan ilki dışta oluşmuş veya oluşması muhtemel düşmanlara karşı korunma düşüncesidir. İkincisi ise; ordunun siyasal kontrol

altında olma durumunun devam ettirilmesidir. Bu ana başlıklardan ilki daha çok işlevsel, ikincisi ise ilişkisel bir nitelik arz etmektedir. Çalışma eylemi siyasi iradenin istediği yegâne durumdur. Kaytarma ise askerin istemiş olduğu bir durumdur ki bu durum siviller tarafından istenmemektedir. Asker, siyasi irade ile girmiş olduğu ilişki noktasında sorumluluklarından kaçarsa eğer, siyasi irade kontrolü kaybetmektedir. Çalışma, ideal tip orduyu tasvir ederken kaytarma her ne kadar dozajına göre değerlendirilmiş olsa da en nihayetinde askeri darbenin olma olasılığının yüksekliği biçiminde adlandırılmaktadır (Feaver, 1996, s. 60-62). Asıl sorulması ve irdelenmesi gereken nokta ise askerin kaytarması değil çalışmasının nasıl sağlanacağıdır.

Asker tarafından vatandaşın güvenliğinin sağlanması ile askerden korunma durumu girift bir yapı arz etmektedir. Bir toplum ısrarla salt dışta var olan düşmanlarına karşı korunma yolunu seçerse hata yapmış olur. Diğer taraftan toplum sırf askerin gücü azalsın diye onu siyasal politikalardan uzak tutarsa da toplumu dış düşmanlara açık hale getirmiş olacaktır. Feaver'a göre; iki durum birbirine karışmış vaziyettedir. Demokratik teori her ne kadar ayrıma odaklansa da diğer taraftan da kontrole odaklanmaktadır. Feaver vekâlet teorisinde, Huntington'dan ayrışan bir kurumsal nokta üzerinde durmaktadır. Bu teori aslına bakıldığında sivil-asker ilişkilerinde siyasal karar verme süreci ile askerin ve sivilin nasıl ilgilendiklerini araştırmaktadır. Vekâlet teorisi, esas itibari ile uzmanlaşma yani ideal tipteki iş bölümü kavramının aksine sivil-asker arasındaki ayrımı korumaktadır. Buna ek olarak da demokratik teori adına askerî bağlılık anlayışının var olması gerektiği ve askeri sadakatin de varsayılmaksızın korunacağının üzerinde durmaktadır (Feaver, 2003, s. 10).

Feaver (1996), genel anlamda aslında sivil hizmetkârlar ile askeri hizmetkârlar arasında var olması gereken ilişkinin akıcılığını etkileyen kriterler üzerinde durmaktadır. Feaver'ın asil-vekil teorisinin alana temel katkısı siyasi iradenin gerek son sözü söyleme gerekse de hata yapma lüksünün olması savını benimsemesinden kaynaklanmaktadır. Askerin temel işlevi askeri riskleri saptamak ve bu risklere uygun önlemleri almak olarak tanımlanmaktadır. Fakat askerin belirlemiş olduğu risklerin toplum tarafından içselleştirilmesi işlevi siyasi otoritenin elindedir. Toplumun ciddi derecede tehlike içinde olup olmadığı

konusundaki kararı siviller vermektedir. Askerler tehlikeli durum var ise gerekli olabilecek teçhizatlar konusunda önerilerde bulunurken siyasi irade devletin savunma için biçeceği fiyata karar vermektedir. Sivil kontrolün sağlanma esasları dengenin belirlenmesinde rol oynamaktadır. Asker ve sivil arasında bir nevi düello olarak nitelendirilebilen mevcut durumda siyasi iradenin dilediği her şeyi yapabilmesi askerin ise sadece sivillerin görevlendirdiği durumları yapacak olması düzeyinde birbirlerine bağılılıkları kabul edilmektedir (Feaver, 2003, s. 2).

Feaver (1992), siyasi iradenin nihai kararı vermesi gerektiğini fakat tehdidin bertaraf edilmesinin değerlendirilmesi noktasında askerin vekâleten söz sahibi olabileceğini belirtmektedir. En nihayetinde kararı verecek olan ise siyasi iradedir. Feaver'ın bu çözümleme şekli, tehdidin belirlenmesi, harekât ihtiyacının planlanması, taktikler, sistem altyapıları, insan gücünün planlanması, alt yapı sorunları, modernizasyon planlaması gibi teknik konularda sivil uzmanlığın eksikliği sebebiyle, tüm sayılan problemlere çözüm üreten bir ordunun nasıl denetleneceği noktasında yeterince açıklama yapmamaktadır. Askerler, özellikle askeri tehdit noktasında bu tehdidin belirlenmesi ve en doğru biçimde bertaraf edilmesi noktasında yetkin olabilirler. Bu sebepten ötürü askerden yetkinlik alanı noktasında tehdit değerlendirme ve buna uygun çözüm bulma noktasında yardım istenebilir. Asker, karar alma süreçlerine dâhil edilebilir. Fakat askerin ortaya koymuş olduğu risklerin kabul edilebilirliği mutlak bir biçimde sivil otoritenin inisiyatifinde olmalıdır.

Sivil ve asker arasındaki ilişkiyi asıl olarak kabul edilen sivil ve vekil olarak görülen asker arasında var olan etkileşim olarak görmek mümkündür. Bunların arasında var olan etkileşim asil-vekil teorisinin temelini oluşturmaktadır. Vekâlet teorisi asil ve vekil arasındaki ilişkiden doğan bir teori olarak kabul edilmektedir. Siyasi iradenin askeri elverişli veya elverişsiz koşullar altında kontrol etme durumu askerin çalışma koşullarını belirlemektedir. Bu ilişki biçimi incelenirken tûmdengelim yöntemi kullanılmaktadır (Feaver, 2003, s. 2, 11). Bu teori ayrıca sivil-asker arasındaki ilişkide maddi faktörlere de zemin hazırlamaktadır. Gerek izleme gerekse de cezalandırma faaliyetlerini tekrar tanıtarak maddi kaygıları tek ve en önemli endişe kaynağı olarak görmemektedir (Feaver, 2003, s. 13).

Vekâlet teorisi, siyasi irade ile asker arasındaki stratejik etkileşimin merkeziliğini vurgular ve bu ilişkide potansiyel sıkıntıların rolüne işaret eder. Bu yaklaşım, siyasi iradenin askerin davranışlarını nasıl tahmin etmeye çalıştığını ve askeri itaatin önceden belirlenmiş, kaçınılmaz bir durum olmadığını ortaya koyar. Teori aynı zamanda, siyasi iradenin askerle olan etkileşimini şekillendiren askeri hatalı davranış olasılıklarını ve bu tür sapmaların ne şekilde cezalandırılma ihtimalinin bulunduğunu inceler. Siyasi liderlik, ülkenin güvenlik ihtiyaçları doğrultusunda orduyu göreve davet ederek, toplumun güvenleştirilmesi adına bir nevi sözleşme ilişkisi kurar (Feaver, 2003, s. 63).

Bu durum aslında işveren-işçi ilişkisine de benzetilmektedir. Şöyle ki işveren işçi ile anlaşma sağladığında ana düşüncesi işçinin kaytarmaması ve işe alınırkenki görüntüsünde kalmasıdır. İşçi görüşme esnasında kendi niteliklerinin aksine daha çalışkan ve üretken görülebilmektedir. Bu da işverenin işçinin niteliklerini sorgulaması noktasında hata yapmasına neden olabilir. Bu duruma ters seçim problemi adı verilmektedir. İşçi işi aldıktan sonra gösterdiğinin aksine daha az çalışabilir ama yine de işverene gerekli performansı sergilediği biçiminde bilgilendirme yapılabilmektedir. Elbette ki bu gösterilen durum işverenin işçiyi izleme ve gözlemleme durumunu karmaşık hale getirmektedir. Buna da ahlaki risk problemi adı verilmektedir (Feaver, 2003, s. 64).

Asil-vekil teorisinde sivil-asker ilişkileri, potansiyel ve oldukça önemli olan çatışmalı iki toplumsal eksikliği dengede tutmaktadır. Bir yandan asker savaşta üstünlük sağlayacak gerek iç gerekse de dış tehditleri bertaraf edecek güce sahip olacaktır. Askerin hiç olmaması yetersiz olmasından daha iyidir fikri ön planda olmaktadır. Asker profesyonel davranarak görev alanı içerisinde devleti savaşa sürüklememeli, vatandaşı korumalı ve devleti tahrip etmemelidir. Yani askerin asıl amacı toplumu korumak olmalıdır. Yani belirlenmiş siyasi vekiller yine belirlenmiş askeri vekilleri kontrol eder konumda olmaktadır. Medeniyet denilen kavram karar verme mekanizmasını güçlendirmeyi, toplumsal korunma ise şiddet kullanma tekeli yerine getirmekle yükümlü grup tarafından gerçekleştirilmeyi garanti etmektedir (Feaver, 2003, s. 4-5). Demokratik yönetimlerde hukuki yetki sivilin lehine askerlerin aleyhine olacak biçimde konumlandırılmıştır. Askerin temel görevi riski değerlendirmektir. Fakat son tahlilde karar yetkisi sivilere aittir.

Demokratik zorunluluk durumu mevcut olan sorunu teknik olarak anlayamamaları da sivilin ön planda olmasını kabul etmektedir. Bu durum da göstermektedir ki siyasi iradenin yanlış yapma hakkı mevcuttur (Feaver, 2003, s. 6).

2.5. Rebecca Schiff ve Uyum Teorisi

Tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde günümüze varıncaya değin siyaset bilimcilerin yaklaşık olarak tamamına yakını, siyasetin, doğası gereğince zorlayıcı bir gücü oluşturduğunu ve kuvvet kullanma tekeline sahip olması dolayısıyla askerin sivilin karşısında üstün oldukları fikrini kabul etmişlerdir. Orduların görev alanı olarak güvenlik sağlamayı garanti etmesi, silahlar üzerinde “kullanma” tekeline sahip olmaları, ulusal çıkarların savunucusu olmaları ve hiyerarşik olarak birbirine bağlı mensuplardan oluşması neticesinde ordular siyaset üstü bir kurum olarak nitelendirilmişlerdir. Günümüz liberal demokrasilerinde siyasi iradenin yanında yer alan ordunun siyasi arenada herhangi bir yerinin olmaması süreç içerisinde bir kural haline gelmiştir. Sivil kontrol kavramı liberal demokrasilerin gerekliliği boyutuna Huntington’ın çalışmaları neticesinde girmiştir. Orduların siyasi otorite karşısında gücünün azaltılması düşüncesi Huntington’ın çalışmalarında yer almış ve ancak böyle olursa sivil kontrolün tam anlamıyla sağlanacağı kabul edilmiştir. Sonraki yıllarda ise mutabakat yani uyum teorisi ile Rebecca Schiff, sivil-asker arasında süregelen ilişki boyutunun ve şeklinin ancak ve ancak uzlaşma ile sağlanabileceğini savunmuştur. Schiff vatandaş kavramını üçüncü bir aktör olarak sivil-asker ilişkilerine eklemiş ve o güne değin kullanılan ve kabul edilen sivil-asker ilişkileri teorileri dışında bir fikir ortaya koymuştur (Tunç & Özdemir, 2020, s. 3181).

Schiff’in teorisinin çalışma alanı Hindistan ve İsrail’dir. Schiff’in odak noktası bu iki ülke olmuştur. Sivil-asker ilişkisi bağlamında ABD teorisine karşı farklı bir coğrafyayı ele alan özgün bir model olması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca özgün bir model olarak da literatürdeki yerini almıştır (Anderson, 1998, s. 3).

Sivil-asker ilişkileri, sivil otorite ile silahlı kuvvetler arasında bir nevi dramayı içinde barındırmaktadır. Siyasi seçkinler, geniş halk kitleleri, kurum ve kuruluşlar, asker ve ulusun birbirine sıkı sıkıya bağlı olmalarının önemi genellikle problemli bir durum ortaya çıkmadan tam anlamıyla anlaşılamamaktadır.

Akademisyenler ve siyasi otoriteyi temsil eden politika uygulayıcıları, birey olarak vatandaşları ve kültürel değerleri problemin temel sorunsalını ortaya koyarken gözden kaçırmaktadır (Schiff, 2009, s. 2).

Sivil-asker ilişkilerini inceleyen Rebacca Schiff, uyum teorisinde asker ve sivil aktörler arasındaki kurumsal yapıyı ve kültürü ele alarak sivil-asker ilişkilerini açıklamaktadır. Rebecca Schiff'in uyum teorisinde demokratik yönetim anlayışını benimsemiş olan Batılı devletler teoriiyi desteklemek adına güçlü birer örnek teşkil etmektedirler. Uyum teorisindeki temel mantık asker, siyasi otorite ve vatandaşlar arasında karşılıklı iletişim ve el birliği olması gerekliliğidir. Bu üç ana grup tarafından kurulacak olan ilişkide askere temel inanış noktasından hareket ederek bir ayrım yapılmasını zaruri görmemektedir. Uyum kuramı, ordu ile bütün cemiyet mensuplarının ortak bir paydada buluşmasını önemli bir yöntem olarak değerlendirmektedir (Schiff, 1995, s. 7).

Schiff'in uyum teorisi, Huntington'ın ayrılık teorisinin aksine, asker, sivil ve vatandaş uyumu üzerinden bir açıklama yapmaktadır. Rebecca Schiff, sivil-asker ilişkilerinin aynı demokrasi kavramının farklı türleri olduğu gibi kültür ve tarih bağlamında farklılaşabileceği üzerinde durmaktadır. Schiff'in uyum teorisi dört gösterge üzerinden hareket ederek üç farklı grubun uzlaşısı noktasından yola çıkmaktadır. Bu dört önemli faktör siyasi karar alma mekanizması, subay birliklerinin toplumsal çeşitliliği, personel temin metodu ve askeri üslup biçimindedir. Taraflar arasında bu yazılan faktörler bağlamında bir uzlaşma ortamı oluşursa, askerin sivil siyasete müdahale olasılığı azalır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde kültür ve kurum şartları noktasında değerlendirme yapan teori ayrı bir önem taşımaktadır (Anderson, 1998, s. 3-4).

Uyum teorisine göre, sivil-asker ilişkilerinde ülkeler kendi kültürel değerleri ve tarihsel arka planlarını ön planda tutarak bir anlaşma düzeyi oluşturmalıdır. Bu kurama değin ortaya konan kuramlar keskin sivil-asker ayrımı üzerinde mutabık olmuşlardır. Fakat tarih ve kültürü içine alan değerlendirmeler bağlamında bakıldığında uyum kuramı hariç diğer kuramlar bu noktada yetersiz kalmaktadır. Schiff bu eleştiriyi yaparken kendi uyum kuramının milletlere özgü tarih ve kültür öğelerini barındırdığının altını çizmektedir. Uyum kuramı tüm bu tarih ve kültürel tecrübeleri ön planda tutarak askerin, siyasi iradenin ve vatandaşın tamamıyla

ayrılmasının mı yoksa bütünleşmesinin mi doğru olduğu sorusunun cevabını aramaktadır (Schiff, 1995, s. 16).

Uyum kuramı, askerin, sivil siyaset yapıcılarının ve vatandaşın birbiri ile ilişkilerini benimserken bunlar arasındaki ilişkileri belirleyen kültür ve siyasi şartları yorumlama ve açıklaması üzerinde ehemmiyetle durmaktadır. Uyum teorisinde bu üç ana grup arasında bir anlaşma sağlanırsa o ülkede darbe olma olasılığı veya askerin darbeci eğilimleri azalacaktır.

Schiff uyum teorisinde Huntington'ın ayrılık teorisini tek çözüm yolu olarak görmemektedir. Bu da Schiff'i diğer sivil-asker ilişkileri teorisyenlerinden ayırmaktadır. Uyum teorisi silahlı kuvvetleri, siyasi iradeyi ve ülke vatandaşlarını kapsayan, aynı zamanda bu grupların görev ve sorumluluklarını da açıklamaktadır. Uyum teorisi de bu üç grubun uzlaşısı esasına dayanmaktadır. Tüm bu aktörler bir araya gelerek sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerini ortaya koymaktadır (Schiff, 1995, s. 13).

Uyum teorisinin ilk basamağı subay kadrolarının toplum içerisindeki dağılımıdır. Bu dağılımda belirli bir grup değil toplumun tüm zümreleri için içerisine girmektedir. Karar alma süreci olan ikinci basamakta ise kullanılan teknikler üzerinde durulmaktadır. Yani askerin gereksinimlerine uygun bir karar verme süreci ortaya konulmaktadır. Personel temin etme şekli olan üçüncü basamakta ise kişinin kendi isteğiyle mi yoksa zorunlu bir yöntemle mi sistemin içerisine dâhil edildiğidir. Son olarak ise askeri stilden kasıt askerin hareket biçimidir (Feaver, Kohn & Cohen, 2001, s. 1-2).

Dört temel göstergeden ilkinin oluşturan subay kadrolarının toplum içerisindeki dağılımı; aslına bakıldığında subay gruplarının belirli bir kompozisyonunun olduğu tüm modern ordularda mevcuttur. Subaylar, demokratik toplumlarda, ulusun farklı kademelerindeki kişileri ve grupları temsil etmektedir. Geniş bir temsil durumu uyum için gereklilik olarak kabul edilmemektedir. Ordu ve toplum, temsili az bir kolordu üzerine anlaşılabilmektedir. Bu olasılık her daim mevcuttur (Gohen, 1971, s. 50).

İkinci olarak kullanılan teknik yöntemde ordu, mühim olan faktörleri belirleyen toplumun kurumsal organlarını içermektedir. Siyasi karar alma süreci

otoriter, demokratik veya bunlardan farklı bir hükümet biçimini ima etmez. Bunlardan farklı olarak ordunun ihtiyaçlarını ve tahsislerini belirleyen kanalları ifade etmektedir. Mesela malzemeler, bütçeler, büyüklük, açık parlamentolar, yapı, kapalı kabineler siyasi seçkinler tarafından belirlenen konulardır ve askeri yetkililerin katılımını gerektirmektedir. Ordu, ihtiyaçlarını hem toplumsal kaynakları hem de askeri kaynakları dikkate alan hükümet kurumu veyahut kanalı aracılığıyla bildirir. Askeri sanayi kompleksi olarak tanımlanan ordu ve sanayi arasında bazı durumlarda açık bazı durumlarda gizli anlaşmalar mevcuttur (Schiff, 1995, s. 14).

Üçüncü basamakta personel temin etme şekli yer almaktadır. Vatandaşların askere alım şekilleri silahlı kuvvetler mensubu olma biçiminde tanımlanmaktadır. Askere alma zorlayıcı veya gönüllülük esası ile yapılabilmektedir. Askere zorunlu bir biçimde alınmadan kastedilen durum askeri amaçlar için vergilendirme yolu ile askerin ihtiyaçları karşılamak maksadı ile kullanılmasıdır. Zorunlu bir biçimde askere almak genel yapı itibari ile sert bir tutum gerektirmektedir. Vatandaşlar, kendi özgür iradeleri olmadan iş birliği yapmak düşüncesi fikri ile zorlanırlar. Yurttaş ile ordu arasında herhangi bir uyumun sağlanması zorunlu askerlik durumunda çok da ihtiyaç duyulan bir kriter değildir (Schiff, 1995, s. 15).

Schiff'in belirttiği son kriter ise askerin hareket biçimidir. Buna askeri tarz adı da verilmektedir. Bu durum aslına bakıldığında ordunun dışsal yansımasına ve bunu takiben içsel zihinsel yapılarına sirayet etmektedir, yani ona hangi ahlakın yön verdiği, neye benzediği ve insanların onun hakkında iyi veya kötü ne düşündüğü konularını kapsamaktadır. Peki, askeri tarz nedir ve neden bu kadar önemlidir? Çünkü askeri tarz yani stil, sosyal sınırların ortadan kaldırılması ile alakalıdır. Bu durum elitler arasında akran ilişki kurma ve elit olan veya olmayan gruplar ile kendini soyutlama biçimi olarak tasvir edilmektedir (Schiff, 1995, s. 16).

Schiff'in sivil-asker ilişkilerine bakış açısına göre zorunlu askerlik asker ve sivil arasında kurulmak istenen ahenge ters yönlü bir etki etmektedir. Fakat üçüncü unsur olarak sivil-asker ilişkilerine müdahil olan vatandaş kendi özgür iradesi ile askere gitmek isterse olumlu bir anlaşma sağlanmış olacaktır. Silahlı kuvvetler personel yetiştirirken kurumun sosyal ortamını göz önünde tutar ve silahlı kuvvetlerin sosyal ortamı ile bu durum alakalıdır. Schiff sivil-asker ilişkisi için

oluşturmuş olduğu uyum teorisinde iki ana problem olduğundan bahsetmektedir. İlk sorun, ABD esas alınarak teorisinin açıklanmasıdır ki her devlet ABD tecrübelerine sahip olmak ve bunları uygulamak zorunda değildir. Yani ABD ile diğer devlet tecrübeleri arasında benzerlik ve farklılıklar tartışma konusu haline gelmiştir. İkinci sorun ise teorisinin sivil iktidar ile askeri kurumların ayrılması gerekliliği üzerinedir. Fakat tüm bunlara rağmen bu teori uyum kuramının temelini oluşturmaktadır. Buna ilaveten, uyum kuramının tarihi ve kültürel farklılıkları göz ardı etmesi bir yetersizlik olarak kabul edilebilmektedir (Schiff, 1995, s. 19).

Uyum teorisi sivil-asker arasında keskin ayrılığı tek çıkış yolu olarak görmemektedir. Bu durum da Schiff'i diğer sivil-asker ilişkilerini inceleyen kuramcılardan ayırmaktadır. Uyum teorisi askeri, siyasi iradeyi ve vatandaş kapsayan, ayrıca bunların görevlerini ve sorumluluklarının şartlarını belirtmektedir. Uyum teorisi yönetimin ve sistem ilerleyişinin üç sacayağını oluşturan unsurların uzlaşısına dayanmaktadır. Tüm bu süreçler neticesinde de farklılıklar gösteren sivil-asker ilişkileri ortaya çıkmaktadır (Schiff, 1995, s. 13). Narlı (2000), şeffaf bir savunma planlaması ve Schiff'in dört temel göstergesi üzerinde asker ve sivil elitlerin ayrıca da vatandaşların uzlaşması gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Uyum teorisi, orduların varoluşundan başlayarak düşmanca ve zorlayıcı olduğunu varsaymaz. Bununla beraber, İsrail ve Hindistan gibi ülkeler örnek olarak irdelenecek olursa, bu ülkelerde orduları varoluşlarından itibaren zorlayıcı olduğu varsayımı ile çelişmiş olur. Asker ve sivil iradenin sınırlarının hem kültürel hem de kurumsal olarak tam bir birlik içinde olmasına rağmen, içte bir askeri müdahale söz konusu değildir. Dolayısıyla sivil-asker ilişkilerinde analiz yapan ayrılık teorisinin zayıf yanı İsrail örneğidir. Bu da açıklamaları ayırt etmek için kültürel analizleri içeren teorik bir çerçeve çizmeye zorlamaktadır. Kültürel anlayışın bir kombinasyonu olarak iç askeri müdahale olmaması İsrail ordusunun ezici etkisinin bir yansımasıdır. Yani ordunun kültürel anlayış ile kombinlediği gücü onun iç askeri müdahale yapmamasının altyapısını oluşturmaktadır. Bazı istisnai durumların dışında ordu, siyasi seçkin ve vatandaş arasında ordunun ülkedeki konumu konusunda bir uzlaşma mevcuttur. Hindistan ülke ve asker yapısı olarak ayrılık teorisine çok fazla açık olsa da ülkedeki sivil kurumların azlığı, bir tür iç müdahaleye işaret etmelidir. Komşusu Pakistan, sivil kurumların orduyu ve

toplumu etkili bir biçimde etkileyemediği dönemlerde askeri müdahale ile birçok kez karşı karşıya kalmıştır. Fakat tek başına ayrılık teorisi Hint ordusu için yeterli bir açıklama yapmaz. Uyum teorisinin bahsi edilen dört temel göstergesi, Hint ordusunun sivil seçkinler ve toplumla ortaklaşa rolü için eski teoriden daha kapsamlı ve tatmin edici bir açıklama sunmaktadır (Schiff, 1996, s. 280-281).

Huntington'ın sivil-asker ilişkilerini açıklarken kullandığı ayrılık teorisi hem akademik hem de profesyonel söylemde standart haline gelmiştir ve bu şekilde kabul görmüştür. Bu fikirden ayrı olarak Schiff'in temellendirdiği uyum teorisi ordu, siyasi kurumlar ve vatandaş arasındaki uyumdan yola çıkarak bu aktörler arasında bütünleşme önermiştir. Model, ordu, siyasi seçkin ve vatandaş arasındaki uyuma dayanmakla beraber subayların sosyal bileşimi, askere alma yöntemi, askeri tarz ve siyasi karar verme süreci ile bir bütünlük sağlamıştır. Bu gruplar arasında mutabakat sağlanırsa askeri müdahale olasılığının düşüklüğü teyit edilmiştir (Schiff, 2009, s. 32-34).

Uyum teorisine en büyük eleştiri Profesör Wells tarafından yapılmıştır. Wells'in eleştirisinin temel noktalarını teorik kavramsallaştırma, kurumsal ayrımların sınırlandırılması ve orduların zaten varoluştan gelen zorlayıcılık durumları oluşturmaktadır. En baştan itibaren Schiff'in uyum teorisi Wells'in gözünde orijinallikten ve teorik kavramsallaştırmadan uzak bir teoridir. Aslında Schiff teorik yönetim olarak tümdengelimli nedensellik kullanmıştır. Uyum teorisinin sağladığı nedensellik açıktır ki siyasi liderlik, ordu ve vatandaş arasında anlaşma iç askeri müdahaleyi engellemektedir. Bu anlaşma düzeyi dört özel gösterge ile açıklanmaktadır. Bu göstergeler; siyasi karar verme süreci, subay birliklerinin sosyal bileşimi, askere alma yönetimi ve askeri tarz biçimindedir. Huntington'ın ayrım teorisinin aksine bu teori, sivil kurumların orduyu kontrol altında tutması üzerinde durmamaktadır. Bir ulusa ait olan kültür ile ulusun arasındaki ortak diyalogun ve uyumun daha uygun olacağı üzerinde durmaktadır (Schiff, 1996, s. 277).

Uyum teorisine yapılan eleştirilerin başında kuramda kullanılan teorik yöntemin tümdengelimli nedensellik olarak tanımlanmasıdır. Nedensel açıklamalar, deneysel olarak test edilebilen dünya hakkında genellemelerdir. Uyum teorisi tarafından sağlanan nedensellik ifadesi oldukça basit ve nettir: Siyasi

liderlik, silahlı kuvvetler ve vatandaşlar arasında dört özellikli gösterge üzerinde anlaşmaya varılması ile iç askeri müdahalenin engelleneceği iddiasıdır. Bu özellikli göstergeler, subayların sosyal bileşimi, siyasi karar verme süreci, işe alma yöntemi ve askeri tarzıdır (Schiff, 1996, s. 278).

Uyum teorisi, sivil ve asker arasındaki sınırların ayrı olması noktasında ısrar etmemekle beraber ortak bir paydada buluşulmasını öngörmektedir. Teori yalnızca alana katkı sağlamakla kalmaz aynı zamanda asker, sivil ve vatandaş arasındaki ortaklık teorisinin en ayırıcı yönü olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle teoriye aynı zamanda ahenk teorisi denmektedir (Schiff, 2009, s. 17). Uyum teorisi bir ulusun askeri müdahaleyi nasıl önleyeceğini ya da bu müdahaleye yol açan nedenlerin neler olduğu durumlarını kültürel değerler ile birleştiren diğer teorilerden farklı bir yaklaşım sunmaktadır (Schiff, 2009, s. 22). Uyum teorisi, toplumun kültür ve değerlerini birleştirmelerine rağmen içinde bulunulan dünya sistemi içerisinde tımdengelim yönteminden faydalanmaktadır. Teorinin temel felsefesi olan toplum içerisinde var olan değişik gruplar arasındaki uyum, siyasi iradenin askeri kontrol altına alma zorunluluğunu kabul etmemektedir (Schiff, 2009, s. 23).

3. TEORİLERİN ORTAK VE FARKLI YÖNLERİ

Sivil ve asker arasındaki ilişki biçimi incelenirken iki grup arasında var olan nüfuz ve hiyerarşi durumu önem arz etmektedir. Sivillerin silahlı kuvvetleri nasıl kontrol altında tutacağı sorusu sivil-asker ilişkileri için en ilgi çekici sorudur. Sivil-asker ilişkilerinde silahlı kuvvetlerin siyasi irade kontrolünde olma durumuna Huntington *Asker ve Devlet* adlı eserinde değinmektedir. Alan açısından milat olabilecek bu eser diğer teorisyenlerin yolunu açmıştır. Güvenlik yani silahlı kuvvetlerin elinde bulunan kuvvet kullanma tekeli devletlerin hem iç hem de dış politikada başarısı için gereklidir. Ordu da siyasi iradeye karşı kuvvet kullanma noktasında avantaj sahibidir. Finer asıl sorunun orduların siyasi iradeye isyan edebileceğini ama aynı zamanda o iradeye itaat etmesinin üzerinde durmaktadır. Huntington bu noktada da kurumsallaşma kavramını geliştirmiştir. Orduyu etkin tutabilmenin en önemli yolu orduyu profesyonel tutmaktan geçmektedir. Sivil ve asker arasında da belirli bir mesafenin oluşması gerekmektedir. Janowitz ise Huntington'ın bu görüşlerine karşı çıkarak yine sivil-asker arasındaki itaat durumunu açıklayarak işe başlamaktadır (Gruber, 2015, s. 6).

Esasında Huntington ve Janowitz arasındaki temel tartışma noktası ordu üzerinde var olan sivil kontrolün net bir ayrım ile mi (katı bir ayırmadan bahsetmedir) yoksa bir bütünleşme süreci ile mi sağlanabileceği hususundadır. Huntington, askeriye'nin sivil dünyaya ait olmadığı ve benzersiz olduğu fikrini benimsemektedir. Janowitz ise asker ve sivil davranışlar arasında net bir ayrımın yapılması durumunu kabul etmemektedir. Janowitz, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndaki zaferin ve bu bağlamda askeri teknolojide meydana gelen yenilenmenin askeri hareketlerin doğasında olduğu ve tüm bunların da toplumda var olan değişikliklerden kaynaklandığının üzerinde durmaktadır. Değişim meydana geldiyse eğer bunun da askerin korumacı gücü rollerine vurgu ile olduğunun altını çizmektedir.

Janowitz ve Huntington'a göre egemen ulus devlette demokratik sivil-asker ilişkileri sınırlıdır. Bu varsayım özellikle 20. yüzyıl öncesinde ve hatta 20. yüzyılın ortalarına kadar uygundu. Fakat sonrasında bu varsayım makullük düzeyini kaybetmiştir. Olgun demokrasiler, politik ve askeri ittifaklara ulus aşırı bir biçimde katıldığı sürece mutlak olmayan egemenliğin sınırları çizilmelidir. Huntington ve

Janowitz'in dikkate almadığı problemlere, bu tarz bir katılım biçimi yol açmaktadır. Bu da iki kuramcının günümüz dünyasındaki kuramlarının uygulanabilirliğini azaltmaktadır. Demokratik sivil-asker ilişkilerinin karşılaşmış olduğu problemlerin her ikisi de yalnızca bir bileşenine değinmektedir ki bu noktada uygulamaların ve değerlerin sürdürülmesi sorununun göz ardı etmektedirler. Janowitz bir taraftan demokratik değerlerin sürdürülmesine odaklanırken diğer yandan ise demokratik devletin korunması hususunu göz ardı etmektedir. Janowitz Huntington'ın aksine, politik ve askeri bölümlerin sınırlarının muallak olduğunu ve bunun sonucunda politik ve askeri elitler arasında gerginliğin oluşabileceğini ön görmektedir.

Huntington (2004), sağlıklı bir sivil-asker ilişkisi adına liberal demokrasilerde iki yolun olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki, askeri yapının ne derece özgün olduğudur. Subaylar gerek kendilerine özgü yetenekleri gerekse teşkilat anlamında standardı sağlamış olmaları neticesinde devlete olan sorumluluk duygusu ile profesyonel özerk bir yapı haline gelmiştir. Ordunun bu kendine has tavrı operasyonel anlamda gücünü artırmakla birlikte halkın içinden çıkıp halkı temsil ettiği düşüncesi liberal görüşte olanları tatmin etmemektedir. Hem özgün olma hem de itaat etme arasındaki denge bu noktada kurulması gereken bir köprüdür (Avant, 1998, s. 375). Subaylar arasında problem teşkil etmemesi için bu itaat ve özgünlük dengesinin kurulmasının zorunlu olduğunun altını çizmektedir. Janowitz, sivillerle doğru uyum kurulduğunda ordunun sivillere tabi olacağının altını çizmektedir. Veleve ki ordu toplumdan ayrılırsa bu durumda sivil-asker ilişkileri zedelenmiş olur.

Askeri profesyonellik ile gönüllü tabiiyet arasındaki denklem her daim Huntington'ın söylemleri ile örtüşmemektedir. Profesyonel olarak görülen ordu, siyasi iradenin devrilmesinde -ki buna darbeleri örnek olarak verebiliriz- taraflı bir tutum sergilemektedir. Bu sebeple Janowitz siyasi iradenin kontrolü noktasında bunu sağlayacak olan unsurun kurumsal bir yapı veya devlet olmasından ziyade toplumsal kontrolün olması gerekliliğini belirtmektedir. Toplumun bir uzantısı olarak devlet kurumları bu noktada ikincil bir rol oynamaktadır. Toplumsal bütünleşme kapsamında toplumsal kontrolün sağlanması gerekmektedir (Feaver, 1996, s. 166). Sarkesian (1996), Janowitz profesyonellik kavramına birçok kez atıf yapmış ama yine de ordunun bir noktadan sonra politikleşmesinin kaçınılmaz

olduğunu belirtmiştir. Ordu, nükleer çağda, aynı jandarma gibi iç güvenliğe yönelik olarak hareket etmektedir. Profesyonel etik kavramı dinamiktir, yani zamanla bu kavramın üzerine yüklenmiş olan anlam değişmektedir. Bir subay taşıması gereken profesyonel standartları dışında siyasi otorite ve bunun değerleri ile anlamlı bir bütünlük sağlamak için sivil otoriteye tabidir. Geleneksel askerlik kavramı zaman içinde yerini pragmatik profesyonelliğe bırakmıştır. Siyasete doğrudan müdahale etmeyen ordu yine de politik taleplerle ve devletin kendisi ile sürekli bir biçimde iletişim içindedir. Emniyet gücü olarak ordu hem sivil toplumla bütünleşmek hem de toplumun genel değerlerini paylaşan siyasi perspektifi geniş bir kurum olmalıdır.

Örneğin objektif kontrol kavramı Finer'e göre, askerin kendilerini siyasi gücün değil de bir devletin veya yönetme gücünü elinde bulunduranların hizmetkârıymış gibi görmelerinin nedeni olmaktadır. Fakat liberal sistemin en temel öngörüsünü oluşturan “sosyal sözleşmenin yurttaş bireyi üst otoritenin -yani devletin- kendisine yönelik aşırı güç kullanımına” karşı koruması biçiminde tanımlamaktadır. Profesyonelleşme aslına bakıldığında çoğu zaman askeri sendikalizm şekline dönüşmekte ve sonuçlanmaktadır (Finer, 1976, s. 26).

Huntington'a göre; askerin sivil üzerinde var olan hâkimiyeti Almanya'da Birinci Dünya Savaşı'na değin işlerken akabinde yaşanan süreçte hem savaşta mağlubiyeti beraberinde getirmiş hem de militarizmin sonu olmuştur. Nazizm'in genişleme politikasına karşı çıkan subaylar Hitler döneminde ordudan uzaklaştırılmıştır. Japonya'da, ulusal ideolojiye bağlı olan subaylar, İkinci Dünya Savaşı öncesi profesyonellikten uzaklaşmışlardır. Profesyonel askerliğin eksikliği ruhun yükseltilmesi ve zekânın asgari düzeye çekilmesine yol açmıştır. Yönetimin her bölümünde askeri etki kendini hissettirmiş fakat siyasete sürekli bir biçimde askerin müdahalede bulunması 1945 yılında Japon subay kadrolarının sistem dışına atılması ile sona ermiştir (Huntington, 2004, s. 111). Japonya 1947 yılında kabul edilen Anayasa ile Deniz, Hava ve Kara ordusuna sahip olmayacağını belirtmiştir.

Huntington (2004)'a göre asker üç olayda haklı olarak siyasi iradeye itiraz etmiştir. Bunlardan ilki, askeri profesyonelliğin siyasi emirler ile bağdaşmadığı durumlardır. İkincisi siyasi irade tarafından verilen emirlerin yasa dışı olma durumudur. Üçüncü ve son olarak ise karar vericilerin almış oldukları kararların temel ahlaka aykırı olma durumudur. Bland (1999) bu üç soruna bir yenisini

eklemiş ve alanında uzman olan ordu ile alanında uzman olmayan “bakan” arasındaki durumu belirtmiştir. Ordudan sorumlu olan bakan ordunun profesyonel tavrına bağımlı olmalıdır. Janowitz (1969) de özellikle bu ilişki üzerinde durmaktadır. Janowitz’e göre ordu belirli alanlarda yetkisini kalıcılaştırmaya çalışmaktadır. Örneğin; sınırlı savaş, askeri yardım, gayrinizamî savaş gibi. Özellikle bu noktada bir standart getirilmeye çalışılmışsa da siyasi iradenin sorumlulukları ordudan ayrı bir biçimde gelişmemiştir.

Kurumlar arasında var olan sosyo politik ayrıma göre sivil-asker ilişkilerini inceleyen teorisyenlerden biri Robin Luckham olmuştur. Luckham (1971, s. 18)’a göre; askeri kurumların gücü ya da zayıflığı sivil-asker ilişkilerinin niteliğini belirlemektedir. Bu sebeple de Huntington gibi askerin siyasi irade tarafından denetim altında tutulmasını objektif ve subjektif denetim kavramları ile açıklamaya çalışmıştır.

Robin Luckham, genel manada bakıldığında gerek askerin gerekse siyasi iradenin sahip olduğu gücün dengede olduğunu belirtmektedir. Bu durum bir nevi ordunun subjektif kontrolüdür ki yani ordunun sivilleştirilerek aynı zamanda siviller lehine korunması anlamına gelmektedir. Luckham’ın belirttiği “Aparat Kontrol” kavramı bu durumu açıklamak için kullanılmıştır. İsviçre ve Japonya örnekleri üzerinden gidilecek olursa yönetim dengesinin siyasi hükümetler lehine değiştiği görülmektedir. Yani siyasi irade askeri kurumlardan daha baskın ve etkili hale gelmiştir. Hitler Almanya’sı, İtalya’da Mussolini dönemi veya Sovyet örneklerinden yola çıkıldığında görülmektedir ki askeri kurumlar siyasi iradenin hâkimiyet ve görüş alanına girmişlerdir. Bu duruma en yakın günümüz örneği İsrail’dir. Schiff uyum teorisinde örnek verilen iki ülkeden biri İsrail’dir. İsrail’de ordu tamamen siyasi iradenin gücünün altında varlık göstermekte ve İsrail asker ulus veyahut askeri bir devlet olarak tasvir edilmektedir. Siyasi irade ile asker arasında dengenin bozulması durumuna en güzel örnek I. Dünya Savaşı’nda Almanya ve İngiltere’dir. Bu örneklerle Luckham “Garnizon Devlet” adını vermiş ve içinde bulunulan koşullar nedeniyle askerler sivil hükümet üzerinde etkinliğe sahip olmuşlardır. Yani askeri öncelikler ve stratejiler sivil politikalara da yön vermiştir (Luckham, 1971, s. 22).

Karizmatik askeri liderin olağandışı koşullar neticesinde siyasi iradeye hakimiyet sağladığı yani yönettiği durumlar ancak otoriter yönetimlerde olmaktadır. Kadillo adı verilen bu durum en fazla Latin Amerika ülkelerinde rastlanmaktadır. Santa Anna, Don Pelayo, Francisco Franko, Simon Bolivar, Saddam Hüseyin, Muammer Kaddafi otoriter yöneticiler kimi zaman diktatör, Führer, Duce gibi isimlerle de anılmışlardır (Wolf & Hansen, 1967, s. 168). Askerin siyasi irade üzerindeki etkisinin uluslararası platformda serbest bir biçimde ilişki içerisine girebilecek ölçüde ilerleme gösterdiği durumlarda ise genellikle yeni bağımsızlığını kazanmış sömürge devletlerinden kurtulmuş devlet yönetimlerinde kendini göstermektedir. Askerin boyunduruğu altında varlık göstermeye çabalayan bu devletler Luckham tarafından “Gardiyan Devlet” olarak tasvir edilmektedirler (Luckham, 1971, s. 23).

Diğer taraftan George Philip ve Cristopher Clapham ise askerlerin politik gücü ne şekilde elde ettiklerinden ziyade bu gücü nasıl kullandıkları ile ilgilenmişler ve bu durumdan yola çıkarak dört tip askeri rejimin varlığından söz etmişlerdir. Bu dört tip; moderatör, atılım, hizip ve veto rejimleridir. Gerek moderatör gerekse de veto rejimi Luckham ve Huntington tarafından yapılan benzeri tasvirler ile örtüşmektedir. Uganda’da İdi Âmin ve Küba’da Batista rejimleri Hizip rejimine örnek olarak verilebilmektedir. Ordu içerisinde hatırı sayılır bir asker topluluğunu etrafında toplamayı başaran liderlerin kendi kişisel darbeleri neticesinde bu rejimler ortaya çıkmıştır. Türkiye’de 1960 darbesi akabinde başarısız darbe girişimleri olarak tarihteki yerini alan 1962 ve 1963 yıllarında gerçekleşen Albay Talat Aydemir darbe girişimleri bu duruma örnek olarak gösterilebilmektedir. Philip ve Clapham atılım rejimlerine ise 1969’da Libya’da gerçekleşen Albay Muammer Kaddafi’nin Kral İdris’e karşı yapmış olduğu askeri darbeyi, 1952 yılında General Necip’in, Mısır’da, Kral Faruk’a karşı yapmış olduğu askeri darbeyi ve 1974 yılında Etiyopya’nın radikal reformist askeri rejimleri örnek olarak verilebilmektedir (Clapham & Philip, 1985, s. 10).

Sivil-asker ilişkileri incelenirken ve genellemelere ulaşılmaya çalışılırken pretoryenizm ile ilintili üç açıklama modeli ortaya çıkmıştır. Bu modellerden ilkini pretoryenizm kavramı açıklarken toplumsal yaklaşım bağlamında değerlendiren ve özellikle ordu dışında yer alan faktörleri temel alan Huntington ve Finer’ın ortaya

atmış olduğu yaklaşım oluşturmaktadır. İkinci olarak Perlmutter'in görüşlerini temel alan pretoryenizme sebep olan koşulların disiplin, hiyerarşi, kişisel çıkar gibi nedenlerle ordunun kendi iç dinamiklerinden kaynaklandığını belirten içsel yani örgütsel yaklaşımdır. Ordu içi veyahut dışı faktörler her iki teori içinde temel alanlar olarak kabul edilmektedir. Bu iki yaklaşım arasında bazı farklılıklar yok değildir. Şöyle ki pretoryenizme sebep olan veya olabilecek koşulları belirtirken öne çıkardıkları etmenler birbirinden farklılık göstermektedir. Bu iki temel teorisyen dışında süreç içerisinde sentez yapan birçok yazarsa son olarak askeri darbelerin sosyal bölünme, ekonomik sıkıntılar veya siyasal istikrarsızlık gibi nedenlerin akabinde kendi kurumsal çıkarlarının tehdit edildiği düşüncesi neticesinde yaşandığını belirtmektedir (Avcı, 2019, s. 8).

Huntington'a göre pretoryenizm kavramı salt sivil-asker ilişkilerini açıklayan ve onunla ilintili olan bir kavram değildir. Huntington bu kavram ile toplumsal gruplar ve güç yelpazesinin direk bir biçimde siyasete müdahale ettiği durumları kastetmektedir. Kurumlaşma seviyesinin düşüklüğü pretoryen toplumları diğer toplumlardan ayıran temel özellik olarak kabul edilmektedir. Yani siyasi eylemi yönlendirebilme kapasitesine sahip siyasi kurumlar bu toplum yapısında bulunmamaktadır (Hale, 2014, s. 255). Sivil ve asker alanların ayrıştırılması aradaki diyalogun sağlanması ve korunması noktasında önem arz etmektedir. Askerin siyasi iradenin görev alanından uzaklaştırılması hem askeri performans hem de sivil kontrol için önemlidir. Mesela Huntington, subaylar üzerinde sivil kontrolün verimli olabilmesi için toplum etkisinin olmaması gerekliliği üzerinde durmaktadır (Sorenson, 1994, s. 611).

Rebecca Schiff'in Uyum Teorisi adını verdiği Huntington'ın sivil-asker ilişki tezinden ayrı olarak ortaya çıkarmış olduğu sivil-asker ilişki düzeyini yüksek düzeyli bir bütünleşme olarak kabul etmekte, Janowitz'in birbirine nüfuz etme yaklaşımını da aynı oranda desteklemektedir. Uyum teorisi, her devletin kendine özgü tarihsel ve kültürel çözümlemeleriyle birlikte nevi şahsına münhasır bir sivil-asker ilişkisi geliştirme durumunu göz önüne alarak, etkileşim noktasında farklı durumlarında var olabileceğini kabul etmektedir. Schiff, sivil-asker ilişki örüntüsünde geleneksel, kültürel ve tarihsel süreçleri de göz önünde bulundurarak analiz etme yöntemini kullanmaktadır. Schiff, siyasi otorite, askeri karar vericiler

ve toplumun üzerinde bütünleşme sağlayacağı bir sivil-asker ilişki biçimini açıklamaktadır. Bunlar açıklamada; demografik aidiyet, siyasi karar aşaması, askere alınma yöntemi ve askeri kültür tanımlanmaktadır. Bu üç aktör, dört ölçüt ile mutabakat düzeyine bağlı olarak şekillenecektir (Schiff, 1995, s. 15).

Ordunun siyasi iradeden bağımsız bir biçimde hareket etmesi değerlendirildiğinde askerin siyasal gücünü artırma nedeni olarak toplum gösterilmektedir. Samuel E. Finer bu yaklaşımın temsilcilerindendir. Finer siyasi iradeye karşı girişilen müdahaleleri; müdahale fırsatları, müdahale eğilimleri ve müdahale düzeyleri alt başlıkları ile ele almaktadır. Orduyu siyasi iradeye müdahale etmek durumunda bırakan çeşitli sebepleri mevcuttur. Bu sebepler kısaca; ordunun kurumsal çıkarı, ulusal çıkar, bölgesel çıkar, kişisel çıkar ya da sınıfsal güdüler biçiminde tanımlanabilmektedir. Ordular, farklı ülkelerde bahsi geçen çıkarlardan herhangi birinin koruyuculuğunu üstlenerek müdahale eğilimine girmektedir. Askerin temel almış olduğu güdüler askeri müdahale için gereklidir fakat yeterli değildir. Bu güdüler herhangi bir duyguya kanalize olmadığı takdirde ordu harekete geçmemektedir. Ordular genel olarak sivillere karşı müdahale eğiliminde ve öfkeli olmalarına karşın bu duygusundan alıkonabilmektedirler. Ordular sivillere karşı sahip oldukları bu hisler ile değil de objektif kriterler ile hareket etmektedirler. Finer'a göre akılcı hesaplamalar yapılan alan, objektif şartları barındırmaktadır. Ordunun siyasal alana nasıl ve ne şekilde müdahale edeceği ve müdahale fırsatları objektif şartlara bağlıdır (Finer, 1976, s. 35).

Finer ve Nordlinger, siyasi alana müdahale eden ordunun siyasal alandan çekilme nedenleri için farklı savlar ortaya koymaktadır. Finer, özellikle, siyasi iradeyi darbe yolu ile kesintiye uğratan ordunun, siyaset üzerindeki aktif rolünü gönüllü geri çekilme yolu ile yapmak istediği için ortaya konulan şartlar da sınırlı olmuştur. Darbenin akabinde ordunun geri çekilebilmesi için darbe liderinin geri çekilmek istemesi ve ordu mensuplarının komutanlarına güvenip kışlasına dönmesi gerekmektedir (Finer, 1976, s. 17).

Toplumsal yaşamda süreç içerisinde gerçekleşen değişim, ordunun kurumsal anlamda değişiminin de önünü açmaktadır. Lasswell'in belirttiği üzere ordu toplumsal değişimlerin baş aktörü konumunda yer almaktadır. Aynı şekilde Janowitz de orduda gerçekleşen değişimleri toplumsal değişimlerin bir yansıması

olarak kabul etmektedir (Akyürek, Atalay & Bıçaksız, 2014, s. 291). Modernite ve postmodernitenin bir yansıması olarak ordu kurumu değişmektedir. 1960'lı yılların başından itibaren zorunlu askerliğin yaygın hale gelmesi ve askerliğin mesleki anlamda kurumsallaşması gelişen iş bölümü ve bürokrasiden kaynaklanmaktadır. Askeri kurumların, öte yandan, profesyonel hale gelmesi kültürel alanda var olan gelişmeler ile de ilgilidir. Rebecca Schiff'in belirttiği uyum teorisi bu noktada alana katkı sağlamaktadır.

Tüm bu kuramların uygulanabilmesi için ön koşul serbest piyasa ekonomisinin ve liberal demokrasinin var olmasıdır. Yönetimde var olan demokratik kurumlar ve yapılar hiyerarşi, denetim ve kontrol ilişkilerini koordine edebilmek için uygulamalar ve düzenlemeler yapar. Çünkü yönetimde yer alan demokratik yapılar ve kurumlar arasındaki hiyerarşi, denetime ve denetim ilişkilerini oluşturan uygulamalar ve düzenleme siyasi iradenin kontrol durumunu belirleyebilmek adına kıstas olarak kabul edilmektedir (Barbak, 2018, s. 33). Narlı (2000) ve Cizre (2004)'nin belirttiği üzere sivil kontrol durumu bu nedenlerle hem gelişmekte olan hem de az gelişmiş ülkelerdeki diyalogları ve ilişkileri açığa çıkarmakta yetersiz kalmaktadır.

Sivil-asker ilişki literatürüne bakıldığında örnek olay olarak alınan 12 Eylül 1980 darbesi için uygulanma durumuna bakılmasına; ardından darbenin sebeplerine ve sonuçlarına bakılarak darbenin analiz edilmesine ihtiyaç vardır. Sivil-asker ilişkilerini inceleyen teorik yaklaşımların, zaman ve mekân bağlamında sürekli bir evrim geçirmesi, bu alandaki araştırmaların güncel teorik çerçeveler ışığında yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, Türk siyasal hayatında derin izler bırakan 1980 askeri darbesi, klasik yaklaşımların yanı sıra, demokratik geçiş teorileri, siyasi kültür yaklaşımları ve yeni kurumsalcı teoriler gibi modern ve güncel teorik çerçeveler kullanılarak kapsamlı bir şekilde incelenmelidir.

4. 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ

Askeri darbeden bir gün önce yani 11 Eylül 1980 günü basında çıkan iki haber oldukça ilgi çekicidir. Bunlardan ilki, dün terörün 17 can daha aldığı, ikincisi ise Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Başkanı Halit Narin'in "DGM'lerin kurulmadan üretimin artmayacağı" biçimindeki demecidir. Bu demeçlerden ikincisi açıkça gelecek olan darbeyi işaret ediyor biçiminde görülmektedir. Bu demeç, işçi hareketleri ve sol gibi kavramlar ile açıklanan her çeşit kapitalist üretim karşıtı hareketleri içermektedir. Bunun yanı sıra ayrıntılı olarak açıklanacağı üzere, 1979 yılında vuku bulan İran İslam Devrimi Türkiye'ye olumsuz etkilerde bulunmuş olup, bazı göstergeler ve ABD'nin darbeye bakışı⁵ darbenin asıl muhatabının sol olduğunu göstermektedir. Önemli olan noktalardan iki tanesi büyük bir ivme kazanan Güneydoğu Sorunu ve Kürt Meselesidir (Dağ, 2017). Döneme bakıldığında bu iki durum olağan karşılanmıştır. Fakat kapıdaki askeri darbe bu sebeplerin tümünün bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bayrak Harekâtı olarak adlandırılan ve 12 Eylül 1980 sabahı başlayan darbe ile ordu tarafından yönetime el konulmuştur. Darbe, direniş ile karşılaşmadan, emir komuta zinciri içerisinde gerçekleşmiştir. Darbeyi gerçekleştiren üst düzey komutanlar, Milli Güvenlik Konseyi'ni (MGK) oluşturmuşlardır (Tanör, 1995, s. 26-28).

Darbe hiyerarşik bir düzenle, emir komuta zinciri içerisinde Kuvvet Komutanları ve Genelkurmay Başkanı öncülüğünde oluşan bir heyet ile gerçekleştirilmiştir. Dönemin genelkurmay başkanı Kenan Evren MGK heyetinin başkanı sıfatını üstlenmiş ve sırasıyla üye olarak Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya ve Jandarma Genel Komutanı

⁵ Üç bin Amerikan askerinin, Anvil Express harekâtını Türkiye'de düzenledikleri esnada, TSK tarihinde üçüncü kez 12 Eylül 1980 günü yönetime el koymuştur. Darbe sırasında Türkiye'de bulunan CIA'nın Ankara şefi Paul Henze, darbe ile alakalı olarak "bizim çocuklar yaptı" biçiminde bir beyanda bulunması ABD'nin 12 Eylül darbesi noktasındaki etkisini gözler önüne sermektedir. Başkan Jimmy Carter, Türkiye'de gerçekleşen darbeden hemen önce ABD için Türkiye'nin özellikle savunma anlamında mühim bir vaziyette olduğunun altını çizmiştir. Ayrıca bu sırada vuku bulan İran'daki Şah rejiminin devrilmesi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahalesi akabinde Türkiye'de meydana gelen hareketin istikrar getirmesi anlamında kendini rahatlattığını açıklamıştır. Bir sonraki Başkan Ronald Reagan ise meydana gelen bazı olaylar (CENTO'nun dağılması, Afganistan işgali ve Yunanistan'da Amerikan karşıtı PASOK'un iktidara gelişi) neticesi ile Türkiye'yi ABD için müttefik olarak görmektedir (Beriş & Gürkan, 2003; Ganser, 2005).

Sedat Celasun olmuştur. Kenan Evren sadece MGK Başkanı sıfatını üstlenmemiş aynı zamanda Devlet Başkanı görev ve sorumluluklarını da kendinde toplamıştır. Orgeneral Haydar Saltık ise MGK Genel Sekreteri olarak görevlendirilmiştir (Arı, 2004, s. 83). Yani ülkede devlet yönetiminde yer alan siyasi irade asker kökenli bireyler ile doldurulmuş ve sivil iktidar askerin kontrolüne geçmiştir. 1980 darbesinin sebeplerini ve sonuçlarını bu durumu göz önünde bulundurarak açıklamak yerinde olacaktır.

4.1. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin Sebepleri

12 Eylül 1980 darbesini tek bir sebebe bağlamak akılcı ve objektif bir yaklaşım değildir. Şöyle ki yapılan her darbe gerek yapıldığı tarih gerekse içinde bulunulan konjonktürden etkilenmiştir. 12 Eylül darbesinde 1960 darbesinde olduğu gibi ekonomik, sosyal, siyasal ve hukuki nedenler ön plana çıkmıştır. Bu sebeplerden birini ele almamız konunun bütünlüğünü bozacağından askeri darbenin sebepleri ekonomik, siyasal ve sosyal açılardan bir bütün olarak ele alınacaktır.

Darbenin ekonomik sebeplerini iyi analiz edebilmek adına ilk olarak Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ortamı açıklamak konunun bütünlüğü açısından daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Türkiye ekonomisi, kısaca özetlenecek olursa, 1970'lerin ortalarına değin devletin yoğun bir biçimde etkin rolüne dayandırılmış, müdahaleci ve dış ticarete korumacı stratejiler benimsemiş fakat beklenen ölçüde verim sağlanamamıştır. Büyüme hızı kesilmiş, enflasyon artarak devam etmiş ve bununla birlikte gelir bölüşümü noktasındaki farklar artmıştır. 1970'li yılların ortalarından başlayarak kalkınma ekonomisi bağlamında, IMF önerileri doğrultusunda özel sektör teşvik edilmeye başlanmış, devlet müdahalesi ve yatırımları azaltılmış, ithal ikameci sanayileşme yerine dışa açık bir kalkınma stratejisine geçilmeye çaba sarf edilmiştir (Hiç, 2001, s. 4; Çelebi, 2002, s.22; Tatlıyer, 2017, s. 175).

12 Eylül darbesinin sebebi olarak sermayenin yaşamış olduğu tıkanıklığı göstermek yanlış olmasa gerek (Savran, 1992, s. 109). Darbe ile darbenin yaratmış olduğu olağanüstü koşulları, ithal ikameci bir birikim rejiminden, ihraç ikamesi birikim rejimine geçişin nesnel gerekliliklerini yerine getirmiştir. Yeni birikim rejiminin gereği olarak sadece iktisadi alanda düzenleme yapılmamış, aynı zamanda politik-yasal üst yapı da bu doğrultuda tasarlanmıştır. 1980-1983 yılları

arasında ordu bizzat iktidarı elinde bulundurmuştur. Ülke ivedi bir biçimde neoliberal politikalara uyum sağlamak adına yapısal uyum programları ve istikrar paketleri ile karşı karşıya kalmıştır (Özçelik, 2009, s.77).

4.1.1. Ekonomik Sebepleri

Türk ekonomisi, krizlerin henüz boy göstermediği 1960'lı yılların sonuna değin gerek tarım gerek sanayi gerekse de diğer sektörlerde önemli gelişmeler göstermiştir. Fakat sıkıntı olan durum şudur ki bahsi geçen sektörlerdeki gelişmelerin birçoğu dışa bağımlı bir biçimde meydana gelmiştir. 1970'li yıllardaki hükümetler kalkınma planları yapmış olsalar da başarı elde edememişler ve bu durum Türk lirasının değerinin düşmesine sebep olmuştur. Ayrıca petrol fiyatlarının artması neticesinde gereken döviz rezervlerinin erimesine neden olmuştur. Bu durumdan kurtulabilmek adına borçlanma yoluna gidilmiştir. Borçlanmanın kolay bir şekilde yürütülebilmesi için kambiyo ve dış ticaret rejimlerinde yeni düzenlemelere gidilmiş, dış kaynak bulabilmek maksadı ile daha evvel kullanılmış olan, Döviz Çevrilebilir Mevduat (DÇM) gibi yöntemler tekrar güncelleştirilmeye çalışılmıştır (Eroğlu, 2003, s. 5). DÇM, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin ya da ekonomik gelir anlamında yurtdışı geliri olan Türklerin, Merkez Bankasının onayladığı bankalarda açtırmış oldukları hesaplara verdikleri isimdir.

1970'lerden itibaren, ara ve sermaye malları ikamesi aşaması olan ikinci aşamaya geçilmiştir. Dünya petrol krizinin yaratmış olduğu olumsuz gelişmelere rağmen mevcut stratejide herhangi bir farklılık oluşturulmamıştır. Fakat bu dönemin sonu itibari ile büyümeye ithal ikamenin etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda ithalata olan bağımlılık ekonomik bağlamda artış göstermiştir. İthal ikamesi sınırlarında yürütülen halkçı ve korumacı politikalar, ülkeyi üretim yapmadan tüketir bir biçime dönüştürmüş hatta bu üretim yapısı ısrarlı bir şekilde devam ettirilmek istenmiştir. Bu yapı neticesinde özel sektör iç pazara yönelmiş, ithalata olan bağımlılık artmış ve dışarı ile rekabet edebilecek bir sanayi yapısı en nihayetinde kurulamamıştır (Eroğlu, 2003, s. 6).

Türkiye, DP'nin son döneminden itibaren ticaret ve özellikle tarım sermayesini ön plana alan bir modelden, ağırlık olarak iç pazara yönelik sanayi sermayesi birikimi modeline geçiş yapmıştır. Savaş akabinde Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne ve merkez ülkelerdeki üretken sermayenin direkt bir biçimde sanayi

yatırımlarında ve uluslararasılaşmaya başladığı bir dünya içinde ithal ikameci birikim stratejisi resmi politika olarak onaylanmış ve I. Beş Yıllık Kalkınma Planı açık stratejik tercih olarak kabul edilmiştir (Gülalp, Akınhay & Yılmaz, 1993, s. 35; Boratav, 2006, s. 118).

Aşırı ithalat bağımlılığı ve ihracatta durgunluk noktası olarak kabul edilen 1970'lerin ortalarına değin ekonomi dış kaynaklar sayesinde büyüme hızını artırmıştır (Boratav, 2006, s. 122). Bu artış hızı neticesinde de 1970'li yılların başında meydana gelen kriz tabiri caizse bir ölçüde teğet geçmiştir.

İki darbe arası dönemin en önemli ve ilgi çeken özelliği ithal ikameci sanayi stratejilerinin kalkınma planları etrafında devam ettirilebilmesi ve iç piyasaya dönük planlar çerçevesinde yapılabilmesi için devlet müdahalesi ve sıkı kambiyo denetimi ile ayırt edici para ve maliye politikalarının uygulanmasıdır (Şanlısoy, 2007, s. 205). 1971 muhtırasından sonra yönetimi ele alan AP, ABD ve SSCB ile olumlu ilişkiler içerisine girmiş ve uluslararası ortamın bu ılımlı halinden faydalanmayı başarmıştır. Ayrıca yurt dışından gelen işçi dövizleri ile ekonomi canlanma eğilimi içerisine girmiştir. Fakat dışa bağımlı politika neticesinde ekonomik kriz hissedilir boyutlara ulaşmıştır (Koçak, 1997, s. 217- 218). Yaşanan, özellikle ekonomik, sıkıntılardan 1961 Anayasasını sorumlu tutan geçici hükümetler ne yaparsa yapsınlar sorunların önüne geçememişlerdir. Bakıldığında, I. Erim hükümeti 8,5 ay sürmüş, İkinci Erim hükümeti ilkinin yarısı kadar devam etmiş ve son olarak ise Ferit Melen hükümeti 11 ay iktidarda kalabilmiştir.

Türkiye ekonomisini etkileyecek muhtıradan 1980 darbesine giden süreçteki önemli dönüm noktaları, 1973 Petrol krizi, 1974 yılında gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekâtı, 24 Ocak ekonomik kararları ve son olarak da meydana gelen 12 Eylül'dür. Özellikle 1970'li yıllar başarısız denecek koalisyon hükümetleri ile son bulmuştur. Kurulmuş olan hükümetler özellikle ekonomide yapılacak veya yapılması muhtemel olan değişiklikler konusunda çekimser davranmış bu da döviz fazlasına dayanan sistemin sürdürülebilirliğine ket vurmuştur. Batılı devletler ve ABD'nin gerek Kıbrıs Barış Harekâtı gerekse de Petrol Krizine bağlı olarak Türkiye'ye yapmış oldukları yardımı kesmeleri gelişimini dışa dönük bir biçimde sağlayan ülke modelinin nihayete kavuşmasında etkili olmuştur (Keyder, 2010, s. 227).

Ecevit Hükümeti iktidara geldiğinde ekonomik anlamda sıkıntıları olan bir ülkeyi yönetmeye çalışmıştır. Birand vd. belirttiği gibi, hükümet kurulduğunda daha sonraları geleneksel hale gelecek olan “enkaz devraldık” sözünü de Ecevit bu dönemde söylemiştir (Birand, Bila & Akar, 2006, s. 67). Şöyle ki önemli oranda döviz sıkıntısı yaşanıyordu ve 1977’den itibaren fiyat artışları ciddi boyutlara ulaşmıştı. Alınmış olan kredilerin ödeme anlamında geri dönüşümünün yapılmamış olması Avrupa Birliği (AB)’nin ilk hali olan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) üyesi ülkelerin kurmuş oldukları Avrupa Yatırım Bankası proje maksatlı vermiş olduğu kredilerin önünü kesmiştir. Uluslararası Para Fonu (IMF), ekonomik krizden ve sıkıntılardan kurtulmak adına çeşitli önerilerde bulunmuş ve bu öneriler uygulanırsa ekonomik sıkıntıların bertaraf edileceği üzerinde özellikle vurgu yapmıştır. Ayrıca çeşitli tedbirler alınarak paranın devalüe edilmesi, ağır sanayinin geri planda kalması gibi hedefler belirlenmiştir. Tüm bu ekonomik sıkıntılara ve problemlere bakıldığında ülkeyi sıkıntılı bir dönemeç bekliyordu (Akyol, 1980, s. 79).

1980 yılı, Türk iktisadi ve siyasi tarihinde hatırı sayılır bir kaymanın olduğu yıl olarak kabul edilmektedir. 24 Ocak yapısal uyum kararları olarak tasvir edilen kararlar ile temeli atılan dışa açılma ve özellikle dünya piyasaları ile bütünleşme süreci, bu dönem akabinde de artarak devamlılığını sürdürmüştür (Topal, 2002, s. 65).

Türkiye ekonomisi, kurulduğu andan itibaren liberal ekonomi esasına dayandırılmış, özel kesim mi yoksa devletçilik mi ikilemi ile her zaman karşı karşıya kalmış, tüm bu durumlar içinde ise değişmeyen nokta olarak kredi ve yabancı sermaye, dış yardım hususlarında ılımlı bir bakış açısı oluşturmuştur. Dış açığın kronikleşmeye başladığı dönem olarak tanımlanan bu dönemde döviz bolluğundan faydalanmak ve ithalatın serbest kalması süreci işletilmiştir. Kamu yatırımları çok partili yaşama geçişle beraber sınırlandırılmış, sanayi yatırımları yerine, ulaştırma yatırımları ile gerek iç gerekse dış ticarete serbestleşmenin hedef haline geldiği, özel sektörün teşvik edildiği süreçte ise ABD yardımları gerçekleşmemiştir (Kepenek & Yentürk, 2008, s. 85). 1980 darbesi öncesinde ise ekonomiyi yönetmek iyiden iyiye zor hale gelmiş olup ödemeler dengesinin bozulması ile toplumsal hayatta var olan çatışmalar artmış bu da sendikaların dikkat çekici ölçüde güçlenmesi ile neticelenmiştir (Ünsaldı, 2008, s. 94).

Sürekli bir biçimde devam eden dış ödemeler dengesi açığı, dış yardımlara bağımlı bir sanayi ve bu sebeple de dövize bağımlı hale geliş, Türk ekonomisini tehlikelere açık hale getirmiştir. 1973-1974 yılları arasında yaşanan petrol bunalımı neticesinde uluslararası piyasada petrol fiyatları dört katına çıkmıştır. Türkiye için bu durum özellikle 1950'lerden beri süregelen petrol bağımlılığının neticesinde dolarla ödenmesi gereken ithalat faturasını büyük boyutlara ulaşması anlamına gelmektedir. 1980 darbesi hemen öncesinde yaşanan ikinci petrol bunalımı ile Türkiye döviz gelirlerinin yarısından fazlasını petrol faturasının ödemesi için kullanmıştır. Avrupa'da yaşanan ekonomik sıkıntılar neticesinde ise Türkiye'nin Batı pazarı büyük oranda daralmıştır. Ekonomik büyüme gerek merkez bankası rezervleri gerekse özellikle Almanya'da yaşayan Türk işçilerinin dövizleri kullanılarak kısa süreliğine de olsa sürdürülebilmektedir. Fakat 1974 yılından sonra döviz transferleri azalmıştır. Bunun sebebi olarak ise Türk işçilerin durumunun eskiye nazaran kötüleşmesi ve Türkiye'deki ekonomik duruma olan güvenlerinin azalması gösterilmektedir. İşçiler artık almış oldukları ücretleri ve birikimlerini Almanya'da tutma yolunu tercih etmeye başlamışlardır (Zürcher, 2013, s. 385; Ozan, 2012, s. 51).

1970'lerin sonlarında kadar önce döviz gelirleri akabinde de dış borçlanma yolu ile ekonomik bunalım bir ölçüde ötelenmiştir. İç piyasa gerekli önlemleri almadan ithalat yapabilmek adına kısa vadeli dış borçlanma yolu ile ekonomideki büyümeyi sürdürmeyi hedefleyen Türkiye, bu tutumunun neticesi olarak kısa vadeli borçlarını artırmış ve 1977 yılı sonunda ise artık borçlarını ödeyemez duruma gelmiştir. IMF ile bu ekonomik darboğaz neticesinde 1978 yılında yeniden bir anlaşma imzalanmak zorunda kalınmıştır (Kazgan, 2012, s. 173). Tam da bu noktada Milliyetçi Cephe Hükümetleri, ülkede var olan pahalılık, yokluk ve işsizliğe son vermek sloganları ile yola çıkmıştır. Koalisyonların yapmış olduğu protokollere bakıldığında bu durum açık bir biçimde göze çarpmaktadır. Hükümet kurulduğunda yapmış olduğu ilk icraat bu söylemler neticesinde suni gübre fiyatlarını indirmek olmuştur. Bu durumun yanı sıra gecekondü oluşumunu önlemek adına yapılacak olan yeni konutlar için mevcut faiz oranlarında indirim yapmış ve esnaf ve sanatkârlar için verilen işletme kredisi miktarını da önemli oranda arttırma yolunu seçmiştir (Yalansız, 2006, s. 327).

1970'lerin sonlarında hükümetleri çıkırından çıkaran olay, sokaktaki şiddet ve toplumsal huzursuzluktan çok artan ekonomik bunalımdır (Zürcher, 2013, s. 385). Çünkü ekonomik anlamda zayıf olan devlet halkın huzur ve refahı üzerinde negatif bir etki yapmıştır. Ekonomik alanda halkın içerisindeki hoşnutsuzluk 1980 askeri darbesinin ekonomik boyutu ve aynı zamanda gerekçesi şekline bürünmüştür.

4.1.1.1. İthal İkameci Büyüme

1960 darbesi akabinde ülkede yeni bir dönem başlamıştır. Dönemde kotalar, yasaklar, ithal teminatları, gümrük vergileri ve gümrük vergisine benzeyen eş etkili vergiler⁶ için uygulanan döviz kontrolleri, ödemeler dengesini ve yurt içi korumayı sağlayan araçlar olarak kullanılmışlardır. Böylelikle ülke içinde var olan nispi fiyat yapısı, dış dünyadan koparılmış ve uzun bir dönem Türkiye ekonomisi içine kapanık bir ortamda üretim yapan ve dünya ekonomisi dışında tutulan bir durumda kalmıştır. 1980 darbesi akabinde ise kotalar azaltılmış, 1984 yılı itibari ile de kotalar kaldırılarak ithalat libere edilme yoluna gidilmiştir (Karluk, 2009, s. 515).

Dışarıdan satın alınan malların ülke içinde üretilmesi ithal ikameci sanayileşmenin temeli olarak kabul edilmektedir. Az gelişmiş ülkelerde ithal ikameci sanayileşmenin başarılı olabilmesi için öncelikle sanayi yatırımlarına özendirici teşvikler yapılmalı, yüksek gümrük duvarları ile yeni doğmakta olan sanayi korunmalı, iç talep canlandırılmaya çalışılmalı ve ara malların ucuz bir biçimde temin edilebilmesi için aşırı değerli kur politikası uygulanma yolu seçilmelidir. Bu biçimde yerli sanayi üretim maliyeti olarak dünyanın çok üstünde bir üretim yapmış ki bu da ürünlerin kalitesinin düşük düzeyde kalmasına sebebiyet vermiştir. Sanayi girdilerini dışarıdan temin eden Türkiye çok zaman geçmeden döviz dar boğazı içerisine girmiştir. 1970'lerde ise artık stagflasyon ile karşı karşıya kalmış ve krizin aşılabilmesi adına liberal reçeteler öngören Monetaristler'in fikirleri bu noktada önem kazanmıştır (Dinler, 2008, s. 410).

İhraç mallarının kalitesinin düşüklüğü, teşvik uygulamalarının yetersiz kalışı ve iç talepteki genişleme neticesinde arzın yetersiz kalışı ve pazarlama

⁶ İthal malların fiyatlarını yükselterek, yerli ürünlerle rekabet edebilir hale gelmelerini sağlamak için uygulanan dolaylı vergilerdir.

imkânlarındaki yetersizlik 1980 öncesi dönemde ihracatın istenen ölçüde verim sağlayamamasının sebepleri olarak sayılabilmektedir. Döviz kurundaki değer artışı ithalatı teşvik ederken ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir. Bu mevcut durum ithalatı artırmış olsa da ihracatın reel düzeyde azalmasına sebebiyet vermiştir. 24 Ocak kararları ile yeni bir ekonomik program uygulanmaya başlanmıştır. Program kapsamında ithal ikameci yani daha çok içe dönük kalkınma stratejisi bırakılmıştır. Bunun yerine piyasa ekonomisine dayanan dışa daha açık bir strateji hedeflenmiştir (Türker, 2007, s. 160).

ABD ve birçok gelişmiş ülkede uygulanan serbest piyasa ekonomisi ülkemizde benimsenmeye başlanmıştır. 24 Ocak kararları ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan kurtulmak adına oluşturulmuş olan ithal ikameci büyüme yerine ithalata yönelik sanayileşmeyi seçen bir yapı ihtiva etmektedir (Dinler, 2008, s. 411).

Birinci Dünya Petrol Krizi (1974) ile Dünya kapitalizminin yapısal bunalımı 1970’li yıllar boyunca devam etmiştir. Bu durumun somut kanıtı 1973 yılında meydana gelen petrol şokudur ki durum aslında sermayenin birikim krizi olarak tanımlanmaktadır. Bu birikim krizi ekonomik ve siyasi güç ilişkilerinin tekrardan tanımlanmasını gerektiren, toplumsal bütünlüğünün yalnızca ekonomik düzenlemelerle değil her seviyede gerçekleştirilmesi gerektiğini belirten, İkinci Dünya Savaşı akabinde uygulanan düzenleme ve birikim biçimlerinin topyekûn bir biçimde değişmesini gerektiren, yapısal ve genel bir kriz olarak tanımlanmaktadır (Öngen, 2003, s. 161; Keyder, 1981, s. 3-4, Boratav, 1984, s. 10).

Türkiye gibi az gelişmiş ülkeler, iş bölümündeki konumları ve iç sınıf yapıları ile dünya krizinden değişik zaman ve biçimlerde etkilenmişlerdir. Mesela Türkiye 1977 yılına değin krizin etkilerini bir ölçüde bertaraf edebilmiştir. Bu ülkelerin genel olarak ithal ikameci politikalar üreten ülkeler oldukları aşikârdır. Genel olarak bakıldığı zaman bu ülkelerin iç pazara yönelik 1970’li yıllarda uluslararası iş bölümünün çizmiş olduğu ithal ikameci politikalar uyguladıkları açıktır. İkinci Dünya Savaşı ertesinde hegemon güç durumunda olan ABD hem ucuz iş gücü hem de ucuz pazar ihtiyacı için bu ülkelere sanayi ve mal ihracatı yapabilmeleri adına uygun koşullar sağlamıştır (Keyder, 1981, s. 7-8; Kazgan, 2012, s. 136; Clarke, 1988). Yani Dünya petrol bunalımı Türkiye gibi ülkelere

ithal ikameci birikim rejiminin ve bu model doğrultusunda yapılmış olan uyum politikaların geçerliliğini kaybettiği bir dönem yaratmıştır.

Petrol krizi neticesinde ekonomik anlamda zor durumda kalan gelişmekte olan ülkeler için borçlandırılma yoluna gidilmiştir. 1978 yılında Peru, Arjantin, Türkiye gibi ülkeler borçlarını ödeyemez seviyeye ulaşmıştır. 1979 yılında vuku bulan ikinci Petrol Krizi akabinde Türkiye’de 1980 darbesi öncesi ciddi bir borç sorunu ortaya çıkmıştır (Kazgan, 2012, s. 137).

4.1.1.2. 3 ve 4. Beş Yıllık Kalkınma Planları (1973-77, 1979-83)

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) 1973 yılının ocak ayında yürürlüğe girmiştir. Bu kalkınma planı matematiksel bir modele dayandırılmış ve bu modelden türetilen veriler kalkınma planının temelini oluşturmuştur. AET ile 1963 yılında imzalanan ve 1964 yılında yürürlüğe giren Ankara Antlaşmasının maddelerini daha somut bir hale getiren Katma Protokol uyarınca, bu antlaşma başlangıç olarak alınacaktır. Antlaşmanın devamından itibaren 22 yıllık süre zarfında gümrük duvarlarının kaldırılması hedeflenmiştir. Bu açıdan bakıldığında yapılan kalkınma planları, tüketim malları yerine ara mallar ve yatırım mallarının üretiminin ağırlık kazandığı, hızlı sanayileşme hedefini benimseyen bir sanayi yapısına ulaşmayı amaçlamıştır.

CHP, 1974 yılında, koalisyon hükümetini MSP ile kurarken, iki mühim hedefi ülke ekonomisinin gündemine koymuştur. CHP’nin belirlemiş olduğu hedeflerin ilki köykent ikincisi ise halk sektörü olmuştur. Köykent hedefi kırsal alanda yeni bir yerleşmeyi amaçlamaktadır. Halk sektöründe ise mülkiyet kavramı yaygınlaşacak ve özel ve kamu mülkiyet yanında halk toplulukları doğacaktır. CHP kendi programının 88. sayfasında bu durumdan bahsetmiş ve “kurulu yerleşim merkezlerinden biri de köykent olarak seçilebilir” demiştir (Tokgöz, 2007, s. 96).

Kalkınma planlarının üçüncüsü olan planda özellikle önceki planların bir analizi ve değerlendirmesi yapılmıştır. Bu yüzden aksaklıklar belirlenmiş ve bu aksaklıkları giderici hedefler oluşturulmuştur. Bunun içinde iş birliği vurgusu yapılmıştır. Kültürel alanda istenen hedeflere ulaşılmaması bu hedefin sosyal ve ekonomik yapı ile bağdaştırılmamasına bağlanmıştır. Ayrıca özellikle güzel sanatların geliştirilmesi adına sanatçı ve yaratıcı yeteneklerin keşfedilmesi için

faaliyette bulunulması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Müzeciliğin geliştirilmesi ve devlet arşivlerinin yeniden düzenlenmesi planlanmıştır. Tüm bunlara ek olarak milli kültürün tanıtılması ön plana alınmıştır (Büyükşalvarcı, Şapıcılar & Bayrakçı, 2016, s. 190). Bu planda özellikle kırdan kente göç dalgası üzerinde durulmuştur. Çünkü göç aynı zamanda kültürün de farklılaşması anlamına gelmektedir. Bu plan ile hem kır hem kent kültürünün bir arada yaşaması ve yok edilmemesi üzerinde önemle vurgu yapılmıştır. Maddi ve manevi kültür unsurlarını koruyan ve kollayan herkesin ve her kurumun destekleneceği belirtilmiştir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı neticesinde istenilen hedeflere tam anlamı ile ulaşamamıştır. Elbette ki bu durumun oluşmasında dünya petrol krizi, OPEC'in 4 katına çıkardığı ham petrol fiyatları, bu durum neticesinde artan enerji maliyetleri, Kıbrıs sorunu neticesinde savunma harcamalarının artması temel sebepler olarak gösterilebilmektedir (Yentürk & Kepenek, 2008, s. 196).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanırken, üniversitelerin 1979 yılına değin duruma ilişkin olarak artan talebi karşılamakta yetersiz kaldığı bununla birlikte ortaöğretim mezunu olan kişilerin eğitim sisteminin dışına itildiği ve tüm bu sebeplerle nüfusun önemli bir bölümünün gerekli hizmeti alamadığı tespit edilmiştir. Üniversiteye giriş için yapılan sınavın fırsat eşitliği ilkesini zedelediğinin üzerinde durulmuştur. Bu duruma neden olarak ise ortaöğretim kurumlarındaki nitelik farkları, ailelerin gelir seviyesinde farklılık ve kurs sayısı gösterilmektedir (DPT, 1979, s. 449).

4.1.1.3. 24 Ocak Kararları

24 Ocak ekonomik kararları Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. 24 Ocak kararlarının akabinde yaşanan sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi çöküntüler bu kararların etkisi ile gerçekleşmiştir. 24 Ocak kararlarından sonra serbestleşme, ticarileşme ve özelleştirme kavramları gündelik hayatımıza girmiştir. Bu durum günümüze değin etkisini sürdürecektir sürecin başlangıcı olmuştur.

Demirel hükümetinin 24 Ocak tarihinde almış olduğu ekonomik istikrar kararları, Türkiye'nin kaderini belirlemiştir. Çünkü Türkiye özellikle 1970'li yılların ortalarından itibaren çok zorlu bir sınavdan geçmiştir. Döviz darboğazı bu

dönemde kendini göstermiştir. Aslında bu durum Türkiye’de gelenekselleşmiştir. Şöyle ki radikal kararlar ancak hükümetlerin zorda kaldığı dönemlerde ortaya çıkmaktadır. 24 Ocak istikrar kararları da bu durumun bir yansıması şeklindeydi. Kriz dönemi Özal başkanlığında oluşturulan ekip ile sağlanmaya çalışılmıştır. Elbette ki birçok istikrar paketi tartışılmıştır. 24 Ocak kararları bu çabanın son noktası olmuştur. “Piyasa sistemi ve liberalleşmeye” geçiş hedeflerinde yer alan bu sistem ile yeni stratejilerin sinyali verilmiştir (Erçel, 2007, s. 1).

Aslına bakıldığında, Bakanlar Kurulu’ndan 24 Ocak günü geçecek olan ekonomik programdan herkes bihaberdi. Ekonomide istikrarı sağlamayı hedefleyen kararlar sırasıyla okundukça herkes bu alınan kararları şaşkınlık içerisinde karşılamıştır. Devalüasyon ilk alınan karar olmuştur ki bunun neticesinde de ağır zam oranları bu durumu peşi sıra takip etmiştir.

12 Eylül 1980 askeri darbesi, alınan bu kararların uygulama alanı bulabilmesi adına olumlu bir durum yaratmıştır. Özellikle, tüm siyasi partilerin yasaklanması, sendikaların kapatılması, ekonomik anlamda muhtemel muhalefeti ortadan kaldırmış olup, 24 Ocak Kararları toplumsal anlamda herhangi bir muhalefetle karşı karşıya gelmeden yürürlüğe girmiştir (Erdem, Şanlıoğlu & İlgin, 2009, s. 178).

24 Ocak kararlarının ardından ilk iş olarak temmuz ayı içerisinde banka faizleri serbest bırakılmıştır. Bu durumun bir neticesi olarak her köşe başında bir banker türemiştir. Bu durum da Banka- Banker çatışmasının ve rekabetinin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bono ve çek karşılığında, bankalar, vatandaşlardan para temin etmeye başlamışlardır. Uzun vadeli yatırımları kısa vadeli para toplama hamlesi ile gerçekleştiren bankerler zor durumda kalmıştır. Bülent Ulusu hükümetinin Maliye Bakanı Kaya Erdem, tüm bu durumlar vuku bulurken, vermiş olduğu demeçte, vatandaşlar eğer ki bankere para yatırmış ise kumar oynamış olurlar söylemi ile halk arasında kısa süreliğine de olsa panik yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Vatandaş bu söylem neticesinde bankerlere koşmuş ve parasını talep etmiştir ki bu durum bankerlerin batmasına veya panik halde paraları alarak kaçmasına yol açmıştır. 900’e yakın banker, bu söylemden sonra batmıştır (Çölaşan, 1984, s. 89).

Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı istikrar programı 24 Ocak kararlarıdır. Bu ekonomik program iki ana eksen etrafında IMF ile yapılan standby anlaşma çerçevesinde oluşturulmuştur. İlk eksen kısa dönemli makroekonomik istikrar programları, ikinci eksen ise neticesi daha uzun vadede görülecek olan yapısal uyum reformlarıdır (Doğruel & Doğruel, 2005, s. 194).

24 Ocak kararlarıyla esas itibarıyla dış kaynak açığını kapatmak, yüksek enflasyonu önlemek, üretimin gelişmesini engelleyen girdi azlığının ve mal üretimindeki tıkanıklıkları gidermek ve ekonomik faaliyetleri tekrardan işler hale getirmek, kaynaklar tahsis edilirken daha etkin ve verimli kaynakların kullanılması için politika değişikliklerinin yapılması hususlarını ön görmüştür (Akalin, 2000, s. 107; Doğruel & Doğruel, 2005, s. 194).

Fiyat istikrarının sağlanması, sıkı para politikasının uygulanması, enflasyonun durdurulması, tarım ürünlerinde taban fiyatlarının belirlenmesi, enflasyonu önleyecek ölçüde Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ürünlerinin düzenlenmesi, akaryakıt fiyatlarının düzenlenmesi, kamu harcamaların en asgari düzeyde tutulması neticesinde de serbest piyasa ekonomisine geçiş 24 Ocak kararları ile belirlenen temel hedefler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan bakıldığında aşırı borçlanma ve ödemeler dengesi problemlerinin önüne geçebilmek adına askeri yönetim eli ile liberalleşme ve istikrar sağlama yolu seçilmiştir. Ekonomik anlamda hat safhaya çıkan problemler 24 Ocak kararlarının uygulanmasının yolunu açmıştır. Bu kararlardaki asıl amacını piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak yani devlet müdahalesinin en alt seviyeye indirilmesi oluşturmaktadır. Özel kesimin elinde kaynakların daha etkin kullanılacağı fikri ön plana çıkmaktadır. Amaç ihracatın artırılması yolu ile uluslararası piyasalarda varlık göstermektir. Devamlı hale gelen devalüasyonların akabinde dış ticaret hedeflerine ivedi bir biçimde ulaşılmış böylelikle de hem ihracat hem de ithalat değerlerinde artış kaydedilmiştir. Program ile ekonomi canlanma sürecine girmiştir (Parasız, 1998).

Bu ekonomi paketi IMF onayının garanti altına alınması için serbestleşmeyi öngören maddelerden oluşuyordu. 24 Ocak kararları olarak alınan bu önlemler IMF ve DB dışında Türk iş insanlarının da desteğini almıştır. Onay alan bu kararlar

zinciri uygulanmaya gelindiğinde çok başarılı olduğu söylenemez (Kepenek & Yentürk, 2005, s. 62). Çünkü Türkiye siyasi anlamda kargaşa içinde bulunduğu bir dönemin içerisindeydi. 12 Eylül darbesiyle birlikte Turgut Özal öncülüğünde İstikrar paketinin ilk aşaması uygulamaya konulmuştur. Özal genel yapı itibariyle Batı yanlısı olup serbest piyasanın işlerliğine sonuna kadar inanıyordu. Nitekim Özal bir müddet sonra hükümette başbakan sıfatıyla yer alacak ve serbestleşme idealini her fırsatta dile getirecektir (Kazgan, 2009, s. 120).

4.1.2. Toplumsal Sebepleri

Kenan Evren'in ifadesiyle, 12 Eylül darbesinin amaçları ülke bütünlüğünün korunması, milli birlik ve beraberliğin sağlanması, kardeş kavgası neticesinde olayların büyüyerek bir iç savaşa dönüşmesinin önlemesi, devlet otoritesinin yeniden inşa edilmesi ve demokratik sistemin düzgün işlemesine engel olabilecek sebeplerin ortadan kaldırılması hedefleri göz önünde bulundurulmuştur. Darbe neticesinde Hükümet ve Parlamento feshedilmiştir. Aynı zamanda Parlamentoda yer alan vekillerin dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Darbe toplumsal yaşamın tüm düzenini derinden etkilemiştir.

12 Eylül darbesine neden olan toplumsal sebeplerin başında toplumun ayrım gözetmeksizin her noktasında baş gösteren sağ ile sol arasında vuku bulan ideolojik kutuplaşma ve bu durumun neticesinde yaşanan şiddet olaylarıdır. Terör ve aşırı sol ve sağ grupların salt birbirine karşı değil toplumun tanınmış simalarına karşı da cinayet işlemesi toplumda korku ikliminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ciddi boyutlarda toplumun kaygı düzeyi yükselmiştir. Bu kaygının baş nedeni de gösterilen tüm özveriye rağmen terörün kontrol altına alınamamasıdır.

Toplumsal hayat içerisinde önemli bir yer tutan üniversiteler, toplum ve siyaset arasında köprü ve uzlaşma ortamı yaratmak bir yana kendi rutin meselelerini çözmekte bile zorlanır hale gelmişlerdir. Bu duruma belki de en güzel örnek Ege Üniversitesi'ndeki seçimlerde rektörün altı ayın sonunda seçilebilmesidir. Üniversiteler çatışmalara ev sahipliği yaptığı için gerçek işleri olan bilim üretme noktasında kısır kalmışlardır. Çok sayıda üniversite açılmasına rağmen, üniversite kapılarında kuyruklar oluşturan genç bir nesil meydana gelmiştir. Gerek akademiler gerek üniversiteler gerekse de yüksekokullar ayrı ayrı yasalarla yönetilmiş, üniversiteler arası birlikte hareket etme ve iletişim çalışma sahaları şahısların

inisiyatifine bırakılmıştır (TBMM, 2012, s. 14). Tüm bu durumlar topyekûn bir biçimde değerlendirildiğinde 1980 askeri darbesinin toplumsal ayağını oluşturduğu görülmektedir.

4.1.2.1. Kıbrıs Barış Harekâtı

Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 1980 darbesinin üzerindeki etkileri açısından sorunun tarihsel gelişimine bakmak faydalı olacaktır. 1960 yılında Kıbrıs'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte adada süregelen İngiliz egemenliği sona ermiştir (Efe, 2005, s. 8). Her ne kadar cumhuriyet ve bağımsızlık ilan edilmiş olsa da Yunan hükümeti tüm bu gelişmelerden hoşnut olmamıştır. Anlaşmayı geçici olarak kabul ettiklerini her fırsatta dillendirmişlerdir. Fakat başta anlaşmaların ihlali ile başlayan gelişmeler, 1961 yılından sonra Enosis⁷ yanlısı EOKA'nın şiddet eylemlerinin artması ile devam etmiştir (İsmail, 1998, s. 72).

Yunan hükümetinin ve Güney kesimin amacı adada yaşayan Türklerin yok edilmesidir. Bu nedenle “Akritas Planı” adı verilen bir plan ortaya konulmuştur. Birçok saldırı gerçekleştirilmiş ve birçok Türk hayatını kaybetmiştir. Hatta olayların büyümesinin ardından savaş uçakları ihtar mahiyetinde uçuşlar gerçekleştirmişlerdir. Sadece Lefkoşe merkezde değil kırsal alanlarda da çatışmalar meydana gelmeye başlamıştır. Rumlar Ayvasıl'da büyük bir katliam gerçekleştirmiştir. Bunun üzerine Kıbrıs'ın seçim yolu ile başa getirilmiş olan Cumhurbaşkanı Makarios garanti anlaşmasını iptal etmiştir. Devam eden çatışmalardan kaçan Türklerin çoğu büyük Türk köylerine göç etmek zorunda kalmıştır. Bunun akabinde Makarios Rusya ile anlaşma sağlayarak adaya silah taşımıştır. Bu sırada yaklaşık 5000 kişilik bir ordu oluşturulmuştur. 1964 yılında çatışmalar olağan seyrinden koparak şiddetli bir biçimde artmaya başlamıştır. Tüm bu gelişmelerden sonra TBMM Kıbrıs'a artık müdahale etme kararı almıştır. BM Güvenlik Konseyi ise tüm bu olaylara sessiz kalmamıştır. Adaya barış gücü göndermiştir. Diplomatik temaslar neticesinde bir sonuç alınamadığı için Türkiye

⁷ Yunan Megali İdea'sının ana hedefi olan Enosis Kıbrıs adanın Yunanistan ile bir bütün hale gelmesi anlamına gelmektedir. Bu sorun günümüzde de devam etmektedir. Kıbrıs sorununun ana nedeni Enosis çabasıdır. Bu çaba aslına bakıldığında “Yunan milleti” oluşturma çabasının bir parçasıdır (Yellice, 2012; Göktürk, 2008; Orhun, 2021; Arıcıoğlu, 2023).

müdahale planlamıştır. Fakat “Johnson Mektubu”⁸ olayı patlak vermiştir. ABD Türk hükümetinin Kıbrıs’a müdahale etmesini istemediği için bu mektubu göndermiş ve Türk hükümetine müdahale konusunda bir anlamda uyarı vermiştir. Döneme bakıldığında Türk hükümetini bu mektup çok şaşırtmıştır. Çünkü Truman Doktrini ile olumlu seyreden ilişkiler artık bu mektup neticesinde geride kalmış sayılıyordu. Türkiye yine de bu mektuba çok sert cevap vermemiş ve mektubu ılımlı bir biçimde karşılamıştır (Yılmaz, 1998, s. 275).

27 Mayıs’tan 12 Mart’a kadar muhalefette olan partiler Kıbrıs konusunda çok sert tutum sergilemişler fakat iktidara gelince bu sert tavırlarından eser kalmamıştır. Kıbrıs adasına olan talepler daha çok iki topluluğun coğrafi temelde federasyon oluşturması şeklinde olmuştur. AP ve CHP’ye bakıldığında hemfikir oldukları husus adanın Türkiye’ye bırakılmayacağı yönündeydi. Artık Ada sadece Yunanistan ve Türkiye arasında bir sorun değildi. Bu nedenden ötürü iki toplumlu federasyon fikri ön plana çıkmıştır.

Türkiye’yi bertaraf edemeyen Makarios özellikle Johnson mektubundan sonra 1974 yılına kadar adadaki Türklere sosyal ve ekonomik baskılar uygulamıştır. Özellikle asimilasyon politikası yavaş da olsa işe yaramaya başlamıştır. Fakat EOKA’cıların bu yavaş ilerleyen politikalara itimadı ve sabrı kalmamıştır. Ayrıca Yunanistan’da albaylar cuntası hala yönetimi elinde tutmaktaydı. Enosis için izlenecek yol hususunda Yunan Cuntası Makarios ile benzer düşüncede değildi. Yunanlı subayların komutasındaki Rum Milli Muhafız Ordusu, 15 Temmuz 1974 tarihinde, Makarios karşıtı bir darbe gerçekleştirmiştir. Darbe sonrasında ise EOKA’cı Nikos Sampson cumhurbaşkanlığı görevine getirilmiştir. Darbenin asıl hedefi Türkleri imha ederek kısa bir süre zarfında Enosis’i gerçekleştirmektir. Türkiye darbe karşısında ivedi bir biçimde diplomatik girişimlere başlamıştır. Bülent Ecevit, darbeyi fiilen de olsa destekleyen ve Kıbrıs Cumhuriyeti’nin anayasasını ortadan kaldıran Yunanistan ile görüşmeye gerek duymamıştır. Bülent

⁸ Türkiye 5 Haziran günü müdahale için hazırlık yaptığı esnada ABD Başkanı Johnson harekâta engel olabilmek adına dönemin Başbakanı İsmet İnönü’ye tarihe Johnson Mektubu olarak geçen bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Türkiye’ye ABD tarafından verilmiş olan silahların kesinlikle Kıbrıs’ta kullanılmayacağı belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye’ye karşı SSCB’nin herhangi bir müdahalesi olduğunda NATO’nun yardımını bulunmayacağı beyan edilmiştir. Türkiye bu mektup yüzünden harekâtı 10 yıl sonra yani 1974 yılında gerçekleştirmiştir (Bozkurt, 2014; Alptekin & Özer, 2020).

Ecevit diğerkarantör ÷lke olan İngiltere ile müdahale hususunda görüşme yapmıştır. İngiltere olaya müdahale edilmesi noktasında çekimser kalmıştır. Türkiye ise çekimser kalmayarak Garanti Anlaşmasının tanımış olduğı haklar neticesinde tek başına müdahale hakkını kullanmaya karar vermiştir (Yılmaz, 1998, s. 276).

Türkiye yapmış olduğı garanti anlaşmasına dayanarak, Kıbrıs’a müdahalede bulunmaya karar vermiştir. Fakat Ecevit hükümeti garantör olan İngiltere ile görüştüğı zaman gereken desteğı bulamamıştır. Çünkü İngiltere olayın BM ve NATO gibi güçlerin denetiminde bir sonuca bağlanması yönünde bir tavır sergilemiştir. Türkiye Kıbrıs Adasına İngilizlerin desteğı olmasa da müdahale edeceğı izlenimini vermişse de İngiliz yetkililer buna pek ihtimal vermemiştir. ABD’de aynı şekilde Yunanistan’ın herhangi bir müdahalede bulunacağına ihtimal vermemiştir. Nitekim 1974 yılının 22 Temmuz günü Türkiye karadan ve havadan olmak üzere adaya çıkartma yapmıştır. Bu dönemde Türk hükümeti adaya yaklaşık olarak 40 bin asker ve 300 civarı tank çıkarmıştır.

Yapılan bu çıkartmaya Kıbrıs Barış Harekâtı adı verilmiştir. Bu çıkartma Ecevit’i iyice efsaneleştirmiştir. Bu harekâtın gerekçesi olarak faşist Yunan yönetiminin Türklere karşı uygulamak istediğı etnik temizlik gösterilmiştir. Ecevit her ne kadar değinildiğı gibi Londra’ya gidip konuşsa da gerekli desteğı görememiştir. Yine de Ecevit yapmış olduğı iki harekâtla adanın %35’lik kısmında hâkimiyet sağlanmıştır. Ecevit ÷lkeye geri döndüğünde ÷lke de bir barış havası hâkimdi. Kıbrıs Barış Harekâtı’nın kısmi başarısı halkı memnun etmişti. İktidarda yeni krizlere gebeydi. Şöyle ki Erbakanlı MSP Adanın tümüyle ilhak edilmesini istiyordu. Bu durum, Erbakan’ın Kıbrıs Fatihi olarak adlandırılmasına sebep oldu. Erbakan’la arasındaki bu sıkıntılı dönemden Ecevit ancak seçimle çıkabileceğı düşüncesindeydi. Ecevit’in kendine duyduğı güven ne yazık ki işe yaramadı. Çünkü 1961 Anayasasına göre parlamentonun görev süresi dört yıldır. ABD’de bu harekâttan sonra Türkiye’ye silah ambargosu uygulamıştı. Bu ambargo Türkiye için zorlayıcı bir nokta oluşturmuştur. Lakin bir müddet sonra ABD temsilcileri Kıbrıs’taki Türk tutumu karşısında yumuşamıştır. Asker ile Ecevit’in arası bu harekât sonucunda iyice düzene girmiştir. Elbette ki bu durumdan koalisyon ortağı olan Erbakan hoşnut olmamıştır (Hale, 1996, s. 189).

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı, Türk sivil-asker ilişkilerinde bir kırılma noktası olmuş ve TSK'nın hem kamuoyu nezdindeki itibarı hem de siyasetteki kurumsal ağırlığı belirgin biçimde artmıştır. Harekâtın başarılı olması, orduyu yalnızca iç güvenliğin değil, dış tehditlere karşı da ulusal çıkarların koruyucusu olarak yeniden tanımlamıştır (Hale, 1996, s. 208). Bu durum, özellikle 1970'lerin siyasi istikrarsızlığı ile kıyaslandığında, orduyu “etkin, birleştirici ve düzen sağlayıcı” bir güç olarak yüceltmıştır (Heper & Güney, 1996, s. 623). Harekât öncesinde Başbakan Ecevit ile Cumhurbaşkanı Korutürk arasında yaşanan yetki tartışmaları, sivillerin karar alma süreçlerindeki zayıflığını gözler önüne sermiş ve bu zafiyet askeri aktörlerin müdahale kapasitesini artırmıştır (Ahmad, 1995, s. 153). Operasyon sonrasında uygulanan Amerikan silah ambargosu ve uluslararası izolasyon süreci, dış politika ve güvenlik konularında askerî bürokrasinin etkisini daha da pekiştirmiştir. Bu gelişmeler, TSK'nın hem kurumsal özgüvenini hem de siyasetteki vesayet rolünü güçlendirerek, 1980 askeri müdahalesine zemin hazırlayan yapısal ve ideolojik temelleri derinleştirmiştir (Heper, 2005, s.158).

4.1.2.2. Toplu Sözleşmeler, Grevler ve Lokavtlar

Türkiye’de çalışanların bilinçlenmesi, örgütlü bireyler haline gelebilmesi ve haklarını koruyabilmesi anlamında sahip oldukları haklarını öğrenebilmeleri İkinci Dünya Savaşı sonrasına rastlamaktadır. 5 Haziran 1946 tarihinde Cemiyetler kanunu değiştirilmiş, bu da işçilerin ivedi bir biçimde sendika kurmasının önünü açmıştır (Işıklı, 2005, s. 483). Bu kanun ile sendikaların siyaset dışında kalmalarını öngörülmüş ve grev hakkı tanınmıştır (Hekimler, 2015, s.130).

Özgürlükler anlamında en özgürlükçü anayasa olarak tanımlanan 1961 Anayasası’nda grev hakkı ve sendika kurma hakları anayasal güvence altına alınmıştır. 1963 yılında toplu iş sözleşmesi ve sendikalar kanunu, grev ve lokavt kanunu çıkarılmış, böylelikle bir baskı grubu olarak işçi sendikaları ortaya çıkmıştır. Kanun içerik anlamında sendikaların siyaset faaliyette bulunmalarının önüne geçmemiş; fakat partilerden yardım alınmasını veya onlara yardımda bulunulmasını, sendikanın bir partinin örgütü içinde yer almasını ve bir siyasal partiyle aynı isimde meslek kuruluşları kurmasını yasaklamıştır (Hekimler, 2015, s.131).

Bu dönemde, özellikle, siyasi parti sendika ilişkileri Türk sendikacılığında, bütün partilere eşit mesafede durmayı amaçlayan “partiler üstü politika” izlenmesi, partilerin liderliğinde sendikaların oluşturulması veya sendikaların liderliğinde işçi sınıfının kendi partisini oluşturarak bağımsız bir biçimde siyasallaşması, sendika kökenli parti liderlerinin seçimlerde aday gösterilmesi biçiminde vuku bulmuştur (Mahiroğulları, 2011, s. 8).

1967 yılında Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile ilintisi olduğu belirtilen kişilerin liderliğinde kimi sendikalar, Türk-İş’in Demirel hükümeti ile iş birliğine karşı çıktıkları için ki bunun temel nedeni hükümetin sağa kayması olarak belirtilmiştir, konfederasyon ile bağlantılarını koparma yolunu seçmişlerdir. Fakat esas kopuş, Paşabahçe Cam ve Şişe Fabrikası’nda meydana gelen bir grevi desteklemeyi kabul etmemesi üzerine olmuş ve çok kısa bir zaman dilimi içerisinde sendika hareketi DİSK ve Türk-İş olarak ikiye ayrılmıştır. Böylelikle Türk-İş’ten sonra farklı bir sendika olarak DİSK ortaya çıkmıştır (Zürcher, 2013, s. 393).

23 Haziran 1970 tarihinde, “milliyetçi sendikacılık” anlayışını benimseyen aynı zamanda emek-sermaye barışını benimseyen, sınıf sendikacılığına karşıt olarak Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) kurulmuştur. MİSK, siyasal anlamda bakıldığında MHP çizgisinde bir idealin savunucusu konumundadır. Hatta MHP simgesi olan Dokuz Işık’ın kendileri için yol gösterici olduğunu her fırsatta dile getirmişlerdir (Mahiroğulları, 2011, s. 9).

Bu dönemdeki önemli olayların başında Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) direnişi gelmektedir. 1976 yılında gerçekleştirilen bu direnişte DGM’nin yeniden kurulması engellenmek istenmiştir. Aslında DGM’lerin kuruluş yasası Anayasa mahkemesi tarafından iptal edildiği için DGM’lere işlerlik kazandırılması hedeflenmiştir. Bu durum tepki ile karşılanmıştır (Mahiroğulları, 2005, s. 243).

DİSK yöneticilerinin düşüncesi, DGM’lerin demokratik özgürlükleri kısıtlayan yapısı ile işçi sınıfını etkisiz hale getirdiği fikri etrafında birleşilerek bir dizi eylem kararı almıştır. DGM’nin yeniden canlandırılma çabası olduğu görüşünde birleşen DİSK, 1976 yılını “genel yas” ilan etmiştir. Her gün öğleden sonra sessiz yürüyüşler ve mitingler yapabilmek için işçilere izin verilmiştir. Taksim anıtına çelenk koyulmuş ve Türkiye çapında işçiler üretimi durdurmuştur.

Sonrasında yapılan direnişlere farklı il ve ilçelerden işçiler de destek vermişlerdir. Bu direniş işveren üzerinde yoğun bir baskının oluşmasına yol açmıştır. İşverenler de bu direniş neticesinde birçok temsilciyi işten çıkarmıştır. Buna istinaden DİSK yönetim kurulu işçilerin tekrar iş başı yapması için karar almıştır. Bu eylem zinciri işe yaramış, DGM'lerin işlevi sona ermiştir. DGM direnişi, periyodik süreli, kısa sürede sonuç alınan ve genel grev niteliği taşıyan bir eylem olarak tarihteki yerini almıştır (Koç & Koç, 2008, s. 635).

1977 yılının en önemli olayı kuşkusuz, günümüzde de hala faillerinin bulunamadığı Taksim'de kalabalığın üstüne açılan ateş neticesinden 36 kişinin yaşamını yitirdiği 1 Mayıs gösterisidir. DİSK, 1 Mayıs olaylarını kınayan bir açıklama yapmıştır. Bunun karşılığı olarak Türk-İş DİSK'i tavrından dolayı eleştirmiş, olayın tüm sorumluluğunu DİSK'e yüklemiştir (Göktürk, 2020, s. 334).

DİSK'in yapmış olduğu "Faşizme İhtar Eylemi" grev niteliği taşıyan bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 1978'deki İstanbul Üniversitesi eylemi temel alınarak bu tarz yıkıcı eylemlerin protesto edilmesi yoluna gidilmiştir. Bu eyleme altı yüz bin işçi katılım sağlamıştır (Güzel, 1980, s. 251). İstanbul, Ankara ve İzmir illerinde 20 Mart 1978 tarihinde başlayan eylem neticesinde belediye hizmetleri tamamıyla durdurulmuştur. Bunun neticesinde su ve elektrik kesintileri yaşanmıştır. Bu eylem daha fazla, genel turizm, maden, gıda ve lastik gibi sektörlerde etkili olmuştur. DİSK'in bu kısa süreli iş bırakma eylemi hükümet nezdinde hoş karşılanmamış, eylemin yasaya aykırı olduğu belirtilmiştir. Bunun akabinde Tarım Satış Kooperatifleri (TARİŞ) olayları meydana gelmiş, yaklaşık olarak bir ay sürmüştür. Eylem TARİŞ genel müdürünün değişmesi ile son bulmuştur (Özhazinedar, 2024, s. 78).

I. Milliyetçi Cephe (MC) Hükümeti'nde, çalışma bakanı olarak görev yapan Ahmet Tevfik Paksu, işçi sendikaları ki bunlar MSP ideolojisine sahip işçi sendikaları kurulması adına 1976 yılında ön çalışmaların başlatıldığını açıklamıştır. Hak-İş "İslami sendikacılık" anlayışını benimseyen MSP'nin öncülüğünde 22 Ekim 1976 tarihinde Ankara'da kurulmuştur (Mahiroğulları, 2011, s. 13).

Görüldüğü üzere kurulan sendikalar, kendi ideolojik düşünce tarzını devlette baskın bir biçimde kabul ettirebilmek için çaba sarf eden partiler ile bağlantılı bir

biçimde hareket etmişlerdir. DİSK, MC Hükümetleri ile yakın ilişki içerisinde bulunmuştur. DİSK, CHP'ye yakınlaşmış ve doğal olarak da seçimlerde CHP'yi desteklemiştir (Çelik, 2010, s. 51). 1971-1974 yılları arasında DİSK, devlet politikaları ile uyum sağlayamamıştır. Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesi sonrası DİSK'in göstermiş olduğu tavır bu durumun en güzel örneği olarak kabul edilmektedir. Fakat 1975 yılı itibari ile DİSK, devlet nezdinde bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. DİSK, 1971–1975 yılları arasında CHP ile yakın temasta bulunduğu için süreç içerisinde sosyalizm ile bağını koparmış gibi bir algı oluşmuştur (Koç & Koç, 2008, s. 639).

4.1.2.3. Köyden Kente Göç Olgusu

İkinci Dünya Savaşı esnasında başlayan bu düzensiz göç dalgası zamanla yerini gecekonduculuk faaliyetlerine bırakmıştır. Gecekonduculuk faaliyetleri çok yüksek oranda artış göstermiştir. DP döneminde göç hareketlerini tetikleyen faktörlerin başında şehir ve köy arasındaki ilişkinin ziraatta makineleşme neticesinde artması gelmektedir. Üretim seviyesi aile işletmesinin çok daha ötesine çıkan köylü, ürününü satabilmek için kasaba ve şehirlere getirmek zorunda kalmıştır. Diğer yandan tam aksine birçok alıcı da ürün satın alabilmek için köye gelmiştir. Yedek parça, akaryakıt ve diğer işletme malzemesi tamiri ve tedariki için şehre gelen köylü şehir ile olan ilişkisini bu yollar ile pekiştirmiştir. Başka bir gösterge olarak ise köylerde berber, kahvehane, bakkal, fırınların açılması gösterilebilmektedir. Makineleşmenin köye girmesi ile köylerde mübadele usulü başlamış ve bu durumun neticesi ile de yeni iş sahaları açılmıştır (Ahmad, 1995, s. 78). Köyden kente göç olgusu köyün iticiliği ve şehrin çekiciliği noktasında da değerlendirilmektedir. Dönemde varlıklı köylüler ki bunların sayısı oldukça azdır gerek ulaşım kolaylığı gerekse de basım ve yayın araçları gibi nedenler ile yoksul köylüler ise iş umudu ile göç olgusunun esasını oluşturmuşlardır (Özer, 2012, s. 192).

1967 yılında hükümet “Toplum Kalkınması” adını verdiği kırsal kalkınması modeliyle faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu modelin kapsamında sosyal, kültürel ve ekonomik şartların geliştirilmesi, ulusun bütününün birleştirilmesi bunun neticesinde de milli kalkınma hedefine tam olarak katkı sağlamaları hedeflenmiştir. Aynı yılın sonlarına gelinirken “her ilden bir ilçenin”, 1977 yılı sonlarına doğru ise

“tüm köylerin” toplum kalkınması hedefleri içerisine alınması planlanmıştır (Akalın, 2021, s. 33).

Traktör kullanılması genişledikçe tarımdaki makineleşme süreci modern tarım araçlarının bağ, bahçe ve tarlalara girmesinde etkili olmuştur. Ekilmesi ve dikilmesi zor olan Doğu Karadeniz yamaçlarına dahi daha çok köylere yakın alanlarda makineleşme gerçekleşmiş ve insan emeği ikinci planda kalmıştır. Bu makineleşme süreci ekonomi ve zaman anlamında pozitif bir durum gibi görünse de kültürümüzün bir parçası olan, birlik ve beraberliği sağlayan imece kültürünün yozlaşmasına sebebiyet vermiştir. Bu noktada tabi ki siyasi karar alma mekanizmasının doğrudan etkisinden söz etmek mümkün değildir. Buradaki siyasi teşvik makinenin alınması için verilen krediler ve belirli ölçüde tarla sahibine temin edilen yakıttır. Devlet bu durumu desteklemek adına tarla sahibine yardım adı altında destekte de bulunmaktadır. Dolayısıyla iş azalırken işsiz sayısı artıyor, çoğalan nüfus iş bulamaz konuma geliyordur. Yani siyaset istikrarlı bir biçimde devam ettirilmezse bu tür sorunlarla karşılaşılması imkânsız değildir. İktidara gelebilmek adına yapılan bu politikalar neticesinde problemler artarak devam etmiş ve bundan negatif yönde etkilenen taraf en nihayetinde halk olmuştur.

“Toprak ve Tarım Reformu Yasası” 1973 yılı itibari ile yürürlüğe girmiştir. Çıkarılan bu yasadaki ana amaç toprağın mülkiyetindeki dağılımın verimlilik ve sosyal adalet çerçevesinde yapılmasıydı. Bu bağlamda Şanlıurfa yasanın uygulandığı ilk ildir. Fakat yine aynı yıl içinde Anayasa Mahkemesi bu yasa iptal etmiştir. Kırsalda bu uygulamaların yürürlüğe girmemesi köyden kente göçün tetiklenmesine sebebiyet vermiştir. Bu ve bunun gibi sebepler arttıkça köyden kente göç hızlanmıştır. Sadece bu durum değil alınan siyasi kararlar, aile içlerinde huzursuzluğa yol açıyor, aileler arazi nedeniyle kavgaya tutuştuğu için kente göç ediyordu. Köyden kente göç ile yeni bir sosyal tabaka ortaya çıkmıştır. Bu kısır döngü nezdinde hükümet bu grubu korumak adına tekrar kararlar almıştır. Gecekondu kültürü oluşmaya başlamış aynı zamanda göçmen kültürü oluşmuştur. Fakat dönemin hükümetleri “şehircilik” ve “köycülük” politikaları nezdinde gerekli atılımları yapamamışlardır (Demirtürk, 2015, s. 159).

1970’li yıllarda, hükümet, toplumun her kesiminde olduğu gibi köyde yaşayan vatandaşlar için de çeşitli alternatifler geliştiriyordu. Coğrafi anlamda

birbirine ulaşım anlamında yakın köyler arasında köy kentler kurularak tam manasıyla bir kent havasının yaratılması neticesinde kırsal kesim gerek maddi gerekse de manevi anlamda yeni ve farklı imkânlar ile tanışmıştı. Böylelikle köyden kente göçün önüne geçilmek istenmiştir. Köy insanı gerek havası gerek suyu gerekse de doğal ortamı ile sosyal anlamda zenginleşecekti (Erdilek, 1983, s. 1032). Bu düzenlemeler, yapılmak istenen değişiklikler için gerekli atmosfer sağlanamadığı için kayda geçememiştir. Bu yüzden de göçler önlenememiş, kırsal nüfus giderek azalmıştır. Genç, dinamik, üretici kırsal nüfus için kırdan kente göç etmek bir gelenek haline dönüşmüştür. Bazı gençler başlık parası bazıları arazi kıtlığı bazıları ise aileler arası husumetten dolayı kırdan kente göç etme ihtiyacı hissetmiştir. Bir de bunlara gençlerin televizyon vasıtasıyla görmüş olduğu hayata özenmesi ve o hayatı medeni yaşam olarak tasvir etmesi eklenmiştir (Demirtürk, 2015, s. 161).

4.1.2.4. Sağ- Sol Çatışması

1965 yılında Alpaslan Türkeş ve arkadaşları Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)'nde yönetimi devralmış, 1969 yılında da parti, MHP adını alarak Türkçü akımın örgütlü siyasal gücü haline gelmiştir (Toker, 1971, s. 158). Parti programı da değiştirilerek Türkeş'in yeni bir toplum düzeni kurma idealine uygun olarak kapitalizm ve komünizmden farklı üçüncü yol veya ülkücü yol şeklinde kavramlaştırılan yüzde yüz yerli ve milli bir öğreti olarak ileri sürülen tezi “dokuz ışıık” doktrini olarak ortaya konmuştur. Bunun devamında sağ gruplar 1973 yılından itibaren legal veya illegal olarak örgütlenmeye başlamışlar, ama genellikle legal alanı tercih etmişlerdir. Ülkücüler kurdukları gençlik örgütleriyle sol örgütlerle sıkı bir mücadele içine girmişlerdir (Yurtaslan, 1997, s. 22).

Ülkücüler, sol örgütlerin faaliyet gösterdiği ve örgütlenmeye gittiği her alanda karşı cephe oluşturmuşlar, arkalarındaki siyasi desteğe de güvenerek kendilerini devletin komünizme karşı tek koruyucusu olarak görmüşler ve 1980 darbesine kadar bu tutumlarını devam ettirerek şiddet faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Önemli ülkücü derneklerine Ülkü Ocakları Derneği, Ülkücü Gençlik Derneği, Ülkü Yolu Derneği, Ülkücü İşçiler Derneği, Ülkücü Öğretmenler Birliği Derneği örnek verilebilir (Alkan, 2002, s. 59). Sağ gruplar içinde şiddet eylemlerine karışan bir diğer grup da özellikle orta öğretim gençliği arasında

yayılmak isteyen ve Akıncılar Derneği'ni kuran İslamcılardır. Akıncılar derneği çoğunlukla Necmettin Erbakan tarafından 1970 yılında kurulan Milli Nizam Partisi (MNP) ve 1972'de kurulan Milli Selamet Partisi (MSP)'ne siyaseten yakın bir oluşumdur. 1977 yılında Akıncılar Derneği bünyesinde Akıncı Liseliler isimli bir örgüt kurup faaliyet yürütmüşlerdir. Sağ gruplar faaliyetlerini özellikle 1977 yılından itibaren iyice arttırmışlardır (Tuşalp, 1987, s. 17).

Öğrenciler, bir yandan iktidar ve muhalefet yanlısı biçiminde ayrılmış diğer yandan ise 1960'lı yıllarda Türkiye İşçi Partisi (TİP)'nin kurulması ile Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun oluşturulması yani siyasallaşma noktasında öncü olmuşlardır. Devrimci Gençlik (Dev-Genç) 1969 yılında kurulmuş, dünya çapında yankı uyandıracak öğrenci hareketlerinin vuku bulmasında ve yaygın hale gelmesinde etkin rol oynamıştır (Özdemir, 2003, s. 260).

Bu sırada, öğrenciler içinde mevcut düzene aykırı, özellikle Latin Amerika deneyiminden hareket eden silahlı mücadeleye dönük yönelimler baş göstermeye başlamıştır. Muhtıranın ardından Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) mensubu, üç kişinin idam edilmesi, birçok solcu militanın cezaevlerine kapatılması ve silahlı eylemcilerin öldürülmesi sol güçlerin genişlemesini önleyememiştir. Sosyalist hareket, 70'li yıllarda daha da fazla bölünmüş ve şiddet gösterilerinin ardı arkası kesilmemiştir. Sosyalist hareket gerek içine girmiş olduğu şiddet girdabı gerekse de entelektüel çevreler üzerindeki etkisinin azalması, 12 Eylül rejimi ile neredeyse yok olma seviyesi ile karşı karşıya kalmıştır.

1960-1971 dönemi Soğuk Savaş'ın en yoğun yaşandığı dönemdir. 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ortamda, Soğuk Savaş'ın ağırlıklı sol propagandası, Rusya'nın komşusu ve ilk hedeflerinden biri olan Türkiye üzerinde çok sarsıcı etkiler yapmıştır. 1960'lı yıllara kadar sokak hareketleri olarak görülen eylemler, örgütlenmiş silahlı eylemlerle desteklenen sol gösterilere dönüşmeye başlamıştı. Üstelik devlet bu şiddet olaylarına hem kurumları hem de yasaları ile hazır değildi. Olaylar 1971 Mart muhtırasına kadar sol ağırlıklı öğrenci ve işçi hareketleri destekli devam etmiştir. Başını Doğan Avcıoğlu'nun çektiği "Yön" hareketi de bu dönemde sahneye çıkmıştır. Yine bu dönemde Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) ve Merkezi Anlaşma Teşkilatı (CENTO)'ya karşı protestolar başlamıştır. 1968'de 6. Filo protesto edilmiş, 1969'da ABD

Büyükelçisinin aracı Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ)'de yakılmıştır. Sağ gruplar komünizm, sol gruplar da ABD ve kapitalizm aleyhtarı gösteriler yapmışlardır (Küçük, 1998, s. 464). Fikir Kulüpleri Abdullah Öcalan'ın da üyesi bulunduğu Dev-Genç'e dönüştürülmüştür. Bunun yanında Türkiye İhtilalci İşçi ve Köylü Partisi, Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi ve Devrimci Doğu Kültür Ocakları gibi Marksist-Leninist ve Maoçu sol örgütler kurulup faaliyete başlamışlardır (Beşirli, 2002, s. 27). Ülkede baş gösteren siyasal şiddet olayları 1971 Mart muhtırasıyla kesilmiş ve tarafların çoğu yakalanmıştır. Hizipleşmeye neden olan sağ ve sol dernekler de kapatılmıştır. Anayasada bazı düzenlemelere gidilmiş ve ülkede huzur ortamı sağlanmaya çalışılmıştır. Bu huzur ortamıyla beraber Almanya'dan gelen işçi paralarının da büyük etkisiyle ekonomide gözle görülür bir canlanma olmuşsa da yeterli olamamıştır.

Geleneksel çatışmaların, sağ sol ayrımı ile bütünleşmesinin en iyi örneğini günümüze de etki eden Ankara Üniversitesinde öğrenci olan Abdullah Öcalan'ın öncülüğünde 1978 yılında kurulan Marksist-Leninist Kürdistan İşçi Partisi yani Kürkçe adının baş harfleri ile okunan PKK oluşturmaktadır. Öcalan tarafından kurulan partinin ana amacı Güneydoğu bölgesini kapsayan bir sosyalist Kürt devleti kurmaktır (Zürcher, 2013, s. 384).

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, 1979- 1980 yılları arasında yaşanan şiddet olaylarının niteliği önemli oranda değişmiştir. Şiddetin salt sağ ve sol aşırıların birbirlerine karşı işledikleri cinayetlerden ibaret olmadığı, tanınmış simalarında cinayete kurban gittiği bir dönem olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. MHP genel başkan yardımcısı Mayıs 1980 tarihinde öldürülmüştür. Bu cinayeti DİSK eski başkanı Kemal Türkler'in cinayeti izlemiş ve eski Başbakan Nihat Erim de öldürülmüştür. Ordu, sıkıyönetim ilan edilmesine rağmen, tam yetkisinin olmadığı kanaatine varmıştır (Zürcher, 2013, s. 384). Şiddet eylemleri artmış bu durumda ülkede iç savaş olduğu izlenimi yaratmıştır. Bir yandan da kitlesel çalışmaların boyutları büyümüş ve böylelikle de ordunun bozuk giden sisteme müdahale etmesine zemin hazırladığı iddia edilmiştir (Kongar, 2008, s. 187).

5 Haziran 1977 tarihinde yapılan milletvekili genel seçiminin en göze çarpan özelliği, geçerli oyların %78,25'inin iktidar olmak isteyen iki büyük partinin elinde

bulunmasına rağmen geriye kalan oyların %21,75'i seçime katılan bağımsızlar ve ideolojik anlamda farklı altı parti arasında dağılımıdır. 1973 seçimlerinde ise, geçerli oyların %63,12'si iki büyük partiye verilmiş, oyların geri kalanı bağımsızlar ve seçime katılan diğer altı parti arasında paylaşılmıştır. Bu bir önceki seçim baz alındığında 1977 seçimindeki durum son derece anlamlı bir gelişmedir. Seçmenler hükümet formüllerine tepki gösterircesine oylarını tek parti iktidarı oluşturma yolunda kullanmışlardır (Demirtürk, 2015, s. 165).

Fakat seçmenin istemiş olduğu tek parti iktidarı gerçekleşmemiştir. Senaryo aynı biçimde başa sararak yazılacaktır. Ecevit'in elleri yine koalisyon hükümeti oluşturmak adına boş kalmıştır. Bu durumun neticesi olarak ise Fahri Korutürk Demirel'e görev vermiştir. Demirel verilen bu görev neticesinde ikinci MC hükümetini AP-MSP-MHP' den oluşturmuştur ki bu hükümet de başarısızlık ile sonuçlanmıştır. Terör ve gerilim hız kesmeden devam etmiş, ekonomik kötü gidiş ülkeyi çıkmaza sürüklemiştir. Ordu için ise artık son perdeye gelinmiştir. Siyasi partilerde çekişme hız kesmeden devam etmiş, sivil kurumlarda kargaşa ortaya çıkmıştır. Tüm bunlar yaşanırken Demirel Genelkurmay Başkanlığı'na kendi düşüncesine yakın bir komutanı getirmek istemiştir. Mevcut durumun da bu hamleye uygun olduğunu düşünmüştür ve mevcut siyasi durumun bir fırsat olduğu kanaatine varmıştır (Uyar & Esen, 2020, s. 50).

İşçi yürüyüşleri ve eylemleri 1970'lerin en önemli olayları olarak karşımıza çıkmaktadır. AP'nin özellikle sendikal haklarda yapmak istediği değişiklikler işçi tarafında büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Çoğu miting kargaşa ortamı içerisinde yapılmıştır. İşçi Partisi bu noktada işlerliğini yitirmiş, "ordu-gençlik el ele" sloganını bir kenara bırakılmıştır. CHP, oluşan yeni konjonktüre uyum sağlamak için CHP'yi ortanın solu olarak ilan etmiştir. Amaç dikkatleri üzerlerine çekmektir. Bu durumdan memnun olmayan CHP üyeleri arasında istifalar görülmeye başlamıştır. Her kesim kendi içerisinde içinde bulunulan durumdan faydalanmaya çalışmıştır. Özellikle devrimciler, darbe beklentisi içerisinde girmişlerdir. Kırsalda ve kentte "gerilla girişimleri" yaşanmaya başlanmıştır. Yani 12 Mart Muhtırasının yaşatmış olduğu ara döneme zemin hazırlanmış olmuştur (Erdilek, 1983, s. 1028).

4.1.2.5. Kahramanmaraş Olayı (Maraş Katliamı)

Toplumların tarihsel anlamda gelişimlerinde önemli dönüm noktaları mevcuttur. Hiç beklenmedik bir biçimde ve zamanda ortaya çıkan krizler (sosyal, iktisadi, idari) bu dönüm noktalarının mihenk taşlarını oluşturmaktadır. Toplumlar, her ne sebeple vuku bulursa bulsun, böyle önemli dönüm noktalarını hafızalarından silemezler. 19-26 Aralık 1978 tarihinde meydana gelen “Kahramanmaraş Olayları” veya birçok kaynakta adı geçen “Kahramanmaraş Katliamı” gerek ulusal gerekse yerel ölçekli önemli etkiler yaratmış ve 12 Eylül darbesinin gerçekleşmesindeki toplumsal bir sebep olarak gösterilmiştir.

Olayın tarihsel gelişimine kısaca değinecek olursak; 1940’lı yıllarda Rus zulmünden kaçarak Türkiye’ye sığınan bir grup Türk’ün, teslim edildikten sonra Türk askerlerinin gözü önünde kurşuna dizilmesi ve bu acı sondan kaçan iki kişinin Türkiye’de Rus ajanları tarafından takip edilişi ve çilelerinin anlatıldığı, Güneş Ne Zaman Doğacak filmi 16 Aralıktan itibaren Çiçek Sineması’nda günde dört seans gösterilmeye başlanmıştır. Bu arada büyük ilgi gören filmin gösteriminin durdurulması aksi halde sinemanın bombalanacağı telefonları gelmektedir (Şendiller, 2007, s. 62). Film gösteriminden önce sağ görüşü yansıtan dergiler satılıp, film esnasında çeşitli sloganlar atılmıştır. 19 Aralık akşamı 857 seyircinin bulunduğu 20.00 seansının ortasında, tahrip gücü yüksek olmayan bir bombanın patlaması sonucu 9 kişi hafif yaralanmış, sloganlar atarak sinemadan çıkan 150-200 kişilik bir grubun attıkları taşlarla sinema yakınındaki PTT binası, CHP İl binası ile polis arabasının camları kırılmıştır. Vali Tahsin Soylu’nun açıklamasıyla, patlamadan sorumlu olarak yakalanan Pazarcık ilçesinden sol görüşlü Salman Ilıksoy tutuklandıktan sonra serbest bırakılmıştır. Akın Kırathanesi Saldırısı 20 Aralık günü Yenimahalle semtinde Alevi kişilerce işletilen ve Alevilerin gittiği Akın Kırathanesinin bombalanması sonucu iki kişinin ağır yaralanmasıyla şehirdeki gerilimin giderek arttığı görülmektedir. İki öğretmenin öldürülmesi 21 Aralık 1978 günü Mustafa Yüzbaşıoğlu ve Hacı Çolak isimli Endüstri Meslek Lisesi öğretmenlerinin okul çıkışında vurularak öldürülmesi, bundan sonra meydana gelecek olayların habercisi niteliği taşımaktadır. Öğretmenlerin her ikisinin de sol görüşlü ve Töb-Der’li olmalarına karşılık biri alevi diğeri ise Sünni olması aslında bu aşamada sorunun bir mezhep çatışması olmadığını göstergesi sayılmıştır (Tüleylioğlu, 2009, s. 43).

Kahramanmaraş olaylarında birçok kişi hayatını kaybetmiştir. Bununla birlikte yüzlerce kişi yaranmıştır. Aslına bakıldığında Kahramanmaraş olaylarını ortamda var olan şiddet hareketlerinden kaynaklanan bir durum olarak görmek doğru bir yaklaşımdır. Meydana gelen bu krizin temel özellikleri, Kahramanmaraş'ta meydana gelen olaylar ile bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Kriz durumunun olaylarda daha önceden öngörülememesi dışsal faktörler bir tarafa bırakılırsa, Çiçek Sineması'nda Güneş Ne Zaman Doğacak filmiyle başlayan kriz durumunun daha evvelden yeterli ölçüde tahmin edildiğini söylemek mümkün değildir. Nitekim iki öğretmen öldürülmelerinden hemen sonra, demokratik kitle örgütlerinden oluşan bir grubun Vali, Emniyet Müdürü ve İl Jandarma Komutanına giderek, ertesi günün olaylı geçeceği endişesiyle tedbir alınmasını istedikleri, Vali ve yetkililerin “Devlet güçlüdür, her olayın üstesinden gelecektir. Önlemler alınmıştır. Vatandaşlar emin olsunlar” diyerek kaygısızca güvence verdikleri her nedense çevre illerden yardım istenmediği gibi durumlar olmuş ve ek olarak da yeterince önlem alınmamıştır. O dönemin olaylarına tanıklık eden İçişleri Bakanı İrfan Özyaydınlı'nın emir subayı Melih Yüzbaşıoğlu'nun, iki öğretmenin öldürülmesinden sonra İçişleri Bakanı Özyaydınlı'nın Kahramanmaraş valisine teleks emriyle cenazelerin törensiz defnedilmesini bildirmesine rağmen bu talimat uygulanmamıştır (Tüleylioğlu, 2009, s. 103).

Kahramanmaraş'ta 19-26 Aralık 1978 tarihinde meydana gelen olaylardan geriye, hayatını kaybeden ve ağır yaralanan yüzlerce insan yanında, kolaylıkla eski haline getirilemeyecek yakılıp yıkılmış bir şehir kalmıştır. Kahramanmaraş olayları korku yaratmış ve 13 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Yaşanan bu gelişmeler 12 Eylül darbesinin habercisi olarak algılanmaktadır. Aslına bakıldığında yaklaştığı an be an izlenen bu olaylarda bir taraftan uluslararası konjonktür diğer taraftan iç siyasette etkin bir kriz yönetiminin yapılamamış olması olayların önlenmesinin önüne bir set çekmiştir. Bu yönüyle “Maraş olayları”, iyi yönetilemeyen bir krizin sonucunda tahribat gücü yüksek bir olay haline dönüşmüştür.

1977-1980 yılları arasında yaşanan şiddet olayları o kadar geniş kitlelere yayılmıştı ki olaylar bazen çığırından çıkıp mezhep çatışmasına bile dönebiliyordu. O dönemde herhangi bir siyasal şiddet hareketi, kolay bir biçimde toplumsal çatışmaya dönüştürülebiliyordu.

4.1.2.6. Kudüs Mitingi

Darbenin gerçekleşmesine zemin hazırlayan mihenk taşlarından birini Kudüs Mitingi oluşturmaktadır. Çünkü aslına bakıldığında TSK artık darbe olayına sadece bir zamanlama meselesi olarak bakmaktaydı. Askerler içerisindeki genel düşünce isteklerinin hükümet nezdinde karşılık bulmadığı şeklindeydi. Ancak güvensizlik ortamında yapılabilecek bir müdahaleden söz edilebilirdi. 27 Aralık 1979 tarihinde kuvvet komutanlarınca imzalanan bir mektup Cumhurbaşkanı'na sunulmuştur. Bu mektupta genel olarak ülkenin içine düştüğü kötü durum ve terör sorunu üzerinde durulmuş ve mevcut problemlerin ancak kolektif bir birliktelik ile nihayete kavuşturulabileceği ifade edilmiştir. Tüm anayasal kurumlar problemleri çözüme kavuşturabilmek adına göreve davet edilmiştir. TSK, bu mektubu kaleme alırken aslına bakıldığında istediği sonucu alamayacağını farkındaydı. Fakat herhangi bir uyarı vermeden müdahalede bulunmak müdahalenin meşruluğuna gölge düşürebilirdi. Siyasi partiler her daim olduğu gibi kısır döngü içine düşmüş olup problemler ile mücadele yolu olarak birbirlerini suçlamayı seçmiş görünüyorlardı. 9 Ocak 1980 tarihinde bir yanda komutanlar diğer yanda ise dönemin Başbakanı Süleyman Demirel bir araya gelmiş ve yaşanan bu süreci değerlendirmiştir. Her ne kadar talepler dile getirilmiş ve kabul edilmiş olsa da CHP ve AP ortak bir hükümet kuramamıştır. Asker daha önce de bu birliktelik talebinde bulunmuştur. Fakat dönemin siyasal ortamı buna uygun olmamıştır. Asker bu durumun gayet farkındaydı. Kudüs'ün İsrail tarafından ebedi başkent ilan edilmesi Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen aleyhine MSP'nin gensoru önergesinin verilmesine sebebiyet vermiş ve Erkmen bakanlıktan düşürülmüştür. Bu durumun hemen ardından 6 Eylül'de Konya'da MSP öncülüğünde organize edilen “Kudüs'ü Kurtarma Mitingi” sırasında atılan bazı sloganlar ve açılan bazı pankartlarla birlikte İstiklal Marşı okunurken bir grubun ayağa kalkmaması rejim karşıtlığı olarak algılanmış ve rejime dönük tehdit olarak nitelendirilmiştir. Her fırsatta parti yetkilileri bu yaşanan hadisenin kışkırtmanın ötesinde bir durum olmadığını dile getirmişlerdir (Dursun, 2005, s. 74).

Ordu, aslında, darbeyi 29 Eylül 1979 ve 11 Temmuz 1980 tarihlerinde gerçekleştirmek için planlar yapmış fakat şartların olgunlaşmasını beklediği için bu planları hayata geçirememiştir (Akça, 2013, s. 184). Doğru zaman olarak kabul ettiği 12 Eylül günü darbeyi gerçekleştirdiğinde, darbeye karşı toplumsal

kesimlerden bir tepki görülmemiştir (Öcal, 2009, s. 5). Tam aksine, vatandaşlar artan terör dolayısıyla, işveren örgütleri ise 1961 anayasası ile verilen her türlü temsil haklarının yasaklandığı ve verilen grev hakları son bulduğu için darbeyi sessiz karşılamıştır. Aynı şekilde üniversiteler, TOBB vb. kurumlar da yayınladıkları bildirilerle darbeye desteklerini dile getirmişlerdir. Bu darbenin kabul görmesinde etkili olan faktörlerden birisi de darbenin toplumun herhangi bir kesimine dönük olmamasıdır (Dursun, 2005, s. 96).

4.1.3. Siyasi Sebepleri

Türkiye’de iki darbe arası hem siyasal mücadele hem de sendikal mücadele bakımından, işçi sınıfının siyasallaştığı, belirli bir sınıf bilincine ulaştığı ve bu konuda deneyimler elde ettiği bir dönem olarak tanımlanmaktadır. Türkiye tarihinde iki darbe arasındaki dönem gerek örgütlenme gerekse de mücadelecilik anlamında söz konusu bilincin yaratılmasındaki en önemli yıllar olarak kabul edilmiştir. Net bir biçimde vuku bulan kutuplaşma ve ayrışma kümülatif bir biçimde ilerleyen sınıf mücadelesi 12 Eylül askeri darbesi neticesinde mühim bir yol ayrımına ulaşmıştır. Yaşanan tüm bu siyaset sendika ilişkilerinde, işçi sınıfı tarafından yapılan grevler ve eylemlerde asıl amaç sınıf bilincinin yaygın hale getirilmesidir. Amaç tüm bu faaliyetleri günlük yaşama entegre etmektir. Sınıf bilinci bu sayede yerleşmiş ve “Hak verilmez, alınır.” ifadesi hem afişlerde kullanılmış hem de slogana dökülmüş olup işçi sınıfı için vazgeçilmez hale gelmiştir.

Gençlik, 1960 yılında meydana gelen 27 Mayıs öncesindeki olayları büyük bir sosyal olay haline getirmiştir. Darbe sonrasında da kimi zaman kesintiler olmuş olsa da etkinlikleri devam etmiştir. Fakat gençler Türkiye’nin önündeki asıl sorunun o yıllarda kalkınma olduğunu belirtmişler ve eğer ki hürriyet, özgürlük olursa ülkenin kalkınacağını her fırsatta dile getirmişlerdir. Fakat 1960’ların ortalarında asıl sorunun hürriyet değil ekonomi olduğunu idrak etmişlerdir. Ekonomik sorunları inceleyip bunlara çözüm bulmak adına çalışmışlardır. Bu çalışmalar neticesinde sömürü ve birtakım çıkar grupları olayları ile karşı karşıya gelmişlerdir. Bu gerçeklik, gençlerin, antikapitalist ve akabinde sosyalist bir çizgiye doğru evirilmelerine neden olmuştur (Karadeniz, 1975, s. 248).

Türkiye’de yaygın olan siyasal şiddet eylemleri aşırı sol örgütlenmeler neticesinde başlamıştır. Siyasal şiddet hareketleri, 1960’lı yılların sonunda filizlenmiştir. 1961 Anayasasının getirmiş olduğu özgürlük ortamının da etkisiyle ülkede işçi sendikaları, siyasi partiler, öğretmen ve öğrenci kuruluşları oluşturulmuştur. Özellikle sosyalist söylemli kişiler, 1961 yılı itibari ile siyasi parti olarak TİP’i, 1965’te de Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF)’nu, öğrenci örgütü olarak 1963’te Fikir Kulüpleri (FK), işçi kuruluşu olarak 1967 yılında DİSK’i, öğretmen örgütü olarak Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS)’nı, kurmuşlardır. FKF, 1969 yılında yapılan olağanüstü kurultayda, ismini değiştirerek Dev-Genç olmuştur. Mihri Belli, Doğu Perinçek ve Zeki Baştımar bu örgütte etkili olan isimlerdir (Çavdar, 2000, s. 180).

Ülkede artan siyasi istikrarsızlık ve özellikle partilerin birbiri ile çekişmelerinin yaratmış olduğu problem boyutu Demirel hükümetinin yaratmış olduğu yapay bir “refah konjonktürü” ile bertaraf edilmeye çalışılsa da başarılı olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Hem yaşanan ekonomik sorunlar hem de 1970’li yıllarda hat safhaya ulaşan farklı gruplar arasındaki gergin ortam istikrarsızlığın derinleşmesinde ve genişlemesinde büyük rol oynamıştır. Kahramanmaraş olayı da bardağı taşıran son nokta olmuştur (Şanlısoy, 2007, s. 203; Boratav, 2005, s. 129).

1977 yılına gelindiğinde, ekonomi iyiden iyiye bozulmuş, şiddet olayları hat safhaya ulaşmış ve tüm bunların akabinde de iç huzursuzluk iyiden iyiye tırmanmıştır. Ülkede var olan siyasi iktidar iyice zayıflamış anarşi ve kaos durumu en ücra kasabalara kadar yayılmıştır. Hükümet önceliği bu kaos ortamının ortadan kaldırılmasına vermiş fakat başarılı olamamıştır (Arcayürek, 1985, s. 23). Toplumu rahatsız eden her türden şiddet olayları artmış ve en önemlisi üniversitelerde eğitim alınamaz hale gelmiştir. Yaşanan olaylar yalnızca üniversiteye değil ortaöğretime kadar yayılmıştır. Tüm bu durumlardan çalışma hayatı da olumsuz etkilenmiş; art arda grevler ve gösteriler çalışma ve üretim dengesini bozmuştur. Böylece zaten sıkıntıda olan Türk ekonomisi tamamen zayıflamıştır. Siyasi temsilin vazgeçilmezi olan siyasi partiler, sürekli birbirini suçlama yarışına girerek halktan iyiden iyiye kopmuşlardır. Tüm bunlar sivil ve resmî tüm kurumların çatışma ve kaos ortamına girmesinde etkili olmuştur. Siyasal arenadaki bu hizipleşme parlamentoya da

yansımıştır. Parlamento neredeyse yemin etme faaliyeti dışında toplanamamış ve etkili kararların altına imza atamamıştır.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursak 1971 muhtırasının akabinde yapılan reformlar kötü gidişatı düzeltememiştir. Türkiye, Muhtıra ve 1980 darbesi arasında gerek siyasal gerek ekonomik gerekse de toplumsal anlamda huzursuzluklar ile boğuşmak durumunda kalmıştır. 1960 sonrası, özellikle ekonomik ve sosyal yaşamdaki gelişmenin sol ideoloji ve türevleri tarafından vuku bulacağına inanan aydın ve bürokrat kesim, 1970’li yıllarda ortaya çıkan refah devleti krizi ile karma ekonomik sistem karşısında daha liberal güçlü bir ekonomi politığıne geçişe şahit olmuştur. 1980’lere gelindiğinde ise daha pragmatist bir evrilmeye doğru giden bürokratik elitler ortaya çıkmıştır. 1980’lerin başı bu geçiş aşaması için gerek siyasal gerek ekonomik gerekse de toplumsal anlamda uygun bir zemin olarak kabul edilmektedir. İki darbe arası dönemin temeli 1961 Anayasası neticesinde atılmış olsa da 24 Ocak kararları ile söz konusu geçiş tamamlanmış ve 12 Eylül darbesi ile de neticelenmiştir (Önder, 2009, s. 17).

70’lerin en belirgin özelliğinin Türk siyasetinin belirsiz, istikrarsız, bölünmüş ve diyalogsuzluk olduğu söylenebilir. 1973 yılından 1980 yılına değin yedi yıl içinde yedi hükümetin görev yapması zaten güçlü ve istikrarlı bir hükümetin mümkün olmadığının kanıtı olarak kabul edilmektedir. Türkiye 1970’li yıllara kutuplaşmış bir ülke konumunda girmiş, ülkenin siyasallaşma düzeyi önceki yıllara oranla artış göstermiştir. CHP karşısında sağ partilerin bir araya gelerek oluşturduğu 12 Nisan 1975 tarihinde MC Hükümeti güvenoyu almasının akabinde görevine başlamış, fakat iki yılı aşkın bir süre zarfında iktidarda olan hükümet zamanında, şiddet olayları son bulmak bir tarafa giderek tırmanmış; Demirel saldırıya uğramış, TRT’de genel müdür krizi yaşanmış ve CHP mitinglerine MC Hükümeti yandaşları saldırmıştır (Uyar, 2001, s. 11). Kriz alanlarına bir de cumhurbaşkanlığı seçimi eklenmiştir. Dönemde Fahri Korutürk’ün görev süresinin dolması, cumhurbaşkanlığı seçiminin, sırf siyasi çıkar için çıkmaz bir yola sürüklenmesi ve hatta hafife alınması da bunalımın tırmanmasına sebebiyet vermiştir.

1980 askeri darbesine giden süreci tahlil edecek olursak karşımıza siyasal güçler açısından bakıldığında farklılaşma, çeşitlenme ve ayrışma çıkmaktadır. Artık

siyaset sadece iki kutup değildi. Sağ ideolojiyi benimseyenler de kendi içlerinde “kristalleşme” fırsatını elde etmişlerdir. İşçi ve işveren örgütlenmelerinin sayısı her geçen gün artmakta, üniversiteler ve özellikle gençler toplum katmanından önemli olarak sayılmaya başlanmakta ve siyaset ile bürokrasi arasındaki çekişmeler hat safhaya çıkmaktadır. Toplumu etkileyen dinamiklerin bu denli yükselişe geçmesi farklı siyasal ve ekonomik ideolojileri benimseyen kişilerin ön plana çıkmasında etkili olmuştur. Alparslan Türkeş, Bülent Ecevit, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Deniz Baykal gibi birçok siyasetçi; Turgut Özal, Hasan Celal Güzel, Attila İlhan, Adalet Ağaoğlu, Yaşar Kemal, Vehbi Koç, Sakıp Sabancı gibi toplumsal yaşamın belirlenmesinde gerek siyasi gerek ekonomik anlamda etkin olan kişiler özellikle bu dönemde öne çıkmışlardır. Yeni oluşan bu kamplaşma döneminde ordu rejimin gerçek savunucusu olarak kendini görmüş ve 12 Eylül darbesine zemin hazırlanmıştır (Birand & Yalçın, 2001, s. 97).

Birand (2000, s.92)’ın bahsettiği üzere ABD’ye göre Türkiye’de istikrarın sağlanması için askerin konumunun güçlü tutulması yapmış oldukları raporlarda da açıkça belirtilmiştir. Birand’ın aktardığı bir anekdot özellikle dikkat çekicidir. NATO Türk Askeri Temsilcisi olan Korgeneral Süreyya Yüksek yaptığı bir konuşmada Türkiye’de sistem sıkıntıya düşerse askerin her şeye rağmen inisiyatif alacağını net bir dille ifade etmiştir. NATO yetkilileri de bu açıklamadan duydukları memnuniyeti dile getirmişler ve komutanların inisiyatif alması gerekliliği üzerinde her fırsatta durmuşlardır. Elbette ki ABD’nin bu yaklaşımı Türkiye’ye ulaşmış ve dolaylı olsa da etkili olmuştur.

1980 yılına gelindiğinde huzursuzluk had safhaya ulaşmış, ülkenin hiçbir yerinde can ve mal güvenliğinin adından bile söz edilemez duruma gelinmişti. Ülke, yasa dışı örgütler ve şiddetin kol gezdiği, ana babaların acı içinde çocuklarının akşam eve dönüp dönmeyeceğini bilmedikleri, yoksulluk ve yokluk içindeydi. Dış ülkelerde de Türkiye’ye güven kalmamış ve devletin şiddet olaylarının üstesinden gelemeyeceği düşünölmeye başlanmıştı (Çakmak, 2012, s. 625). Kimse batmakta olan Türkiye’ye borç veya kredi vermiyordu. Ünlü bir siyasetçinin deyimiyle Türkiye “kırk sente muhtaç” hale gelmişti, ama o da bulunamıyordu. Parlamento en önemli görevlerinden birisi olan Cumhurbaşkanı’nı seçme görevini bile yapamamış ve 22 Mart 1980 tarihinde bu iş için toplanan TBMM 12 Eylül

darbesine kadar Cumhurbaşkanını seçememiştir. Ülkede tam bir otorite boşluğu ve kaos hâkim olmuştu (MGKGS, 1981, s. 17).

Ülkede sıkıyönetim ilan edilmiş ama bu da anarşiyi durduramamıştır. Hoşgöründen yoksun siyasi partiler seçim bildirgeleri ve hükümet programlarının en başına anarşiyle nasıl mücadele edeceklerini yazmalarına karşı ülke felaketin içine sürüklenmişti. Tabi bu durum karşısında her kesim “artık ne olacaksa olsun, bu böyle gitmez” demeye başlamıştır (Arcayürek, 1990, s. 127).

4.1.3.1. Kurulamayan Hükümetler, Siyasi İstikrarsızlık, Sosyalizm Söylemleri

1973 seçimleri farklı sonuçları barındıran bir seçim olarak tarihe geçmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde özellikle CHP oylarını ciddi oranda artırmış, hatta 1950 yılından beri tüm seçimlerde alamadığı oydan fazlasını bu seçim neticesinde elde etmiştir. Bu oy yükselme durumu 1977 yılında yapılan seçimlerde de kendini göstermiştir. CHP’nin oylarının bir anda bu kadar yükselme sebebi olarak Ecevit yani “Karaoğlan” gösterilmektedir. Lider değişikliği CHP’nin lehine bir etki yaratmıştır. Güneydoğuda yaşayan halk “Karaoğlan’a güvenmiş, onun bölgenin refahını ve gelişmişlik düzeyini üst seviyeye çıkaracağı kanaatini sandıkta göstermiştir. 1973 yılı sadece CHP açısından farklılık göstermemektedir aynı zamanda dini figürlerin ön plana çıkması açısından da önem arz etmektedir. Özellikle bazı siyasetçiler halkın dini duygularını kullanarak toplum arasında huzursuzluk çıkmasına sebebiyet vermişlerdir. TSK 1973 seçimlerini, dinin politikaya alet edildiği, devlet işleyişine bu mekanizmanın tanımlanmak istendiği bir seçim olarak tanımlamaktadır. TSK’ya göre, yasa dışı davranışların siyasiler ve bazı parlamenterler tarafından gün yüzüne çıkarılması fikri kamuoyu nezdinde bütüleştirici bir vazife görmüştür (MGKGS, 1981, s. 11).

MC Hükümeti, toplumu sağ ve sol ideolojik kamplara bölme noktasında büyük başarı elde etmiştir. Ana kampların taraftarları olarak bir yanda milliyetçiler diğer yanda ise solculardır. Ülke içindeki dizginsiz yaşam devam etmiştir. Siyasiler ise ülkede var olan kaosu ortadan kaldırmak yerine seçimlerde oyumu nasıl artırabilirim derdine düşmüşlerdir. Demirel’in politikası da bu yönde tezahür etmiştir. Ana amacı ülkeyi seçimlere kadar hükümet etmek ve akabinde de tek başına hükümet olarak MSP ile MHP’nin yaratmış olduğu tahribatı tamir edebilmektir (Birand, Bila & Akar, 2006, s. 45).

Türkiye, 1970'lerin ortalarından itibaren ağır ekonomik, siyasi ve sosyal çöküntü girdabı içine girmiştir. 1977 seçimlerinin akabinde azınlık hükümetleri ve çok partili zayıf koalisyon hükümetleri ile siyasi anlamda istikrarsız bir döneme giren Türkiye'de, dönemin iki büyük partisi olan AP ve CHP arasında diyalog tamamen ortadan kalkmıştır. Gerilim muhalefette yer alan CHP'nin 11 milletvekilini (AP vekilleri), bakanlık vermek söylemi ile partiden ayırması ve ayrılan vekillere bakanlık vermesi neticesinde iktidara gelmesi neticesinde iyice tırmanmıştır. CHP bunun neticesinde 1978'de iktidara gelmişse de ekonomik ve siyasi istikrarsızlık devam etmiştir. Tüm bunlara ek olarak sosyal bunalım da en üst seviyede hissedilmeye başlanmıştır. Ecevit hükümetinin 1979 yılında düşürülmesi ve akabinde başa gelen Süleyman Demirel'in azınlık hükümeti kurması da ülkede var olan gerginliği azaltmamış aksine tırmandırmıştır. Tüm bu durumlara bir de 1980 yılı başında ortaya çıkan cumhurbaşkanlığı krizi eklenmiştir. Fahri Korutürk'ün Cumhurbaşkanı olarak görev süresinin sona ermesinin ardından Cumhurbaşkanlığı makamı boş kalmıştır. Partiler ortak bir isimde bir türlü uzlaşma sağlayamamıştır. 1980 darbesine değin 300'den fazla tur yapılmış olmasına karşın TBMM'de cumhurbaşkanlığı için yeterli oy oranına ulaşamamıştır. Yani ülke yaklaşık beş ay boyunca vekaleten bir cumhurbaşkanı tarafından yönetilmiştir (Aymalı, 2012, s. 12; Özbudun, 1995, s. 25; İnal, 2004, s. 119).

Türk toplumunda, 1980 darbesi akabinde gerek siyasilere gerekse de siyaset kurumuna bakış önemli oranda değişmiştir. İdeolojik destekleme mantığı yerini faydacı bir bakış açısına bırakmıştır. Bu faydacı yaklaşım sadece bireysel fayda olarak tasvir edilmemektedir. Ülke faydası, parti faydası, aday faydası, şehir faydası vs. gibi birçok faydacı yaklaşım alınan kararlarda etkili olmuştur. Seçmen gözünde bu fayda yelpazesi gün geçtikçe artmıştır. Darbe öncesi partinin faydası veya siyasi düşünce faydası ön plana geçerken artık darbe sonrası durumun değiştiği söylenebilmektedir.

Türkiye'de solun özellikle 1960'lardaki söylemlerinde ve geliştirmiş olduğu siyasal stratejilerinde milliyetçilik ile ilgili bağlantılar kurmak mümkündür. Türk Sosyalizminin 1960'lı yıllarda geliştirilmiş tanımları genel olarak milliyetçilik, anti-emperyalizm, ekonomik ve siyasal bağımsızlık üzerine inşa edilmiştir. Sosyalizm eğer ki bu topraklar üzerinde kurulmak isteniyorsa, ülkenin kendine has

koşulları dikkatli bir biçimde ele alınabilirdi. Genel anlamda bu görüş, ülkenin az gelişmiş olduğu gerek sosyal gerekse ekonomik kalkınma için emperyalizmle kurulmuş olan tüm bağların kopması gerektiğini savunmaktaydı. Asıl ihtiyaç yüzde yüz milli bir dış politika üretilmesiydi. Ülkenin, milli egemenlik haklarını, Ülkenin milli bağımsızlığını ve milli bütünlüğünü sağlamak için hedefler, programlarının ve siyasal stratejilerinin ciddi bir bölümünü oluşturuyordu (Aybar, 1968, s. 657).

1960'ların sosyalist hareketi, yaşamış olduğu yeniden şekillenme sürecini muhtıranın etkisiyle hızlı bir biçimde yaşamıştır. Bu durumun en çarpıcı örneğini TKP'nin en büyük sol hareket olarak 1974 yılından sonra ortaya çıkması oluşturmaktadır. Bu duruma ek olarak ise Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) ve Çin Komünist Partisi (ÇKP) arasında meydana gelen çatışma öncelikle Türkiye solu üzerinde etkili olmamıştır. Fakat 1970'li yılların ortalarından sonra bu etki iyiden iyiye hissedilmeye başlanmıştır. Bu nedenle dönem, sol bağlamında iki biçimde kategorize edilebilmektedir. 1960 darbesi ile muhtıra arası dönem ve 1974 ile 1980 darbe öncesi dönemdir (Kıvılcımlı, 2008, s. 55).

1970'li yıllar, özellikle 1974 sonrası, zengin bir sol ve toplumsal hareketliliğe tanıklık eder. Dünya'da da solun yükselişi ve etkisinin artmış olması bunda etkilidir. Bu dönemde sol, 1960'lardan farklı olarak çok büyük bir kitleselleşme yaşamıştır. Örneğin, DİSK hızlı bir büyüme sürecine girmiş, Tob-Der yüz binden fazla öğretmeni örgütlemiş ve üniversite öğrencileri hızla siyasallaşmış, memur, öğretmen, polis sendikaları ve meslek odaları ortaya çıkmıştır. Önder kadroları, ilk siyasal eğitimlerini 1960'larda TİP ya da Dev-Genç'te yapmış solculardan oluşan çeşitli sosyalist gruplar 12 Mart süreci sonrasında toparlanmaya başlamıştır (Aydınoglu, 2007, s. 329).

1980 yılına değin, siyasi dinamikler açısından bakıldığında, siyasal tartışma arenasının gündeminden sosyalizm esintili fikirler hiç düşmemiştir. Solcu olmak eşittir entelektüel olmak biçiminde tezahür etmiş olup sol fikirleri telaffuz etmeyenler geri kalmış olarak tanımlanmıştır. Türkiye'nin ilk yasal sosyalist partisi, fikirlerini çekingен bir tavırla ifade etmeye çalışan TİP bu dönemde kurulmuştur (Ünsal, 2002, s. 45). Türk edebiyatı da bu dönemde sosyalizm rüzgârından etkilenmiştir. Fakir Baykurt, Mahmut Makal, Yaşar Kemal gibi yazarlar köyü ve köylüyü sosyalist bir bakış açısıyla betimlemişlerdir. Bir siyasi hareket biçiminde

tasvir edilen sosyalizm, kendi istediği biçimde siyasal hayat üzerinde etkili olamamıştır. Fakat sosyalizmin hayaleti devamlı bir biçimde hissedilmiştir. Bu durumda tehdide karşı siyasi güçler ve ordu -sosyo-politik durumlarına göre-kendi davranışlarını belirlemek gereğini duymuşlardır (Ahmad, 1995, s. 220).

1960 darbe sonrasında, Türk hükümeti sosyalizm söylemlere karşı ılımlı bir tavır sergilemiştir. Bunun nedeni ise Cemal Gürsel'in sosyalist içeriklere sahip yeni partilerin "kötü niyetlere sahip olmamak şartıyla" kurulabileceğini söylemesinden kaynaklanmaktadır (Ahmad, 1995, s. 221). Yön hareketinin kurucularından Doğan Avcıoğlu ve Mümtaz Soysal, Kurucu Meclis'te görev yapan isimler olmuşlardır. Sol düşünceye ait olan bu düşüncelerin bu denli yaygın hale gelmesini kolaylaştıran nedenlerin başında sol düşüncenin çağın gereklerine uygulanmış olan Kemalizm olduğunun kabul edilmesidir. Böylelikle de sol görüş Atatürk'ün de onay verebileceği bir meşru ideoloji olarak kabul edilmeye başlamıştır. Yükselen sosyalist dalga sadece siyasi parti değil de parti dışı örgütlenmeler kanalı ile siyaset yapma eğilimi içerisine girmişlerdir. Üniversitede derslerin reform yapılmak istenmesi sebebi ile boykot edilmesi, köylülerin taban fiyat memnuniyetsizliği neticesinde miting düzenlemeleri, meslek odaları toplantıları mevcut durumun bazı örnekleri olarak kabul edilmektedir (Bianchi, 1984, s. 163).

Bu noktadan hareketle belirtmek gerekir ki işçi ve öğrenci hareketleri bu dönemde özel bir yer edinmiştir. Modern bilimin ışığında toplumu modernleştirme söylemi Kemalist elitin söylemi olarak kabul edilmiştir. Kemalist, milliyetçi bir bakış açısıyla ve duygusu ile yetişen öğrenci grupları kendilerine biçilmiş olan bu misyonu taşımaya gönüllü olmuşlardır (Mardin, 1995, s. 48).

4.2. On İki Eylül 1980 Askeri Darbesinin Sonuçları

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu andan itibaren hep mali kriz içerisinde varlık göstermeye çalışmıştır. Mali krizlerin asıl nedeni olarak ise yapısal anlamdaki dengesizlikler gösterilmektedir. Türkiye ekonomisi, çok partili hayata geçme deneyimi serüvenine başladığı 1946 yılından itibaren, çok büyük boyutlara ulaşmamasına rağmen mali şoklar yaşamıştır. 1980 darbesinden önce Türkiye'de kriz demek döviz rezervlerinin azalması anlamı taşımaktadır. Döviz rezervlerinin azalmasıyla birlikte de ithalat daralmış, bunun sonucunda da fiyat kontrolü sağlanamadığı için ülkenin büyüme oranı aynı oranda düşmüştür. Türkiye, mali kriz

kavramıyla ilk defa ekonominin serbestleşme sürecine girdiği zaman karşı karşıya gelmiştir. Asıl sorun hızlı bir biçimde artış gösteren kamu açıklarının önüne geçilememesinden kaynaklanmıştır. 1980 darbesinden sonra yapılan veya yapılmak istenen yeniliklerin kurumsal bir şekle bürünememesi sebebiyle ekonomik ve siyasi alanlarda istikrarsızlıklar oluşmuş ve bu da Türkiye'yi bir enflasyon ülkesine dönüştürmüştür.

Gelişmekte olan bir ülke konumunda yer alan Türkiye, 1970'li yıllardan itibaren ekonomik krizler ile boğuşmuş ve krizlerden çıkabilmek adına da her dönemde değişik politikalar üretmiştir. Fakat istikrar politikaları, bu genellikle IMF destekli olmuştur, ülkenin iç dinamikleri ile problem yaşamış ve bu da değişen dünya düzenine ayak uyduramamak biçiminde tezahür etmiştir. 1973-1980 yılları arasındaki dönem ülke açısından olumsuz bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde dış borç ödemeleri gerçekleştirilememiş ve bu durumdan kurtulmak adına borçlanma yolu tercih edilmiştir. Siyasi kavgalar gerek sosyal gerekse de ekonomik yapıyı tahrip eder pozisyona gelmiştir. Enflasyon oranları bu durumlarla bağlantılı olarak %100'e ulaşmış ve ekonomi büyük bir kriz ile karşı karşıya gelmiştir (Kepenek & Yentürk, 2008, s. 182-183).

1980 darbesi öncesinde ekonomide uygulanan sabit kur politikası neticesinde Türk lirası (TL) aşırı değerlenmiş ve dış ticaret açıkları bu nedenden ötürü artmıştır. Esnek kur modeline 24 Ocak kararları ile geçilmiş ve dolar kuru yaklaşık iki katına çıkarılarak TL devalüe edilmiştir. Süreç içerisinde zaman zaman devalüasyon yolu %5'i geçmeyecek biçimde tercih edilmiştir. Döviz kuru belirleme yetkisi, 1 Mayıs 1981 tarihi itibarı ile Merkez Bankasına devredilmiştir ki kurlar artık günlük olarak belirlenmeye başlanmıştır (Pamuk, 2016, s. 235).

Dışa açılma süreci ihracata yönelik büyüme stratejisi ile yapılmaya çalışılmış, fakat ülkenin daha sanayileşme aşamasının başında olması, kırsal ve geçimlik üretim düzeyinden modern tarza geçişin gecikmesi, uzun süre ithal ikamesine dayalı kalkınma politikalarının uygulanması, talep baskısından kaynaklanan rekabet avantajlarının yaratılmasının önünde engel oluşturmuştur. İhracata yönelik kalkınma politikası 1980 yılı itibarı ile uygulamaya konmuş ve dış rekabet baskısı ve dışa açılma, rekabetçi piyasa yapısının ne ölçüde mühim olduğunu yeniden hatırlatmıştır. Fakat ihracata dayalı sanayileşme iç talebi

daraltarak düşük ücret temelinde emek yoğun sanayi dallarında rekabet etme üzerine kurulmuştur (Çapoğlu, 1992, s. 9). İhracata dönük, dışa açık büyüme stratejisinin temel noktasını büyüme ve sanayileşme için zaruri dış talepten, yani dışarıya gerek mal gerekse hizmet satımı noktalarından oluşturmaktadır. Bu stratejinin başarısını ölçmek adına ülke ekonomisinin dünya ekonomisi ile ne denli bütünleştiği önem arz etmektedir. Bu nedenle ekonominin içe dönük tavrından vazgeçip dış pazarlara eklenmesi, dış ticaretin temel dinamiği olan ihracatın etkilerini önemli hale getirmektedir.

6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, 1954 yılında çıkarılmış, Türkiye’de yabancı sermaye için kabul edilen ilk yasal düzenleme olarak kabul edilmektedir. Fakat aynı yıllarda yaşanan ekonomik ve siyasal istikrarsızlık, yetersiz iktisat politikaları, bürokratik güçlükler, alt yapı eksikliği ve nitelikli insan gücü eksikliği gibi nedenler yabancı sermaye girişinin önüne set çekmiştir. 1980 darbesine değin verilen yabancı sermaye izinleri çok yüksek meblağlara ulaşamamıştır. 24 Ocak kararları neticesinde yabancı sermaye girişi teşvik edilmiştir. Bu durum da yabancı yatırımlarının artmasına neden olmuştur. 1980 yılı itibari ile yeni ekonomik kurallar benimseyen ülke, dünya ülkeleri ile bütünleşmek için dışa açık bir ekonomiye geçme çabası içerisine girmiş, yabancı sermayeye sırf bu sebeple önemli oranda destek vermiştir. Bu da ülkeye gelen yabancı sermaye yatırımlarını artırmıştır (Oksay, 1998, s. 6).

1980 sonrası dönemde hızlı bir biçimde artan ihracat devalüasyon ile neticelenmiştir. 24 Ocak ekonomi kararları ile yabancı sermaye, faiz, döviz kuru ve dış ticaret politikalarında değişikliğe gidilmiştir. Bu değişikliklerden başta gelenler arasında günlük kur uygulamasına geçilmesi, yabancı sermayenin ülkeye girişi noktasında kolaylık sağlanması ve ithalatın kısmen de olsa serbestleştirilmesi gelmektedir. 24 Ocak kararları reform programları neticesinde kısa vadede başarılı sonuçlar vermiş olsa da uzun vadede ülkeyi tekrar krize sokmuştur.

Geniş perspektiften bakıldığında, Türkiye’de 1980-1983 yılları arası tüm yetkilerin ve erklerin MGK’nın elinde olduğu askeri bir dönem yaşanmıştır. Özellikle baskı ve zor ile milli güvenlik sağlanmaya çalışılmış, İslam hem Batıcılık hem de milliyetçilik ile örölmüş bir devlet dini olarak kabul görmüştür. Bu bağlamda da yeni iktisadi düzenlemenin koşulları sağlanmıştır (Kejanlıoğlu, 2004,

s. 221). Uzun vadede ekonomik baskılar, toplumsal hayatın her noktasında etkisini hissettirmiştir.

Türkiye'ye baktığımızda, yapılan bu politikalar 24 Ocak ekonomik kararlarına kadar götürülebilmektedir. 1980 darbesi, yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Özal bu dönemde formüle etmiş olduğu 24 Ocak kararları ile uluslararası kapitalizme uyum sağlamak adına başlangıç yapmıştır. 24 Ocak kararları esnasında ve yapısal uyumun sağlanması noktasında da Turgut Özal başbakan olarak yönetimdeki yerini almıştır. 1982 Anayasası, ki askeri vesayet tasarımına uygun bir biçimde hazırlanmıştır, yürütmeyi güçlendirmiş ve kapıda bekleyen yapısal uyum programlarına yol göstermiştir (Timur, 1997, s. 49). Dönemdeki uygulamalara bakıldığında Latin Amerika ülkelerine benzer bir biçimde ivedi bir biçimde karar almak adına yasa gücünde kararnameler ile ülkeyi yönetme yolu seçilmiştir. Yasa gücünde çıkarılan kararnameler yolu ile yapısal uyum programlarını hayata geçiren az gelişmiş ülkeler bu yolu sıkça kullanmaktadır (Arı, 2004, s. 129). Türkiye de bu yolu tercih etmiştir.

4.2.1. Ekonomik Sonuçları

24 Ocak'ta temelleri atılan ekonomik program darbe ile kesintiye uğramayan tek yönelim olarak kabul edilmektedir. Uluslararası iktisat politikaları ve askeri ittifaklar toplumsal yaşamın her noktasında sıkı yönetim ilan edilirken birer serbesti alanı olarak kalmıştır (Kejanlıoğlu, 2004, s. 212). İstikrar kararları neticesinde ülke ekonomisi liberal bir yapıya yönelmiştir.

1980'li yıllarda, sermaye yoğunlaşması ve merkezileşmesi neticesinde tekelleşme artmıştır. Sermayenin merkezileşmesi döngüsü içerisinde bir tekelleşme durumu oluşmuştur. Banka kredisi ile çalışan, kendi öz sermayesi sınırlı düzeyde olan iç pazara bağlı olan işletmeler bir müddet sonra piyasadan çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu durum da büyük ve güçlü firmaların varlıklarını devam ettirmesi ve diğerlerinin yok olduğu bir sistem yaratmıştır. 1980 darbesi sonrası firmalardan genel anlamda bu beklenmiştir. Salt dış pazarlar ile rekabet edebilecek işletmelerin ayakta kalması bunun dışında kalanların ise silinmesi gerekmektedir. Satın almalar ve şirket evlilikleri yolları ile dev şirketler oluşmuştur. Bu eğilime bazı gruplar ivedi bir biçimde entegre olmuş, bazıları ise çeşitli problemler ile karşı karşıya kalmıştır. Devlet bazı işletmeleri kendi eli ile kurtarmıştır. Devletin tekelinde olan alanların

bir kısmı özel sektörün hizmet alanı haline dönüşmüştür. Sigara, silah, hava taşımacılığı, elektrik üretimi, radyo-televizyon yayıncılığı özel yatırım alanına açılan temel alanlardır (Bal & Göz, 2010, s. 452).

4.2.1.1. 24 Ocak Kararları: Uygulanma ve Yansımaları (Neo-Liberal Politikalar)

Neoliberalizm, en genel anlamıyla devletin müdahale araçlarına ve belirli düzeylerde kalkınmacı bir role sahip olduğu ekonomik yapının değişerek onun yerine ulusal ve uluslararası sermayenin, serbest piyasanın dolaysız bir biçimde belirleyici olduğu bir sermaye birikim rejimine bırakmasını içermektedir. Neoliberalleşme süreci Türkiye'ye özgü değildir. Aynı dönem içerisinde farklı biçimlerde de olsa dünyanın pek çok ülkesi benzer bir süreci deneyimlemiştir. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'daki sosyal devlet anlayışının tasfiye edilmesi her ülkede birbirinden farklı toplumsal süreçler doğurmuştur. Bu açıdan neoliberalizm, ortak bir sermaye birikim modeline denk düşse de her bir toplumun geçmişten devraldığı ve güncel olarak sergilediği özgül özellikler temelinde farklı biçimler içerisinde kendini gösterebilmektedir (Saraçoğlu, 2015, s. 750).

Küresel ölçekte yürüyen neo-liberalleşmenin ortak sonucu piyasa güçlerinin ve küresel sermayenin güncel gereksinimlerinin belirlenmesinde bir ekonomik yapının ortaya çıkması ve bu dönüşümün toplumun diğer alanlarında da etkisini hissettirmesi şeklinde tanımlanmaktadır. 1980'lerin başlarından bugüne dünyanın pek çok ülkesindeki ve özel olarak da Türkiye'de dönüşümün ruhunu ifade eden şey serbest piyasanın “görünmez elinin” toplumsal ilişkilerin her alanına serbestçe uzanarak önündeki engelleri yıkması ve siyasal, ideolojik ve kültürel alanın bu doğrultuda yeniden yapılandırılmasıdır (Saraçoğlu, 2015, s. 750).

24 Ocak kararlarının temel felsefesini ekonomiden devletin elini çekmesi veya en düşük seviyede müdahale etmesi oluşturmaktaydı. Amaç, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmaktı. Özel sektörün devletin yerini alması, ekonomideki mikro ve makro düzeydeki dengelerin saptanmasında fiyat mekanizmasının idari kararların yerine kullanılması hedeflenmiştir. Bunun için de faktör ve mal fiyatlarına yapılan müdahalelerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. 24 Ocak ekonomik istikrar kararları ve bu kararlara ek olarak akabinde alınan kararlarla belirlenen amaç etrafında mesafe kat ettiği söylenebilir.

24 Ocak kararları ile yapılan en önemli düzenleme içe dönük sermaye birikim sürecinde baskılanan faizlerin serbest bırakılmasıdır. Devletin, faiz dışındaki müdahalesi gerek ihracat gerek ithalat gerekse de döviz rejimine ilişkin bir dizi düzenlemeye yönelmesine neden olmuştur. 24 Ocak kararları ile ihracatı organize edecek bir “İhracatı Teşvik ve Uygulama Dairesi”nin kurulması kararlaştırılmıştır. İhracat teşvik belgesinin ise ihracat yapanlara verilmesi hususunda hemfikir olunmuştur. Diğer ihracatçılar nezdinde de bir “İhracat Teşvik Fonu”nun oluşturulması sağlanmış ve böylelikle de ihracat teşvik kredilerine öncelik tanınmıştır (Ercan, 2003, s. 22-23).

24 Ocak kararları, bir yandan ekonomideki gelişmeyi engelleyici uygulamaları ortadan kaldırmayı diğer yanda da ekonominin gelişmesi adına kamu sektöründe değişikliklere gidilmesi gerekliliği üzerinde durmaktaydı. Bu kararların amaçları arasında devletin ekonomi üzerindeki var olan baskısını en aza indirmek, serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak ve bununla birlikte ekonomideki fiyat mekanizmasını geçerli kılmak sayılabilmektedir. Temel nokta olarak, ekonomideki kaynak dağılımının fiyat mekanizması ile sağlanması hedeflenmektedir. 1980 yılına değin, sanayi stratejisini değiştirmek adına dışalım ekonomisine dayalı bir talep genişlemesi desteklenmiş ve ucuz kredi kaynağı ile dışa açık bir sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. Buradaki asıl amaç sanayideki yapısal değişimin önünün açılması olmuş ve bu değişimin ancak piyasa mekanizması sayesinde aşılabilceği fikri kabul görmüştür.

Ekonomide gelir ve kaynak dağılımını bozan enflasyonun ortadan kaldırılması, istikrarın sağlanması için sıkı para politikaları, denk bütçe ve reel faiz politikalarına işlerlik kazandırmak için döviz dar boğazından kurtulmak ve dış dengenin sağlanması, gerçekçi kur politikalarının uygulanması gerekmektedir. Ayrıca tüm bu hedeflere yönelik olarak kambiyo rejimi serbestleştirilmeye çalışılma yolu tercih edilmiştir (Ay, 2007, s. 49).

Kısaca, 24 Ocak Kararları ve neticesinde uygulanmış olan politikalar ile serbest piyasa ekonomisine geçilmesi adına devlet müdahalesinin önlenmesi, yatırımların etkinliğinin artırılması ve ekonominin uluslararası bütünleşmesi hedeflenmiştir. Amaç yeni bir birikim modeline geçmektir. İlk etapta alınan kararlar mal, para, döviz piyasasındaki fiyatlarını gerçekçi düzeylere çekmek olsa

da daha sonra izlenmiş olan politikalar neticesinde ekonomik yapının değişmesi yönünde hareket edilmiştir (Şahinkaya, 1993, s. 39).

24 Ocak Kararları, AP döneminde uygulanamamış akabinde de darbe meydana gelmiştir. Askeri darbe neticesinde gelen Bülent Ulusu hükümeti 24 Ocak kararlarının uygulayıcısı olarak kalmıştır. Turgut Özal ise Başbakan ve Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı olarak görev yapmıştır. Turgut Özal yirmi iki ay görev yapmış fakat gerek yaşamış olduğu sağlık problemleri gerekse de kilo problemleri neticesinde Amerika'ya tedavi maksadı ile gitmiştir. Fakat istifa etmesinin temel sebebi olarak 12 Haziran 1982 tarihinde yaşanan Banker Kastelli'nin batması gösterilmektedir. 13 Temmuz günü yani bu olayın hemen akabinde Turgut Özal istifa etmiştir (Özdemir, 2014, s. 151).

4.2.1.2. Bankerler Krizi

Türkiye ekonomisinde yapılan serbestleşme evresinin ilk etabında 1 Temmuz 1980 tarihinde mevduat ve kredi faiz oranları serbestleştirilmiştir. Bu durumda Banker krizi adı verilen, bankaların sürekli bir şekilde mevduat sertifikası vermesiyle boy gösteren geri ödenmeyen kredi maliyetlerinin artması problemi ortaya çıkmıştır. Bu krize kadar ciddi oranda ucuz kredi kullanan reel sektör temsilcileri, mali anlamda sıkıntıya düşmüşlerdir. Fakat enflasyonun altında bir çizgide seyreden faiz oranları gayrimenkul tasarruflarının artmasına yol açmış bu durum mevcut olan mevduat birikimini azaltmıştır. Firmalar fon temin edemedikleri için mecburen bankerlere yönelmiştir (Akdoğan, 2012, s. 193).

Faizin serbest olması bankaları bazı risklerle karşı karşıya getirmiştir. Bu dönemdeki büyük bankalar daha fazla kriz çıkmasını engellemek adına faizleri %50 civarında sabitlemek adına anlaşmaya varmışlardır. Fakat bu durumda farklı bir etki yaparak bankerlerin sayısının hızla artmasına sebebiyet vermiştir. Bankerler, bankalarla rekabet etmek adına faizleri sürekli olarak artırmıştır. Holdingler ve özellikle bankalar bu durumdan etkilenmemek veyahut en az hasarla çıkmak adına çeşitli aracı kuruluşlar vasıtasıyla piyasadaki likidite toplamaya başlamışlardır. Bankerler de bazı holdinglerle anlaşarak bünyesinde yer alan tasarruf sahiplerine yaklaşık %60 oranında faiz ödeme imkânı bulmuşlardır. Özellikle bankerlerin ve bankaların uyguladıkları bu farklı faiz oranları, bankacılık sisteminde de

değişikliklere neden olmuştur. Öyle ki sırdaş hesap adı altında sektörün tekrar canlandırılması adına mevduat sertifikaları oluşturulmaya başlanmıştır.

Bankerlik, devamlı bir şekilde nakit girişi gerektiren, sistemden çıkmak isteyenler için veyahut ilk kez para yatıranların faizinin bir sonraki yatırımcının hesabından karşılanması esasına dayalı bir para zinciri biçiminde tanımlanmaktadır. Sistemin işlemesi için sürekli nakit akışına ihtiyaç vardır. Devlet tıkanabilecek olan bu yatırımlara karşı gerekli tedbiri alamamıştır. Bankerler, bir süre sonra, geri dönüşü olmayan faiz ve anaparalar sebebiyle faiz ödemelerini tasarruf sahiplerine yapamamaya başlamıştır. Bankerlerin, 1981 yılı itibari ile mevduat sertifikası satmalarının yasaklanmasıyla panik hat safhaya ulaşmıştır (Uyar, 2003, s. 101-102). Bu durumu takip eden dört ay gibi kısa bir zaman zarfında yaklaşık iki yüz elli banker batmış; birçok mevduat sahibi ise bu durumdan mütevellit mağdur olmuştur. Bu durum da halk nezdinde huzursuzluk yaratmıştır.

4.2.1.3. Çalışma İlişkileri (İşçi- İşveren)

Darbenin hemen öncesine bakıldığında izlenmiş olan ekonomi politikalar neticesinde mevcut politikalar birikim tarzı ile uyum sağlayamaz hale gelmiştir. Bu nedenden ötürü de ekonomik anlamda yeni bir yönelime ihtiyaç duyulmuştur. Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşların önlemleri neticesinde istikrar sağlama yolu seçilmiştir. İhracat ekonomisine bütünleşmiş edilmiş politikalar yapılmaya başlanmıştır. Bu politika seçimine geçilebilmesi için bütün sermaye birikimi engellerinin kaldırılması gerekmektedir. Engellerin başında zaman geçtikçe daha da siyasallaşan işçi sınıfı geliyordu. Mevcut demokratik ortamda mevcut engellerin kolay bir biçimde ortadan kaldırılması mümkün değildi. Sermaye namına 12 Eylül darbesi bu sorunu ortadan kaldırmıştır. 24 Ocak müdahalesi ile başlanan süreç 12 Eylül darbesi ile tamamlanmıştır (Akkaya, 2004, s. 151).

Liberalizm dönemi 24 Ocak kararları ile açılmış olup ücretli çalışanın ve işçinin kısa vadeli yaşam koşullarını geriletmeyle kalmamış, kamu sektörünün yavaş yavaş tasfiye edilmesi noktasında ağır bir darbe almıştır. Sosyal hizmetlerin (sağlık, eğitim, emeklilik gibi) ticarileştirilmesi veya özelleştirilmesi, sınıf dayanışmasının yerine bireysel ve sektörel çıkarları ön plana çıkarmıştır (Timur, 2000, s. 53).

MGK, almış olduğu kararlar neticesinde Anayasayı askıya almış, siyasi partileri kapatmış, parlamentoyu dağıtmış, parti liderlerini tutuklatmış ve tüm sendikal faaliyetleri askıya almıştır. Darbeden iki gün sonra grevler yasaklanmıştır. Hatta grevde olan işçilere işlerinin başına dönmeleri noktasında emir verilmiştir. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Başkanı Halit Narin bu durumu memnuniyet ile karşılamıştır. Hatta bu önlemin ekonomik olarak ülkeyi rahatlatacağı yönünde beyanlarda bulunmuştur (Ahmad, 1995, s. 216).

4.2.2. Toplumsal Sonuçları

Bir yanda ithal ikameci birikim rejimi krizi, diğer yanda kapitalizmin yapısal krizleri ile belirlenen konjonktür, ülkedeki farklı sınıflar arası çatışmaların artmasına, siyasal bunalımın derinleşmesine sebebiyet vermiştir. Siyasal bunalımın derinleşmesi, devleti farklı bloklar arasında varlık göstermeye çalışan bir mücadele arenasına dönüştürmüştür (Kazgan, 2012, s. 66).

Bağımlı sınıflar ve egemen sınıflar arasında var olan mücadele ithal ikameci birikim rejimi içerisinde varlık gösteren büyük sanayi burjuvazisi gerek içsel gerekse de dışsal anlamda bu birikim rejiminin sınırlılıklarına ulaşması karşısında, bu birikim rejimini kendi çıkarlarını en üst seviyeye ulaştırmak adına bir engel olarak görmüşlerdir. Birikim rejiminde meydana gelen bu tıkanıklık, görece olarak işçi sınıfının gerek siyasal gerekse de sosyal haklarındaki genişlemeyle birleşmiş, işgücü maliyetlerinin artması ile de sermayenin kâr oranları düşmüş ve tüm bunların neticesinde burjuvazinin üretim maliyetlerini üstlenebilmesini de mümkün kılmamıştır. Burjuvazinin takınmış olduğu bu yeni strateji, işçi hareketinin 1970'lerin sekteye uğramasının da vermiş olduğu fırsat ile ivedi bir biçimde önce işçi sınıfının siyasi, iktisadi ve sosyal kazanımlarını eskiye nazaran geriletmiş ve hatta tamamıyla ortadan kaldırmış böylelikle de işçi sınıfı baskılanmıştır (Boratav, 2005, s. 67).

4.2.2.1. Burjuva Sınıfının Ortaya Çıkması

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu yerli ve millî burjuva önderliğinde gerçekleşmemiştir. Bunun en büyük nedeni şüphesiz ki dönem gereği yerli ve millî burjuvazinin olmamasıdır. Kuruluş, her daim gerek siyasi gerekse de toplumun her

alanında kendini hak sahibi olarak gören sivil ve asker bürokratlar öncülüğünde meydana gelmiştir.

Temeli sağlam atılmamış bir demokratikleşme süreci devamlı bir biçimde devlet destekli yapılmaya çalışılmıştır. Bu durum demokrasi engeli olarak kabul edilmektedir. Olumsuz bir etken olarak sayılacak temel nokta Batı demokrasisinde burjuva sınıfı demokrasinin kuruluşunda önemli rol oynayan ve devletin dışında gelişmiştir; fakat Türkiye’de devlet eliyle geliştirilmiştir. Batı demokrasisi veya burjuva siyaseti, devlet eli ile burjuvazinin geliştirilmesi yani devletten ayrı bir nitelik kazanmamış olması ve gelişen burjuvazinin de bürokrasi tarafından iktidarın dışında tutulması toplumsal gelişim bağlamında olumsuz bir durum olarak kabul edilmektedir. Demokrasi ülkede özü ile yaşanmamıştır. Bu nedenden ötürüdür ki demokrasi süreci darbeler ile kesintiye uğramıştır (Köker, 2003, s. 18; Kongar, 1993, s. 14).

Demokratik yönetimlerde, seçilmişler, ülkeyi sadece iktidar değil muhalefetin de sesine kulak vererek yönetmektedir. Fakat Türkiye’de bu görev yerine getirilirken bazı engellerle karşılaşmaktadır. Bu da sağlam bir demokrasinin olup olmadığı hususunu sorgulatmaktadır. Seçilmiş organlar, anayasal yetkilerini, seçilmemiş organların (fiili olsa bile) ezici muhalefetine uğramadan kullanabilmektedir. Eğer ki devlet yöneticileri veya yerleşik memurlar halk tarafından özgür irade ile seçilmiş sivillerinin rahat bir biçimde hareket edebilme yetisini sınırlandırıyorsa veyahut halkın temsilcileri tarafından alınmış olan kararları reddediyorsa o vakit demokrasi tehlikeye girmiş sayılmaktadır (Yılmaz, 1998, s. 1167).

Darbe sonrasına bakıldığında ülkede gelir getirici bir işte çalışan yaklaşık 18 milyon bireyin 6 milyona yakını ücretli olarak çalışmaktadır. Ücretlilerin aktif işgücüne oranı yaklaşık olarak yüzde 33 civarındaydı. Kendi işinin patronu olanların sayısı 2 milyon 277 bindi. Gerek kırsal da gerekse de kentlerde kendi işinin patronu olarak çalışanlar ve bu kişilere yardım eden aile üyeleri, gelir getirici bir işte emek sarf edenlerin yüzde 54,8’ini oluşturuyordu (10 milyon 137 bin kişi). Küçük burjuvazi, halen daha nüfusun büyük bir bölümünü oluşturuyordu. Ücretli çalışanların belirli bir kısmı da üretim araçları mülküne de sahipti (Yılmaz & Karataş, 2023, s. 166).

12 Eylül günü, Kenan Evren gerek radyoda gerekse de televizyonlarda yapmış olduğu konuşmasında sermaye yanlısı tavrını açık bir biçimde ifade etmiştir. Konuşmasında özellikle çalışan ve vatanperver işçilerin ekonomi noktasında her türlü hakkının korunacağını belirtmiştir. Fakat Türk işçisini sömüren, kendi ideolojik yapılanmaları için kullanmak isteyenlerin ki burada işçinin hakkını geri planda tutup kendi menfaatlerini ön planda tutan ağaları kastetmektedir, faaliyetlerine müsaade edilmeyeceğini özellikle vurgulamıştır. İşverenlerin iş barışını zedeleyecek hareketlerden kaçınması ve üretimin artırılması için her türlü tedbirin alınacağını da konuşmasında belirtmiştir (Kahraman, 1995, s. 203).

Türkiye’de, öncelikle toplumsal ve siyasal kurumlar tepeden inme bir anlayış ile ordunun gücü ile oluşturulmuş bir ittifak neticesinde kurulmuştur. Bu durumun neticesinde onları taşıyacak bir sınıf yaratılmaya çalışılmıştır. Yaratılan bu sınıf burjuvazinin kendisidir. Devlet desteği ve olanağıyla geliştirilmiş bir burjuvazi varlık göstermiş ve büyütülmeye çalışılmıştır (Kahraman, 1995, s. 204).

Sanayi devrimi sonrasında burjuvazi güçlenmiş, bu duruma ek olarak da kendini sistem içerisinde güçlü tutacak devlet anlayışlarının savunucusu olmuştur. Özgürlüğün toplumun her noktasında yayılması adına çalışmaya başlamıştır. Serbest girişim ve özel mülkiyet liberalizmin sağlanması adına özgür bir ortamın oluşmasında temel noktalar olarak kabul edilmiştir. Sanayi devrimi özel mülkiyet, kapitalistleşme, serbest girişim gibi alanlardaki gelişmelerle liberalizmin ekonomik bir temele oturmasının yolunu açmıştır (Stark, 1994, s. 223).

Liberalizm, aristokrasinin baskın ve egemen güç olarak kabul edilmesine karşın sınıfsal mücadelelerin en güçlü ve somut kazanımı olarak kabul edilmektedir. Liberal burjuva demokrasisi yani oy hakkı, parlamento, kuvvetler ayrılığı, seçim gibi olgular ve kavramlar da aynı sonucun kişisel haklardan toplumsal haklara değin uzanan bir dizi öğeyi güvence altına alan ana çerçevesidir. Tüm bunlar, burjuvazinin, ekonomik gücü ile devam ettirdiği sınıf mücadelesinin ve mevcut ekonomik gücünü garanti altına alma gayretinin sonucunda açığa çıkmıştır (Kahraman, 1995, s. 205).

Bu elverişli konjonktürde Türkiye burjuvazisi önüne sunulan bütün imkânları sonuna değin kullanarak sınıf dinamiklerini emeği baskı altına alarak etkisiz hale getirmiştir. Fakat bu inşa edilen ekonomik iktidarın bedeli, siyasal ve toplumsal iktidarın yıpranması biçiminde tezahür etmiştir. Toplum ve devlet ilişkilerinin yeniden inşa edildiği bu dönemde egemen sınıflar ve devlet arasındaki bağlantı daha evvelki dönemlerde görülmediği oranda sistemli ve köklü bir değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Burjuvazi ve devlet arasındaki ilişkiler büyük oranda özelleşmiştir. Bu değişim genel olarak sınıf içi çekişmeleri kontrol altında tutarak burjuvazinin ekonomi içindeki baskın tavrını sağlayan düzenlemelerle gerçekleştirilmiştir (Öngen, 2003, s. 172, 174, 177). 12 Eylül darbesi akabinde oluşan toplumsal ortam, hükümetle bağ kurulmasında ve ekonomik olarak liberalleşme sürecinde -özellikle sermayenin, burjuvaziye dönüşmesi noktasında- etkili olmuştur.

4.2.2.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının Denetim Altına Alınması

Türk idari yapısı, yapı itibari ile merkezi bir yönelim göstermektedir. Türkiye Batı ülkeleri ile kıyaslandığında sivil toplum bilincinin ve sivil toplum kuruluşlarının gücü yeterli ölçüde olmamıştır. Türkiye’de siyasi iktidar genellikle toplumsal gayret ve girişimler neticesinde değil, daha çok iktidarın kendi inisiyatifi ile gerçekleşmiştir (Yılmaz, 1997, s. 91)

1980 sonrası dönemde siyasi literatürümüze sivil toplum ve liberalizm kavramları girmiştir. Bu iki kavramda toplumsal inisiyatifleri ön plana çıkarmayı hedeflemektedir. Özelleştirme liberal tartışmalarla birlikte tartışılmaya başlanmış ve her iki kavrama hareket serbestisi sağlamak için meşruiyet alanları genişletilmiştir. Bu durumun bir gereği olarak, Anayasasının 141, 142 ve 163. maddeleri kaldırılmıştır. Böylelikle gerek toplumsal farklılaşmaya gerekse de çoğulcu toplumun oluşumunda ve gelişimine izin verilmiştir. Bu politikaların nihayetinde kısmi de olsa farklılaşan bir toplum yapısı ile karşılaşmaktadır. 1970’li yıllarda meydana gelen çatışmaların ve ideolojik tartışmalar yerini, 1980’li yıllarda daha özellikli konulara bırakmıştır. Bu döneme bakıldığında sağlık, çevre, insan hakları, kadın hakları, turizm ve dini haklar özelindeki konular tartışılmış ve tartışılan her bir nüve toplumsal inisiyatifi bir nebze de olsa artırmıştır. Sosyal gruplar bu konular etrafında gelişim göstermiş, bu durum da siyasal hayatın nabzını

topluma çekmiştir. 1980 sonrasında değişen ve gelişen kamuoyu yoklamaları da Türk siyasal yaşamına yenilik getirmiştir. Farklı hususlarda yapılan bu kamuoyu yoklamaları neticesinde halkın fikri sorulmuş ve özellikle siyasetçilerin halkın tercihlerine ve beklentilerine uygun bir biçimde politika üretmeleri beklentisi gün yüzüne çıkmıştır. Bu süreç özel televizyon kanallarının açılması ile daha da hızlanmıştır (Çaha, 2012, s. 34).

1980 sonrası dönem, aslına bakıldığında devlet alanının giderek küçülttüğü bir zaman dilimi olarak kabul edilmektedir. Bu durumun bir parçası olarak toplum, siyasal yaşamın ve siyasi kararların nabzını oluşturmuştur. Cumhuriyet kurulduğunda eğitilmesi gerekliliği üzerinde özellikle durulan toplum artık fikrine ve düşüncelerine başvurulacak bir konuma gelmiştir. Bu durumun belki de en güzel örneğini sıklıkla siyasetçilerin çözilemeyen konularda halka başvurmayı teklif etmesi oluşturmaktadır. Siyasi hususların meşruiyeti halkın onayına sunulmaktadır.

1980’li yılların ortalarından itibaren Yeni Gündem dergisinin yayın hayatına başlaması ile sivil toplum söylemi yaygınlık ve güç kazanmıştır. Murat Belge tarafından “tüm demokratlar için bir forum” ve “sol ile demokrasi arasındaki teması yeniden sağlamak” amacı ile yayın hayatına başlayan bu dergi aşağıdan yukarıya, demokratik, gelişmelere katkı sunabilecek, katılımcı, her türlü girişimi kim başlatırsa başlatsın sempati ile karşılaşmıştır (Çandar, 2007, s. 223). Demokrasiye angaje olma hali, Yeni Gündem dergisinde, sonuçlarından biri olarak ordu ile mesafeli yani dolayısıyla sivil toplumu daha güçlü ve etkin hale getirebileceği varsayılan gruplara ki bu gruplar sosyal demokrasi veya muhafazakâr liberal sağdır, ayrılmış olan alandır. Bu nedenlerden ötürüdür ki derginin yansıtmış olduğu yaklaşım, kendinden önceki sol kesimlerden gerek metodolojik gerekse de siyasal anlamda farklılaşarak devlet/birey veya devlet/toplum çatışmasına dayalı bir analiz yapar ve temel “düşman” olarak devletin kendisini ya da devleti destekleyen güçleri görür. Bu paradigmanda meydana gelen değişim aynı zamanda demokratikleşmenin ve özgürleşmenin öznesi olma durumunu da etkilemektedir. Bundan sonra özgürleştirme rolü şu ya da bu sınıfa veya toplumsal gruba değil; fakat devlete dışsallığı sebebiyle toplumun tamamına atfedilir hale gelmiştir (Saraçoğlu & Akdeniz, 2005, s. 111).

İslami kesimlerden veya muhafazakâr entelektüeller ile yapılmış olan görüşmeler veya bahsi geçen çevrelerden alınmış olan yazılar, demokratik ilkelerin benimsenmesi ve askeri rejimin eleştirisi temelinde değişik hatta karşıt siyasal akımlar arasında bir diyalogu sağlamıştır. Sivil toplum eksikliğinin yanı sıra demokratik yurttaşlık olgusunun da var olmadığı vurgulanmış, solun öncelikle devleti bürokratik mirastan kurtarmak üzere bir “demokratik misakın” oluşmasına katkıda bulunması gerektiği savunulmuştur (Küçükömer, 1994, s. 35).

Sivil toplum ve demokrasi tartışması demokrasinin minimal devlet, serbest piyasa, çoğulculuk ve bireysel özgürlükler ile özdeşleştirilmesi hususunda neo-liberal söyleme de eklenmektedir. Sivil toplum meselesine muhafazakâr sağ nezdinde sahip çıkılmasının mühim nedenlerinden biri demokrasinin tekrardan inşa edilme aşamasında askeri sözcüğünün sivil kelimesinin zıttı gibi algılanmasından kaynaklanmaktadır. “Sivilleşmek” veya “sivilleştirmek” adı altında tanımlanan bu kavram askeri düzenden kopuş manasında bir anlam taşımaktadır (Aydın, 2009, s. 24).

1980 sonrası dönemde sınırlı ve yavaş olsa da bağımsız hareketlerin ‘resmi’ devlet söyleminin dışında geliştiği ve siyasal söylemi etkilediği görülmektedir. Bu açıdan baktığımızda, mevcut anayasanın sınırlandırıcı hükümlerine rağmen, sivil toplum örgütlerinin oluşumuna bu tartışmalar bir anlamda zemin hazırlamıştır. Bu süreçte sivil toplum örgütlerinin sayısında da ciddi bir artış gözlenmiştir. Yapılan araştırmalara göre 1980 darbesi gerçekleştiği esnada var olan dernek sayısı 38.354’tü. Darbe akabinde bu derneklerin 20.532’sinin çeşitli sebepler gösterilerek tüzel kişiliği sona erdirilme gereği hissedilmiştir (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 1996, s. 309).

Bu bilgilere bakılarak bir çıkarım yapılacak olursa; darbenin zaten doğasında var olan anti demokratik uygulamaları sivil toplum kuruluşları üzerinde baskı oluşturmuştur. Darbe döneminde varlık gösteren derneklerin yarısından fazlası kapatılmıştır. Fakat bu durum, ilerleyen zamanda sivil toplum örgütlerinin hem etkinlik hem de sayı bakımından önemli anlamda patlama gerçekleştirmesine engel olamamıştır. Tam aksine darbe koşullarının; yeni toplum hareketlerinin ve sivil toplumun uzun bir süre zarfında gelişimi için alan açtığı söylenebilmektedir. Toplumsal muhalefet noktasında 12 Eylül darbesinin negatif bir ivme yarattığı

söylenebilmektedir. Fakat daha evvel geleneksel solun içinde varlık gösteren ya da onun gölgesinde kalmış olan feministler, eşcinseller, anti militaristler gibi mevcut ve baskın anlayışın marjinalize etmiş olduğu gruplar da mevcut politik boşluğun da etkisi ile geniş bir hareket alanına kavuşmuşlardır (Doğan, 2013, s. 511).

Sivil toplumun gelişiminde demokrasi mühim bir rol üstlenmektedir. Bir devlette sivil toplum unsurları yönetimin üstünde hâkim söylem olursa o devlet özellikle demokratikleşme serüveninde diğer devletlere oranla ön plana çıkabilmektedir. Muhalefete ve sivil inisiyatiflere hareket alanı bırakmayan anti-demokratik yönetimler, toplumsal hareketlerin varlığı olan sivil toplumun gelişimi önünde engel teşkil etmektedir. Bu olumsuz ve verimsiz koşullara rağmen toplumsal hareketler hayati önem kazanmış olsa da sert ve katı bir hüviyete bürünmüştür. Yani bu antidemokratik sistemde sivil toplum kuruluşları da antidemokratik bir yapıya dönüşme eğilimi içerisine girmişlerdir.

Bu durum aslına bakıldığında sistem tartışmaları içerisinde gelişme gösteren klasik toplumsal hareketler için geçerli olan bir olgudur. Sistem tartışmalarının geri planda kaldığı ülkelerde yeni toplumsal hareketler, demokratik koşulların ürünü olarak tasvir edilmektedir. Toplumsal hareketlerin gelişimi noktasında yalnızca kolaylık sağlayan sivil toplum ve demokrasi, toplumsal hareketlerin gelişimi adına vazgeçilemeyecek bir önem arz etmektedir. Türkiye’de var olan toplumsal hareketler, 1980 darbesi baskıcı koşullarına rağmen darbe sonrasında ivedi bir biçimde gelişim göstermeye başlamıştır. Aslında sivil toplum ve demokrasi kültürü ile bu kadar bağlantılı bir gelişim seyri izleyen yeni toplumsal hareketler darbe akabinde pozitif ivmeli bir gelişim göstermiştir.

4.2.3. Siyasi Sonuçları

12 Eylül 1980 askeri darbesinin akabinde gerek açıklanan bildirilerle gerekse de yapılan eylemler ile yönetimi ele alan MGK üyeleri, çıkarmış oldukları kanunlar neticesinde kendi varlıklarını meşrulaştırmak istemişlerdir. Hem yasama hem de yürütme yetkisine sahip olan MGK, Devlet Başkanı olarak Kenan Evren’i kabul etmişlerdir. Darbeden hemen sonra ülkede sükûnet hâkimdi fakat siyasi açıdan bir düzenin oluşturulması zaruri hale gelmişti. MGK’nın yürütme ile ilgili işlerini tamamen tek başına yerine getirebilmesi olası değildi. Bu sebepten ötürüdür ki bir “Bakanlar Kurulu” oluşturulmasına karar verilmiştir (Tanör, 1995, s. 30). Dönem

itibari ile Başbakanın kim olacağı sorusu önem arz etmekteydi. Darbeyi gerçekleştiren generaller, CGP lideri Turan Feyzioğlu üzerinde hem fikir olmuşlardır. Komutanların niyeti aslına bakıldığında Atatürk ilkelerine bağlı, bu ilkelerin uygulanması noktasında taviz vermeyen biri olarak Feyzioğlu’nu başbakan yapmaktı. Feyzioğlu’nun kuracağı hükümette iki kişi CHP’den iki kişi AP’den bakan olarak görev yapacaktı. Geri kalanlar ise partili olmayan kişilerden oluşacaktı. Buradaki amaç küçük bir CHP, AP koalisyonu oluşturmaktı (Dursun, 2005, s. 104).

Fakat hükümet kurulurken üzerinde durulması gereken önemli bir nokta vardı ki; ekonomi kimin eline bırakılacaktı. Askerler en fazla bu durumdan çekince duyuyordu. Aslına bakıldığında ekonominin başına geçecek kişi belliydi. Özal askerler tarafından 24 Ocak kararları vasıtasıyla tanınıyordu. Hatta Özal’a yeni kurulan hükümette “Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı” teklif edilmişti ancak o “Ekonomiden sorumlu Başbakan yardımcılığı” görevini kabul etmişti. Özal özellikle Turhan Feyzioğlu’nun Başbakanlık görevini üstlenmesini istemiyordu. Buradaki açıklaması ise dört parti lideri hapiste iken beşinci partinin liderinin başbakanlık görevini üstlenmesini doğru bulmadığı yönünde idi. Özal’ın bu görüşü kısa sürede benimsenmiş ve Turhan Feyzioğlu ile yola çıkmama kararı alınmıştır (Birand, Bila & Aka, 2006, s. 145). Ulusu Kabinesi 21 Eylül günü resmen açıklanmıştır. Bu kabine partisiz 27 teknokrattan oluşan bir kabine olarak göreve başlamıştır. Ulusu dışında beş üye emekli askerlerden oluşmaktaydı (Hale, 1996, s. 210).

CHP’li çevreler tek tanıdık bakan hakkında “Demirelsiz Demirel Programı” tanımlamasında bulunmuşlardır. Programın özüne bakıldığında bu tanımlama çok da yanlış değildir. Gerek 24 Ocak kararları doğrultusunda oluşturulan ekonomi modeli, gerek seçim, anayasa ve siyasi parti yasalarında yapılmak istenen değişiklikler, gerekse de işçi, işveren ilişkilerine yaklaşım, grev, sendika ve toplu sözleşme düzenine göre benimsenen yaklaşımlar, bu tanımlamanın göstergeleri olarak kabul edilmektedir (Cemal, 1986, s. 54).

Bu dönemde meydana gelen yapısal kriz bazı konjonktürel faktörlerle birleşerek derinleşmiş ve ülke bu durumdan ötürü ekonomik anlamda bir darboğaz ile karşı karşıya kalmıştır. Aslına bakıldığında emek ve emekçi hareketlerinin

nispeten güçsüz olduğu dönemlerde meydana gelen krizler esnasında sermaye sınıfının yaşamış olduğu bölünmeler ve iç çelişkiler daha rahat bir biçimde öne çıkmakta ve hızlanarak keskinleşmektedir. Demokratik rejimin olmazsa olmazı birçok özelliğten yoksun olsa da yaygın bir biçimde ufak mülkiyet temelinde temsili parlamenter sistemi uzun yıllar boyunca devam ettirebilen büyük çaplı muhafazakâr koalisyon zedelenmiş ve nihayetinde siyaset sahnesi karşılıklı olarak birbirleriyle rekabet eden sağ siyasi partilerle dolmuştur (Kaya, 2002, s. 174).

4.2.3.1. Siyasi Partilerin Yasaklanması ve Liderlerinin Durumu

Ordu, iktidarı ele aldığı ilk olarak siyasi parti liderlerini gözetim altına almıştır. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ve ana muhalefet partisi lideri Bülent Ecevit eşleriyle beraber Çanakkale Hamzaköy’de “ordunun misafiri” olmuş, MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş ve MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan da İzmir’de Uzunada’ya gönderilmişlerdir. Türkeş ve Erbakan daha sonra tutuklanarak cezaevine sevk edilmiştir. Ecevit ve Demirel ise siyaset yapmamaları şartı ile Ankara’daki evlerine gönderilmişlerdir. Bir nevi göz hapsine mahkûm edilmişlerdir. Cuntaya göre tutuklananlar bir tarafa Ecevit ve Demirel’in de rahat durduğu söylenemezdi. Ecevit’in uluslararası ilişkileri baş ağrıtmış, “Tapulu arazimin üzerine gecekondur kurdurman” söylemini her fırsatta dile getiren Demirel’in de ülkenin birçok farklı noktasında varlık gösteren siyasi kadrolarıyla ilişkilerini halen daha devam ettirmesi ve vakti geldiğinde kendi şemsiyesi altında bir siyasi parti kurma hazırlığı yapması ve bu çabası sıkıntı yaratmıştır.

Bütün iktidar, 14 Eylül günü devlet başkanı olarak ilan edilen Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren MGK başkanı olmuş ve tüm yetkileri MGK’nın elinde toplamıştır. MGK yalnızca askeri üyelerden oluşmaktaydı. Bir hafta sonra ise 27 üyeli emekli amiral Bülent Ulusu yönetiminde bir kabine atanmıştır. Kabine sürekli subaylar ve bürokratlardan oluşmaktaydı. Bu kabinenin işi yalnızca MGK’ya tavsiyelerde bulunmak ve bu tavsiyeler neticesinde verilmiş olan kararları icra etmektir. Bakanları görevden almak MGK’nın yetkileri arasında yer alıyordu. 1982 yılında çıkan bir MGK kararı ile eski siyasetçilere hem geçmişi hem bugünü hem de geleceği tartışmak neredeyse yasaklanmıştı. Darbe akabinde siyasi faaliyetlerine ara verilen eski partiler, 16 Ekim günü resmen kapatılmış ve partilerin mal varlıklarına el konulmuştur (Zürcher, 2013, s. 406-407). Yapılmış olan bu

uygulamalar gösteriyordu ki yeniden demokratik düzene geçilmesiyle beraber darbeciler ve eski siyasetçiler siyaset sahnesinde tekrar istenmiyorlardı.

Darbe sonrası siyaset sahnesine çıkmaya hazırlanan partiler konusunda MGK'nın mutlak hâkimiyeti ve veto hakkı vardı. On beş parti kurulmuştur. Bu on beş partiden on ikisi kurucu listelerinde gerekli değişiklik yapılmasının akabinde bile ordu tarafından kabul edilmemiştir. CHP ve AP'nin devamı niteliğindeki partiler (Doğru Yol, Büyük Türkiye, Sosyal Demokrasi Partileri) yasaklanan partiler arasında yer alıyordu. En nihayetinde 6 Kasım 1983 seçimlerine katılmalarına izin verilen üç parti mevcuttu. Bu partiler; Necdet Calp'ın liderliğindeki, CHP'nin geleneksel Kemalist kanadına yakın olan Halkçı Parti (HP), Emekli Orgeneral Turgut Sunalp liderliğindeki generaller ile yakından özdeşleştirilen ve onlar tarafından desteklenen Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ve darbenin hemen öncesinde başlatılan ekonomik reform programının arkasındaki isim olan, askeri yönetim döneminde mali skandalların sonucunda görevden alınana değin ekonomiden sorumlu “tam yetkili bakan” olarak hizmet veren Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP)'dır (Zürcher, 2013, s. 411). 1983 milletvekili genel seçimlerinde yarışacak olan üç parti liderinin ortak noktası ilgi çekiciydi. Üç lider de aslına bakıldığında var olan askeri rejimin “mutemet” unsurlarıydı. Farklı seviyelerde de olsa onunla iş birliği içerisinde olmuşlardı. Başbakan yardımcılığını Özal, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğünü Necdet Calp yapmıştı. Sunalp, yeni rejimin müstakbel başbakanı olarak tasarlanmıştı. Sunalp, aynı zamanda askeri rejimin veliahdı olarak görülüyordu. Sunalp'ın partisi “devlet partisi” anlayışının küçük bir temsilcisiydi. ANAP'ın özelliği, geçmişten gelen ve geçmişin süzgecinden geçen dört siyasal eğilime kucak açmış olmasıydı. Parti ve lideri, sağın milliyetçi, liberal ve muhafazakâr kesimleri ile sosyal demokrasinin bazı uzantılarını kendi bağırılarında topladıklarını açıklamaktaydılar (Tanör, 1995, s. 56).

Seçimlere giren HP, daha evvel Türk siyaset tarihinde başvurulmuş olan bir taktik gereği giriyordu. Bu taktik, sol oyların devlet kontrolü yolu kullanılarak bertaraf edilmesidir. Askeri liderler, açık bir biçimde MDP'yi ve MDP'ye oranla daha az seviyede HP'yi desteklediklerini gösteriyorlardı. Bu durum Özal'ın ana kozlarından biri haline gelmişti. Böylelikle Özal kendini tek ve vazgeçilmez gerçek

bir demokratmış gibi göstermiş bu da ordunun darbeden üç yıl sonra siyasetten çekilmesini isteyenlerin oyunu almasına neden olmuştur (Zürcher, 2013, s. 411).

6 Kasım 1983 tarihinde milletvekili genel seçimleri yapılmıştır. Sonuçlar genel itibari ile sürpriz olarak nitelendirilmiştir. Kenan Evren seçim gününden hemen önce TRT’de konuşma yapmış ve açık bir biçimde ANAP ve Genel Başkanı’na karşı cephe almıştır. Evren seçmeni net bir biçimde ANAP’a oy vermemesi için uyarmıştır. Fakat bu söylemlere rağmen ANAP seçimden birinci parti olarak çıkmıştır. Bu durum ilk sürprizdir. İkinci sürpriz ise askeri rejimin seçtiği halef ile alakalıydı. MDP iktidara hazırlanmış ve başbakanlık beklentisi içindeki lideri için umulmadık bir son tecelli etmiştir. Kendisine üçüncü sırada yer edinmiştir. HP beklenenin üzerinde bir oy alarak ikinci parti konumuna gelmiştir (Tanör, 1995, s. 57). Ordu, HP’nin ikinci parti konumuna gelmesi hususunda kontrol edilebilir sol görünümlü parti olmasına rağmen tedirgin olmuş; bu durum Sol’un Türk siyasetinde halen daha alınmış olan tüm tedbirlere rağmen önemli bir potansiyeli olduğunu görmüştür.

4.2.4. Hukuki Sonuçları

1960 askeri darbesi ve 1971 muhtırasından farklı olarak onlara nazaran köktenci doğrultuda gerçekleşen 1980 darbesi, Süleyman Demirel Hükümetini görevden almış, halkın iradesinin yansıması olan TBMM’yi feshetmiş, siyasi parti liderlerini Ecevit, Demirel, Türkeş ve Erbakan gözaltına almıştır. Bu gözaltılar silahlı kuvvetler korumasında meydana gelmiştir (Akşin, 2007, s. 275). 1961 Anayasası, 12 Eylül 1980 darbesi sonucunda yürürlükten kaldırılmıştır. Darbe neticesinde sadece Anayasa ortadan kaldırılmamış, ülkede aktif olarak faaliyet gösteren dernekler, sendikalar ve siyasi partiler kapatılmıştır. Birçok siyasi parti üyesi ve vatandaş tutuklanmıştır. Danışma Meclisi 16 Ekim 1981 günü “Yeni Bir Anayasa” yapılması yönünde bir yasa hazırlamıştır. Bu yasa uyarınca 15 üyeden oluşan Anayasa Komisyonu’nun seçilmesine karar verilmiştir (Akşin, 2007, s. 281). 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 23 Eylül 1982 günü Danışma Meclisi tarafından ve 18 Ekim 1982 günü MGK tarafından kabul edilmiştir. Akabinde de halkoyuna sunulmak için 20 Ekim 1982 tarih ve 17844 sayılı Resmî Gazetede yayınlanmıştır. 7 Kasım 1982 Pazar günü yapılan halkoylaması

neticesinde %91,17 gibi yüksek bir oy oranı ile Anayasa kabul edilmiştir (Göksel & Ahmet, 2021).

1980 darbesi akabindeki döneme bakıldığında Türk siyasal hayatında yeni bir sayfanın açıldığı aşikârdır. Açılan yeni sayfada siyasi yaşamın merkezi gittikçe topluma doğru kaymaktadır. Bu durum devlet anlayışında var olan değişikliklerle beraber toplumsal dinamiklerin gelişmesinden kaynaklanmaktadır. 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesi ile siyasal seçkinler ile devletçi seçkinlerin görev alanları keskin bir biçimde değişmiştir. Darbe akabinde devleti artık Cumhurbaşkanı, Ordu ve Anayasa temsil eder konuma gelmiştir. Cumhurbaşkanı devleti temsil ederken ordu iç ve dış güvenlikle sorumlu tutulmuş; anayasa ise toplumsal işleyişi yasalar çerçevesine almıştır. Siyasi ve ekonomik konular tamamı ile siyasi partilere bırakılmıştır. Bürokrasi, siyasi partilerin kontrol alanına dâhil olmuş ve eğitim imkânlarının iyileşmesi neticesinde artık kapısını taşradan gelenlere de açmaya başlamıştır. Entelektüel kesimi temsil eden önemli bir bölüm ise sivil toplumcu ve liberal değerleri savunarak eski rollerini terk etmişlerdir (Çaha, 2012, s. 56).

12 Eylül 1980 günü TSK'nın yönetime el koyması ile yeni dönem başlamıştır. Bu yeni dönemde MGK oluşturulmuş, devlet yetkilerinin önemli bir bölümünü üstlenmiştir. MGK üyeleri geneltürmay başkanı ve kuvvet komutanları olmuştur. MGK, ilk iş olarak 27 Ekim 1980 tarihinde 2324 sayılı kanun ile “Anayasa Düzeni Hakkında Kanunu”⁹ nu kabul etmiştir. Bu Kanun gereğince yasama yetkisi MGK Başkanı ve devlet bakanına verilmiştir. MGK bildirileri ve kararlarında yer alacak olan hâkimlerden anayasaya uymayanlar, yeni bir anayasa yapılana değin kanunlara uymayanlar da kanun değişikliği olarak kabul edileceği öngörülmüştür.

Asıl belirlenen görev Kurucu meclis için yeni bir Anayasa hazırlamak olmuştur. Aynen yasalarda olduğu gibi Anayasa metnini kesinleştirme yetkisi de MGK'ya ait hale gelmiştir. Metin hazırlanıp nihayete erdirildiğinde ise halkoylamasına sunulmuştur (Tanör, 1995, s. 39). 23 Kasım 1981 tarihinde bu amaç

⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17145.pdf> Erişim Tarihi: 14.07.2023.

için MGK 15 kişiden oluşan bir anayasa komisyonu oluşturulmuştur. Profesör Orhan Aldıkaçtı komisyon başkanlığına getirilmiştir. Komisyon 7 Temmuz 1982 günü yeni anayasanın ilk taslağını oluşturmuştur. Aslına bakıldığında hazırlanan bu metin birçok açıdan 1961 Anayasasındaki kabul edilen gelişmelerin tam tersine çevrilmesiydi. Yürütmenin elinde iktidar toplanmış ve MGK ve Cumhurbaşkanının yetkileri arttırılmıştır. Tüm bunlara ek olarak sendika özgürlüğü (dayanışma grevleri, siyasal amaçlı grevler ve genel grevler yasaklı hale gelmiştir), basın özgürlüğü ve en nihayetinde de kişi hak ve özgürlükleri sınırlanmıştır (Zürcher, 2013, s. 409).

Pratik açıdan değerlendirildiğinde, darbe vuku bulduğunda halk nezdinde ilk aşamada kimi hakların alıkonulması kabul edilebilirdi. Fakat tekrar demokratik düzene geçileceğinin açıklanması akabinde böylesine antidemokratik bir anayasa, birçok kişiye göre darbenin sakat yönü olarak tanımlanmaktadır. Daha önce Türkiye siyaset tarihinde siyasilerin yapmış olduğu bir hatayı bu kez de ordu yapıyordu. Bu yanlış ele geçirmiş olduğu iktidarı kendi lehine ve kendi dışında hiçbir bireye veya gruba yaşam hakkı vermeyerek hiç de demokratik olmayan bir yaklaşım tarzını benimsemiş olmasıydı. Öte yandan Cumhurbaşkanlığı plebisiti ile Anayasa oylaması birleştirilerek yeni bir baskı unsuruna başvurulmuştur. Geçici 1. maddeye göre, Anayasanın halk oylaması neticesinde kabul edilmesi ile MGK başkanı aynı zamanda Cumhurbaşkanı unvanını kazanacaktı. Kenan Evren tek aktörlü “Anayasayı tanıtmaya” kampanyası kapsamında yapmış olduğu bir Radyo televizyon konuşmasıyla başlamıştır. Bu konuşmayı il konuşmaları ile sürdürmüş ve yine yapmış olduğu RTV konuşması ile konuşması son bulmuştur. Halk oylaması iki gün sonra yapılmış ve anayasa kabul edilmiştir. Böylelikle Kenan Evren Cumhurbaşkanı sıfatını elde etmiştir (Tanör, 1995, s. 41-42).

Halk nezdinde analiz edildiğinde Kenan Evren, özellikle siyasal terörü sindirdiği için destekleniyordu. Halktan alınan bu desteğin yeni oluşturulacak olan Anayasada da devam ettirilmesi bekleniyordu. Halk içinde bulunan bu durumdan rahatsızdı. Halk Anayasayı somut bir kavram olarak gördüğü için onlara göre herhangi bir sıkıntı görünürde yoktu. Bu nispeten olumlu havaya rağmen Generaller en ufak bile risk almak istemiyorlardı. Oylamaya geniş katılımlı oy kullanılsın diye oy kullanma zorunluluğu getiriliyordu. Oy kullanmayanlar için önemli yaptırımlar

öngörülüyordu. Bunlardan bazıları oy vermeyenlerin para cezası verilmesi ve beş yıl oy kullanma haklarının elinden alınması biçimindeydi. Bu kararlara ek olarak da Anayasa'nın ve Evren'in Anayasa lehine yapmış olduğu nutukların eleştirilmesi yasaklanmıştır (Zürcher, 2013, s. 411).

Yasal önlemlerle; Anayasada emek-sermaye ilişkilerinde açık bir şekilde emek aleyhine bir tavır sergileyen hükümler yer almıştır. Bu durumun yanı sıra askeri rejimin çalışma hayatına ilişkin olarak giderayak çıkardığı bir dizi yasal düzenleme işgücü piyasasının kurumsal ve yasal yollarla disiplin altına alınmasını konusunda etkili olmuştur. Emek aleyhindeki politikalar bu yıllarda, yalnızca örgütlü işçi sınıfına yönelik olmamıştır. Emekli ikramiyelerinde, memur maaşlarında, tarıma dönük destekleme politikalarında, kıdem tazminatlarında da geniş çaplı gerilemeler görülmüştür. 1980'i takip eden yıllarda nominal ücretlerin Yüksek Hakem Kurulu (YHK) tarafından belirlendiği bir dönemde fiyat kontrollerinin tümü kaldırılmıştır. Genel fiyat hareketlerinin 1980 yılındaki durumunun üstünde gerçekleşen KİT zamlarının akabinde kamu kesimi fiyat ayarlamaları genel fiyat hareketlerini “başa baş” bir biçimde takip etmiştir. Askeri rejim yıllarında KİT'lerin finansal durumu bu nedenle rahatlamıştır. Bu etken vergi tahsilatında ve vergi yükünde ılımlı düzenlemeler ile bütçe harcamalarında küçük boyutlu tasarruflarla birleşince kamu kesimi dengeleri darbe öncesi döneme nazaran 1981-83 yıllarında düzelmesi sonucunu yaratmıştır (Boratav, 2006, s. 151).

5. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİ AÇIKLAYAN TEORİLER IŞIĞINDA 1980 ASKERİ DARBESİNİN ANALİZİ

Ordu, devletin bir kurumu olarak gerek örgütsel gerekse de bürokratik karakteristiği ile kendi dışındaki devlet oluşumlarından farklılık göstermektedir. Ordunun diğer kurumlardan ayrışması onun toplumsal sürekliliği ve özellikle bağımsızlığı simgelemesinden kaynaklanmaktadır (Demir, 2011, s. 157). Elbette ki her kurumun kendine has değerleri, ritüelleri ve işleyişi mevcuttur. Fakat hiçbir kurum ordu gibi direkt bir biçimde toplumun refahı ile bağlantılı değildir. Bu durum askeri, toplum içerisinde diğer kurumlardan ayırmaktadır.

1960 askeri darbesi neticesinde darbeler dönemi Türkiye’de başlamıştır. Bu darbe neticesinde elit tabakasının hareketliliği kendi içerisinde artmış, asker kendini devletin çıkarlarının savunulmasına adanmış elitler üstü kurumun mensubu biçiminde tanımlamaya başlamıştır (Karpaz, 2010, s. 156). Dönemde ayrıca Kemalist siyasi elitler toplumda var olan problemler karşısında asker elitler ile hareket ederek çözümü darbelerde bulmaya çalışmıştır (Kanbir, 2014, s. 682; Kurtbaş, 2017, s. 195). Bu durumun yanı sıra yönetici seçkin grubunda yer alan bireylerin yapısı değişmeye başlamış, tek parti döneminde yapılan seçimlerde milletvekillerinin yalnızca %1’i mühendis, %50’sinden fazlası asker ve memur iken, 1960 darbesinde 1980 darbesine değin geçen süre zarfında mühendislerin oranı %12’ye çıkmış, memurların oranı ise büyük bir düşüş yaşayarak %18’e gerilemiştir (Göle, 2002, s. 108). Askerin yükselişe geçmiş olduğu bu dönemde 1973 seçimlerinde siyasi arenaya dâhil olan MSP’nin meclise girmesi ile Kemalist elitlerin taban tabana zıt köşesinde yer alan siyasi elit kitle varlık göstermeye başlamıştır (Kurtbaş, 2017, s. 196). Dönem anlamında değerlendirildiğinde CHP, kentli kesimi temsil ederken DP’nin kapatılması neticesinde kurulan AP de küçük kentlerde yaşayan dar gelirli vatandaşları temsil etmeye başlamıştır (Ergüder, 2009, s. 419). Yani elit kitle özellikle bu dönemde çeşitlenmeye ve toplumun her kesiminden farklı profillerden oluşmaya başlamıştır.

12 Eylül günü, TSK, devlet organlarının işlememesini sebep göstermiş ve amaçlarını terörü durdurma, demokrasiyi siyasetçi hegemonyasından kurtarma, ekonomik anlamda refah seviyesinin yükseltilmesi ve ordunun tüm bunları gerçekleştirmesi akabinde siyaset sahnesinden çekilmesi biçiminde sıralamıştır. Bu

durumun akabinde kabinenin işine son verilmiş, meclis dağıtılmış ve dokunulmazlıklar kaldırılmıştır. Ülkede yapılması muhtemel her türlü siyasi faaliyete yasak getirilmiş, siyasi partilerin yanı sıra MİSK ve DİSK kapatılmıştır. Ülkede olağanüstü hâl ilan edilmiş, siyasi parti liderleri tutuklanmış ve kişilerin yurt dışına çıkışları yasaklanmıştır. Tüm bunlara ek olarak belediye meclisleri ve belediye başkanları görevlerinden azledilmiştir. MGK başkanı olarak Kenan Evren iktidarı eline almıştır (Zürcher, 2013, s. 405-406; Hale, 1996, s. 209). Halkın darbeye ilk refleksi olumlu olmuş ve ordunun yapmış olduğu müdahaleyi destekler bir tavır sergilemiştir (Hale, 1996, s. 210; Karpat, 2010, s. 299).

Darbe akabinde sıkıyönetim komutanlıkları kurulmuş ve siyasi cinayetlerin sayısı düşürülmüştür. 1980 darbe döneminde sadece terörist eylem gerçekleştirenlerin değil darbe öncesi dönemde milliyetçi, solcu ya da İslamcı fikirlerini sesli bir biçimde dile getiren herkes sıkıntılar ile karşı karşıya kalmıştır. Askerin bu müdahaleci tavrı her ne kadar terörist saldırıların büyük bir çoğunluğunu durdurmuşsa da büyük insani ve toplumsal kayıpları da beraberinde getirmiştir (Hale, 1996, s. 214; Zürcher, 2013, s. 406-407). Alparslan Türkeş, iç savaşı kışkırtmak suçlaması ile tutuklanmıştır. Necmettin Erbakan da Türk Ceza Kanunu'nu ihlal sebebi ile siyaset sahnesinden uzaklaştırılmıştır. Sıkıyönetim komutanları, geniş yetkilere sahip oldukları için gazeteleri kapatma noktasında yetkilerini sık sık kullanmışlardır. Bağımsız bir kurum olması gereği ile oluşturulan üniversiteler yeni çıkarılan Yükseköğretim Kanunu ile kısıt altına alınmıştır. Birçok öğretim elemanı çeşitli bahaneler üretilerek görevden alınmıştır. Darbeden kısa bir süre sonra Ecevit ve Demirel özgürlüklerine kavuşmuş; fakat siyasi partilerin hepsi kapatılmıştır (Hale, 1996, s. 214, 223).

Ordunun 1980 sonrasında siyasi özerkliğinin artmasındaki en büyük rol, 1980 öncesinin siyasi ve ekonomik kriz ortamında yaşanan büyük otorite boşluğudur. Türkiye'de geniş tabanlı bir ulusal diyalog için gerekli siyasal uzlaşma geleneğinin olmaması bunu pekiştirmiştir (Cizre, 2014, s. 67-68).

TSK, Kemalizm'in yegâne taşıyıcısı vasfını her şartta ve durumda dile getirmektedir (Dağ, 2016). Tıpkı 1960 ve 1971 müdahalelerinde olduğu gibi 1980 darbesi yapıldığında da darbenin millet adına ve en önemlisi de millet yararına olduğu vurgusu her fırsatta dile getirilmiştir (Dursun, 2005, s. 131-132). Asker

genel anlamda bakıldığında bir yandan seçilmişlere güvenmemekte diğer taraftan da milletin kendini yönetecek kişileri seçebilecek objektiflikte olmadığını düşünmektedir. Ülke tüm bu durumlar göz önüne alındığında askere göre, siyasilere bırakılamayacak derecede önem arz etmekte idi. Tüm bunların yanı sıra ordu yapmış olduğu müdahalelere halk desteği sağlamak adına çaba sarf etmiştir. Çünkü darbenin meşruiyet kaynağını oluşturmak askerin sistem içerisindeki varlığı için önem teşkil etmektedir.

Ordu, 1960 askeri darbesinden itibaren siyasi irade üzerinde etkili olmaya başlamıştır. 1980 darbesi dâhil olmak üzere ordunun örtülü bir biçimde etkisinden ve iktidarından söz edilebilmektedir. Asker, tıpkı bir siyasi partiymişçesine hareket etmeye başlamıştır. TSK bu tarihten başlayarak siyasi iktidara egemen olmuştur (Çavdar, 2000, s. 108-110). Bürokratik elitlere siyasal iktidarın hareket alanı daraltılarak geniş bir alan sağlanmıştır. Sivil elitlere pozitif bir tavır sergilemeyen askeri elitler darbe akabinde almış oldukları yetkiler neticesinde seçilmiş iradeye karşı sürekli bir biçimde mücadele etme yolunu seçmişlerdir. Mills'in güç elitleri teorisinde yer alan askeri elitin baskın konumu 1980 darbesinde ve akabinde görülmektedir. Asker kendini sivil ve ekonomik elit dışında yer alan ama aynı zamanda bu elit grupları tamamlayan yegâne kurum olarak görmektedir. Askerin sistemdeki bu hami konumu darbenin oluşum aşamasında ve vuku bulmasında önem arz etmektedir. Elit gruplar kendi içlerinde uyum sergilemiş ve birlikte hareket etmiş olsa idi toplumsal yaşamı kesintiye uğratan müdahaleler muhtemelen asgari düzeye indirilebilirdi.

Ordu, 1960 darbe dönemine değin vesayet yetkisi elinde bulunan bir kurumken vesayet etme kabiliyetini kaybedip artık darbe-muhtıra gibi araçları kullanmaya başlamıştır. Ayrıca tezde incelenen dönem itibari ile sivil-asker ilişkisi hep çatışmacı bir seyir izlemiştir.

Türkiye’de, geleneksel sivil-asker ilişkilerine bakıldığında kurumsal düzeyde ele alındıkları açıktır. Fakat bu duruma ek olarak Türkiye’de toplumca benimsenmiş ve kökleşmiş bir askeri kültürün varlığı da kabul edilmektedir (Cottey, 2010, s. 86). Darbelerden her ne kadar sürekli bir biçimde şikâyetçi olunsada organize olmuş sivil toplum kuruluşlarının darbe konusunda çok tepkili olduğu gözlenmemektedir. Örneğin; sivil toplum 12 Eylül 1980 darbesine önemli oranda

destek vermiştir (Ensaroğlu, 2010, s. 57). Bu durumun yansıması olarak da toplumun geneli darbeye karşı sessiz kalmıştır. (Laçiner, 2010, s. 7). Tüm bu nedenler toplumun darbe konusunda meşru olduğu ile ilintili bir kültürel kodlaması olduğunun kanıtı olarak kabul edilebilmektedir. Askeri vesayetin sürekliliği salt ordunun zor kullanma gücüne indirgenmemelidir. Burada rıza göstermenin gerekliliği üzerinde özellikle durmak gerekmektedir. Bu rıza gerek iç gerekse dış düşman propagandası ile toplumda var olan korku ikliminin canlı tutulması ile sağlanmaktadır. Özellikle düşmanlara karşı yaratılan korku iklimi neticesinde toplumsal rıza askeri vesayet noktasında sağlanmakta bu da darbelerin meşruiyet zeminini oluşturmaktadır (Coşkun, 2011, s. 10).

Ordu aslına bakıldığında müdahale ve darbe gibi kırılma noktalarında hegemonyasını tam anlamıyla yani istediği oranda halk nezdinde etkinleştirememiştir. Bu duruma en iyi örnek, darbe sonrasında yapılan seçimlerde ordunun işaret etmiş olduğu partilerin siyasi iktidarı eline alamaması gösterilebilmektedir. Net olarak ifade etmek gerekirse, 1980 darbesi sonrasında yapılan 1983 seçimlerinde ordunun desteklemiş olduğu MDP halkın desteğini askerin istediği düzeyde alamamış ve ordunun desteklemediği ANAP %45,15 gibi büyük bir oy yüzdesi ile iktidardaki yerini almıştır (Dursun, 2005, s. 132-133). Müdahaleler neticesinde halkın sessiz bir biçimde tavır sergilemesi sindirilmiş olmalarından kaynaklanmakta idi. Halkın buna sessiz kalışını darbeyi desteklediği biçiminde yorumlamak tam anlamı ile doğru bir yaklaşım değildir. Halk tam anlamıyla orduyu destekler bir tavır sergilemiş olsaydı onun işaret etmiş olduğu partilere oy vermiş olurdu. Halk sandık vasıtası ile bir anlamda tepkisini göstermiştir.

1980 darbesini ana akım kuramlar ile açıklamak Türkiye'nin dönemde var olan ve demokrasi sürecini de etkileyen gerek siyasi gerekse de toplumsal dinamikleri anlamak adına kritik bir yöntem olarak kabul edilmektedir. Ana akım teoriler darbenin arka planında yer alan ekonomik eşitsizlikler ve devletin rolünü vurgulayarak, darbeye sebebiyet verdiği belirtilen 1970'li yılların sonlarındaki ekonomik ve sosyal krizlerin etkilerini incelememize katkı sağlar. Diğer yandan sivil-asker arasında var olan güç dinamiklerini analiz eder. Çok yönlü teorik yaklaşımlar, 1980 darbesinin nedenlerini ve sonuçlarını anlamak adına geniş bir

çerçeve sunarak, tarihsel analiz yöntemi ile olayların karmaşıklığını kavramamıza yardımcı olur. 1980 askeri darbesi, sivil-asker ilişkileri teorileri açısından, siyasi iradenin denetiminde bir görünüm sunan ordunun askeri müdahaleyi nasıl ve ne şekilde gerçekleştirdiği ve müdahalenin doğurmuş olduğu sonuçları açıklamaktadır. 1980 darbesi siyasi iradenin denetiminde olması gereken ordunun sınırları ne ölçüde aştığı ve sivil-asker ilişki dinamiklerinin dönem için ne kadar kırılgan olduğunu kanıtlamaktadır.

5.1. Samuel P. Huntington ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi

Huntington, genel anlamda bakıldığında dış tehdidin ana sorun olarak değerlendirildiği Soğuk Savaş koşullarının analiz edilmesi temelinde bir sivil-asker ilişkisi bakış açısına haizdir. Özellikle *Asker ve Devlet (1957)* adlı eserinde sivil-asker ilişkilerini devletin yapısı, dış tehdidin düzeyi ve toplumsal yapı değişkenliklerine göre analiz etmektedir. Bu analizi yaparken profesyonelleşme kavramından bahsetmekte ve objektif, subjektif kontrol kavramlarını kullanmaktadır. Sivil-asker ilişkilerini açıklarken en çok kullanılan teori Huntington'ın teorisidir.

1980 darbesine Huntington'ın kuramı çerçevesinde bakıldığında ordunun toplumsal karar alma noktasında anayasal olarak yetkili olduğu görülmektedir. Profesyonel ordu yani Huntington'ın deyimi ile yalnızca görev alanını bilen ordular, siyasete müdahale etme olasılığı düşük olan ordulardır. Türkiye'de meydana gelen 1980 darbe sebeplerine bakıldığında siyasi, ekonomik, sosyal ve hukuki birçok gerekçe mevcuttur ki bu durum asker tarafından toplumdaki kötü gidişata son vermek maksadı ile darbe yapıldığını açıklamak için yeterli bir gerekçe olarak kabul edilebilmektedir. Özellikle Türk sivil-asker ilişkilerini inceleyen literatürde ABD modeli olarak görülen Huntington'ın objektif ve subjektif denetim modelleri çok fazla bir biçimde kullanılmakta ve darbeler, bu modeller üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır. Huntington, profesyonellik kavramı üzerinde özellikle durulmaktadır. 1980 askeri darbesi de emir komuta zinciri içerisinde gerçekleşmiş ve ordu kendini rejimin koruyucusu ve yegâne bekçisi biçiminde tanımlamıştır. Huntington'ın pretoryen olarak tasvir ettiği siyasi kültür seviyesi düşük olan toplumlarda -ki darbeler dolayısıyla Türkiye'de bu kategorinin içerisine girmektedir- her grup kendi niteliğini ve yeteneklerini yansıtan araçlar

kullanmaktadır. Örneğin; öğrenciler ayaklanma, varlıklılar rüşvet verme, işçiler grev yapma ve askerler de darbe yapma eğilimi içerisindedir. Huntington siyasetten uzak hatta savunma hariç diğer alanlarda tarafsız askeri profesyonel olarak tanımlamakta ve olması gerekenin bu olduğu konusunda ısrar etmektedir. Ordunun ana amacı siyasi iradeyi korumaktır. 1980 darbesine bakıldığında ordu, toplumun her alanında yaşanan olayları, siyasi kargaşa ortamını ve kendi bakış açısına göre güvenli halde bulunmayan sokakları düzene kavuşturabilmek iddiasıyla darbeyi yapmıştır.

Yaşanan savaşlar neticesinde askerin hegemonyasını sürdürebilir kılma ihtiyacı ordunun yeniden yapılandırılması gereksinimini doğurmuştur. Askeri liderler -ki Türkiye’de devletin kuruluşundan itibaren vardır- kurumsal aktör olarak daha görünür bir konumda olmuşlardır. Böylelikle de asker yalnızca sahada faaliyet göstermenin ötesinde bir aktör haline gelmiştir. Sivil ile asker arasındaki gerilimi tam da bu askerin etkin aktör olması durumu oluşturmaktadır. Ordunun silah kullanma tekeline sahip olması ile kazandığı etkinlik, sivil-asker ilişkilerindeki konumunun güçlenmesini sağlamıştır.

Askerlik mesleğinde yaşanan yükseliş neticesinde Huntington (2006, s. 90)’a göre belirli öznel sivil kontrol yapıları âtil hale gelmiş; fakat diğer taraftan da sivil kontrolün daha anlamlı ve yeni bir tanıma kavuşmasına olanak tanımıştır. Sivil kontrol, nesnel anlamda askerî profesyonelleşmenin en üst düzeye çıkarılması anlamını taşımaktadır. Nesnel sivil kontrol askerin profesyonel bir tavır sergilemesi adına en uygun zemini oluşturan teoridir. Öznel sivil kontrolün aksi ya da karşıtı biçiminde de tanımlanabilmektedir (Huntington, 2006, s. 89-90). Orduyu sivilleştirip onu devletin bir yansıması yani aynası haline dönüştürmek, öznel sivil kontrolün ana amacını oluşturmaktadır. Nesnel sivil kontrol ise orduyu askerileştirme yolu ile onu devletin bir parçası haline getirme çabası içerisindedir. Nesnel sivil kontrole zıt olarak tasarlanan düşünce, ordunun siyasete katılmasıdır.

Huntington’ın tezinde yer alan kurumsal aidiyet duygusu seviyesinin artması beraberinde profesyonelliği getirmektedir. Siyasetten tamamıyla uzak duran, tarafsız bir tavır sergileyen sadece savaş noktasında müdahaleci olan asker profesyoneldir. Türkiye’de yaşanan 1980 darbesine bakıldığında asker siyasi iradenin görev alanına giren noktalarda da fikir beyan etmekten çekinmeyen,

müdahaleci bir tavır sergilemektedir. Profesyonellik düzeyinin düşüklüğü sisteme müdahale etmek ile eş değer görülmektedir. Bir ülkede darbe vuku buluyorsa o ülkede profesyonellik düzeyi düşüktür yani objektif sivil kontrol kavramından bahsedilmesi pek de mümkün değildir. Otonomi profesyonelleşmeye, bu profesyonelleşme siyasi anlamda tarafsızlığa ve aynı zamanda gönüllü bağlılığa, gönüllü bağlılık ise sivil kontrolün sağlanmasında etkili olmaktadır. Objektif kontrol kavramında askeriye salt bir askeri makamdır. Gerek askerin gerekse de sivilin görev ve yetki alanları birbirinden farklıdır. Askerin siyasi iradeye müdahale etmesi profesyonellik düzeyinin düşüklüğü biçiminde açıklanmaktadır. 1980 darbesine bu manada bakıldığında objektif sivil kontrol kuramı ile açıklanabilme kategorisinde sayılmamaktadır. Türk toplumunda ordu hep demokrasinin “getiricisi” olarak tasvir edildiği için en demokratik kurum olarak kendi içinde kabul edilmektedir (Kahraman, 2010, s. 180). Fakat demokrasi kültürü tam anlamı ile oturmuş toplumlarda darbe olasılığı düşüktür. Türk toplumuna bakıldığında asker her fırsatta siyasi iradenin alanına darbe ya da muhtıralar ile müdahale etmiştir. Bu durum, sebebi ne olursa olsun, müdahaleci bir kültürün olduğunun kanıtı olarak kabul edilmektedir. Huntington’ın kurumsal ayrım tezi Türkiye gibi demokrasi süreci darbeler ile kesintiye uğramış bir toplum için geçerli değildir. Demokratik toplumlarda bu tez daha uygulanabilir bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Askerin siyasi iradenin rehberliğini kabul etmesi profesyonellik düzeyinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

Huntington, sivil-asker arasındaki ilişkileri salt demokratik değerlerin korunması yolunu açıklamak biçiminde değerlendirmekte ve bu duruma uygun bir model ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Janowitz ise Huntington’ın bir adım daha ötesine giderek sürdürülebilir demokratik değerlere ilişkin bir model önermektedir. Sivil-asker ilişkileri sadece ulus devletin bir sorunu değildir. Bu nedenle uluslararası arenada da sivil-asker ilişki biçimlerinin incelenmesi gerekir.

Huntington, ulusçuluk ve demokratikleşmenin bir sonucu olarak askeri hizmetlerde profesyonelleşmeyi ön görmektedir. Liberal demokrasinin en ideal ordu- toplum ilişkisinde temel nokta olacağını varsaymaktadır. Sivil demokrasi teorisinin temelini toplumsal katılım oluşturmaktadır. Toplumsal katılım aktörlerin kamusal alanda sivil ve askeri katılımına karşılık gelmektedir, aktörler kamusal

alandanda sivil ve askeri konumda olabilmektedir. Sivil demokrasinin işleyişinde var olan bütünleşmiş aktörlerin sivil ve askeri görevin ayrışması teorisinin geçerliliği açısından merkezi bir problem olarak kabul edilmektedir (Burk, 2002). Sivil demokrasi anlayışında merkezi problem olan sivil hizmet ve asker görevinin ayrışması Morris Janowitz'e göre savaşın değişen doğasında ve modern dönemde sivil-asker ilişkilerinin belirleyicisi olmuştur ve problemin çözümü demokratik ve etik değerlere bağlıdır (Janowitz, 1983).

Profesyonel asker kavramı 1980 darbe özelinde değerlendirildiğinde darbe akabinde ordu kurucu iktidar vazifesini üstlenmiş, ordu bu durumu profesyonellik olarak görmüş ve sonrasında da bu profesyonelliği korumak adına kışlasına geri döndüğü izlenimi oluşturmıştır. Fakat ordu, 1980 darbesi sebeplerinin yeniden tekrar etmemesi adına yani siyasi irade krize girmesin diye yani iç ve dış güvenliği sağlamak adına kontrolünü anayasal olarak kalıcılaştırma yolunu tercih etmiştir. Olağanüstü hâl ilan etme yetkisi ordunun gerekli gördüğünde toplum üzerinde etkili olmak istemesinin bir parçası biçiminde tanımlanabilmektedir. Gerek Huntington'ın gerekse de Janowitz'in bahsetmiş olduğu profesyonel bir tavır sergileme durumu 12 Eylül darbesinin gerek sebepleri gerekse de sonuçları noktasında karşılık bulmamaktadır.

Darbelerin niteliği, herhangi bir toplumun yönetim mekanizmasının fiilen yönetim kapasitesinde olamaması halinde askeri mekanizmaların yönetime el koyması durumunu kapsamaktadır. Modern devletlerde sivil-asker ilişkileri tartışmalarında askeri profesyonelleşme, kurumsallaşmaya ve meslek olarak ordu yapılanmasına karşılık gelmektedir.

Huntington sivil ve asker ilişkilerinin birbirinden ayrı düşünölemeyeceği ve bütün olduğu fikri üzerinde özellikle durmaktadır. Özel sivil denetimde sivil gücün en üst kademedde yer alması fikri benimsenmektedir. Fakat bu zor bir durumdur; çünkü sivil grupların sayısı fazladır ve kendi içinde heterojen bir yapıyı barındırmaktadır. Hangi sivil grubun ordu üzerinde etkili ve etkin olacağı yani denetimi sağlayacağı düşüncesi çatışmacı bir alan olarak tanımlanmaktadır. Bu durum bir taraftanda ordunun sivilleşmesi anlamını taşımaktadır. Uygulanması çok da olası görünmeyen bu düşüncenin aksine Huntington bir de nesnel sivil denetim teorisini oluşturmıştır. Çıkış noktası olarak, siyasi iradenin etkin olabilmesi için

askerin profesyonelleşmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Asker profesyonelleştikçe askerlik bir meslek olacak böylelikle de askerin siyasete etkisi en aza indirgenecektir. Profesyonelleşme ile sivil iradeye müdahale arasında ters orantı vardır. Asker sivil iradeye tabi olduğunu kabul edecektir. Siviller güvenlik noktasında ana politikaları belirlemekte iken asker politikanın uygulanması ve somut hedeflerin belirlenmesi noktasında devreye girecektir. Asker sivil denetim alanına giren hiçbir konuya müdahale etmezken bu alan sivil otoritenin mutlak denetimine tabidir. Nesnel sivil denetimde ordu siyasete müdahalede bulunmamaktadır. Burada bir grubun diğerini kontrol atında tutması değil herkesin kendi sorumluluğunu ve çalışma alanını bilmesi durumu söz konusudur. Huntington'ın teorisinden çıkarılan durum gelişmişlik düzeyi yüksek olan toplumlarda nesnel denetimin sağlanabileceği biçimindedir. Asker ve sivil alanın keskin çizgiler ile belirlendiği ülkelerde bu denetim modeli başarılı bir biçimde sağlanabilmektedir. Türk toplumu tanımlanırken asker-millet biçiminde tanımlanmaktadır. Hatta bu durumun kavramsallaştırılması olarak preoteryanizm karşımıza çıkmaktadır. Kuruluşundan itibaren askerin gerek güvenlik gerekse siyasi alanda faaliyet göstermesi “Her Türk Asker Doğar” anlayışının içselleştirilmesi ile karmaşık hale gelmektedir. Darbe dönemlerindeki tezde özellikle incelenen 1980 askeri darbesi emir komuta zinciri ile gerçekleşmiş ve ordu gerek darbe öncesi gerekse de darbe sonrasında kendi kurumsal yapısını sağlamlaştırabilmek adına çeşitli yasal yollara başvurmuştur. Profesyonellik kavramı askere alma yöntemi olarak değil toplumda var olma ve kabul görme biçimi olarak sosyo kültürel alt yapıda tanımlanmaktadır. Her Türk asker doğar ve asker-millet anlayışı incelenen dönem açısından önem arz etmektedir (Antınay, 2004, s. 14). Huntington eserlerinde ABD'yi örnek ülke olarak almakta ve demokrasi kültürü gelişmiş ülkelerde teorisinin daha işler olduğunu altını çizmektedir. Türkiye’de meydana gelen 1980 darbesi gerek ülkenin geçirmiş olduğu demokrasi süreci gerekse de devletin varoluş felsefesine bakıldığında ABD’den farklı bir yapı ihtiva etmektedir. Çünkü ABD ve Türkiye’nin siyasal ve yasal oluşum zeminleri birbirinden farklıdır. Bu durumda teori, özellikle geleneklerine bağlı, gelişmekte olan dönemin Türkiye’inde darbenin vuku bulması noktasında açıklık getirememektedir.

Huntington ve Finer, profesyonelleşmenin ancak Batı demokrasilerinde var olabileceğini Batı dışı (Türkiye gibi) toplumlarda ise sivil ve asker arasındaki ayrımın yapılmasının güç olduğunu belirtip böyle toplumlar için preoteryanizm kavramının daha akılcı olacağı üzerinde hemfikir olmuşlardır. Finer preoteryen kültüre sahip toplumların politik kültür düzeylerinin düşük olduğunu ve bu duruma ek olarak kurumların tam anlamı ile tanımlanmasının yapılmadığı üzerinde durmaktadır. Bu tarz ortamlarda ordu, siyasi iradenin alanına müdahale etmektedir. Politik kültür düzeyi değiştikçe askerin sivil siyasete müdahale ihtimali azalmaktadır. Askeri uzmanlaşma bu tarz ülkelerde olsa da profesyonellikten söz edilememektedir. Politik rejimin ve kurumların oturmadığı toplumlarda askeri müdahale olma olasılığı yüksektir. Hatta daha ileri seviyede bir çıkarım yapan Huntington ve Finer, üçüncü dünya ülkelerinde askeri müdahalenin kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir.

Huntington, Türkiye benzeri sivil-asker ilişki altyapısına sahip olan ülkelerde yapmış olduğu araştırmalarda (Nikaragua, Portekiz, Şili Brezilya vb.), askerin darbe akabinde normale dönüş ile darbe durumunda var olan ayrıcalıklarının elinde tutma isteğini özellikle belirtmiştir. Ordunun öncelikle askeri yönetimin çekilip siyasi iradenin yönetimi devralması durumunda askerin anayasal garantörlüğü elinde tutmak istemesi, askeri rejimin yapmış olduğu eylemlerin geri dönülmez bir biçimde tartışmaya kapatılması, yeni yaratılacak kurumlar içinde askerin hâkim konumu, askeri rejimde lider olan (Kenan Evren gibi) kişilerin askeri rejim liderlerinin yeni kurulan demokratik düzen içinde ayrıcalıklı tutulup önemli görevlere getirilmeleri ve askerlerin çoğu zaman silahlı kuvvetlerin gelecekteki özerkliğini, mali işler ve personelin bağımsızlığını, seçilmiş sivil yönetimlere karşı güvence altına almaya teşebbüs etmeleri temel hedefleri olarak sıralanabilmektedir. Bu durum aslına bakıldığında siyasi iradenin gücünü sınırlandıran ve askerin otoritesinin darbe akabinde bile güçlendiren uygulamalar olarak kabul edilmektedir (Huntington, 2006, s. 231-233). 1980 darbesi akabinde kabul edilen 1982 Anayasası asker için bir çıkış güvencesi anlamını da taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde demokrasi askeri bürokratik vesayet üzerinde inşa edilmeye çalışılmaktadır. Bu da çıkış güvencesi sayılan bir anayasanın hazırlanması durumuna karşılık gelmektedir. Böylelikle asker, siyasi iradenin etki alanını darbe sonrasında bile kontrol altına alabilmektedir.

Huntington genel manada ordunun sivil siyaset üzerindeki etkisi ve rolü üzerinde durmaktadır. Burada asıl önemli olan nokta siyasi iradenin askeri unsurlar karşısında güçlü olması ve bu gücün statik bir konumda kalmasıdır. Gerek öznel gerekse de nesnel kontrolde askerin profesyonelliği noktası ortak bir akıl olarak kabul edilmektedir. Bu profesyonellik, salt savaş alanında değil yönetime karışmama ve aksine siyasi iradenin işini kolaylaştırma anlamını taşımaktadır. 1980 darbesinde ordu sivil siyasetin içine düşmüş olduğu durumun ancak ordu tarafından düzeltileceği vurgusunu özellikle yapmaktadır (Dursun, 2005, s. 90; Cumhuriyet Gazetesi, Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu, 30.08.1980; Hürriyet Gazetesi, Ordu Yönetime El Koydu, 12.09.1980, s. 1; Milliyet Gazetesi, Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu, 12.09.1980, s. 1).

Huntington'ın tezinde yer alan objektif kontrol kavramında ordunun tamamen askerileştirilmesi bunun neticesinde ordunun siyasi iradenin görev alanının dışında tutulması amaçlanmaktadır. 1980 darbesi bu yönü ile profesyonel asker tanımlamasına girmemektedir. Kurulan MBK ve darbe akabinde oluşturulan 1982 Anayasası bu duruma örnek olarak verilebilmektedir. Huntington, sivil-asker ilişkisi tezinde genel anlamda profesyonelleşme üzerinde durmaktadır. Huntington, subjektif sivil kontrol kavramında kurumsallaşmanın ve özellikle modernleşmenin hâkim olduğu devletlerde gerek siyasal gerekse de yönetsel karar alımının askerin dışında meydana gelmesi üzerinde durmaktadır. Subjektif sivil kontrol, devletlerin siyasal bürokratik gelişimi ve askeri kurumların üzerinde tahakküme sahip olmaları belirleyici güç olarak kabul edilmektedir. Mutlakîyetçi ve otoriter yönetimleri demokratik devletlerden ayıran temel nokta orduların siyasi irade tarafından kontrol edilmesinden kaynaklanmaktadır. Subjektif sivil kontrol, demokratik ülkelerde siyasi gücün askeri denetlemesi anlamını taşımaktadır. Objektif kontrol ise askerin siyasal anlamda karar alma mekanizmalarından uzakta tutulması noktasında başvurulabilecek ideal yöntem olarak tanımlanabilmektedir. Kurum kimliğinin gelişmesi ve aynı zamanda askerî profesyonellik objektif sivil kontrol olarak görülmektedir.

Huntington (2006)'a göre profesyonel orduların modern anlamda sistem içerisinde varlık göstermesi yirminci yüzyılda gerçekleşmiştir. Gelişmiş ve modern devletlerde askeri kurumsallaşma durumu ordunun bir meslek grubu olarak kabul

edilmesi anlamını taşımaktadır. 1980 darbesine bakıldığında ordu bir meslek grubu olmaktan öteye kendini devletin var olması için gereken asli unsur olarak görmektedir ve bu düşünce ile hareket etmektedir. Bu da ordunun gerek siyasal gerekse de toplumsal alanlarda etkin ve etkili olma düşüncesi onun profesyonel olması mantığı ile uyuşmama durumunu ortaya çıkarmaktadır. Askeri anlamda profesyonelleşmeye imkân tanıyan bir kurumsallaşmanın ve uzmanlaşmanın gelişmesi için ordu içindeki emir komuta zincirinin gelişmesi ve toplumla ortak değerler mirasının kuvvetli olması gerekmektedir.

Huntington'ın orduları, siyasi iradenin siyasal bir amaç adına şiddet uygulama yetkisine sahip baskı aygıtları biçiminde tanımlaması, 12 Eylül darbesi sebepleri noktasında açıklayıcı değildir. Ordu, baskı aygıtı olarak her ne kadar kendini tanımlasa da aynı zamanda devletin “hamisi” olma durumunu da sürekli bir biçimde ifade ettiği için toplumda temel aktör olarak kabul görmektedir. 12 Eylül neticesinde siyasal şiddetin son bulması Huntington'ın tezinde yer alan “profesyonel ordunun şiddetin devleti yöneten siyasi iradenin isteklerine uygun olarak nasıl kullanacağı ekseninde geliştirilmesi gerekmektedir” görüşü ile bağdaşmamaktadır. Huntington'ın İkinci Dünya Savaşı akabinde tanımlamış olduğu profesyonel ordu, siyasi iradenin görev alanına müdahalede bulunmayan ordudur. 12 Eylül darbesinin sonuçları itibarı ile de (1982 Anayasasının hazırlanma ve kabul usulü) ordunun sadece güvenlik noktasında etkin aktör olma rolünü kullanmadığı açıktır.

5.2. Morris Janowitz ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi

Janowitz, etkili bir sivil kontrolün ancak ve ancak ordu mensuplarının sivil değerleri kabul etmeye zorlanması neticesinde gerçekleşebileceği tezini kullanmaktadır. Modern ordulardan örnek veren Janowitz, orduyu bürokratik bir aygıt olarak görmekte aynı zamanda subayları uzmanlığa sahip devlet memurları biçiminde tanımlamaktadır. Bu sebeple de orduların kurumsal manada siyasi iradeden üstün ve özerk bir konuma kavuşturulmasının engellenmesi gerekliliğini belirtmektedir. Bu da askerin sivil güce yönelik olarak mutlak bir inanca sahip olması neticesinde olabilmektedir. Ordu, vesayet yetkisine demokratik olmayan yollardan sahip olmamalı ve siyasi kararlarda sivillerin üzerinde yer almamalıdır. Janowitz, orduların İkinci Dünya Savaşı akabinde değişen güvenlik ortamı ile de

profesyonel hale dönüşmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Var olan askerliğin bir yurttaşlık görevi olduğu tezinin ise zamanla aşındığını belirtmektedir.

Janowitz (1960)'in analiz ettiği üzere, kurum olarak askerin toplumun önemli bir yapı taşını oluşturduğunu görmemek ya da askeriye toplumdaki uzak bir noktaya taşımak oldukça tehlikelidir. Türk toplumunda da yaşanan 1980 darbesine bakıldığında toplumsal yaşamın dışında gibi algılanan yani siyasi iradenin alanının tamamen dışına itilen, itibarı sarsılan ordu kendi otorite alanını belirlemek adına toplumsal yaşamı darbe ile kesintiye uğratma yolunu tercih etmiştir (Maigre, 2009, s. 3). Gelişmişlik düzeyi üst seviyede olan ordu tıpkı toplumun geri kalan kısmı gibi aynı gelişme düzeyine ulaşmalı ve yapılan veya yapılması planlanan siyasal değişikliklere ayak uydurmalıdır. Janowitz, aynı zamanda askerin kendi eğitim sistemine ve üniformasına sahip olduğunu kabul etmekte fakat toplumda var olan temel prensiplerden tamamı ile kopmasını desteklememektedir (Schiff, 2009, s. 31). Asker ve sivil toplum arasındaki ilişki önemlidir (Feaver, 2003, s. 10). Asker toplumsal yaşamdan hem üniforma giymesi sebebi ile ayrılıp hem de kendini ayrıcalıklı bir konumda tanımlarsa problemler ortaya çıkabilmektedir. Toplumdan tamamen kopuk bir askerin varlığı Janowitz için tehlikeli bir yapı arz etmektedir. 1980 darbesine bakıldığında zaten askerin toplumsal yaşamdan ayırık olduğu gibi bir noktaya ulaşılamamaktadır. Aksine ordu kendini rejimin bekçisi ve meşru güç kullanma tekeli elinde bulunduran kurum olarak tanımladığı için toplumdaki diğer gruplardan kendini ayırmaktadır. Darbe akabinde yapılmış olan anayasa ve çıkarılan birçok uygulama bu durumun kanıtı olabilecek niteliktedir.

Janowitz, askerin siyasal sistemden uzaklaştırılmasını akılcı bulmamakta hatta tam aksine tehlikeli görmektedir. Askeri kurumlarda tıpkı diğer toplumsal kurumlar gibi aynı gelişim sürecinden geçmeli ve siyasi otorite tarafından yapılan değişikliklere uyum sağlamalıdır. Askeriye toplumun geri kalanı ile aynı gelişme ritmini izlemeli ve siyasal değişikliklere ayak uydurmalıdır. Sivil kontrol kavramı ancak esaslı duruş için ve kaynaklar noktasında rekabetin teşvik edilmesi ile olabilecek bir durumdur (Maigre, 2009, s. 3).

Janowitz aynı zamanda sivil–asker ilişkileri kuramında ulusal yararın ancak dinamik ve toplumsal değerlere bağlı askeri profesyonelleşme ile sağlanabileceği görüşündedir (Burk, 1993, s. 168). Janowitz'in yaklaşımı profesyonel bir silahlı

kuvvetlerin oluşmasına yönelik olarak ortaya atılmış bir yaklaşımdır. Askerlik artık yurttaşlık bilinci olmaktan farklı bir anlam taşımaktadır. Askerin toplumsal değer ile bütünleşmesi gerekmektedir ki yapmış olduğu eylemlerin meşru bir zemini oluşsun. Türkiye’de meydana gelen 1980 darbesine bakıldığında ordunun kötü gidişata dur demek söyleminin yurttaşlık bilinci neticesinde söylendiği belirtilebilmektedir. Askerin sivil gücü kabul etmesi gerekmektedir ki yaşanan darbede de kabul etmediği açıktır. Bu durum askerin uzmanlaşması ile kendi ilgi ve bilgi alanında profesyonelleşmesi anlamını taşımaktadır. 1980 darbe sebepleri arasında yer alan gerek toplumsal gerekse de siyasi sebepler askerin kendi uzmanlık alanları dışındaki noktalara da müdahalede bulunduğunu göstermektedir. Askerlik artık yurttaşlık ideali olma vasfını kaybetmiştir. Aslında olması gereken durum askerin sivil kontrol nezdinde toplumsal yapılar ve değerler ile bütünleştirilmesidir. Askerin bir “kenara atılması” tehlikeli sonuçlar doğurabilmektedir ki bu sonuçlardan birini darbe oluşturmaktadır. Etkili bir biçimde sivil kontrol durumunun sağlanabilmesi için askerin sivil değerlerin tümünü kabul etmesi ve içselleştirmesi gerekmektedir. 1980 darbesine bakıldığında içselleştirme durumunun olmadığı görülmektedir. Askerlerin sanki bir memurmuşçasına hareket edebilmesi önemlidir ki darbe sürecine bakıldığında hâkim güç olarak kendini gören bir ordu ile karşı karşıya kalınmaktadır. Tüm bu nedenlerden ötürü de ordunun diğer kurumlardan üstün olarak tanımlanması kabul edilebilir bir durum değildir. Ordu, sivil gücü 1980 darbesinin sebepleri arasında yer alan kurulamayan hükümetler, cumhurbaşkanının seçilememesi gibi siyasi yaşamı sıkıntıya düşüren olayları örnek göstererek kabul etmemiş ve neticesinde de darbe vuku bulmuştur. Askerin toplum ile bütünleşmesi demek sivil asayiş alanının sağlanması demektir.

Modern ordulardaki askeri profesyonelleşmenin zemini tarihsel süreç içerisinde toplumsal yapıya bağlı olarak gerçekleşmiştir. Janowitz, askeri profesyonelleşmeyi toplumsal değişimler ile ilişkilendirerek ordunun örgütleniş biçimini ve görev anlayışını toplumsal değişimlere bağlı olarak değiştiğini savunmaktadır (Caforio, 2007, s. 17). Janowitz, askeri profesyonelleşmenin bir anda değil de toplumsal değişimlere paralel bir doğrultuda kademeli bir biçimde gerçekleştiğini, bu süreçinde profesyonel asker biçiminde adlandırıldığı belirtmektedir. Geleneksel devlet düzeyinde incelendiğinde Clausewitz’in belirttiği gibi “savaşma sanatı” olduğu tarihsel süreçte ordular “kahraman” tipi,

modernleşme aşamasında ordu bütünlüğü “yönetici” tipi olarak aşamalı değişimi sonrasında İkinci Dünya Savaşı yılları ve sonrasında ordudaki değişimin “teknolojik” tipi olarak ortaya çıkmıştır.

Janowitz, sivil-asker ilişkisini açıklarken profesyonelleşme düzeyi kavramını kullanmaktadır. Janowitz’de demokratik düzeni tam anlamı ile oturmamış, az gelişmiş ya da gelişmemiş ülkelerde profesyonellik düzeyinden bahsedilemeyeceği üzerinde durmaktadır. Bu devletlere preoteryanizm kavramı daha fazla uymaktadır. Az gelişmiş toplumlarda siyasi mekanizmanın zayıf olması, bunun aksine askerin kontrol etmiş olduğu kaynakların fazlalığı askerin siyasi, toplumsal ve ekonomik değişimlere fazlası ile karışmasına neden olmaktadır. Janowitz de tıpkı Huntington gibi ordunun askerileştirilerek mi yoksa tam aksine sivilleştirilerek mi sivil denetim altına alınabileceği sorusuna yanıt aramaktadır. Janowitz askerin apolitik hale gelemeyeceğini çünkü gerek toplumsal gerekse de uluslararası gelişimlerin askerin siyasi iradenin alanına müdahalesinin yolunu açtığını belirtmektedir. Asker zaman geçtikçe hem almış olduğu eğitim hem de kazanmış olduğu tecrübeler neticesinde siviller ile benzeşmeye başlamıştır. Bu durum da asker ve sivil alanların muğlaklaşmasına sebebiyet vermiştir. Janowitz bu noktada gelişen dünya ile aynı hızla gelişen teknoloji ile asker sadece şiddet araçlarını kullanan değil siyasi arenaya da müdahale edebilen bir konuma evrilmiştir. Aslında bu durum “radikal” değil ama “pragmatik” bir profesyonelleşme olarak tanımlanabilmektedir. Janowitz’in bahsetmiş olduğu pragmatik profesyonelleşme toplumdaki yaşanan değişimlere ayak uyduran ve siyasal bilinci ötekileştirmeyen bir anlayışı tanımlamaktadır. Feaver ise tüm bunlara ek olarak asker ve siyasi irade arasında “karşılıklı saygı” unsurunun olması gerekliliği üzerinde özellikle durmaktadır.

Janowitz, Huntington’dan bir noktada ayrılmaktadır. Onun geliştirmiş olduğu profesyonel askerlik modelinde değişen şartlara göre şekillenen dinamik bir profesyonelleşme durumu mevcuttur. Ordunun tamamen sistemin dışında tutulması ve gerekli olduğunda sadece siyasi iradenin “izni” ile kışlasından çıkması profesyonel bir sivil-asker ilişkisinden daha ziyade çatışmaya sebebiyet verebilmektedir. Janowitz, siyasi bilince sahip ve siyasi iradenin yanında yer alabilecek subayları tercih etmektedir. Tamamen siyasetten uzak apolitik bir orduyu savunan Huntington’ın aksine Janowitz siyasi bilince sahip gerek işlevleri gerekse

de uzmanlıkları siyasi iradenin görev alanı ile örtüşen subayların olması gerektiği üzerinde durmaktadır. Burada politikaya duyarlı ve buna ek olarak da toplumla bütünleşmiş bir ordu modeli Janowitz için kabullenilmesi daha olası bir model olarak kabul edilmektedir. Her iki teoride 1980 darbesini gerek kurumsal gerekse de kültürel anlamda açıklamamaktadır. Yani orduların hem fiziksel hem de ideolojik olarak siyasi iradenin alanlarından ayrılmış olmaları durumunu 1980 darbesinde iki teorisyenin teorileri açısından görmek mümkün değildir. Yani; Huntington ile Janowitz temelde askerin siyasi iradenin otoritesine karşı girişebileceği mücadeleyi engelleyici yöntemler bulabilmek adına kural koyucu çalışmalar içinde yer almışlardır.

Huntington ve Janowitz, teorilerinde, devletin siyasi iradenin emirleri ve istekleri neticesinde her şeyi yapabilecek bir orduya sahip olması gerektiğini; fakat bunun yanı sıra mevcut ordunun sadece siyasi iradenin emirlerine itaat etmesi gerektiğini belirtmiş ve bu durumu profesyonellik olarak tanımlamışlardır. Burada asıl sorun gerek almış olduğu eğitimler gerekse de kurumsal anlamda toplumdan farklı bir konumda kendini konuşturarak ordu neden siyasi iradenin dediklerini yapsın? Burada da iki teorisyen, ordunun profesyonel olmasının bu “itaat uyumunu” sağladığını belirtmektedirler. Türkiye örnekleminde bakıldığında toplumda hegemon güç olan ordunun, salt bir kurucu unsur veya rejimin teminatı misyonlarını üstlenmediğini aynı zamanda ülkeyi topyekûn koruma ve kollama güdüsü ile de hareket ettiği açıktır. Bu durum onun kurumsal yapısından ve Cumhuriyetin oluşum biçiminden de kaynaklanmaktadır. Burada askerin siyasetin içinde kendine yer edinmesi ve asli kurucu unsur olarak tanımlanması da halk nezdinde yapmış olduğu eylemlerin meşru kabul edilmesine yol açmaktadır. 1980 askeri darbesinin sebepleri arasında yer alan toplumsal yaşamda yaşanan huzursuz durumda bile halk ordunun bu durumu siyasi iradeden önce düzeltereğine inanmaktadır. Bu da ordunun gerek 1980 askeri darbesi öncesi gerekse de sonrasında yapmış olduklarını Huntington ve Janowitz’in profesyonel asker kavramları ile açıklayamayacağını net bir biçimde ortaya koymaktadır. 1980 darbesinin gerçekleşme sebepleri içerisinde yer alan siyasi iradenin içine düştüğü durum, ülkenin yönetim anlamında eksik kalmasına yol açmış bu da devletin hamisi olarak kendini kurumsal anlamda “üst” gören” ordunun yaptığı eylemlerin halk nezdinde kabul görmesine yol açmıştır.

Sivil-asker ilişkilerini açıklayan teoriler arasında, Janowitz'in yaklaşımını Huntington'dan ayıran bir diğer nokta ise 1980 askeri darbe özelinde, askerin sivil siyasete duyarlı olması konusunu darbe sebebi olarak görmemesi bilakis sivil-asker uyumunun bir parçası olarak görmesidir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta, askerin sivil duyarlılığının sivil siyasetin tercihleri veya ideolojik kökleriyle kurduğu ilişkidir. Varsayımsal olarak ele alındığında şöyle bir soru sormak mümkündür: Eğer sivil siyaset ile (iktidar veya muhalefet) askerin siyasi duyarlılığı örtüşseydi asker, darbe yapmak yerine sivil siyasetin sorunları çözmesi için yardımcı olma yoluna mı giderdi yoksa aynı düşünsel kökenlere sahip olunması halinde bile darbe yapmayı mı tercih ederdi? 1980 askeri darbesini öncesinde, iktidara gelmesi halinde ordunun siyasi desteğini arkasına alacak bir siyasi partinin olmamasından veya böyle bir siyasi parti olsa bile iktidara gelmesine ihtimal vermediğinden darbe yolunu tercih edip etmediğini kestirmek çok mümkün değildir. Ancak tartışmaya açılması ve Janowitz'in yaklaşımını Türkiye'deki askeri darbeleri incelerken kullanacak olan araştırmalar için çok önemli bir konudur. Bu tez kapsamında bakıldığında ise Janowitz'in deyişi ile subaylar ile ortak veya benzer siyasi duyarlılığa sahip siyasi partilerin iktidarda olmaması da Janowitz'in teorisinin 1980 askeri darbesini açıklayıcılığını olumsuz yönde etkilemektedir.

Huntington'ın objektif-subjektif kontrol ve Janowitz'in profesyonel asker teorilerinin aksine Schiff geliştirmiş olduğu uyum teorisi ile sivil ve asker arasındaki profesyonel ayırmadan ziyade siyasi irade, ordu ve vatandaş arasında kurulabilecek iş birliği neticesinde oluşabilecek bir ahenkten söz etmektedir. Schiff içinde yaşanan toplumun kültürel bağlamda sivil ve asker arasında var olan ilişki biçimini etkilediğini özellikle belirtmektedir. Schiff, toplumun dinamik bir yapı arz ettiğini ve bu yapı itibari ile de sivil-asker ilişkilerini kültür üzerinden çözümlediğini belirtmektedir. Ordu, sivil otorite ve vatandaş arasında uyumun oluşması karşılıklı diyalog üzerinden yürümekte böylelikle de uyum sağlanabilmektedir. Uyum teorisinde ordu, siyasi iradeye destek vermekte olup siyasi iradenin eksik kaldığı noktaları tamamlaması durumu söz konusudur. Gerek güvenlik noktasında iç düzenin sağlanması gerek ülkede yaşanabilecek doğal afetler ve gerekse de polis teşkilatının yetersiz kaldığı noktalarda ordu yönetici unsur olarak inisiyatif alabilmektedir. Ordu bu inisiyatif noktasında vatandaşın ve siyasi iradenin desteği neticesinde başarılı olabilmektedir. Schiff bir kurumsal

analizden ziyade ulus kültürü ile ilgili konuları da ön planda tutarak diğer sivil-asker ilişkileri teorisyenlerinin aksine kurumsal analizi aşmaya çalışmaktadır. Fakat aslına bakıldığında uyum denilen süreç karşılıklı menfaat birlikteliğinin vücut bulmuş hali olarak tanımlanabilmektedir.

Grupların menfaatleri örtüştüğü müddetçe toplumdan, siyasi iradeden ve hatta ordudan ses çıkmayacaktır. Yani ordu 1980 darbesinde olduğu gibi vatandaş desteği sağlamak istemiştir. 1980 darbe nedenleri arasında yer alan ekonomik kötü gidişat, ortamın güvensiz olması ve kurulamayan hükümetler darbenin halk nezdinde onaylanması için birer sebep olarak kabul edilmektedir. Bu noktada siyasi iradenin uyumu ki Schiff topyekûn bir uyumdan söz etmektedir, önem arz etmektedir. Kurumsal olarak toplumda özerk bir konumda yer alan ve Schiff'in teorisinde yer alan siyasal kültür düzeyinde ordu hep ön planda ve yapılan her türlü eylemde Türk toplumunda öncü bir rol modeli olarak kabul edilmektedir. Fakat bu durum onun siyasi irade ile olan uyumunu kendi istediklerinin karşılanmaması noktasında sıkıntıya düşürmektedir. Yani ordu toplumdaki diğer kurumlardan halk gözüyle de ayrıcalıklı bir konumda konuşturıldığı için her anlamda özerkliğini vurgulamaktadır. Burada ayrıcalıklı konum noktasında 1980 darbesi sonrasında ordunun anayasal güvenceye ulaşmak için yapmış olduğu eylemler gösterilebilmektedir. Vatandaşın destekler nitelikte bir tavır sergilediği 1980 darbesi halk tarafından tezahür eden bir engel ile karşılaşmadığı için darbenin tamamen vatandaş destekli gerçekleştiği biçiminde bir analizinin yapılması durumunu haklı çıkarmamaktadır. Halk darbeye tepkisiz kalmış ve sivil toplum kuruluşları da ses çıkarmamıştır. Fakat bu durum, halkın her daim ordunun yanında hatta arkasında olduğu anlamını içermemektedir. 1983 yılında yapılan seçimlerde ordunun işaret etmiş olduğu siyasal tercihin sergilenmemesi ve hatta ordunun desteğinin aksi yönünde bir seçim sonucu ile karşılaşılması uyumun olmadığına bir diğer kanıtı olarak kabul edilebilmektedir.

Janowitz'in sivil-asker ilişkileri hususunda ortaya koymuş olduğu fikirler teknolojik ilerlemeleri ve bu teknolojik ilerlemenin ortaya çıkarmış olduğu büyük ve etkili değişim durumlarını içermektedir. Siyasi iradenin askerlik mesleğine bakış açısı geçmişe bakılarak şekil almaktadır (Janowitz, 1969, s. 3). Özellikle Janowitz İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde değişen güvenlik ve askerlik algısı üzerinde

çıkarımlarda bulunmuş ve insan gücüne olan ihtiyacın azalması neticesinde profesyonellik kavramının ön plana çıktığını belirtmiştir. Artık askerlik gönüllülük esası ile icra edilen bir meslekten ziyade daha profesyonel bir tavırla hareket eden bir noktaya doğru evrilmiştir. Asker olmanın ordu mensuplarına yüklediği görev ve yetkiler, teknolojik değişimler ile yerini siyasi iradenin görev alanına etki eder duruma getirmiştir. Yani askerin siyaset sahnesinde görev ve sorumlulukları oluşmuştur. Bu da profesyonelleşen silahlı kuvvet mensuplarının toplumun değerleri ile kaynaşarak siyaset sahnesinde var olabilmelerine olanak tanıyacak eğitimleri almalarının önünü açmıştır. Sivil kontrol kavramının özellikle anlamlı hale gelmesi ve işlerlik kazanabilmesi için toplumsal kontrol ile uyumlu olması gerekmektedir.

Janowitz'e göre; sivil kontrol kavramı noktasında önem arz eden, askerin cemiyet mensupları ile kültürleri ve değerlerinin uyuşması ve kaynaşması oluşturmaktadır. Janowitz, önemli askeri eğitimin yine asker tarafından verilmesini tehlikeli bulmaktadır. Çünkü bu durum askerin müdahaleci tavrını artırmaktadır. Bu nedendir ki askere gerek sivil kültürün gerekse de siyasi iradenin bakış açısının eğitimi verilmelidir. Subay kadrolarının siyasi iradenin görev alanının tamamen dışında tutulması olası bir durum değildir. Bu arada askerin alacağı eğitim hem ideolojik hem de siyasi olarak demokrasinin nasıl işlediğinin ve askerin sivil yönetime demokrasi ilkelerinin göz önünde tutarak itaat etmesini kapsamaktadır. Böylelikle askerin sivil yönetime olan bağlılığı artırılacaktır.

5.3. Wright Mills ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi

Wright Mills (1956), güç elitleri teorisini İkinci Dünya Savaşı akabinde ortaya çıkarmış ve profesyonelleşme çağından beri siyasi iradeye tabi olan silahlı kuvvetlerin neden bu tabiiyete karşı çıkmadığı sorusunun cevabını aramak ile işe başlamıştır. Bu sorudan yola çıkarak da dönemin gerek siyasal gerekse de ekonomik yapısını analiz etme düşüncesi ile ilgilenmiştir. Mills elit teorisi adını vermiş olduğu kuramında siyasi ve askeri gruplar dışında sanayi işletmelerinde yönetici konumunda bulunan kişilerin “elit” biçiminde tasvir edildiğini ve bu üç elit grubun toplumu kontrol ettiğini belirtmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse Mills, iktidarda yer alan en kuvvetli ve en etkili grubun askeri, siyasi ve ekonomik elitler olduğunu belirtmektedir. Bu üç elite iktidar seçkinleri adı verilmektedir. En kritik

sosyal politikalar bu elitler tarafından belirlenmekte ve uygulanmaktadır. En önemlisi de makro düzeyde ekonomik, siyasi ve sosyal kararlar, bahsi geçen seçkinlerce şekillendirilmektedir (Arslan, 2003, s. 5). Bu Mills tanımlaması ile iktidar üçgenidir.

Özellikle 1960'lı yıllara tekabül eden ordu-sınai yaklaşması neticesinde “savaş lordları” ile tasvir etmiş olduğu askeri elitler sanayi elitleri ile bir araya gelerek siyasal süreçleri etkilemeye başlamıştır. Böylelikle her iki grup da sistemin temel dışlisi haline dönüşmüştür. Asker bu noktadan hareketle siyasi bürokrasiye eklemlenmiştir. Mills, askeri elitin kesinlikle politikayı etkileme kabiliyetine sahip olduğunun altını çizmektedir. Askeri elit almış olduğu bu güç neticesinde siyasi ve ekonomik sistem üzerinde etkili olmuştur. İsteklerini topluma kabullendirmiş ayrıca kaynakların kendi lehlerine orantısız bir biçimde dağılımına sebebiyet vermiştir. Burada askerin bu denli etkin olmasının başka bir sebebi de siyasi elitin yoğunlaştığı noktaların ulusaldan uluslararası alana kaymasıdır.

Mills, orduyu eğitim ve kariyer durumlarına göre terfi sağlanan, küçük yaşlarda kariyer ve eğitim süreçlerinin yaşandığı bir meslek örgütü biçiminde tanımlamaktadır. Ordu içerisinde komutanlar erişmiş oldukları rütbeye göre elit seviyeye terfi etmektedir. Burada kurucu elit, Türkiye gibi devletin kuruluşunda askerin yer aldığı toplumları açıklamak adına kullanılmaktadır. Siyasi yapının büyük bir bölümünü askeri yapı oluşturmaktadır. Bu nokta da askeri kapitalizm kendini hissettirmektedir. Demokratik kontrol, asker elitler karşısında siyasi elitlerin güçlü konumda yer almasını tanımlamak için kullanılmaktadır. Türkiye bu noktada değerlendirildiğinde asker, siyasi, ekonomi ve medya elitinin varlığından söz edilmektedir.

Mills'in elit kavramı içerisinde yer alan asker, sivil ve ekonomik elitin arasında etkileşim fazla olduğundan farklı gruplara geçiş çok sık bir biçimde yaşanmaktadır (Arslan, 2013, s. 119). Gruplar içerisinde diğerlerine oranla daha politik olan grup siyasilerdir. Siyasi elitler özellikle kamusal alanla daha fazla ilgilenmektedir. Ayrıca kamu politikasının oluşturulması sürecinde daha etkindir (Kirkpatrick, Miller & Duvar, 1975, s. 19). Ulusal düzeyde vuku bulan mühim olaylardaki aktörler, ekonomik, askeri, siyasi, idari kurum ve kuruluşlarda görev alan elitlerdir (Farazmand, 1999, s. 330). Bu elitler sayıca azınlıktadır fakat karar

alma sürecinde ve makamlarında toplum ile elitler arasında dikey bir yapılanma vardır ve bu durum da onların sosyolojik durumları üzerinde etki etmektedir. Woods (1998), üç ana sosyolojik özelliğin bu elitlerde olduğunu belirtmektedir. İlk olarak elitler hem toplumdaki gücü hem de etkiyi kullanabilecek, ayrıca kaynaklara rahatça ulaşabilecek kişilerden oluşmaktadır. İkinci olarak elitler, profesyonel ve sosyal bağları ile nüfuzu önemli oranda güçlü olan ve bu gücü etkin ve verimli kullanan bireylerdir. Üçüncü olarak ise elitler, kendilerinin seçilmiş olduklarının bilincindedir ve kendilerini de elit olarak tanımlarlar. Toplum da bu elitleri hem toplumsal hem de sosyolojik söylemleri neticesinde elit olarak tanımlamaktadır (Woods, 1998, s. 2108).

1980 darbesi bu kuram üzerinden açıklanmaya çalışıldığında, 1971 muhtırası akabinde gerçekleşen sanayileşme süreci ile devletten bağımsız bir Türk kapitalist elitin belirmeye başladığı söylenebilmektedir (Kanbir, 2014, s. 682). Bu oluşan elit grup 1960 darbesi akabinde uygulanmaya başlanan liberal ekonomi kuralları, 1980’li yıllar ile etkisini göstermiş ve “Yeni Elitler” veya “Anadolu Kaplanları” kilit aktörler olarak konumlanmıştır. Bu dönemde sınıflar arası geçiş kolaylaşmış, 1980’li yıllarda kapitalist elitler baskın konuma gelmiş ve alt tabakada yer alan elitler bile ekonomik üstünlüğü ele geçirerek elit sınıfa girmeye başlamıştır (Kanbir, 2014, s. 683).

1980 darbesi özelinde değinildiğinde gerçekleştirilen üç askeri müdahale de askerin siyasete müdahale etme geleneğini sürdürdüğünü göstermektedir. Ordu, kendisini siyaset üstü ve tarafsız göstermeye çalışsa da aslında elit tabaka içindeki hareketliliğini artırarak siyaseti düzenleme rolünü üstlenmek istemiştir. Bu durum askerin profesyonelliği ile açıklansa da müdahale sonrasında girilmiş olan aktif siyaset eylemleri bu durumun tam tersi bir yansıma olarak kabul edilmektedir. Asker kendini toplum içerisinde ‘Elitlerin eliti’ biçiminde tanımlaması bizzat devlet meseleleri ile alakalı bir durum olarak kabul görmektedir (Karpata, 2006, s. 155-156). Bu yansıma toplumda demokrasi kültürünün oluşmadığının bir kanıtı olarak da kabul edilebilmektedir. Fakat burada üzerinde durulması gereken bir diğer nokta toplum içinde her daim kontrolü ele alabilecek mekanizmaların varlığı ile de ilişkilidir. Bu ilişki Osmanlı toplumunun yukarıdan aşağıya doğru belirlenebileceğine inanılan bir anlaşılabilirlik katmanı ile vücut bulmaktadır. Bu

vücut bulma hali demokrasinin kültürel bir algı olma noktasında görünürlüğü ile ilintilidir. 1960-1980 arası dönem demokrasi kültürünün kendi içinde var olan bunalım seyrini irdelemek adına önem arz etmektedir. Türkiye, toplumsal değişim dinamiklerinin yoğun bir biçimde varlık göstermiş olduğu 1970’li yıllarda meydana gelen toplumsal değişim sorunlarını bertaraf edebilecek politikalar üretememiştir. Bu durumun önemli sebeplerinden biri olarak toplumda hâkim olan resmi elitin toplumda var olan değişimi kavrayamamış olması oluşturmaktadır. Bir başka sebep olarak da bu resmi elit kendi mevcut konumlarını tehdit edeceği varsayımı neticesinde toplumsal değişimi büyük bir sorun olarak tanımlamış ve diğer sebep ise resmi elitin toplumsal değişken egemen konumlarını tehlikeye sokacak bir süreç olarak algılaması ve üstüne üstlük değişim unsurlarını kendilerine has geleneksel iktidar yapılarını devam ettirebilmek adına milli şef anlayışı ile oluşturulan siyasi kadrolar- toplumsal değişim taleplerini toplumsal bir diyaloga dönüştürmek yerine militarist çözümlere, darbelere yönelmişlerdir (Bilgin, 2007, s. 98-99).

Bu bağlamda değerlendirildiğinde var olan resmi elit, iktidarını kaybetmek istemeyen, bürokratik geleneğin içerisinden gelen ve demokrasi kavramını uygulama noktasında tam olarak içselleştirmeyen kesim olarak tanımlanabilmektedir. Bu bakımdan bu kesim, halkın kendi kendini yönetimini sınırlı bir kapsam içerisine alan ve onu sınırlandıran bilinci yerleştirmeye çalışmıştır. Dönemde var olan bir başka elit grupsa Türkiye’de sanayileşme sürecinin sivil toplumdan beslenmeye başlaması ile oluşan, yani özel girişimciliğin vücut bulması bir anlamda devletten farklılaşması üzerinde gelişen yeni bir toplumsal sınıfın aktörleridir. Bu aktörler, Türkiye toplumsal yapısı içerisinde binlerce yıllık tarımsal uygarlığın ekonomik faaliyet tarzından 1970’li yıllardan itibaren endüstriyel uygarlığın değerlerine doğru hızlı bir değişim yaşamaya başlamıştır (Bilgin, 2007, s. 45, 83). Türkiye’nin 1970’li yıllarda başladığı sanayileşme süreci, 1980’lerden sonra bu hedefi ideoloji haline getiren taşıyıcı bir toplumsal elit üreterek, bunlar içerisinde “Türk kapitalizmi” diye ifade edilen yeni toplumsal elitler ortaya çıkarmıştır. Özellikle devalüasyonlu ekonomik kriz ve siyasal alanda yaşanan cepheleşme 1980 darbesinin iç dinamikleri arasında ön sırada yer almaktadır. Bahsi geçen durumların tamamlayıcı unsurunu oluşturan dış onay sistemin içerisine eklemlenmiştir. İç ve dış dinamikler tamamlandığında darbeler meydana gelmektedir (Uyar, 2020, s. 82).

1980 darbesini diğer darbelerden ayıran temel nedenler arasında askeri yönetimin siyasi irade üzerinde en etkin olduğu darbe sayılmasından kaynaklanmaktadır. Darbe sonrasında asker, siyasi irade üzerinde etkili olmaya devam etmiştir. Darbe emir komuta zinciri içerisinde gerçekleştiği için süreç bu durumdan etkilenmiştir (Akça, 2020, s. 118). Darbe sonrasında bakıldığında askeri yönetim ister sağ ister sol görüşe haiz olsun olağanüstü hâl kapsamında aşırı gördüğü her fikri eleştirmiştir. Askeri yönetim bu tutum ve davranışları ile bağımsız bir tavır sergilediğini kanıtlamak istemiştir (Bora, 2017, s. 317). Askerin bu denli siyasi irade üzerinde etkili olması profesyonel bir tavır olarak kabul edilmemektedir. Huntington ve Janowitz'ın kuramlarında yer alan profesyonel tavır, siyasi iradeye müdahalenin aksini savunmaktadır ki böyle davranan ordu profesyonel sayılmaktadır. Ordu millet sosyokültürel altyapısı ile var olmuş bir devlette askerin tam anlamı ile otoritesini siyasi iradeye devretmesi zor olabilmektedir. Bu zorluğun en büyük kanıtını da 1980 darbesi oluşturmaktadır. Ordu, darbe akabinde de yerini sağlamlaştırabilmek adına yasal düzenlemelere gitmiş ve Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun bazı maddelerinde değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca ordu, toplumsal gruplar içinde kendini elit olarak addetmekte ve buna gerekçe olarak da güvenliği sağlama görevini ve almış olduğu eğitimleri göstermektedir.

Türk sivil-asker ilişkilerine bakıldığında Batı'daki emsallerinin aksine gerek siyasal gerekse de toplumsal örüntüler ile farklı biçimlerde ortaya çıktığı açıktır. 1980 darbesi özelinde bakıldığında müdahalenin halk nezdinde desteklendiği inkârı mümkün olmayan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel bağlamda değerlendirildiğinde vatandaşlar asker ve sivil ilişkilerine çerçeveyi dönemsel analiz yaparak çizmektedir. Şöyle ki 1980 darbesine olumlu bir bakış açısı ile çeşitli söylemlerde bulunan vatandaşlar askeri yönetimin desteklediği siyasal seçenekleri tercih etmemiş ve desteklememiştir.

Askerlerin bakış açısına göre; darbe öncesi dönemde siyaset sahnesinde yaşanan sıkıntılar göz önüne alınarak Atatürkçülüğü tıpkı bir devlet felsefesiymiş gibi benimseyen örgütlü bir gücün kalmadığı hususunda hemfikir olunmuştur. Bu durum askerler arasında kurucu değerleri koruyacak bir yapının kalmadığı tarzında bir düşünme tarzına sevk etmiştir. Askerde var olan bu inanç biçimi 1980 darbesinin

eyleme geçme biçimini farklılaştırmıştır. Daha nceki müdahalelerde yer alan olağan akışa göre hareket etme tarzı 1980 darbesinde yerini ayrıntılı ve uzun dönemli bir planlamaya bırakmıştır. Siyasi irade içinde yer alan bir bürokratik grup ya da siyasi parti ile darbenin zdeşleştirilmemesi darbenin geniş hak yığınları tarafından desteklenmesine yol açmıştır. Askerler bu durum neticesinde yanılığya düşmüştür. Halk, anarşı ve kaosun durması adına desteklemiş olduğu darbeyi bireylerin gündelik yaşantılarından feragat etmeleri noktasına ulaşınca desteklemeyi durdurmaktadır. ANAP'ın 1983 seçimlerini kazanmasıyla beraber başlayan dönem, 1789 Fransız ihtilali neticesinde başlayan modernleşme aşamasının darbe karakteristiklerini sona erdirmiştir (Karpas, 2010, s. 294-310).

Ordu, 1960 yılında ilk kez siyasi arenadaki yerini aldığında ülkenin siyasi iradenin elinde istikrarsızlığa sürüklendiğini ve toplumda var olan çatışmaların kesinlikle önüne geçilemediğini beyan etmiş ve Kemalizm'i hegemonik bir söylem olarak dillendirerek kendi açısından darbeye meşruiyet kazandırmak istemiştir. Bunun bir kanıtı olarak da ordunun her darbe akabinde Kemalizm'in ilkelerinden sapıldığını beyan etmesi gösterilebilmektedir (Berkes, 2002, s. 106; Dağ, 2016).

Askerin devamlı bir şekilde tehdit ve güvenlik riskini toplumsal yaşamda ne çıkarması onun i ve dış güvenlik politikalarının oluşturulmasında aktif olmasına ve siyaset üzerinde hegemonya kurmasına yol açmıştır. Ordunun Atatürk devrimlerinin, milliyetçiliğin ve laikliğin i ve dış düşmanlardan koruma görevini edinmesi, ordunun siyaset üzerindeki hegemonik konumunu pekiştiren bir etken olmuştur. Yani darbelerin nedeni olarak ordunun sürekli bir düşman fobisi içerisinde hareket etmesi ve devleti düşmanlara karşı koruma iğds yatmaktadır. Ordunun her fırsatta halk için kötü gidişata son vermek adına darbe yaptığını belirtmesi ve bunu halkın isteği ile yaptığını beyan etmesi kendini halk nezdindeki konumlandırılışının bir yansıması kabul edilebilir. Ordu en nihayetinde sorunları çözmek noktasında kendini en etkili kurum olarak kabul etmektedir. Ordu, gerçekleştirmiş olduğu darbelerde medya, yargı, bürokrasi, niversite ve bazı sivil toplum kuruluşlarının desteğini aldığını belirterek gücünü en st seviyede kullandırmıştır. Ordu, darbe yaparak siyasi irade üzerinde vesayet kurmaya çalışmıştır. Bu da onun profesyonel bir tavır sergilemediğini göstermektedir. Ordu,

siyasi iradenin çalışma alanına müdahale ederek profesyonel bir tavır sergilememiştir. Bu tavrı sergilerken de siyasi kültür fikrini ön plana çıkarmıştır.

Her devlet, dış tehditlerden kendini korumak maksadı ile silahlı kuvvet oluşturma gereksinimi duymaktadır. Vatandaş özgürlüğünün ana şartı aslına bakıldığında ordunun varlığının ta kendisidir. Ordunun ana görevi dış tehditlere karşı vatandaşı korumak olsa da bazen de içten gelebilecek saldırılara karşı devleti korumak misyonunu üstlenmektedir. Darbe akabinde oluşturulan 1982 Anayasası'nın Milli Savunma başlığı altında yer alan 118. Maddesinde milli güvenliği inşa etme görevi TSK'ye verilmiştir. Ülkenin bütünlüğünü tehlike altına sokacak bir durum olursa korumak ve kollamak ordunun görevidir. Fakat buradaki asıl nokta böyle bir tehdit polis vasıtası ile bertaraf edilebiliyorsa silahlı kuvvetler o noktada devreye girmez. Ordu, görevini ifa ederken siyasi iradenin emrine uygun bir biçimde hareket etmektedir (Yılmaz, 2005, s. 405).

1980 darbesine ideolojik bir bakış açısı ile bakıldığında karşılaşılan nokta ordunun kendini devletin asli kurucu unsuru olarak gördüğüdür. Ordu bu ideolojik bakış açısında kendini devletle özdeşleştirmekte hatta almış olduğu eğitimler doğrultusunda kendini siyasi iradenin üstünde görmektedir (Şen, 2010). Mills'in güç elitleri teorisinde yer alan askeri elit 1980 darbesinde yer alan hiyerarşik düzeni tam anlamıyla işleten üst rütbeli subaylardan oluşmaktadır. Mills, orduyu eğitim ve kariyer durumlarına göre terfi sağlanan, küçük yaşlarda kariyer ve eğitim süreçlerinin yaşandığı bir meslek örgütü biçiminde tanımlamaktadır. Ordu içerisinde komutanlar erişmiş oldukları rütbeye göre elit seviyeye terfi etmektedir. Burada Mills kurucu elit kavramını Türkiye gibi devletin kuruluşunda askerin yer aldığı toplumları açıklamak adına kullanmaktadır. Böyle toplumlarda siyasi yapının büyük bir bölümünü askeri yapı oluşturmaktadır. Demokratik kontrol, askeri elitler karşısında siyasi elitlerin güçlü konumda yer almasını tanımlamak için kullanılmaktadır. Türkiye bu nokta da değerlendirildiğinde asker, siyasi, ekonomi ve medya elitinin varlığından söz edilmektedir. 1980 askeri darbesinde elit güçlerden biri olarak tasvir edilen asker gerek almış olduğu eğitim gerekse de koruma olgusunu kariyer planı olarak tanımlaması vasıtasıyla elit gruplar içerisinde en etkin grup olarak kendi yerini belirlemektedir.

Mills, 1980 darbesi adına güç elitleri teorisi ile Huntington, Janowitz, Schiff ve Feaver'ın sivil-asker ilişkileri teorilerinden daha açıklayıcı bir perspektif sunmaktadır. Toplumsal sınıf anlamında baskın bir rol oynayan asker, elit güç olarak tanımlanmakta ve karar alma süreçlerine etki etmektedir. 1980 darbesinin emir komuta zinciri içerisinde gerçekleşmesi Mills'in güç elitleri teorisine dayanak oluşturmaktadır. Ordu toplumsal yaşamda etken bir konumda yer almaktadır. Ordu elit bir grup olarak en baskın ve en etkin kurum olarak dönemdeki yerini almıştır. Ordunun eğitim tarzı onu militarist elit statüsüne koymaktadır. Ülkede var olan kararların seçkinler tarafından verilmesi durumu da militarist elit olarak kabul edilen ordunun gücünü perçinlemektedir. Ayrıca 1980 darbesi özelinde bakıldığında askeri yapı siyasi yapının önemli bir kısmını da oluşturmaktadır.

Mills, ABD yönetim anlayışından yola çıkarak toplumda siyasi, asker ve üst düzey yöneticilerin elit gruplar olarak kategorize edildiği belirtmektedir (Yayla, 2004, s. 158). Bu elit grupların gerek sosyal kökenleri gerek çıkarları gerekse de dünya görüşleri anlamında bir konsensüs sağlanmıştır. Yani bu gruplar türdeş bir yapı arz etmektedir. İktidar toplumda yavaş yavaş bu üç grup etrafında şekillenmektedir. Yani büyük grupların kaderi bu azınlık elit gruplarının elinde tutulmaktadır. Bu durum yönetilen kesimin git gide söz sahibi olmalarının önünü kesmektedir. Çünkü yönetilen kesim güçsüz ve nispeten bu elit gruplara nazaran pasif durumdadır. Diğer taraftan halk tarafından elitlerin denetimin sağlandığı da iddia edilememektedir. Yani Mills, demokratik düzenin bu elit grupların etkileşimi sayesinde korunduğu biçimindeki görüşü kabul etmemektedir. Bu arada bir iktidar dağılımından ziyade iktidar toplanması durumu söz konusudur (Turhan, 1991, s. 33).

5.4. Peter Feaver ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi

Feaver, vekil teorisinin tüm demokratik toplumlarda uygulanabileceğini açıklamak suretiyle teoriye başlamaktadır. Siyasi iradenin askeri denetlemesi hususuna değinmekte fakat bu denetimin nasıl sağlanması konusunda muğlak bir durum oluşmaktadır. Asker ana alanı olan güvenlik eylemini sağlarken bunu siyasi irade adına yapmaktadır. Asker, kendi görev alanında kaldıkça siviller işlerini daha rahat bir biçimde yapacak ve daha verimli politikalar üreteceklerdir. Asker, güç kullanma tekeli çerçevesinde siviller adına faaliyet göstermektedir. Askere verilen

bu yetkinin sınırının ne olduğu ve nasıl denetleneceği siyasi irade tarafından belirlenecektir. Burada önemli olan husus şudur ki asker kendine verilen bu yetkiyi kendi çıkarı için kullanırsa problem teşkil etmektedir. Etkili, meşru ve en önemlisi de uygulanabilir bir sivil kontrolün sağlanabilmesi için ordunun rızasının ve onayının alınması şarttır. Asker ve sivil arasında var olan ilişki tıpkı atanmış-seçilmiş, amir-memur, asil-vekil biçiminde sayılabilmektedir. Feaver'ın teorisinde darbe en son noktadır. Darbe oluşum süreçlerinde gerekli önlemler alınabilirse süreç pozitif bir noktaya evrilebilmektedir. Ordu, özellikle modern toplumların olmazsa olmazı yani vazgeçilmezidir. Ordu, tıpkı arabalarda olan hava yastıklarına benzemektedir. Hayatın olağan akışı esnasında orduya ihtiyaç asgari düzeydedir fakat yeri ve zamanı geldiğinde yani güvenlik tehlikeye düştüğünde ordu emniyet supabı görevi üstlenmektedir. Tehdidin bertaraf edilmesi noktasında vekâlet askeredir.

Feaver (1996), siyasi iradenin kural koyucu olarak hareket ettiğini askerin ise koyulan kuralları uyguladığını belirtmektedir. Siyasi irade yanlış yapma ve son sözü söyleme hakkını saklı tutmaktadır. Asker, kendi görev alanlarına ait olan gerekli teçhizat noktasında öneride bulunmakta siyasi irade ise devletin savunması noktasında ne kadarlık bir bütçeye ihtiyaç olduğuna karar vermektedir. Feaver modern sivil-asker ayrımı noktasındaki yaklaşıma sadık kalmaktadır. Yani bir ölçüde asker ve sivil ayrı rollere odaklanmaktadır. Uyum teorisi ise asker ve sivil arasında var olan ayrım noktasında ısrar etmemekte, ortak hareket etme ve karar verme konseptine olumlu bakmaktadır. Uyum Teorisi asker, siyasal elitler ve vatandaşın ahengini veya uyumunu aramaktadır (Schiff, 2009, s. 17). Bu teori genel anlamda bakıldığında uyumlu hareket edildiği zaman kararın kimler tarafından nasıl verildiği hususu üzerinde durmamaktadır. Önemli olan uyumun üç temel bileşende varlık göstermesidir.

Feaver'ın sivillerin en nihayetinde karar verici mercide olması gerekliliğini belirtmesi önem arz etmektedir. Askerin ana görevi askeri riskleri belirlemek ve bu risklere karşı önlem almaktır. Fakat askerin belirlemiş olduğu risklerin toplum tarafından kabul edilip edilemeyeceğine yalnızca siyasi otorite karar verebilmektedir. Gerçekten devletin tehdit altında olup olmadığına ve bu tehdidin bertaraf edilmesine siyasi irade karar vermektedir. Asker, kendi uzmanlık alanı olan

güvenliği sağlamak için ihtiyacı olan teçhizatı belirlemekte siyasi irade ise bu teçhizatın sağlanması noktasında maddi boyut ile ilgilenmektedir. Askerin ana amacı toplumu korumak olduğu için bu görevini yerine getirirken toplumu yıpratmamalı, siyasi iradenin kontrolünde yer alan savaş ilanını gereksiz yere kullandırmamalı ve en önemlisi de toplumla “kavga” içerisine girmemelidir. Yani ordu uzmanlık alanı olan güvenlik noktasında kalmalıdır. Tezde irdelendiği üzere ordu 1980 darbesini gerçekleştirirken sürekli olarak toplumu koruma hedefini belirtmiştir. Fakat vatandaş darbe akabinde sivil hayata dönebilmek biçiminde bir refleks sergilemiştir. Aslına bakıldığında ordu profesyonel anlamda vatandaş koruma görevi sınırları içerisinde kalmalı, siyasi iradenin çözmesi gereken sorunlar ile uğraşmamalıdır. Yani kendi görev alanı dışındaki problemleri çözmek için çaba sarf etmemelidir.

Feaver, ordunun ortaya çıkışını ihtiyaç olarak belirtmekte ve bu ihtiyacın ilk aşamada koruduğu toplumun dışında yer alan gruplara saldırmak olarak tanımlamaktadır. Burada önemli olan askeri güce duyulan ihtiyaçtır. Bu nedenle Feaver orduları hava yastığına benzetmiştir. Ordu ülke felaketlerle karşılaştığı zaman devreye girmelidir. Toplum, tarihsel gelişim çizgisi içinde herhangi bir saldırı ile karşılaşmamış olabilir; fakat ordu her daim kullanılmasa dahi hazırda bulunmalıdır. Askeri gücün boyutu bu noktada önemlidir. Yani siyasi iradenin karşı karşıya olduğu veya olması muhtemel problemler ile savaşabilecek pozisyonda olmalıdır. Yetersiz bir askeri kurum olmamasından daha kötü sonuçlar doğurabilmektedir. Dışardan gelebilecek olan saldırılara davetiye çıkaran gerçek dışı bir güç olarak görülebilir; bu da devleti tehditlere açık hale getirebilmektedir. Burada önemli olan ordunun hem devleti düşmanlardan koruması hem de kendi gücünü kullanarak toplumu yağmalamasının önünün kapatılması dengesinin sağlanmasıdır. Ordu zorlayıcı gücü düşmanlara karşı göstermelidir. Kendi iradesinin hâkimi olan topluma karşı bu gücü kullanmamalıdır.

1980 darbesine bakıldığında askeri vesayetin varlığı orduyu bir hava yastığından öte hava yastığının “yaratıcısı” konumuna getirdiğinin kanıtı olarak kabul edilebilmektedir. Ordu 1980 darbesine giderken ülkenin kötü gidişatını göstermiştir. Fakat Feaver’ın teorisinde yer alan ordunun gerekli zamanda ihtiyaç

noktasında ortaya çıkması durumunu meşruiyet bağlamında sağlamamaktadır. Her ne kadar toplumsal kötü gidişat noktasında halk tepkili olsa da darbe akabinde yapmış olduğu tercihler ile ordunun yanında olmadığını açıkça beyan etmiştir. Ordu, ihtiyaç duyulduğu noktada halktaki huzursuzluk neticesinde emniyet subabı görevini başarılı bir biçimde gerçekleştirmiş olsa da akabinde anayasal çerçevede kendini garanti altına alması halk tarafından olumlu karşılanmamış ve siyasi tercih ordunun gösterdiği yönde tezahür etmemiştir. Feaver'in teorisinde asker, gerek tehdidi döneme en uygun ve sağlıklı biçimde değerlendirme gerekse de tehdide karşı tedbir alma noktasında lider konumunda yer almaktadır. Asker, özellikle bu noktalarda siyasi iradenin isteği doğrultusunda tehditlere karşı tedbir geliştirme hususunda başvuru kaynağı olarak kabul edilebilmektedir. Siyasi irade yeri geldiğinde tehdit söz konusu olduğunda karar verme sürecinde askere öncelik tanımaktadır. Fakat askerin görmüş olduğu risklerin siyasi irade tarafından kabul edilebilirliği veya edilmezliği kararı ancak mutlak otoriteye aittir. Yani siyasi irade son tahlilde karar veren ve verdiği kararı uygulatan konumundadır.

Feaver, askeri müdahalelerin sivil idarenin yetersizliği, ulusal güvenliğin tehdit altında olması ve siyasi istikrarsızlık gibi durumlarda olduğuna dikkat çekmektedir. Yani siyasi irade ile ordu arasında hem denetim hem de kendi görev alanlarına saygı hususunda sağlanmış bir konsensüsün var olması gerektiğini savunur. Yani ordu devlet varlığının en önemli sebebi olan güvenliğin sağlanması noktasında sivil idarenin denetiminde yerine getirilmelidir. Yani bir anlamda sivil egemenlik güvence altına alınmalıdır. Ordu ve sivil otorite arasındaki bağ zayıfsa o ülkede darbe olma olasılığı yüksektir. Ordu siyasi irade tarafından denetlenmeli buna karşında ordu siyasi iradeye karşı sorumlu olmalıdır. Feaver (1993) tarafından ileri sürülen görüşe göre, askerler, görev sahalarına ilişkin bilgi birikimi ve deneyim açısından siyasi otoriteye kıyasla daha üstün bir konumda olup, bu durumu, yerine getirmek istemedikleri görevleri savsaklamada avantaj olarak kullanabilirler. Bu çerçevede, “asil” kavramı sivil otoriteyi, “vekil” ise askerleri temsil etmektedir. Asil-vekil problemi, askerlerin, sivil otoritenin belirlediği hedeflere ve taleplere uygun şekilde hareket etmelerini sağlamada karşılaşılan zorlukları açıklamaktadır. Askerlerin, kendi çıkarlarını gözeterek bazen asillerin isteklerine karşı durmaları ya da görevlerini ihmal etmeleri mümkündür. Bu bağlamda, sivil-asker ilişkilerindeki

güven ve denetim sorunları, bu tür bir ilişkinin karmaşıklığını ve potansiyel çatışmalarını anlamada önemli yer tutmaktadır.

1980 darbesi sırasında Türkiye'deki siyasi irade gerek politik gerekse de ekonomik krizlerin etkisiyle zayıflamış ve yaşanan sorunlara karşı etkin bir yönetim tarzı sergileyememiştir. Feaver'ın teorisinde yer alan vekil olarak ordu asil olan siyasi iradenin sorunları çözme kapasitesine güvenmemesi ve bu nedenle de kendi çıkarının yanı sıra toplumsal düzeni koruma maksadıyla müdahaleye yönelmiştir. Feaver'ın teorisinde yer alan vekil'in "hava yastığı" olma durumu darbeyi gerçekleştirerek içinde bulunulan sorunlara son verme çabası biçiminde değerlendirilebilir. Feaver'ın teorisinde asker siyasi iradenin kararlarına karşı koyma eğilimindedir. Çünkü ordunun ana amacı kendi denetimlerini sağlamaktır. Bu da 12 Eylül darbesi ile bu nokta da örtüşmektedir. Sonuçta siyasi iradenin içte ve dışta oluşan baskılara karşılık verememesi ordunun toplumsal düzeni yeniden sağlama misyonunu üstlenmiş olması askeri müdahaleye sebebiyet vermiştir. Böylelikle asker siyasi iradeyi kendi kontrol alanı içine almıştır. Her ne kadar asil-vekil teorisi darbeyi açıklama noktasında genel bir çerçeve sunmuş olsa da darbeyi tamamıyla açıkladığı sonucuna varmak konusunda eksik kalmaktadır.

5.5. Rebecca Schiff ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi

Schiff (2009)'ın uyum teorisinde ayrıntılı olarak belirtildiği üzere askerin siyasi iradeye ve vatandaşlara olan müdahalesi sivil-asker ilişkisi noktasındaki ana problem olarak tanımlanmaktadır. Ülkelerde darbelerin olması zaten askerin siyasi iradenin görev alanına müdahale ettiği anlamını taşımaktadır. Mevcut siyasi iradenin çözüme kavuşturamadığı problemler -ki 1980 darbesinin ana gerekçesi budur- asker tarafından güç kullanma yetkisi kullanılarak bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Uyum teorisi askerin müdahaleci tavrını tarihsel koşullar, kültürel gerçekler ve kurumsal farklılıklar ile belirlemektedir. Türkiye örneğinde bakıldığında askeri kadro tarafından kurulan, kültürel anlamda ordunun ön planda ve öncü tutulduğu bir toplum ve askerin kendini toplumsal yaşamın diğer kurumlarından farklı gördüğü açıktır. Uyum teorisi sivil ve asker arasında var olan sınırların tamamen farklılaşmasında ısrar etmemektedir. Bu noktada ortaklık olması gerekliliği üzerinde durmaktadır. Asker, sivil ve vatandaşın ahengi Schiff'i diğer teorisyenlerden ayırmaktadır. Tümdengelim yönteminden ahenk teorisi

faaydalanmaktadır. Toplumsal alana etki eden kurumlar arasında diyalog ve ortaklık bu teorik yaklaşıma daha uygundur. Ayrıca siyasi iradenin askeri kurumları kontrol altında tutma zorunluluğu da zaruri bir durum değildir. İç askeri müdahale ancak siyasi karar verme süreci, subay kadrosunun sosyal kompozisyonu, askerliğe alma metodu (zorunlu ya da gönüllü) ve askeri hareket tarzının sivil irade, vatandaş ve askerin bu konularda hemfikir olması neticesinde ortadan kaldırılabilir.

Schiff ise İsrail’de var olan sivil-asker ilişkilerinden yola çıkarak ahenk teorisini geliştirmiştir ki ona göre asker ve sivil alanın net bir biçimde birbirinden ayrılmaması bir problem teşkil etmemektedir. Schiff ordu, sivil irade ve vatandaşlar arasında iş birliğini savunmaktadır. Diğer teorilerin aksine bu karmaşık düşünce dünyasında Schiff vatandaş üçüncü bir aktör olarak sistemin içerisine sokmuştur. Schiff dört değişkenden bahsetmektedir. Bunlardan ilki olan askeri kompozisyonu açıklarken Schiff profesyonelleşme kavramından yola çıkmıştır. Askerler ağır bir eğitim sürecinden sonra askerliği bir meslek olarak görmüş ve hayatlarını bu meslek için adamıştır. Askerin kendi içindeki statüsünü belirleyen şey rütbeleri, toplum ve özellikle siyasetler üstü olan statüsünü belirleyen ise profesyonelleşme düzeyidir. Yani asker almış olduğu eğitimler neticesinde rütbeye sahip olmuş, siyasi iradeye sadece güvenlik noktasında müdahale ederek yani siyasi hayata müdahale etmeyerek de profesyonel hale gelmektedir. Toplumlarda profesyonelleşme geniş yer tutmaktadır. Fakat gelişmemiş toplumlarda ordunun sosyal kompozisyonu belirli bir ekonomik grup veya kasttan oluşabilmektedir. Bu durum da toplum-asker-siyaset ilişkisini etkilemektedir. Siyasi karar alma süreçlerine askerin etkisi de ikinci değişken olarak tanımlanmaktadır. Burada teçhizat, insan gücü ve bunların maliyeti karar alma süreci olarak kabul edilmektedir. Mevcut süreç hükümet tarafından belirlenmiş olsa da ordu çeşitli kurumlar ile olaya dâhil olmaktadır. Burada asker ve sivil elitlerden söz edilebilmektedir. Bazen de bu süreci asker ve sanayi elitleri belirlemektedir. Dış tehdit olduğu nokta da ise ordunun gücü ve etkisi artmaktadır. Sivillerin orduya alınma biçimi üçüncü değişken olarak tanımlanmaktadır. Yani orduya gönüllü mü yoksa zorunlu bir biçimde mi katılıyor olunması süreci etkilemektedir. Son olarak ise ordunun ritüelleri ve değerleri kültürel ve tarihi yapının dışı tezahürü biçiminde tanımlanmaktadır. Schiff bu dört unsur arasında ahenk sağlanırsa ordunun sivil siyasete müdahalesinin olası olmadığını ifade etmiştir. Aslına bakıldığında tüm teorilerde orduyu Doğu ve Batı biçiminde ayrıştırmaktan

ziyade sivillerden ayıran evrensel noktaların belirlenmesi gerektiği görüşü vurgulanmıştır.

Schiff'in belirtmiş olduğu uzlaşma modelinde zorunlu askerlik ahengi bozmaktadır. Türkiye örneğine bakıldığında askerlik zorunlu bir hizmettir ve devredilmesi, vazgeçilmesi durumu söz konusu değildir. Schiff'in teorisinde yer alan subayların ulusun farklı kademelerindeki grupları ve kişileri temsil etme durumu Türk ordusu içinde geçerlidir. Türk toplumunda askerlik yapmak zorunluluktur ve toplumsal statüsü ne olursa olsun bireyler bu görevi ifa etmek zorundadır. Ayrıca askerin hareket biçimine bakıldığında da bu ayrım görülmemekte yani sosyal sınıflar ortadan kaldırılmaktadır.

Schiff uyum teorisinde askeri elitlere dair yapmış olduğu tanımlamalarda geniş miktarda askeri personeli kapsama dâhil etmektedir. Schiff üst rütbeli personel yanında erbaş ve erlerin de bu tanımlama içerisinde yer alması gerekliliği üzerinde durmaktadır. Fakat uyum teorisinde uyumun tarafı olarak rütbeli personeller yer almaktadır. Schiff ayrıca uyum eksikliğinin darbe olasılığını artırdığı görüşü üzerinde durmaktadır. Schiff ayrım yerine diyalog ve uzlaşma önerisinde bulunmaktadır. 12 Eylül darbesinin sebepleri arasında yer alan kurulamayan hükümetler ve siyasi liderlerin durumu uzlaşma zemininden uzak olduğunun birer kanıtı olarak kabul edilebilmektedir.

Schiff'in uyum teorisinde yer alan ordu kendine biçilen güvenlik rolünün çok ötesine geçmiş ve 1980 darbesi meydana gelmiştir. Kurum kültürü olarak devletin kuruluşundan bu yana etkin rol oynayan ordu, kendini devletin gerçek sahibi ve en üst mertebedeki söz sahibi olarak görmekte ve o biçimde tanımlamaktadır. Bu da siyasi irade ve vatandaş uyumu noktasında basamağın en üstünde kendini gören bir ordu teşkilatı için hâkimiyet noktasında problem teşkil etmektedir. Burada örnek ülke olarak, Schiff, darbe gerçekleşmeyen ülkeleri baz almakta ve bu durumu siyasi kültür ile tanımlamaktadır. 1980 darbesine giden süreçte ordunun içinde bulunduğu durum ve almış olduğu siyasi kültür problemin ancak kendi müdahaleleri ile çözümlenebileceği bilincini oluşturmuştur. Ordu modernleşmenin ve gücün simgesi olarak kendini tanımlamış olup itaatin olduğu noktalarda geri planda kalmış siyasi iradenin istenileni yapmadığı noktalarda müdahale yolunu tercih etmiştir. Yani ordu hem çıkar hem baskı hem de devlet kurumlarının bir aracı biçiminde kabul edilirse

ülkedeki hâkimiyetini sağlayabilmektedir. Demokratik konsensüsün tam anlamıyla sağlanamadığı Türkiye gibi ülkelerde ordu ve siyasi irade arasında çatışma çıkabilmektedir. Schiff'in uyum teorisinde yer alan ordu kendini basamak anlamında en tepede gördüğü için müdahale hakkını da her daim saklı tutmaktadır. Yani uyum teorisi 1980 darbesi özelinde irdelendiğinde ne siyasi kültür ne de vatandaşın denklemin içerisine dâhil olması noktalarında darbeyi açıklamada yetersiz kalmaktadır. Çünkü darbe emir komuta zinciri içerisinde vatandaş korumak adına fakat vatandaşın dâhil olmadığı bir biçimde siyasi iradeye karşı yapılmıştır.

Türkiye özelinde bakıldığında gelişmekte olan ülkelerde demokrasi kavramı tam anlamı ile içselleştirilmediği için ordu doğrudan ya da dolaylı bir biçimde siyasi irade üzerinde etki kurmaktadır. Ordu elit bir grup olarak kabul edilmekte ve etki alanı da “o” denli geniş olmaktadır. Yani burada teknolojik anlamda gelişmenin askeri kurumlardan başlaması, ordunun toplumun her kesimi adına “modernleştirici” bir örnek teşkil etmesine sebebiyet vermektedir. Eğitim düzeyinin düşüklüğü, liberal demokrasinin kurumsallaşmadığı, kentleşmenin en alt seviyede kaldığı ve iletişim araçlarının ise sınırlı olduğu gelişmekte olan ülkelerde demokrasi denemeleri sıklıkla kesintiye uğramaktadır. Yönetimde yaşanabilecek bir aksaklık, orduyu “en modernleştirici” kurum olarak tanımlanması itibari ile harekete geçirmektedir (Dağcı, 2006, s. 24). Böyle bir ortamın oluşmasına siyasi elitin kendi içinde var olan çatışması sebebiyet verebilmektedir. Asker 1980 darbesine olduğu gibi toplumsal yaşamda kabul gören bir elit grup olduğundan sorumluluklarını yerine getiriyor durumu yaratarak darbeyi meşru kılmak istemektedir. Ordu en temelinde arabuluculuk misyonunu kendinde bulsa da müdahale etme eyleminden de geri durmamaktadır (Huntington, 2006, s. 210). Bunun yanı sıra önemli olan toplumda var olan siyasal bilinçlenme düzeyidir. Gelişmekte olan ülkelerde bu bilinç düzeyi düşük olduğundan halk siyasi meşruluğa önem vermemektedir. Böylelikle darbe oluşumunun önü açılmaktadır.

Genel anlamda irdelendiğinde 12 Eylül 1980 darbesi tezin sınırlılıkları içerisinde yer alan beş farklı sivil-asker ilişkisi teorileri nezdinde incelenmiş ve analiz edilmiştir. Sivil-asker ilişki literatüründe geniş yer kaplayan ve öncü olan bu teorilerin 12 Eylül darbesini topyekûn bir biçimde açıklayamadığı görülmektedir.

SONUÇ

Bu tez çalışmasında Türkiye’de yaşanan ve derin izler bırakan 12 Eylül darbesinin beş farklı sivil-asker ilişki teorisi ile açıklanma durumuna bakılmış ve ana figür olarak da sivil-asker ilişkileri alınmıştır. Askeri müdahaleleri meşrulaştıran ifadeler her ne olursa olsun demokratikleşme aşamasında veya demokratik ulusal devletler açısından düşünüldüğünde, antidemokratik eylemsellik olarak ele alınmalıdır. Öyle ki pretoryanist hareketliliklerin siyasal yapıda demokratikleşmeyi ve toplumsal yapıda kurumsallaşmayı geriletliği açıktır. Türkiye toplumunda darbeler, kökenini askeri vesayet kültüründen alır. Bu durum, demokratik ilkelere aykırı gelişmeleri beraberinde getirerek, benzer darbe girişimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Nitekim 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 muhtırası ve daha sonrasında 12 Eylül 1980 darbesi bu durumu göstermektedir.

Türkiye’de ordu, bugüne kadar birçok kez darbe yapmış, birçok kez de darbe girişiminde bulunmuştur. Gerçekleştirilen her darbe sonrasında sivillere yaptırılan anayasalarla ordunun hegemonik üstünlüğü devam etmiştir. Son yetmiş yılda silahlı kuvvetlerin siyasete sürekli müdahale ederek yönetime el koyması, bir yandan Türkiye demokrasisinin büyük bir darbe yemesine, diğer yandan muhalefet ve sivil toplumun gelişmemesine neden olmuştur. Türkiye’de demokratik, çoğulcu ve şeffaf bir sivil yönetimin oluşmamasının en önemli nedeni, ordunun kendisini devletle özdeşleştiren bir anlayışa sahip olması ve toplumun da devleti aşkın bir konumda görmeye devam etmesidir. Siyasal rejimi sık sık kesintiye uğratan askeri darbeler demokratikleşme sürecinin önündeki temel engel olarak kabul edilmektedir. Bu durum toplumun gelişim düzeyini zayıflatmış ve birey ve kurumlar noktasında maliyetleri de beraberinde getirmiştir. Asker için ülkenin kaderini tayin etmek “doğuştan gelen bir hak”tır. Bu bakış açısı tam anlamı ile 1980 darbesi dönemini anlatmak adına kullanılabilmektedir.

Aslına bakıldığında ordu, darbenin akabinde yeni düzeni tesis etmek maksadı ile yönetimi sivillere devretmek istemiştir. Bunun asıl nedeni ise toplum nezdinde kaybolan prestijini geri kazanma düşüncesidir. Uluslararası arenada insan hakları ihlallerine yol açabileceği düşüncesiyle, asker yönetimde uzun süre kalmamıştır. Asker, siyasi iradenin görev alanında kalırsa darbe akabinde meydana gelebilecek

her türlü ekonomik, siyasi ve askeri başarısızlığın kendine mal edilebileceği bilinci ile hareket etmiştir. Bu riski göze alamayan ordu kurumsal kimliği üzerinde herhangi bir negatif söylem oluşmaması adına ortalık yatıştır yatışmaz yönetimi siyasi iradeye devretmiştir.

12 Eylül 1980 darbesi, artan siyasi istikrarsızlık, ekonomik kriz, ideolojik kutuplaşma ve yaygın şiddet ortamı gibi sebeplerle halk nedinde meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Huntington'un kuramsal ayrım teorisi, ordunun kurumsal özerkliği ve iç güvenliğin sağlanmasında düzen kurucu bir aktör rolünü üstlenmesi bakımından bu müdahaleyi kısmen açıklarken, özellikle TSK'nın siyasi kaosa karşı sistemin bekçisi rolünü üstlenmesi, Huntington'ın "siyasi düzenin korunması" anlayışıyla örtüşmektedir. Ancak Huntington, bu tür müdahalelerin demokrasiyi askıya alması ve uzun vadede sivil-asker dengesi üzerindeki olumsuz etkilerini yeterince sorgulamaz. Önemli olan ordunun profesyonel bir tavır takınarak en nihayetinde karar vericinin sivil irade olması anlayışı üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla darbenin ardından sivil siyasete hemen dönülmemesi ve ordunun otoriter tavrını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Janowitz ise ordunun toplumla entegrasyonunu ve meşruiyetini vurgulayan yaklaşımıyla, TSK'nın kendini halkın temsilcisi ve cumhuriyetin koruyucusu olarak görmesini anlamaya katkı sağlamaktadır. Huntington'ın aksine devinimi olan, mevcut şartlara uyum sağlayan aynı zamanda da toplumsal değerler ile bütünleşmiş biçimde itiat eden bir ordu tanımlamasını profesyonel biçiminde tanımlamaktadır. Ne var ki, Janowitz'in ordunun profesyonelleşmesiyle birlikte siyasi alandan çekileceği varsayımı, darbedeki doğrudan müdahale pratiğiyle çelişmektedir. Ayrıca her iki kuram da Türkiye'ye özgü ideolojik dinamiklerini (Kemalizm'in ordu içindeki rolü ya da MGK gibi kurumsal yapıların darbe sonrası etkilerini) kapsamlı bir şekilde açıklayamaz. Bu nedenle Huntington ve Janowitz, 12 Eylül'ün kurumsal ve normatif bazı yönlerini aydınlatsa da darbenin ideolojik, tarihsel ve yapısal özgünlüklerini tam olarak kavrayamazlar.

Feaver, her ne kadar asil vekil teorisini ekonomi literatüründen almış olsa da denetim, kontrol ve cezalandırma noktalarına da değindiği için teorisi Türk sivil-asker ilişkilerini açıklama noktasında da kullanılmış; fakat tam anlamı ile 1980 darbesini açıklama noktasında karşılık bulamamıştır. Feaver'ın asil vekil teorisi

daha rasyonel, sivil ve askerin etkileşimi üzerinde hemfikir olmuş bir teoridir. Feaver'ın modeli 1980 darbesi noktasında bakıldığında soyut bir yurttaşlık kavramı öngördüğü için uygun bir açıklama olarak kabul edilememektedir. Vatandaşlar salt sivil ve asker arasında yaşanan açmazları dışardan seyreden soyut bireyler değildir. Askerler, sivil otorite adına hareket ederken, itaat ile ihlâl arasında rasyonel tercihler yapar. Bu çerçeveden bakıldığında darbe, sivillerin zayıf ve parçalanmış olduğu bir dönemde, vekil konumundaki TSK'nın kendi inisiyatifiyle görev sınırlarını aşarak doğrudan iktidara el koymasıyla açıklanabilir. Feaver'ın teorisi, özellikle darbe öncesinde sivil otoritenin ordu üzerinde etkili bir denetim kuramaması ve ordunun bu denetimsizlik ortamında ihlâl yönünde karar vermesini anlamada güçlü bir çerçeve sunsa da askerlerin neden belirli tarihsel, ideolojik ya da kültürel koşullarda ihlâl etmeye daha yatkın olduklarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Türkiye'de TSK'nın Kemalist ideolojiyi koruma misyonu, rejimin bekçiliği anlayışı ve askerin siyasetteki tarihsel rolü gibi faktörler, Feaver'ın rasyonel aktör modeline dayalı teorisinde yeterli ölçüde yer bulamamaktadır. Dolayısıyla teori, darbenin rasyonel karar mantığını ve sivil denetimin başarısızlığını açıklamada yararlıdır; fakat askerin tarihsel rolü, kurumsal kültürü ve ideolojik motivasyonlarını anlamada tam bir açıklama getirmemektedir.

Mills'in elit teorisi, toplumsal iktidarın demokratik çoğunluktan ziyade, birbirine sıkı biçimde bağlı olan küçük ve ayrıcalıklı bir elit grubun elinde toplandığını savunmaktadır. Mills'e göre siyaset, ekonomi ve askeri alanın üst düzey temsilcileri bir güç bloğu oluşturarak karar alma süreçlerini beraber yönlendirmektedir. Tez de incelenen teorilere bakıldığında darbesi açıklamada elit teorisi anlamlı bir çerçeve sunmaktadır. Türkiye'de dönemde bakıldığında ekonomik krizler, toplumsal çatışmalar ve siyasal istikrarsızlık ortamında, askeri elitlerin büyük sermaye çevreleri ve bürokratik yapı ile örtüşen çıkarları doğrultusunda hareket ettikleri çıkarımı yapılabilmektedir. Darbe sonrasında uygulanan neoliberal politikalar (örneğin 24 Ocak kararları), bu güç elitlerinin koordineli çıkarlarıyla uyumlu olduğunu gösteriri niteliktedir. Bu açıdan bakıldığında, Mills'in teorisi darbenin yalnızca askeri bir müdahale değil, aynı zamanda ekonomik ve siyasal elitlerin sistem üzerindeki kontrolünü yeniden yapılandığı bir hamle olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Mills'in teorisi, darbenin ideolojik gerekçelerini (Atatürkçülük gibi yerel unsurlar) ve Türkiye'ye

has sivil-asker ilişkilerinin tarihsel arka planını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, güç elitleri teorisi darbenin sınıfsal ve kurumsal çıkar bütünlüğünü açıklamada güçlü yanları olan bir teori olsa da darbenin kültürel ve aynı zamanda da ideolojik boyutlarını açıklamada anlamlı bir çerçeve sunamamaktadır.

Schiff'in uyum teorisi, sivil-asker ilişkilerinde istikrarın salt sivil denetimle değil, sivil toplum, siyasi liderlik ve askeri kurumlar arasında bir uyum sağlanmasıyla olabileceği görüşünü savunmaktadır. Uyum teorisinde bu üç aktör arasında roller üzerinde sosyal bileşim, askeri tarz ve karar alma süreçleri gibi dört temel konuda uzlaşma varsa o toplumda askeri müdahale olma olasılığı azalmakta; ancak bu uyum bozulursa darbe riski artmaktadır. 1980 darbesi bağlamında değerlendirildiğinde üç aktör arasında uyumsuzluk olduğu görülmektedir. Siyasi liderlik zayıf ve parçalanmış, sivil toplum ideolojik olarak kutuplaşmış ve çatışmalı, askeri kurum ise kendi misyonunu rejimin koruyuculuğu üzerinden tanımlamaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında Schiff'in uyum teorisi, 12 Eylül'ün neden mümkün hale geldiğini, yani toplumsal ve kurumsal uyumun eksikliğini vurgulayarak açıklama yapabilmektedir. Ancak teori, darbeyi gerçekleştiren aktörlerin kendi içsel motivasyonlarını, özellikle TSK'nın ideolojik yönelimlerini ve Türkiye'nin kendine has tarihsel koşullarını açıklamakta sınırlı kalmaktadır. Ayrıca darbe sonrası kurulan askeri rejimin ekonomi ve hukuk alanlarında yaptığı düzenlemeleri de teorik çerçevesi içinde yeterince değerlendirmemektedir. Buna rağmen uyum teorisi, 12 Eylül'ün gerçekleşmesine olanak tanıyan yapısal gerilimleri ve kurumlar arası kopukluğu anlamak açısından değerli bir analiz sunmaktadır.

Türkiye'nin tarihsel geçmişi sivil-asker ilişkileri anlamında bakıldığında taraflar arasında olası bir uzlaşmanın darbelerin oluşumunda ya da tam tersi oluşmamasında etkili olabildiğini de göstermektedir. Schiff'in uyum teorisinde yer alan mutabakat 1980 darbesi öncesinde olsaydı darbe gerçekleşmeyebilirdi. Fakat tam anlamı ile net bir biçimde darbe gerçekleşmezdi yorumu 1980 darbe özelinde hatalı bir yaklaşımdır. Çünkü Türk toplumu keskin hatlarla, siyasi irade, asker ve vatandaş biçiminde ayrılan bir toplum özelliğine sahip değildir.

Darbe karşısında vatandaşların, darbeyi destekleyici yani olumlu ya da olumsuz bir tavır sergilememesine istinaden çıkarımda bulunulacak olursa bu tavra

neden olarak siyasal hayatta karşılaştığı sorunlar için düşünsel ve soyut çözümler üretmek yerine daha pragmatist bir davranış kalıbı sergiledikleri söylenebilmektedir. Türk toplum yapısına bakıldığında siyasal anlamda örgütlenmelere karşı bürokrat veya aydınlar oranında bağlılık göstermedikleri söylenebilmektedir. Bu pragmatist tutum vatandaşların darbe karşısındaki konumunu da göstermesi bakımından dikkate değerdir. Tezde ayrıntılı olarak irdelendiği üzere pragmatist bir tavır sergileyen vatandaşlar her ne kadar darbeye destek veren pozisyonuna geçseler de darbecilerin kendileri için belirledikleri ve sınırını çizdikleri siyasal tercihin içerisinde olmamışlardır. Bu durumda aslında 1980 darbesini sivil-asker ilişkilerinde vatandaş da sistemin içine dâhil eden Schiff'in uyum teorisi ile açıklanamayacağını gözler önüne sermektedir.

Eğer ki asker kendi yaptıklarından ötürü ceza almama ve kurumsal rolüne el değmemesi gibi hususları kabul ettirirse bu durumun gerçekleşmiş olduğu toplumlarda militarist elit daha da cesaretlenecektir. 2010'lu yıllardan itibaren tezin de ana konusunu oluşturan 1980 darbesini gerçekleştirenlere karşı sembolik yargılamaların yapılması aslına bakıldığında darbelerin önüne geçmek amacı ile yapılan önemli adımlar olarak kabul edilmektedir.

1980 darbesi toplumsal tabana direkt bir biçimde sirayet eden bir darbe olarak kabul edilmektedir. Darbe, asker tarafından bir pratik haline gelerek gelenek biçimine dönüşmüş, darbe yapılmadan siyasi iradenin varlık gösteremeyeceği görüşü ile desteklenmiştir. 1960 darbesinden sonra her on yılda bir gerçekleşen darbelerin günümüze yaklaştıkça zaman aralığının genişlediği görülmektedir. Bu kırılma noktası modernleşme ile militarist toplum yapısının değişmesi neticesinde olmuştur. Darbelerin meşruiyet kaynağı militarist toplumların değişmesi neticesinde “ordu-millet el ele” durumunu değiştirmiştir. Özellikle 1980 darbesi sonrasında siyasi iradenin kontrolünün önemi artmıştır.

Türkiye’de var olan sivil-asker ilişkilerinin genel durumuna bakacak olursak karşımıza Huntington’ın subjektif kontrol kavramı çıkmaktadır ki bu kavram özellikle Atatürk ve İnönü dönemlerinde etki göstermiştir. Bu durumun altında yatan sebep olarak ise Atatürk ve İnönü’nün asker kökenli olmaları gösterilebilmektedir. Ordu kökenli bir meclisin varlığı ve cumhurbaşkanının kaç defa seçileceği ile ilintili bir sınırlamanın olmaması neticesinde her iki lider de hem

orduyu kontrol altına almış hem de olası bir muhalefeti önlemiştir. Bu özellikleri neticesinde subjektif kontrol kavramından bahsetmek mümkün hale gelmektedir. Ordu, Atatürk'ün ölümü neticesinde Cumhurbaşkanlığı konusunda dahi etkin olmak istemiş bunun nedeni olarak ise asker kökenli Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı konusunda onunla gurur duymalarını göstermiştir. Netice itibarıyla ordu dönemsel anlamda bakıldığında asker kökenli bir cumhurbaşkanı görmek istemiştir. Ordu bu arzuları neticesinde de hem meclisi etkilemiş hem de İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olması hususunda etkin bir tavır sergilemiştir. Türk sivil-asker ilişkileri literatürüne bakıldığında da İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığı zamanı sivil-asker ilişkileri noktasında tam anlamıyla uyumun yakalandığı yıllar olarak gösterilmektedir.

Modernleşme, toplumsal değişimin bir etkeni olarak görülmekte olup toplumun gelişmesi ile paralel olarak değişen toplumsal koşullar askeri otoritenin gücünü siyasi irade üzerinde darbe ile gerçekleştirmesi sonucu ile nihayetlendirilmektedir. Janowitz, sivil-asker ilişki kuramını bu ilişkinin güç temelinde ve otorite ile bağdaştırarak sınıfsal bir ayrıma gidilebileceği temeli üzerine kurmuştur. Bu duruma sebep olabilecek etkenin ise askeri profesyonelleşmenin objektif sivil irade dışında tezahür ettiğini ileri sürmüştür. Sivil kontrolün sağlanması ve askeri profesyonelleşme askeri darbeler neticesinde gecikmiştir ve bu da Türkiye demokrasisinin gecikmesine sebebiyet vermiştir.

12 Eylül askeri darbesi ve bu darbeyi takiben askerin sert tavrı sivil bürokrasinin sağlanması konusunu gündeme getirmiş ve asker ile sivilin siyasal ve toplumsal alanda sınırları keskinleşmiştir. Huntington'ın kuramında özellikle yer alan askeri iradenin ordu haricinde özerk konumunun geniş olması sivil otoritenin oluşmasına ve sivil kontrolün sağlanamamasına sebebiyet vermektedir.

28 Şubat 1997 darbe girişimi ise Garnizon devletin sebebiyet verdiği bir girişimdir. 1980 darbesi akabinde özellikle askeri vesayete son vermek adına adımlar atılmış olup 2016 yılına kadar gelişen sivil toplum, iç ve dış politika ve bürokratik gelişim Huntington'ın şeklini çizmiş olduğu subjektif sivil denetimin sağlandığının emareleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada elbette ki askerin toplumsal yansımasının süreç içerisinde zayıflaması da önem teşkil etmektedir. Son olarak 2016 yılının 15 Temmuz'unda gerçekleşen darbe girişimi askerin otoritesini

sağlama çabası olmuşsa da başarılı bir netice ile asker lehine sonuçlanmamıştır. Darbeye halkın tepki vermesi, siyasi iradenin gelişmişliği ve demokratik uygulamalardan vatandaşın feragat etmek istememesinin bir kanıtı olarak kabul edilmektedir. Askerin siyasi irade tarafından kontrol edilmesi isteği neticesinde 15 Temmuz darbe girişimi asker lehine neticelenmemiştir. Buradan anlaşılan aslına bakıldığında askerin konumunun halk nezdinde de eski baskın konumunu yitirmesi bu darbe girişimi neticesinde vuku bulmuştur, denilebilmektedir.

Askerin siyasi irade üzerindeki baskın konumu 1960 darbesi ile başlayıp 2016 darbe girişimine değin zaman zaman aşağı ve yukarı yönlü değişimler göstererek devam etmiştir. Aslında bu durum modernleşme çabalarının zaman içerisinde tepeden inme bir biçimde gerçekleştirilmeye çalışmasının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Siyasi iradenin üzerinde askerin ayrıcalıklı konumu Osmanlı döneminden kaynaklanan devlet yönetiminin asker kökenli liderler tarafından yönetilmesinden kaynaklanmaktadır. Cumhuriyetin ilanı ile devam eden bu durum 1960 darbesi ile siyasi iradenin gelişmeye başlaması sürecini beraberinde getirmiştir. Toplumsal ve siyasi yapıya hâkim olan militerleşme askerî darbeler neticesinde anayasa değişikliklerine imkân sağlamıştır. 1961 ve halen kullanılan 1982 Anayasaları ile askeri otorite siyasal zemini militerleştirmiş ve gücünü arttırmıştır. 15 Temmuz darbe girişimi ile gerek bürokrasi de gerekse de anayasal yapıda bazı değişiklikler yapılarak askerin otoritesi kısıtlanmıştır. Bu durum Huntington'ın sivil denetim kuramını destekleyici nitelikte bir yol izlemiştir.

15 Temmuz 2016 darbe girişimi ile askeri yapı toplumsal alanda negatif yönlü bir konum değişikliği yaşamıştır. Bu konum değişikliği militarist bir toplumsal yapı ihtiva eden Türkiye Cumhuriyet'i sivilleşme yönünde önemli bir adım atmış ve gerek toplumsal değişim gerekse modernleşme bu durumun öncüsü olmuştur. Sivil-asker arasında var olduğu var sayılan denge siyasi irade tarafında geçmiştir ki bu ibre tarihsel gelişim anlamında bakıldığında hep asker lehine olmuştur. Ordu her daim üst düzey otoriter konumunu bu darbe girişimi neticesinde askıya almıştır. Kurumsal anlamda ayrıcalıklı bir konumda varlık gösteren ordu, kurumsallaşma aşamasında bu durumu alt yapısını oluşturmak için kullanmıştır.

Türkiye'de gerçekleşmiş olan darbelerin -çalışmamızda 1980 darbe özelinde- Huntington'ın sivil kontrol kavramının eksikliği neticesinde

gerçekleştikleri görüşü ön plana çıkmaktadır. Bürokratik alanda siyasi iradenin eksik olması askerin yönetime el koyması ile neticelenmiştir. Siyasi iradenin güçlü konumda olması demek askerin bu irade tarafından kontrol edilmesidir. Siyasi yapının güçlenmeye başlaması 2000’li yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır ki emuhtıra (2007) ve 15 Temmuz (2016) darbe girişimi sonrasında oluşan reaksiyon bunun kanıtı olarak gösterilebilmektedir. Siyasi iradenin güçlenmesi ve toplumsal sistemde askerin konumu bu darbeler neticesinde oluşmuştur.

Her on yılda bir darbe eyleminin gerçekleşmesi, yapının garnizonlaşması anlamını taşımaktadır. Modernleşmenin ordu vasıtası ile olması bu durumun yolunu açan temel neden olarak karşılık bulmaktadır. Fakat bu durumun yanı sıra sivil bürokrasi geliştikçe modernleşme ivmesi tersine dönmüştür. Dolayısıyla da Türkiye’de sivil kontrolün sağlanması askeri profesyonelleşme ile subjektif sivil kontrol eşgüdümlü bir biçimde ilerleme göstermemiştir. Janowitz’in askeri profesyonelleşmesinin Türkiye örneklemindeki yeri ise askere alma biçiminin değişmesi ve otoritenin siviller lehine bir yön değiştirmesi kabul edilebilmektedir.

Militarist bir toplumsal hafızaya sahip olan Türkiye’de 1980 darbesine doğru giden süreçte askeri vesayetın meşruluğu büyük ölçüde sağlanmıştır. Sivil-asker ilişkilerinde 1960 sonrası dönem askeri otoritenin kalıcı olacağı yönü ile ön plana çıkmaktadır ki 1980 darbesi bunun önemli bir kanıtı olarak kabul edilmektedir. Bu nokta, profesyonel asker kavramından bahsetmekten öteye devletin kuruluşunda yer aldığı için militarist elit olarak tanımlanabilmektedir. Mills’in elit kavramı içinde yer alan askeri elit bu noktası ile darbeyi açıklar gibi görünse de toplumdaki diğer elit gruplardan daha baskın bir karakter izlediği için tam anlamı ile darbenin sebep ve sonucu noktasında yüzde yüz açıklayıcı olarak kabul edilememektedir.

Feaver’ın asil vekil teorisi 1980 darbesi anlamında toplumun kurucu unsur olarak gördüğü yani asil konumdaki askerin bir emniyet supabı vazifesi görmesi noktası ile asker nezdinde bir açıklama örneği olarak kabul edilebilmektedir. Örneğin Feaver’ın teorisinde yer alan “hava yastığı” benzetmesi 1980 darbesinin asker tarafı için açıklama modeli olabilirken siyasi irade tarafından kabul görmemektedir. Burada asıl sorun gerek Huntington gerekse de Janowitz’in eserlerinde yer alan askerin güçlüyken neden siyasi iradenin dediklerini yapacağı ve tam itaat sağlayacağı sorunsalıdır. Her ne kadar toplum asil olarak orduyu görse

de ordu tercihleri dışında bir tavır sergiler bir tavır takınarak darbe akabinde kendini ifade etmektedir. Burada ordu nezdinde siyasi iradenin dediğinin tam anlamı ile uygulanması profesyonellik olarak algılansa da 1980 darbesi örneğinde tam karşılığını bulamamaktadır. Profesyonel tavra olan güven bazen siyasi irade tarafından yanlış algı yaratılmasına da sebebiyet verebilmektedir. 1980 darbesi öncesi ve darbe dönemine bakıldığında askerin seçkin bir anlayışa sahip ve modernleşmenin ihtiyaç duyduğu gereklerinin temini için yukarıdan aşağıya güç uygulayan bir yapıda olduğu görülmektedir. Bu da Mills'in güç elitleri teorisinde yer alan asli kurucu unsur olarak ordunun baskın bir elit grup olarak tanımlanmasından ve görülmesinden kaynaklanmaktadır. Ordu, her daim Türkiye Cumhuriyeti tarihinde kurucu elit statüsünde olmuş ve öyle davranmıştır. Bu da devletin üstünde ve devleti korur tarzda davranma söylemlerini açıklar niteliktedir. Darbe sırasında gerek var olan otorite boşluğu gerek iç siyasi arenada diyalogsuzluk ve gerekse de uzlaşma zihniyetinin körelmesi güç eliti olarak varlık gösteren askerin darbe yapmasının önünü açmıştır. Schiff'in sistemin içerisine vatandaşı da dâhil ettiği asker, siyasi irade denklemine uyumsuz konusu olduğunda darbenin önlenebileceği tezi 1980 darbesini açıklamak adına kullanılması olası bir açıklama değildir. 1980 darbesi ortamına bakıldığında toplumun güvenlik anlamında içine düşmüş olduğu durum, kurulamayan hükümetler, siyasi anlamda anlaşamayan gruplar ve otorite boşluğu durumları aslına bakıldığında ordu vatandaş ve siyasi irade denklemine bir uyumun olmadığını gözler önüne sermektedir. Ayrıca Schiff, uyum teorisinde yer alan zorunlu askerlik durumunun ahengi bozduğunu belirtmiştir. "Her Türk Asker Doğar" mantığı ile hareket eden bir devlet mekanizması için gönüllü askerlik durumu söz konusu değildir. Her ne kadar askeri tarz yönü ile Schiff'in teorisi mevcut sosyal statülerin askerlik bazında ortadan kaldırılması anlamını taşısa da 1980 darbesi özelinde bir açıklama getirememektedir.

Huntington'a göre militarist bir tarihsel yapılanma Türkiye için doğru bir tanımlama olarak kabul edilmektedir. 1980 darbesi şiddet oranı yüksek bir darbe özelliği göstermekte ve sivil otoritenin varlık göstermediği bir darbe niteliği taşımaktadır. Bu durum da ne Huntington ne de Janowitz'in profesyonel asker tanımlaması ile 1980 darbesinin açıklanamayacağını göstermektedir. Zira tarihsel süreç içerisinde 1980 darbesi akabinde yaşanan militarist olandan sivil olana geçiş

Türkiye'nin AB'ye uyum süreci ile paralel bir gelişim seviyesi göstermektedir. Sivil-asker ilişki dönüşümü zorunlu askerlik süresinin kısaltılması ile de toplumsal alanda etki yaratmıştır. Vesayet kültürü yerini uyum süreciyle birlikte profesyonel askerliğe bırakmıştır. Zorunlu askerliğe bakış açısı zaman geçtikçe değişmiş ve bu konudaki militarist ideoloji eski kültürel yapıya kıyasla değişmiştir.

12 Eylül 1980 askeri darbesi, Türkiye'nin siyasal tarihindeki en kapsamlı ve kurumsallaştırılmış müdahalelerden biri olması nedeniyle mevcut sivil-asker ilişkileri teorileriyle açıklanmaya değer bir vakadır. Darbe, yalnızca bir hükümet değişikliği değil, aynı zamanda siyasal sistemin, anayasal düzenin ve toplumsal yapının köklü biçimde yeniden şekillendirilmesine sebebiyet vermiştir. Bu yönüyle, Huntington ve Janowitz'in kurumsal-profesyonel yaklaşımlarından Feaver'ın rasyonel tercih temelli vekalet modeline, Mills'in elit teorisinden Schiff'in yapısal uyum perspektifine kadar pek çok kuramsal çerçeve, darbenin nedenlerini, koşullarını ve sonuçlarını analiz etmek için önemli analitik araçlar sunmaktadır. Bu teoriler, hem darbenin askeri aktörlerce nasıl meşrulaştırıldığını hem de darbe ortamını hazırlayan siyasi zayıflık, toplumsal kutuplaşma ve ekonomik kriz gibi yapısal unsurları anlamaya yardımcı olur. Bu bağlamda, 12 Eylül Darbesi yalnızca Türkiye bağlamında değil, genel olarak askeri müdahalelerin neden ve sonuçları ile evrensel kuramlarla açıklanmaya değer önemli bir örnektir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Ahmad, F. (2007). *Demokrasi Sürecindeki Türkiye (1945–1980)*. (A. Fethi, Çev.) İstanbul: Hil Yayınları.
- Akal, C.B. (1977). *İktidarın Üç Yüzü*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Akal, M.Y. & Başpınar, A. (2022). Askeri Sosyolojide Sivil-Asker Mesafesi Tartışmaları. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 42(1), 91–127.
- Akalın, A. (2021). Planlı Dönemler İtibariyle Türkiye’de Kalkınma Çalışmaları ile Kırsal Kalkınma Arasındaki İlişki. *Ahi Evran Akademi*, 2(1), 32-39.
- Akalın, İ. (2000). *Güdümlü İşçi Hareketi, Sendikaların Mahzun Öyküsü*. İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Akça, İ. (2020). Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisi. *Türk Siyasal Hayatı* içinde (s.170-199). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Akça, İ. (2013). Kolektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri. *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu* içinde (s. 225–269). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Akdoğu, S.K. (2012). Türkiye’de Mali Serbestleşme Süreci ve Krizlerin Kısa Bir Özeti, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, XIV(II), 189-208.
- Akkaya, Y. (2004). Düzen ve Kalkınma Kışkacında İşçi Sınıfı ve Sendikacılık. *Balkan, N. ve S. Savran (Ed.), Neoliberalizmin Tahribatı* içinde (139-164). İstanbul: Metis Yayınları.
- Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akşit, B., Kalaycıoğlu, S., Varoğlu, K., & Çakar, M. (2007). A Comparison of Civil–Military Attitudes: The Case Of Turkey. *In Cultural Differences Between The Military And Parent Society in Democratic Countries* içinde (319-325). Emerald Group Publishing Limited.
- Akyol, T. (1980). *Geçiş Ekonomisi Türk Ekonomisinin Dışa Bağımlılığı*. Ankara: Başak Yayınları.
- Akyürek, S., Serap, K. F., Atalay, E., & Bıçaksız, A. (2014). *Sivil- Asker İlişkileri ve Ordu- Toplum Mesafesi*. Ankara: Bigesam Yayınları.
- Alkan, N. (2002). *Gençlik ve Terörizm*. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları.

- Allum, P. (1995). Soldiers and Civil-Military Relation. *State and Society in Western Europe* içinde (s.479-528). Cambridge: Polity Press.
- Alper, Y, Arıcı, K., Özşuca, Ş.T., Aydın, U. & Gökbayrak, Ş. (2015). *Tamamlayıcı Emeklilikte Bir Başarı Öyküsü: OYAK*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Alptekin, G., & Özer, Ö. (2020). Johnson Mektubu Haberlerinin Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman Gazetelerindeki Sunumu Üzerine Bir İnceleme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (34), 283-308.
- Altınay, A. G. (2004). The Myth Of The Military-Nation. In *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender, and Education in Turkey* içinde (p. 13-32). New York: Palgrave Macmillan.
- Anderson, J. M. (1998). *Civil-Military Relations and Concordance Theory: A Case Study of Argentina*. California: Naval Postgraduate School.
- Arcayürek, C. (2002). *Darbeler ve Gizli Servisler*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Arcayürek, C. (1990). *Demokrasi Dur-12 Eylül 1980, Cüneyt Arcayürek Açıklıyor*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Arcayürek, C. (1985). *Müdahalenin Ayak Sesleri 1978-1979*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Arı, M. (2004). *Düşük Yoğunluklu Demokrasi ve Türkiye:1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de Demokratikleşme Süreci*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arıcıoğlu, E. B. (2023). Kıbrıs Meselesi Ekseninde 1974 Kıbrıs Müdahalesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 21(1), 103-115.
- Arslan, R. (2008). Laik Türkiye Cumhuriyeti, Ordu ve Burjuva Sınıfı. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 33-44.
- Arslan, A. (2003). Eşitsizliğin Teorik Temelleri: Elit Kuramı, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 115–135.
- Arslan, A. & Arslan, G. (2013). Geçmişten Günümüze Artvin Milletvekilleri: 1946’dan Günümüze Artvin Milletvekillerinin Sosyolojik Analizi, *Karadeniz Araştırmaları*, 36, 33-70.
- Aslan, S. & Cengiz, G. (2004). Geçmişten Günümüze Türkiye’de Baskı Grupları, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 213-223.
- Ateş, B. (2022). Türkiye’de Profesyonel Askerliğin Sosyolojik Bir İncelemesi: Meslek, Görev Ya Da Yaşam Tarzı? *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 21-44.
- Avant, D. (1998). Conflicting Indicators of Crisis in American Civil Military Relations. *Armed Forces and Society*, 24(3), 375-387.

- Avcı, M. (2019). *İç ve Dış Etkenler Açısından Türkiye'de 1960 ve 1980 Askeri Müdahaleleri Sonrası Demokrasiye Geçiş Süreçlerinin Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Avcıoğlu, D. (1965). Halkçı, Devletçi, Devrimci ve Milliyetçi Kalkınma Yolu, *Yön Dergisi*, 111. Eylül 22, 2022 tarihinde acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/2356/3037.pdf adresinden alındı.
- Aybar, M. A. (1968). *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Aydın, U. U. (2009). *Sol, Liberalizm ve Demokrasi Türk Aydınlarının Dönüşümü (1980-2008)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydınlı, E. (2009). A Paradigmatic Shift for the Turkish Generals and an End to the Coup Era in Turkey. *Middle East Journal*, 3(4), 581-596.
- Aydınoğlu, E. (2007). *Türkiye Solu (1960-1980)*. İstanbul: Versus Yayınları.
- Aymalı, Ö. (2012). 12 Eylül Askeri Darbesine Giden Süreçte Neler Yaşandı? *Tarih Dosyası*, 12 Eylül, 13 Eylül 2023 tarihinde <http://www.dunyabulteni.net/haber/204563/12-eylul-askeri-darbesine-giden-surecte-neler-yasandi-> adresinden alındı.
- Aydemir, Ş.S. (2007). *İhtilalin Mantiğı ve 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bal, H., & Göz, D. (2010). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 450-467.
- Banerjee, V. & Webeck, SP. (2024). Civil-Military Relations: Thruoghout a Perilous. *Armed Forces & Society*, 50(1), 3-24.
- Barbak, A. (2018). Türkiye’de Yönetimin Sivilleşmesi: Ordunun Siyasal Kontrol Süreci Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 9(1), 31-66.
- Belge, M. (2007). *Türkiye’de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri, Modern Türkiye’de Siyasi Düşüncede Sol*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beşirli, H. (2002). 1960-1971 Döneminde Türkiye’de Gençlik Hareketleri, *KÖK Araştırmalar*, IV (1), Bahar, Ankara: KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Bianchi, R. (1984). *Interest Groups and Political Development in Turkey*. Princeton: Princeton University Press.
- Beetham, D. & Boyle, K. (2005). *Demokrasinin Temelleri* (A. Z. Kopuzlu, Çev.), Ankara: Adres Yayınları.

- Benlisoy, F. (2008). İsmet Akça'yla Söyleşi: Neoliberal Militarizme Karşı Siyasetin Toplumsallaşması. *Mesele Kitap Dergisi*, (20), 37-42.
- Beriş, H.E. (2006). Ordu ve Siyaset. Mümtazer Türköne (Ed.), *Siyaset* (6. Baskı) (413-450). Ankara: Lotus Yayınları.
- Beriş, Y., & Gürkan, A. (2002). Türk-Amerikan İlişkilerine Bakış: Ana Temalar ve Güncel Gelişmeler. *TÜSİAD ABD Temsilciliği Değerlendirme Raporu*, 02-020.
- Berkes, N. (2002). *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bienen, H. (1969). *The Military Interventions*. USA: Russel Sage.
- Bilgin, V. (2007). *Türkiye'de Değişimin Dinamikleri: Köylülükten Çıkış Yolları*. Ankara: Lotus Yayınları.
- Birand, M. A., Bila, H. & Akar, R. (2006). *12 Eylül Türkiye'nin Miladı 5. Baskı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Birand, M. A. & Yalçın, S. (2001). *The Özal Bir Davanın Öyküsü*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Birand, M. A. (2000). *Türkiye'nin Avrupa macerası 1959-1999*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Black, J. (2003). *Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*. Ankara: Kitap Yayınevi.
- Bland, D. L. (2001). Patterns in Liberal Democratic Civil-Military Relations. *Armed Forces & Society*, 27(4), 525-540.
- Bland, D. (1999). A Unified Theory of Civil-Military Relations. *Armed Forces & Society*, 26(1), 7-26.
- Bleda, T. (2000). *Maskeli Balo*. İstanbul: Doğan Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2007*. İstanbul: İmge Yayınevi.
- Boratav, K. (2005). *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (1984). *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Born, H. (2003). Democratic Control Of Armed Forces: Relevance, Issues, and Research Agenda, G. Caforio (Ed.), *Handbook of The Sociology of The Military*, New York, NY: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

- Bozkurt, İ. (2014). ABD'nin Kıbrıs Politikası ve Türk Kamuoyu (1950-1964) (Johnson Mektubu'na Kadar). *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (14), 141-189.
- Bölükbaşı, S. (1990). *Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu*. Ankara: Dış Politika Enstitüsü Yayınları.
- Burak, B. (2011). Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri. *Tarih Çalışmaları (13094688)*, 3(1), 45-67.
- Burk, J. (2002). Theories of Democratic Civil-Military Relations. *Armed Forces & Society*, 29(1), 7-29.
- Burk, J. (1993). Morris Janowitz and the Origins of Sociological Research on Armed Forces and Society. *Armed Forces & Society*, 19(2), 167-185.
- Burrage, M., Jarausch, K., & Siegrist, H. (1990). An Actor-Based Framework For The Study of Professions. Burrage, M., Torstendahl, R.(red.) *Professions in Theory and History*.
- Büyükşalvarcı, A., Şapcılar, M. C., & Bayrakcı, S. (2016). Kalkınma Planları Kapsamında Turizm Endüstrisinin Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 11, 186-201.
- Caforio, G. (2007). New Military Missions and Involved Military Personnel: A Sociological Approach. *International Review of Sociology*, 17(1), 1-4.
- Canveren, Ö. (2021). Türkiye'de Ordu-Siyaset-Toplum İlişkilerinin Genel Bir Panoraması: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Mülkiye Dergisi*, 45(1), 125-153.
- Cemal, H. (1986). *Tank Sesiyle Uyanmak 12 Eylül Günlüğü*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Cizre, U. (2004). Problems Of Democratic Governance Of Civil-Military Relations In Turkey And The European Union Enlargement Zone. *European Journal of Political Research*, 43(1), 107-125.
- Clarke, S. (1988) *Keynesyanism, Monetarism and the Crisis of State*, Aldershot: Edward Elgar. Vermont: Gower.
- Clausewitz, C. (1984). *On War*. (M. Howard & P. Paret, Çev.) New Jersey: Princeton University Press.
- Cottey, A. (2010). AB Üye Ülkelerinde Asker-Sivil İlişkileri: Demokrasi Açısından Kritik Noktalar, N. Boztekin (Ed.), Çev.S Bayram, *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim içinde*, (82-87). İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği.
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. (1996). Cilt 15, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Coşkun, A. (2011). *Sosyal Değişme, Kadın ve Din*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Çaha, Ö. (2012). *Aşkın Devletten Sivil Topluma*. İstanbul: Orion Kitabevi.
- Çakmak, H. (2012). *Türk Dış Politikası 1919-2012*. Ankara: Barış Kitabevi.
- Çandar, T. (2007). *Murat Belge, Bir Hayat....* İstanbul: Doğan Kitap.
- Çapoğlu, G. (1992). *Türkiye İstikrar İçinde Nasıl Kalkınır*. Ankara: Adım Yayıncılık.
- Çavdar, T. (2000). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çelebi, E. (2002). Atatürk'ün Ekonomik Reformları ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, 1923-2002. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 3(1), 17-50.
- Çelik, A. (2010). *Sina Pamukçu ile Sendikalı Yıllar: Maden-İş, TİP, Türk-İş ve DİSK'ten Anılar*. İstanbul: TÜSTAV.
- Çilliler, Y. (2016). Popular Determinant on Civil-Military Relations in Turkey. *Arab Studies Quarterly*, 38(2), 500-520.
- Çölaşan, E. (1984). *12 Eylül Özal Ekonomisinin Perde Arkası*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Clapham, C. & Philip, G. (1985). *The Political Dilemma of Military Regimes*, Worcester: Billing & Sons Limited.
- Dağ, R. (2016). The Role of Contesting Ideologies: Civil-Military Relation in Turkey, *Journal of Global Analysis*, 6(2), 157-177.
- Dağ, R. (2017). *Ideological Root of the Conflict between Pro- Kurdish and Pro-Islamic Parties in Turkey*. Newcastle: Cambrige Scholars Publishing.
- Dağcı, G.T. (2006). *Osmanlı'dan Günümüze Ordu ve Siyaset İlişkisi*. İstanbul: İlgi Yayınları.
- Dahl, R. (2001). *Demokrasi Üstüne* (B. Kadioğlu, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Demir, Y. (2011). Bürokratik Kültür. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 153-178.
- Demirtürk, S. (2015). 1960–1980 Döneminde Türkiye’de Sosyo-Ekonomik Değişimin ve Dışa Yönelişin Toplumsal Dinamikleri. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 4(12), 155-182.
- Demirel, T. (2002). Türk Silahlı Kuvvetlerinin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine. *Toplum ve Bilim*, 93, 29-54.
- Dinler, Z. (2008). *Bölgesel İktisat*. Bursa: Ekin Kitabevi.

- DPT (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, Mart 11, 2024 tarihinde <http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/1973/plan4.pdf> adresinden alındı.
- Doğan, M. (2013). Geçmişten Günümüze İstanbul'da Sanayileşme Süreci ve Son 10 Yıllık Gelişimi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (27), 511-550.
- Doğramacı, İ. (2007). *Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim Yönetimi*. Ankara: Meteksan.
- Doğruel, F. & Doğruel, F. S. (2005). *Türkiye'de Enflasyonun Tarihi*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Türkiye Tarih Vakfı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Durgun, Ş. (1997). Türkiye'de Sivil Toplum ve Devlet. *Yeni Türkiye Dergisi*, 18, 218-223.
- Dursun, D. (2005). *Kenan Evren'le Söyleşi-12 Eylül Darbesi / Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Demirel, T. (2004). Soldiers and Civilians: The Dilemma of Turkish Democracy. *Middle Eastern Studies*, 40(1), 127-150.
- Demir, F. (2009). Sivil-Asker İlişkilerinde Sivil Kontrol. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 48-72.
- Demirel, T. (2003). The Turkish Military's Decision to Intervene: 12 September 1980. *Armed Forces & Society*, 29(2), 253-280.
- Demirel, T. (2010). *2000'li Yıllarda Asker ve Siyaset*. Ankara: Seta Analiz.
- Dursun, D. (2005). Türk demokrasisinde kurumsallaşma sorunu ve krizleri çözme yöntemi olarak askeri. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1(3), 175-196.
- Greenwood, D. (2005). Turkish Civil-Military Relations and the EU: Preparation For Continuing Convergence. *Insight Turkey*, 7(4) 126-131.
- Ensaroğlu, Y. (2010). Sivil Toplumun ve Siyasi Partilerin Talep ve Roller. *Nihal Boztekin (Der.)*, *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim*, (İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği), 56-67.
- Efe, S. (2005). *Girne'den Yol Bağlamak Anadolu'ya*. Ankara: Sim Matbaacılık.
- Ercan, F. (2003). *Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği: Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış, Neoliberalizmin Tahribatı*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Ercan, Ü. & Sıgır Ü. (2018). Şirketlerin Şeffaflık ve Hesap Verebilirliğinin Vekâlet Kuramı Bağlamında İncelenmesi: OYAK Örnek Olayı. *İş ve İnsan Dergisi*, 5(2), 207-223.

- Erdem, E., Şanlıoğlu, Ö. & İlğün, M. F. (2009). *Türkiye’de Hükümetlerin Makro Ekonomik Performansı 1950-2007*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ergüder, Ü. (2009). Türkiye’de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri. E. Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Ed.), *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde. Bursa: Dora Yayınları.
- Eroğul, C. (2003). *Ana tüzüğe Giriş (Anayasa Hukukuna Giriş), Gözden Geçirilmiş 8. Basım*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Erçel, G. (2007). “Tarihten Bir Yaprak: 24 Ocak Kararları”, Vatan Gazetesi, 25.01.2007, Temmuz 12, 2023 tarihinde <http://www.gazetevatan.com/> adresinden alındı.
- Erdilek, N. (1983). *Hükümetler ve Programları*. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:4. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdem, F. H. (1999). Liberal-Demokratik Kuram Bağlamında Sivil-Asker İlişkileri. *Yeni Türkiye*, 25, 145-165.
- Etzioni-Halevy, E. (1996). Civil-Military Relations and Democracy: The Case of the Military-Political Elites’ Connection in Israel. *Armed Forces & Society*, 22(3), 401-417.
- Farazmand, A. (1999). The Elite Question Toward a Normative Elite Theory of Organization. *Administration & Society*, 21(3), 321-360.
- Feaver, P. D. (1992). *Guarding the Guardians: Civilian Control of Nuclear Weapons in the United States*. New York: Cornell University Press.
- Feaver, P. D. (1996). The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control. *Armed Forces & Society*, 23(2), 149-178.
- Feaver, P. D. (1998). Crisis as shirking: An agency theory explanation of the souring of American civil-military relations. *Armed Forces & Society*, 24(3), 407-434.
- Feaver, P. D. (1999). Civil-Military Relations. *Annual Review Of Political Science*, 2(1), 211-241.
- Feaver, P. D. (2003). *Armed Servants: Agency, Oversight, and Civil-Military Relations*. Harvard: University Press.
- Field, G. L., Higley, J., & Burton, M. G. (1990). A New Elite Framework For Political Sociology. *Revue européenne des sciences sociales*, 28(88), 149-182.
- Finer, S. (1976). *The Man on Horseback: The Role of Military in Politics*. New York: Penguin Books.
- Ganser, D. (2005). *NATO’s Secret Armies: Operation Gladio and Terrorism in Western Europe*. London: Routledge.

- Ghee, G. (1992). *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*. (B. Çorakçı, Çev.), Ankara: İletişim Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Gohen, S. P. (1971). *The Indian Army*. Berkeley: University of California Press.
- Göle, N. (2002). *Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gülalp, H., Akınhay, O., & Yılmaz, A. (1993). *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Gökçe, A. F. (2012). Çağdaş Kamu Yönetiminde Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) ve Türkiye İçin Askeri Ombudsmanlık Önerisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 203-227.
- Göktürk, T. B. (2008). Rumlar'ın Kıbrıs'taki ENOSİS isteklerinin şiddete dönüşmesi: 1931 İsyanı; Öncesi ve Sonrası. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(16), 335-363.
- Göktürk, E. (2020). Türk-İş'te Sosyal Demokrat Muhalefet ve DİSK'e Yönelim: (1970-1975). *Mülkiye Dergisi* 44 (2), 321-340.
- Gruber, V. (2015). *Revisiting Civil-Military-Relations Theory*. United States: Small Wars Journal.
- Gözler, K. (2009). *İdare Hukuku*. Ankara: Ekin Basın Yayın.
- Gürsoy, Y. (2014). Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümünün Sebepleri. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 11(43), 157-180.
- Hale, W. (1996). *Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1789'dan Günümüze*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Harries-Jenkins, G. & Moskos, C. C. (1981). The Theory and Politics of Civil-Military Relations. *Current Sociology*, 29(3), 43-73.
- Hekimler, B. U. (2015). Türkiye'de Olumsuz Sendikal Algının İçsel ve Dışsal Nedenleri. In *Journal of Social Policy Conferences*, (68), 127-154.
- Heper, M. (1985). The State And Public Bureaucracies: A Comparative And Historical Perspective. *Comparative Studies in Society And History*, 27(1), 86-110.
- Heper, M. (1992). The Strong State as a Problem for the Consolidation of Democracy. *Comparative Political Studies*, 25(2), 169-194.
- Heper, M. (2005). *The State and the Military: Turkey in the 1980s and 1990s*. In E. Özbudun & F. Gençkaya (Eds.), *Democratization and the Politics of Constitution-Making in Turkey* (s. 157-173). Leiden: Brill.

- Heper, M., & Güney, A. (1996). The military and democracy in the third Turkish Republic. *Armed Forces & Society*, 22(4), 619–642.
- Heywood, A. (2010). *Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Hiç, M. (2001). Ellili Yıllardan Günümüze Kalkınma Ekonomisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 51(2), 1-38.
- Hooker Jr, R. D. (2011). Soldiers of the state: Reconsidering American civil-military relations. *The US Army War College Quarterly: Parameters*, 41(4), 1-14.
- Huntington, S. P. (1995). Reforming Civil-Military Relations. *Journal of Democracy*, 6(4), 9-17.
- Huntington, S. P. (1996). *Üçüncü Dalga* (E. Özbudun, Çev.) Ankara: Yetkin Yayınları.
- Huntington, S. P. (2004). *Asker ve Devlet-Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*. (K. U. Kızılaslan, Çev.) İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Işıklı, A. (2005). *Sendikacılık ve Siyaset*. Ankara: İmge Kitabevi.
- İnal, K. (2004). *Eğitim ve İktidar Türkiye’de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler*. Ankara: Ütopya Yayıncılık.
- İsmail, S. (1998). *150 Soruda Kıbrıs Sorunu, KKTC Kıbrıs Dizisi*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Janowitz, M. (1964). *The Military in the Political Development of New Nations*. Chicago: University of Chicago Press.
- Janowitz, M. (1971). *The Professional Soldier A Social And Political Portrait*. New York: Free Press.
- Jenkins, G. (2013). *Context And Circumstance: The Turkish Military And Politics*. London: Routledge.
- Kahraman, H.B. (1995). *Sağ Türkiye ve Partileri*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kahraman, H. B. (2010). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-1 Kavramlar, Kuramlar Kurumlar*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kanbir, F. (2014). Türkiye’deki Seçkinlerin Toplumsal Yapıda Dönüşümü: “Hegemonik Elitler. *Journal of International Social Research*, 7(34), 678-685.
- Karadeniz, H. (1975). *Olaylı Yıllar ve Gençlik*. İstanbul: May Yayınları.
- Karaosmanoğlu, A. (2009). Globalization and its Impact on Turkey’s Security. *Dış Politika*, (1), 414-433.

- Karaosmanoğlu, A. & Gökakın B. Ö. (2010). Türkiye’de Sivil-Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları, *Uluslararası İlişkiler Dergisi, TOBB Üniversitesi*, 7(27), 29-50.
- Karluk, R. (2009). *Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Karpat, K. (2006). The Turks in World History. *The Historian*, 68(3), 561-563.
- Karpat, K. (2010). *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayalı, K. (2018). *Ordu ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kazgan, G. (2012). *Türkiye Ekonomisinde Krizler: 1929–2009*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kazgan, G. (2009). *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kejanlıoğlu, B. (2004). *Türkiye’de Medyanın Dönüşümü*. Ankara: İmge Yayınları.
- Kemp, K. W., & Hudlin, C. (1992). Civil Supremacy over The Military: Its Nature and Limits. *Armed Forces & Society*, 19(1), 7-26.
- Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2008). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keyder, Ç. (1981). Kriz üzerine notlar. *Toplum ve Bilim*, 14, 3-43.
- Keyder, Ç. (2010). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (1974). Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni Üzerinde Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 29(02), 89-105.
- Kışlalı, A.T. (2003). *Siyaset Bilimi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kızılaslan, K.U. (2018). Sosyal Bilimlerde Bir Araştırma Alanı Olarak Sivil-Asker İlişkileri. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 5(10), 1-31.
- Kıvılcımlı, H. (2008). *27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi*. İstanbul: Sosyal İnsan Yayınevi.
- King, A. (2024). Cohesion, Combat Performance and Civil-Military Relations: Contextualizing “The Word Of Command”. *Armed Forces & Society*, 51(2), 546-557.
- Kirkpatrick, J., Miller, W., Douvan, E. William Crotty, Levitin, T. & Maureen Fiedler, M. (1975). *The New Presidential Elite: Men and Women in National Politics*. New York: Russell Sage Foundation.
- Koç, C. & Koç, Y. (2008). *DİSK Tarihi: Efsane mi Gerçek mi 1967-1980*. İstanbul: Epos Yayınları.

- Koçak, C. (1997). Siyasal Tarih (1923-1950). *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye (1908- 1980)* içinde. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kongar, E. (1993). *Demokrasi ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (2008). *21. Yüzyılda Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kohn, R. H. (1997). How Democracies Control The Military. *Journal of Democracy*, 8(4), 140-153.
- Köker, L. (2003). *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koytak, H. Z. Montez, J. K., Beckfield, J., Cooney, J. K., Grumbach, J. M., Hayward, M. D., & Zajacova, A. (2020). US State Policies, Politics, And Life Expectancy. *The Milbank Quarterly*, 98(3), 668-699.
- Kraemer, R. H. (1973). Military Professionalization and Political Power by Bengt Abrahamsson, *Journal of Politics*, 35(1), 246-247
- Kurtbaş, İ. (2017). Türkiye’de Politik Değişim ve Siyasi Elitler Merkez-Çevre Kuramının Gözden Geçirilmesi ve Türkiye’de Bir Elit Koalisyonu Olarak Yeni Elitler. *International Journal of Social Science*, 1(54), 179-204.
- Küçük, Y. (1998). *Türkiye Üzerine Tezler 1908-1998*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Küçükömer, İ. (1994). *Düzenin yabancılaşması: Batılaşma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kümmel, G. (2002). The Military And Its Civilian Environment: Reflections On A Theory Of Civil-Military Relations. *Connections*, 1(4), 63-82.
- Laçiner, Ö. (2010). Orduların Demokratik Denetimi. *Türk Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim* içinde, (s.).36-40. İstanbul: HeinrichBöllStiftung Derneği Türkiye Temsilciliği.
- Larson, A.D. (1974). Military Professionalism and Civil Control: a Comparative Analysis of Two Interpretations, *Journal of Political and Military Sociology*, 2 (Spring), 57-72.
- Lasswell, H. D. (1941), The Garrison State: The Sociology of the Military, *American Journal of Sociology*, XLVI, Ocak 1941, (Çevirim içi) <http://users.polisci.wisc.edu/kmayer/904/Lasswell - the Garrison State.pdf> , Erişim Tarihi: 01.02.2023.
- Luckham, A. R. (1971). A Comparative Typology of Civil-Military Relations. *Government and Opposition*, 6(1), 5–35.
- Mahiroğulları, A. (2011). Türkiye’de Sendika-Siyasi Parti İlişkileri. *In Journal of Social Policy Conferences*, 46, 43-88.

- Mahiroğulları, A. (2005). *Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de İşçi Sendikacılığı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Maigre, M. (2009). Theories of Civil-Military Relations, (Article published online), 1-9, İnternet Erişim: <https://www.yumpu.com/en/document/read/16406720/civil-military-theories-akadeemia-sept-2009-merle-maigre>.
- Mardin, Ş. (2006). *Religion, Society and Modernity in Turkey*. New York: Syracuse University Press.
- Mardin, Ş. (1990). Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri. *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, 19, 35-77.
- Mardin, Ş. (1995). *Makaleler 4-Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Meşe, O. (2016). *Sivil-Asker İlişkilerinin Demokratikleşmesi: Türk Sivil-Asker İlişkilerinde Demokratik Kontrol-Askeri Etkililik*. İstanbul: Nobel Yayınları.
- Michaud-Emin, L. (2007). The Restructuring of the Military High Command in the Seventh Harmonization Package and its Ramifications for Civil–Military Relations in Turkey. *Turkish Studies*, 8(1), 25–42.
- Mills, C. Wr. (1959). *The Power Elite*. New York: Oxford University Press.
- Martin, M. L. (1994). National Security and Democracy: The Dilemma from a French Perspective. *Armed Forces & Society*, 20(3), 395–421.
- Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, (1981). *12 Eylül Öncesi ve Sonrası*. Ankara: TTK Basımevi.
- Mills, W. (1974). İktidar Seçkinleri. (Çev: Ünsal Oskay), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Moskos Jr, C. C. (1977). From institution to Occupation: Trends in Military Organization. *Armed Forces & Society*, 4(1), 41-50.
- Narlı, N. (2000). Civil-military Relations in Turkey. *Turkish Studies*, 1(1), 107-127.
- Narlı, N. (2011). Concordance and Discordance in Turkish Civil-Military Relations, 1980-2002. *Turkish Studies*, 12(2), 215-225.
- Neuman, W. L. (2006). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches 6th Edition*. USA: Pearson International Edition.
- Neziroğlu, İ. (2003). *Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.
- Nielsen, S. C. (2007). Civil–Military Relations Theory and Military Effectiveness, In *Handbook of Military Administration* (pp. 263-280). Routledge.

- Nordlinger, E. A. (1976). Military Governments in Communally Divided Societies: Their Impact upon National Integration. In *Case Studies on Human Rights and Fundamental Freedoms* (pp. 533-564). Brill Nijhoff.
- Nordlinger, E.A. (1997). *Soldiers in Politics Military Coups and Governments*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Oksay, S. (1998). Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek Değerlendirilmesi. *Dış Ticaret Dergisi*, 8(1), 1-10.
- Orhun, F. Ç. (2021). Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikasında Balkanlar. *Avrasya Etüdleri*, 59(1), 59-79.
- Ozan, E. D. (2012). *Gülme Sırası Bizde: 12 Eylül'e Giderken Sermaye Sınıfı, Kriz ve Devlet*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Öcal, B. (2009). 12 Eylül'den 28 Şubat'a Darbe Söylemlerindeki Değişimin Analizi, *ETHOS*, 1(4), 1-61.
- Öke, M. K. (2002). *Din-Ordu Gerilimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Önder, Ö. (2009). *Türkiye'de Sivil Bürokratik Elitlerin Dönüşümü (1960-1980)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öngen, T. (2003). Yeni Liberal Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi, Köse, F. Şenses, & E. Yeldan (Der.), *Küresel Düzen Birikim Devlet ve Sınıflar* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Örs, B. (1996). *Türkiye'de Askeri Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli*. İstanbul: Der Yayınları.
- Özbudun, E. (Ed.). (1995). *Türkiye'de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasi Kültür*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Özçelik, P. K. (2009). 12 Eylül'ü Anlamak, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(1), 73-93.
- Özdemir, H. (1989). *Rejim ve Asker*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Özdemir, H. (2003). Siyasal Tarih (1960-1980). Sina Akşin (Ed.), *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980* içinde. İstanbul: Milliyet Kitaplığı.
- Özdemir, H. (2014). *Turgut Özal*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özhazinedar, T. (2024). 1 Mayıs 1977 Olaylarının Basın Üzerinden Değerlendirilmesi. *Atatürk Dergisi*, 13(2), 76-95.
- Öztürk, O.M. (2006). *Ordu ve Politika*. Ankara: Fark Yayınları.

- Pamuk, Ş. (2016). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parasız, İ. (1998). *Türkiye Ekonomisi, 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parry, G. (1988). *Political Elites*. London: Unwin Hyman Press.
- Peri, Y. (2006). *Generals in the Cabinet Room: How The Military Shapes Israeli Policy*. Washington D.C.: US Institute of Peace Press.
- Perlmutter, A. (1969). The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Politics. *Comparative Politics*, 1(3), 382-404.
- Pion-Berlin, D. & Dudley, D. (2020). Civil-Military Relations: What is The State Of The Field. *Handbook of Military Sciences*, 1-22.
- Pion-Berlin, D. (2010). Informal CivilMilitary Relations in Latin America: Why Politicians and Soldiers Choose Unofficial Venues. *Armed Forces & Society*, 36(3), 526-544.
- Poggi, G. (2002). *Modern Devletin Gelişimi*. (Ş. Kut & B. Toprak, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Pusane, Ö. K. (2016). Turkey's Struggle with the PKK and Civilian Control over the Turkish Armed Forces. *Conflict, Security & Development*, 16(3), 263-287.
- Rukavishnikov, V. O., & Pugh, M. (2006). Civil-Military Relations. *Handbook of the Sociology of the Military*, 131-149.
- Sarkesian, S. C. (1996). US Civil-Military Relations: In Crisis or Transition?. *American Political Science Review*, 90(3), 706-707.
- Salihpaşaoğlu, Y. & Gümüş Boyacı, Ö. (2020). Bir Modern Devlet ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(1), 191-224.
- Saraçoğlu, C. (2015). 1980-2002 Tank Paletiyle Neoliberalizm. (G. Atılğan, C. Saraçoğlu & Ateş Uslu (Ed.), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat içinde* (s. 747-871). İstanbul: Yordam Kitap.
- Saraçoğlu, C., & Akdeniz, E. (2005). 12 Eylül'den Çıkışta Solda Üç Tarz-ı Siyaset ve Yeni Gündem Dergisi. *Birikim Dergisi*, 198, 108-116.
- Savran, S. (1992). *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*. İstanbul: Kardelen Yayınları.
- Schiff, R. L. (1995). Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance. *Armed Forced & Society*, 22(1), 7-24.

- Schiff, R. L. (1996). Concordance Theory: A Response to Recent Criticism. *Armed Forces & Society*, 23(2), 277-283.
- Schiff, R. L. (2009). *The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations*. New York: Routledge Press.
- Segal, D. R. (1975). Kamuoyunda Sivil-Asker İlişkileri. *Silahlı Kuvvetler ve Toplum*, 1(2), 215-229.
- Sills, D. L. (1972). *International Encyclopedia of The Social Sciences*. The Macmillan Co. & the Free Press.
- Smith, D. (1998). *Napolyon Savaşları Veri Kitabı*. Londra: Greenhill.
- Solar, C. (2022). Trust in The Military in Post-Authoritarian Societies. *Current Sociology*, 70(3), 317-337.
- Sorenson, H. (1994). New Perspectives on the Military Profession: The I/O Model and Esprit de Corps Reevaluated. *Armed Forces & Society*, 20(4), 599-617.
- Stark, W. (1994). İktisadi Düşünce ve Toplumsal Gelişme. *Mustafa Özel (Ed.), İktisat Risaleleri içinde*, (s.241-306). İstanbul: İz Yayınları.
- Sunar, L., & Kaya, Y. (2018). Türkiye’de Değişen Sosyo-Ekonomik Yapı İçerisinde Meslekler. *Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*, 2, 3-52.
- Sunay, C. (2010). *Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve Sonrası*. İstanbul: Orion Kitabevi.
- Şafak, A. (2016). Askerler ve Sivil-Asker İlişkileri. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5(13), 144-160.
- Şahinkaya, S. (1993). İstikrar Programları Üzerine Bazı Gözlemler ve Yeni İktisat Politikası Yaklaşımı. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 18, 157.
- Şanlısoy, S. (2007). *Ekonomi-Politika Etkileşiminin Süreç Politikası Açısından Analizi: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şen, S. (2000). *Geçmişten Geleceğe Ordu*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Şen, S. (2010). *Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Tanör, B. (Ed.). (1995). *Siyasal Tarih 1980-1995*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tatlıyer, M. (2017). Türkiye Ekonomisinde Enflasyon ve Ekonomik Büyüme 1950-2015. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(13), 173-188.
- Timur, T. (1997). *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Timur, T. (2000). *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Toker, M. (1971). *Solda ve Sağda Vuruşanlar*. Ankara: Akis Yayınları.
- Topal, A. (2002). Küreselleşme Sürecindeki Yeni Türkiye'yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ. *Praksis Dergisi*, 7, 63-87.
- Tokgöz, E. (2007). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2007)*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Travis, D.S. (2019). Pursuing Civilian Control Over the Military. *Armed Forces & Society*, 45(3), 546-560.
- Turhan, M. (1991). Anayasamız ve Demokratik Toplum Düzeninin Gerekleri. *Anayasa Yargısı*, 8, 401-420.
- Tuşalp, E. (1987). *Cumhuriyetin Öyküsü Bin Belge*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Tüleylioğlu, O. (2009). *Kahramanmaraş Katliamı*. Ankara: Umag Yayınları.
- Tünay, M. (1993). Turkish New Right's Attempt at Hegemony, Eralp, A., Tünay, M. ve Yeşilada, B. (der.) *The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey*. Londra: Praeger.
- Türker, M. T. (2007). *Dışa Açık Büyüme: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tunç, A. & Özdemir, F. N. (2020). Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Siyasete Etkisi. *Turkish Studies-Social Sciences*, 15(6), 3179-3196.
- Uluçakar, M. (2013). *Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri ve Ordunun Demokratik Kontrolü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uluçakar, M. (2018). Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 14(28), 187-227.
- Uluçakar, M. & Çağlar, A. (2017). An Analysis of Two Different Models of Civil-Military Relations: The Case of Turkey. *Uluslararası İlişkiler*, 14(55), 41-57.
- Uyar, H. (2001). *Vatan Cephesi: Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek*. İzmir: Büke Yayınları.
- Uyar, H. (2020). Türkiye'de Askeri Darbeler ve Nedenleri Üzerine Bir Analiz Denemesi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 20(15), 77-96.
- Uyar, Ç. & Esen, E. (2020). Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Siyasal Modernleşmesi Açısından Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1978). *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 48-85.
- Uyar, S. (2003). *Bankacılık Krizleri*. Ankara: Beta Basım Yayım.

- Ünsal, A. (2002). *Umuttan Yalnızlığa-Türkiye İşçi Partisi, 1961-1971*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Ünsaldı, L. (2008). *Türkiye’de Asker ve Siyaset*. (O. Türkay, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınları.
- Yalansız, N. (2006). *Türkiye’de Koalisyon Hükümetleri (1961–2002)*. İstanbul: Mas Matbaacılık.
- Yayla, A. (2004). *Siyaset Teorisine Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Yeni Yönetime Herkes Yardımcı Olmalı*, 12 Ağustos 2024 tarihinde <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=1980.09.13> adresinden alındı.
- Yellice, G. (2012). 1878’den 1931’e Kıbrıs’ta ENOSİS talepleri ve İngiltere’nin yaklaşımı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(24), 13-26.
- Yetiş, M. (1999). Antik Atina’da Demokrasinin Gelişimi: Soloncu Pasif Devrimden Peisistratos’un Tiranlığına. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54(2), 1-35.
- Yılmaz, A., & Karataş, T. (2023). Türkiye Ekonomisinde Ücret ve Maaşlar: 1970–2021. *Çalışma ve Toplum*, 1(76), 159-181.
- Yılmaz, H. (2014). *Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yılmaz, A. (1998). Türkiye’de Demokrasinin Gelişimi ve Sorunlar. *Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı II*, 23-24.
- Yılmaz, A. (2006). *Bu Tarih Bizim*. İstanbul: Devrim Dergisi Yayınları.
- Yılmaz, H. (2005). Türk Silahlı Kuvvetleri ve Millî Savunma Hizmeti. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 54(4), 375-430.
- Yılmaz, E. (1991). Ordu Yardımlaşma Kurumunun Hukuksal Yapısı. *OYAK 30’uncu Yıl Özel sayısı, OYAK Yayınları*, 48-51.
- Yılmaz, E. (1979). Ordu Yardımlaşma Kurumunun Hukuksal Niteliği. *Amme İdaresi Dergisi*, 22(1), 67-76.
- Yoldaş, M. A. (2006). *Uluslararası Pazarlama Faaliyetlerini Etkileyen Kültürel Faktörler: Afganistan’da Faaliyet Gösteren Türk Şirketleri Üzerinde Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yurtaslan, A. (1997). *İtirafkar MHP Merkezindeki Adam Abdullah Çatlı’yı Anlatıyor*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2013). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. (Y. Saner, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Welch, E. C. (1974). *Military Role and Rule*. California: Duxbury Press.

- Welch, E. C. (1987). *No Farewell to Arms? Military Disengagement from Politics Africa and Latin America* (e book). Boulder: Westview Press.
- Welch, E. C. (1992). Military Disengagement from Politics: Paradigms, Processes, or Random Events. *Armed Forces & Society*, 18(3), 323-342.
- Wolf, E. R., & Hansen, E. C. (1967). Caudillo Politics: A Structural Analysis. *Comparative Studies in Society and History*, 9(2), 168-179.
- Woods, M. (1998). Rethinking Elites: Networks, Space and Local Politics. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 30(12), 2101-2119.
- Silahlı Kuvvet Yönetime El Koydu*, Cumhuriyet Gazetesi 12 Ağustos 2024 tarihinde <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1980-09-12/0> adresinden alındı.
- 1 Mayıs Kanlı Bitti, Cumhuriyet Gazetesi 15 Eylül 2023 tarihinde <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1977-05-02/0> adresinden alındı.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Şeyda BÜKRÜCÜ KAZKONDU

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Aldığı Sertifikalar :

Uzmanlık Alanı : Türk Siyasal Yaşamı

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	Uluslararası İlişkiler	Akdeniz Üniversitesi	2009
Y. Lisans	Uluslararası İlişkiler	Akdeniz Üniversitesi	2011
Doktora	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	2025

Görevler:

Görev Unvanı	Görev Yeri	Yıl
Öğr. Gör.	Devrek Meslek Yüksekokulu	2012

Eserler :

A. Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

A1. Bükrücü Kazkondur, Ş. (2024). Sivil Asker İlişki Literatüründen 12 Eylül 1980 Askeri Darbesine Bakmak. *Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi* 2(1), 109-126.

B. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında (proceedings) basılan bildiriler:

B1. Aydılek, E., & Bükrücü Kazkondur, Ş. (2020). *AB-Türkiye İlişkilerinde 2019 İlerleme Raporu Bağlamında Siyasi Kriterler Meselesi*, 198-205, Econdur 2020 Ekonomi, İşletme ve Sosyal Bilimler Kongresi, Kastamonu.

Aydılek, E., & Bükrücü, Ş. (2020). Türkiye Düzenli İlerleme Raporları İçerik Analizi: Güvenlik Güçlerinin Sivil Denetimi. *3rd International Conference on Evolving Trends in Interdisciplinary Research and Practices (ICETIRP 2020)*. 162-163.

C. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplar veya kitaplardaki bölümler:

C1. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplar:

C1.1

C2. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplardaki bölümler:

C2.

D. Ulusal hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

D1. Bükrücü, Ő., & Aydilek, E. (2015). Antonio Gramsci'nin Marksist Düşünceye Katkıları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (9), 9-18.

Bükrücü, Ő.,  akır, H., & Aydilek, E. (2020). Demokrat Parti Döneminde Toplumsal Alanda Tüketim AlıŐkanlıklarının Dönüşümü. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(3), 134-146.

Senemoğlu, O., & Bükrücü, Ő. (2024). 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ne Huntington'ın Kuramsal Ayrım Teorisinden Bakmak. *Journal of World of Turks/Zeitschrift für die Welt der Türken*, 16(3), 239-260.

Aydilek, E., & Bükrücü, Ő. (2016). Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Devlet Aygıtının Dönüşümü. *Akademik Bakış Dergisi*, (55), 173-194.

Kazkond ,  ., Kıycı, Ő., & Bükrücü Kazkond , Ő. (2025). Yerel Yönetimlerin Perspektifinden Zonguldak'ın İlçelerinin Alternatif Turizm Potansiyellerinin ve Swot Analizlerinin KarŐılaŐtırılması. *Kent Akademisi*, 18(2), 800-826.

Kazkond ,  ., Kazkond , Ő. B., & Kıycı, Ő. (2025). Zonguldak  li Yerel Yönetimlerinin Turizm Politikaları ve Uygulamalarının Karşılaştırmalı Değerlendirmesi. *Seyahat ve Otel  Őletmecili i Dergisi*, 22(1), 85-107.